Suzan Vajs Bauer

ISTORIJA STAROG SVETA

I TOM

PRVE CIVILIZACIJE

Suzan Vajs Bauer

Istorija Starog sveta

I TOM
PRVE CIVILIZACIJE

Preveo
Dejan Ristić

Laguna

Naslov originala
Susan Wise Bauer
THE HISTORY OF THE ANCIENT WORLD

Karte su dizajnirale Suzan Vajs Bauer i Sara Park

Kristoferu

Zahvalnost

Već duže vreme ne pronalazim odgovor na pitanje: „Na čemu radiš ovih dana?“ Kad kažem da se bavim istorijom sveta, ljudi prasnu u smeh.

Zaista pišem istoriju sveta. Ali nikad se ne bih upustila u tako nešto da moj urednik u izdavačkoj kući Norton Starling Lorens, to nije predložio. Njegovi saveti, ohrabrenja i uređivačke intervencije pomogle su u oblikovanju prvog toma; veliki deo zasluga pripada njemu. Zahvaljujem Staru i Dženi na njihovom gostoprimstvu (tipično za južnjake).

Moj iskusni agent Ričard Henš, pomaže mi da svoje profesionalne obaveze obavljam efikasno. Zahvalna sam mu na pomoći i prijateljstvu.

Svaka opšta istorija, poput ove, zasniva se na iscrpljujućem radu stručnjaka. Posebnu zahvalnost dugujem Semjuelu Nou Krameru za sve što je u vezi sa Sumerom; Gvendolin Lik za pomoć u vezi s istraživanjem Mesopotamije i Vavilona; Piteru Klejtonu na izradi hronologije vladavine faraona; Danijelu Likenbilu na podacima u vezi s asirskim vladarima; Romili Tapar na različitim perspektivama Indije; Grantu Frejmu na pomoći prilikom istraživanja vavilonskih careva; Robinu Voterfeldu na prevodima sa starogrčkog, a Bartonu Votsonu s kineskog jezika; Koristila sam *Electronic Text Corpus of Sumerian Literature*, izuzetan istorijski izvor, rezultat rada Instituta za orijentalistiku Univerziteta u Oksfordu.

Bibliotekari i osoblje Službe za međubibliotečku razmenu u mojoj matičnoj biblioteci Svem pri Koledžu Vilijam i Meri bili su takođe od koristi i puni razumevanja. Zahvalnost dugujem i Dijani Bergman iz biblioteke Sekler pri Univerzitetu u Oksfordu na njenoj pomoći.

Bila sam srećna što je talentovana Sara Park radila sa mnom na izradi karata i radujem se prelasku u srednjovekovne oblasti s njom.

Zahvalna sam Piteru Bafingtonu u Pis Hilu, na pomoći u pribavljanju dozvola, bibliotečkih procedura, elektronske prepiske i mnoštva detalja

(kao i na pohvalama kad god bih mu kazala da sam obradila narednih petnaestak godina); Sari Bafington, na svim metričkim proračunima, pomoći u kopiranju kataloga i njenom prijateljstvu; Čarliju Parku na angažovanju u internet prezentaciji, odnosima s javnošću, tehničkim savetima i entuzijazmu; Elizabeti Veber na ispomoći baš u svemu, od rada na napomenama do menjanja pelena, i Nensi Blont, koja je preuzela dužnost mog pomoćnika u najkritičnijoj fazi procesa nakon što sam pregledala 364 knjige iz univerzitetske biblioteke i nisam odgovarala na elektronsku poštu punih osam meseci. Bila je odlučna da uvede red u taj haos.

Zahvalna sam mnogim istoričarima, istraživačima i laicima koji su me ohrabrivali tokom rada na ovom poduhvatu: Džonu Vilsonu iz *Books & Culture*, Morin Ficdžerald s Koledža Vilijam i Meri na pomoći koja je daleko nadilazila profesionalne okvire i mom ocu (istovremeno i poslovnom partneru) Džejmsu L. Vajsu Mlađem koji mi je napravio kancelariju u našoj staroj ostavi, pretvorivši je u vrlo prijatno mesto.

Robert Erik Frikenberg, Rolin Fips, Majkl Stjuart i Marta Dart iščitavali su radne verzije teksta; zahvalna sam im na svim savetima. Lektura koju je uradila Elizabet Pirson ukazala je na brojne nedoslednosti za koje nisam znala da sam ih napravila.

Zahvaljujem Lorin Viner na njenim iskrenim ohrabrenjima, Gregu i Stefani Smit na tome što su bili uporni u tome da makar jednom godišnje ručamo zajedno. Suzan Kaningem nastavlja da me i dalje podseća na sve ono što treba da radim.

Moj brat Bob Vajs bio je zadužen za ekspertizu fotografija i održavanje kontakata. (Bobe i Heder, sada kada je prvi tom objavljen, svečano obećavam da ću se javljati na telefon i odgovarati na elektronsku poštu.) Džesi Vajs je moja poštovana koleginica, ali i izuzetna majka-baka; ona je Suzan naučila da čita dok sam ponirala u sumerske natpise i donosila mi hranu iz naše bašte iako nikada ništa nisam posadila. Moj sin Kristofer, koji je ovaj tekst prvi koristio kao školski udžbenik iz istorije, dao mi je dragocene komentare. Ben, Danijel i Emili podsećali su me na to koliko je život divan kad je bilo potrebno obaviti lekturu teksta. Najdublju zahvalnost iskazujem svom suprugu Piteru koji mi je omogućio i da pišem i imam privatni život. *Sumus exules, vivendi quam auditores*.

Uvod

Negde oko 1770. godine pre naše ere Zimri-Lima, vladara utvrđenog grada Mari na obalama Eufrata, razljutila je najmlađa kći.

Deset godina ranije Zimri-Lim udao je stariju kći Šimatum za vladara samostalnog i moćnim zidinama opasanog grada koji je nazivan Ilansura. Bio je to dobar potez obeležen veličanstvenim slavljem i mnoštvom darova (od kojih je većinu mladina rodbina namenila mladoženji). Unuci Zimri-Lina tako bi postali pretendenti na presto Ilansure, dok bi njegov vladar bio saveznik, a ne samo još jedan u nizu suparnika među brojnim samostalnim gradovima koji su se borili za plodno zemljište koje se nalazilo duž obala Eufrata.

Nažalost, unuci nisu došli na svet toliko brzo koliko se nadao. Tri godine kasnije, u nameri da savezništvo s Ilansurom učini trajnim, Zimri-Lim je vladaru tog grada poslao i svoju drugu kći, Šimatuminu mlađu sestru Kirum. Od nje se, kao ambiciozne osobe oštrog jezika, očekivalo da zauzme zakonito mesto druge supruge i sluškinje njene sestre. Umesto toga, Kirum je odlučila da lobira kako bi zauzela položaj vladareve prve supruge. Uključila se u politiku, izdavala zapovesti slugama, s podsmehom se odnosila prema sestri i ponašala se kao gospodarica palate sve dok Šimatum nije rodila blizance.

Bezdetna Kirum odmah je izgubila mesto u dvorskoj hijerarhiji. „Niko me više ne pita za mišljenje“, žalila se u pismima koje je upućivala ocu. „Suprug mi je oduzeo i poslednje preostale sluge. Moja sestra mi govori kako će mi učiniti sve što joj je po volji!“

Imajući u vidu Kirumino ponašanje u odnosu na njenu sestru u prvim godinama braka, izraz „sve što joj je po volji“ nije podrazumevao ništa dobro. I zaista, Kirum je uskoro u svojim pismima preklinjala oca da je spase. Poruka, „Pomozi mi da se vratim kući ili ću sigurno umreti“,

uznapredovala je u, „Ukoliko me ne vratiš kući u Mari, baciću se s najvišeg krova u Ilansuri!“

Zimri-Lim se nadao da će vladara Ilansure učiniti svojim prijateljem. Nažalost, ostavljanje Kirum u muževljevom domaćinstvu nije doprinosilo jačanju dobre volje između dve porodice. Sedam godina nakon venčanja Zimri-Lim je odustao, krenuo je na kraljevsko putovanje na sever i, na osnovu zapisa nastalih na njegovom dvoru, „oslobodio palatu u Ilansuri“, tako što je Kirum vratio kući.[1]

Pre više hiljada godina grupe lovaca i sakupljača kretale su se širom Azije i Evrope prateći krda mamuta koji su se hranili divljim rastinjem. Led je počeo da se povlači, što je neposredno uticalo na vegetaciju; krda su lutala severnim oblastima i nestajala. Neki od lovaca su ih pratili. Drugi, uskraćeni za meso koje je predstavljalo glavni deo njihove ishrane, verovatno su sakupljali divlje rastinje i počeli da uzgajaju biljke.

Iako istorije sveta uobičajeno započinju praistorijom, sumnjam da ona predstavlja pravi početak za jednog istraživača prošlosti. Neki drugi stručnjaci su mnogo bolje pripremljeni kako bi istraživali tamne strane najranije istorije. Arheolozi iskopavaju tragove sela sagrađenih od kostiju mamuta, a antropolozi teže da rekonstruišu izgubljeni svet njihovih žitelja. Svi oni tragaju za hipotezama koje odgovaraju dokazima koji bi ukazivali na skupine ljudi koje se kreću od istoka ka zapadu zamenjujući mamutovo meso ječmom i kopajući rupe kako bi u njih smestili višak useva.

Ali za istoričara koji ne pokušava samo da objasni *šta* ljudi čine, već *kako* i *zašto* to rade, praistorija – razdoblje pre nego što su ljudi počeli da zapisuju i pripovedaju povesti o svojim vladarima, junacima i njima samima – ostaje neprozirna. Bez obzira na to do kojih zaključaka arheolozi dolaze kada su u pitanju neolitski ljudi, ništa ne znam o životu neolitskog grnčara koji izrađuje svoje prstenasto oblikovano zemljano posuđe u nekom selu u južnoj Francuskoj. Tragovi lovaca i sakupljača (grnčarija, predmeti od kamena, skeleti ljudi i životinja, crteži na stenama ili zidovima pećina) otkrivaju način života, ali iz toga ne proističe nikakav pisani trag. U praistoriji nema vladara i njihovih žena. Depersonalizovani, praistorijski ljudi često se pojavljuju u vidu raznobojnih strelica na kartama: krećući se u pravcu severa, zapada, radeći na poljima zasađenim kultivisanim biljem ili

starajući se o stadima nedavno pripitomljenih životinja. Povest o tim bezimenim ljudima trebalo bi da bude ispričana depersonalizovanim glasom koji obuhvata mnoštvo istorija: „Civilizacija je nastala u oblasti *Plodnog polumeseca* gde su prvi put zasađeni usevi duž obala Eufrata. Uskoro je došlo i do razvoja pismenosti, kao i do uspostavljanja prvih gradova."

Kad god je istoričar prinuđen da se osloni na opšte tvrdnje u vezi s „ponašanjem ljudi", on napušta svoje svojevrsno prirodno stanište i govori stranim jezikom – najčešće ne čineći to tečno.

Ova vrsta depersonalizovane istorije (posebno kad se koristi pasiv) neopisivo je dosadna. Što je još gore, ona je netačna. *Plodni polumesec* nije imao monopol na poljoprivredu; malobrojne skupine ljudi širom Azije i Evrope otpočele su da uzgajaju žitarice kako je temperatura rasla i u svakom slučaju *Plodni polumesec* bio je krik u prazno.

Antropolozi mogu da nagađaju o ljudskom ponašanju; arheolozi o ostacima naselja; filozofi i teolozi o nastanku ljudske vrste iz neizdiferencirane mase. Međutim, zadatak istoričara je potpuno drugačiji: oni tragaju za pojedinačnim životnim pričama koje konkretizuju apstraktne pretpostavke o ljudskom ponašanju.

Nije bilo nimalo lako biti mali vladar na drevnom Bliskom istoku. Zimri-Lim proveo je polovinu svog života ratujući s vladarima susednih gradova, a drugu polovinu pokušavajući da sredi svoj krajnje složeni privatni život. Njegova supruga, snalažljiva i politički mudra Šiptu, vladala je gradom Mari dok se njen suprug nalazio u jednom od mnogih ratova. Usred užarenog mediteranskog leta ona mu je pisala: „Vodi računa da se zaštitiš kad se izlažeš jakom suncu! … Obuci odeću i stavi ogrtač koji sam sašila za tebe! … Veoma sam zabrinuta; piši mi i kaži mi da si na sigurnom!" Zimri-Lim joj je odgovorio: „Neprijatelj me nije ugrozio svojim oružjem. Sve je u najboljem redu. Neka tvoje srce ne brine." U zapisima na mnogim tablicama ispisanih klinastim pismom, koje su pronađene duž obala Eufrata, Zimri-Lim se istovremeno javlja kao tipičan mesopotamski vladar i kao jedinstvena individua: oženjeni muškarac bez smisla za roditeljstvo.

Umesto da započnem ovu istoriju s prikazima pećinskih crteža ili nomadskih skupina koje su lutale dolinama, odlučila sam da otpočnem od trenutka kad su pojedinačne ljudske sudbine i njihovi glasovi na svojevrstan način izronili iz nejasne buke praistorije. U poglavljima koja slede naići

ćete na nešto praistorije, pozajmljene iz arheologije i antropologije, a s tim u vezi i na neizbežno korišćenje uopštenih izraza. Ali takvo pojavljivanje praistorije nalazi se isključivo u službi uspostavljanja okvira za očekivani izlazak na scenu pojedinačnih ličnosti.

Pažljivo sam koristila epske pripovesti i mitove kako bih osvetlila praistoriju. Prve ličnosti koje izranjaju s površine drevne prošlosti ostavljaju utisak da su jednim delom ljudi, a drugim bogovi; najraniji carevi vladaju hiljadama godina, a prvi heroji uznose se na nebesa na krilima orla. Počev od XVIII veka, zapadni istoričari sumnjali su u verodostojnost takvih povesti. Obrazovani na univerzitetima na kojima je nauka doživljavana kao nešto nepogrešivo, istoričari su često težili da sebe pozicioniraju kao naučnike: tragajući za sirovim činjenicama i odbacujući bilo kakav istorijski materijal koji je delovao kao da odstupa od realnosti Njutnovog univerzuma. Konačno, dokument kao što je spisak sumerskih vladara koji počinje sa „vlast careva potiče s nebesa“, naučna istoriografija ni na koji način ne smatra pouzdanim izvorom. Mnogo je bolje osloniti se na arheologiju i konkretne materijalne dokaze prilikom rekonstruisanja najranijih perioda ljudskih naseobina u području Sumera, Egipta i doline reke Ind.

Za istoričarku koja se posvećuje odgovorima na pitanja zašto su se i kako dešavale određene pojave u aktivnostima ljudi, ostaci grnčarije i temelja kuća imaju ograničeni značaj. Oni ne predstavljaju prozor u dušu. Epske pripovesti, s druge strane, prikazuju strahove i nade onih koji ih pripovedaju, a to je od suštinske važnosti prilikom razumevanja njihovog ponašanja. Mit, kako istoričar Džon Ki kaže, jeste „dim istorije“: moraš da se nagneš iznad njega pre nego što osetiš tračak plamena; ali kad vidiš dim, najmudrije je praviti se da on ne postoji.

Treba imati u vidu da sve povesti drevnih vremena dobrim delom uključuju nagađanje. Spekulacije zasnovane na fizičkim dokazima nisu, međutim, pouzdanije od onih koje su utemeljene na pričama koje ljudi žele da sačuvaju i koje prenose svojoj deci. Svaki istoričar traga za dokazima, odbacuje one koji izgledaju nedovoljno važni, a preostale svrstava u određeni kontekst. Dokazi koji proističu iz drevnih pripovesti nisu manje značajni od onih koji su zaostali iza trgovaca na njihovim putevima. I jedne i druge treba prikupiti, probrati, vrednovati i iskoristiti. Koncentrisati se na materijalne dokaze isključujući pri tom mitove i povesti isto je što i

pokloniti poverenje tumačenju ljudskog ponašanja na način da ono može biti dodirnuto, omirisano, viđeno i izmereno: to predstavlja isključivo mehanički pogled na ljudsku prirodu i nedovoljan naučni metod tumačenja tajni ljudskog ponašanja.

Uprkos svemu, istorija nastala na drevnim povestima uključuje onoliko teoretisanja koliko i ona zasnovana na veoma starim materijalnim ostacima. Stoga sam pokušala da ukažem na onaj istorijski momenat u kome pisani izvori počinju da se umnožavaju, a pretpostavke postepeno gube na svom značaju (Drugi deo). Istoričari se ne trude preterano da čitaocu pruže ovakva tumačenja; mnogi prave prelaz sa „mezolitski čovek je brzo ovladao tehnikama izrade oružja“ na „Sargon je proširio svoju vlast na značajan deo Mesopotamije“ ne ukazujući na to da su ove dve tvrdnje zasnovane na veoma različitim dokazima, kao i da sadrže visok stepen dvosmislenosti.

U ovom tomu nećemo dati mnogo prostora Australiji, obema Amerikama ili Africi jer usmene povesti ovih kultura, ma koliko stare, ne idu toliko daleko u prošlost koliko to čine najstariji popisi mesopotamskih vladara ili najranije memorijalne tablice egipatskih faraona. Međutim, čitava ideja vremenske lente koja nam pruža tako precizne obrise prošlosti – praistorije, antičke istorije, srednjovekovlja, a potom dalje, ka novijem dobu – nije afrička niti severnoamerička; to je zapadnjačka ideja (što ni na koji način ne umanjuje njenu korisnost). Kao što je arheolog Kris Gozden u svojoj knjizi o praistoriji ukazao, starosedeoci poput Aboridžina u Australiji nisu imali sopstveni koncept „praistorije“. Koliko znamo, oni su prošlost i sadašnjost doživljavali kao jedno, sve dok nisu došli ljudi sa zapada koji su doneli „istoriju“ sa sobom što je rezultiralo time da je njihova praistorija doživela svoj iznenadni kraj. Tada smo se susreli s njima, što možda nije predstavljalo najbolji ishod, ali je time makar izbegnuto narušavanje njihovog autentičnog poimanja vremena.

Dodajmo tome i ovo: datiranje svega onoga što se desilo pre Hamurabija (oko 1750. godine p. n. e.) jeste problematično. Čak i godina Hamurabijevog stupanja na presto sadrži mogućnost greške od oko 50 godina u oba vremenska pravca, a kad se vratimo 7.000 godina p. n. e. datiranje je prilično slobodno. Pisanje o nečemu što se desilo od nastanka vremena sve do oko 4.000 godina p. n. e. dodatno je zakomplikovano činjenicom da postoji više različitih periodizacija u okviru same

„praistorije“ od kojih nijedna nije u potpunoj saglasnosti s drugom ili u najmanju ruku predstavlja proizvoljnost.

Odlučila sam da koristim tradicionalnu hronologiju koja podrazumeva razdoblje *pre* naše ere. Razumem i zašto su se mnogi istoričari opredelili da koriste hronologiju koja obuhvata *staru* i *novu* eru kako bi izbegli da istoriju u potpunosti posmatraju iz judeo-hrišćanskog ugla. Međutim, korišćenje termina *stara* era uz prihvatanje godine Hristovog rođenja kao odrednice deluje mi besmisleno.

Prvi deo

NASTANAK ISTORIJE

Prvo poglavlje

Poreklo monarhije

U oblastima severno od Persijskog zaliva, Sumerci su u drevnoj prošlosti shvatili da su gradovima potrebni vladari

Pre mnogo hiljada godina sumerski monarh Alulim vladao je gradom Eridu koji je predstavljao utvrđeno naselje, sigurno utočište u nepredvidivoj i surovoj ravnici koju su Rimljani kasnije nazvali Mesopotamija. Alulimovo uzdizanje na vlast označilo je početak civilizacije, a njegova vladavina potrajala je skoro trideset hiljada godina.

Sumerci, koji su živeli u svetu u kome natprirodno i stvarno još uvek nisu bili jasno razgraničeni i odvojeni jedno od drugog, nikako se ne bi zagrcnuli čitajući poslednji deo prethodne rečenice. Istovremeno, bilo bi im veoma teško da prihvate tvrdnju po kojoj je Alulimovo stupanje na presto označilo „početak civilizacije“. Po sopstvenom shvatanju, Sumerci su verovali da su bili civilizovani od najranijih vremena. Alulimova vladavina, zabeležena u popisu sumerskih vladara (možda najstarijem istorijskom izvoru na svetu) „potekla je s nebesa“ i već je bila savršena kad je otpočela svoje zemaljsko trajanje.

Međutim, stupanje na presto prvog vladara vidimo u drugačijoj perspektivi. U pitanju je važna promena u istoriji, početak potpuno novog vida odnosa između ljudi, njihovih država i vladara.

Ne možemo datirati razdoblje Alulimove vladavine budući da se on ne pominje u nekom drugom istorijskom izvoru i ne znamo koliko je star i sam popis sumerskih vladara. Popis je zabeležen na glinenim tablicama negde oko 2100. godine p. n. e., ali on nesumnjivo sadrži znatno starije podatke. Štaviše, hronologija koju nalazimo u popisu sumerskih vladara ne odgovara

u potpunosti prošlosti kakvu poznajemo. „Nakon što je monarhija potekla s nebesa“, saopštava nam popis vladara, „Alulim je kao car vladao 28.000 godina; [njegov naslednik] Alalgar vladao je 36.000 godina“.[1]

Dužina njihovih vladavina zasnovana je na verovanju da su obojica careva zapravo bili polubogovi, a to verovanje je poteklo pre iz mitologije nego iz istorije, ili možda da su Alulim i njegov naslednik vladali tokom veoma dugog vremenskog perioda. Prema Sumercima, osam careva vladalo je pre nego što je došlo do prirodne katastrofe tokom koje je „velika voda potopila“ čitavu zemlju. Svaka pojedinačna vladavina trajala je po 36.000 godina što pretpostavlja način računanja vremena koji je nama nepoznat.

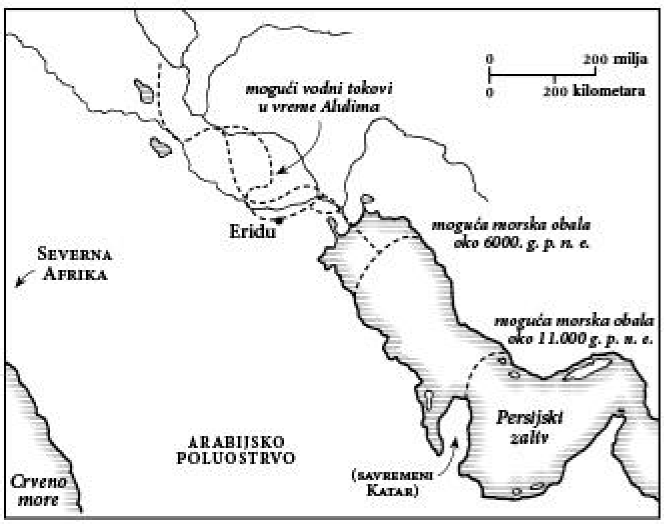
Ono što *možemo* da uradimo odnosi se na mogućnost da smestimo prve sumerske careve u daleku prošlost. Alulim je verovatno živeo u području koje je bilo prilično drugačije u odnosu na Mesopotamiju kakvu danas poznajemo, s njene dve poznate reke Tigrom i Eufratom, koje se ulivaju u Persijski zaliv. Geolozi nam govore da je neposredno pre početaka istorije (razdoblje oko 11.000 godina p. n. e., mada daleko od preciznog, predstavlja referentnu vremensku odrednicu) led počeo da se širi iz pravca Severnog pola ka jugu, skoro do samog Mediterana. S tolikom količinom vode sadržane u ledu nivoi mora i okeana postajali su niži; severni delovi Zaliva verovatno su bili ravnica s potocima koji su proticali kroz nju, dok je okean dosezao do obala koje su se nalazile na području današnjeg Katara. Kiše su stalno padale tako da je zemljište redovno bilo navodnjavano.

Kako su temperature počele da rastu, a led da se topi – petomilenijumsko razdoblje koje geolozi smeštaju u period između 11.000 i 6.000 godina p. n. e. – okean se postepeno približavao današnjem Kataru i Bahreinu. Oko 6000. godine p. n. e., Britanija – do tada poluostrvo koje je štrčalo iz Evrope – postalo je ostrvo, a obale Persijskog zaliva produžile su se do južnih delova današnjeg Kuvajta. Ravnica koja se nalazila na severu bila je navodnjavana, ne dvema rekama već moćnim potocima čija su korita još uvek vidljiva na satelitskim snimcima; Knjiga postanja opisuje jednu reku sa „četiri glave“ koja je tekla dolinom.[2]

Uprkos tome što je zemljište dobijalo vodu iz tog razgranatog rečnog toka, ono je vremenom postajalo suvlje. Kako se led povlačio, temperature su rasle. Severno od Zaliva obilne padavine su se preobrazile u neredovne slabe kiše do kojih je dolazilo isključivo tokom zimskih meseci. Tokom leta jaki vetrovi duvali su preko nezaštićene ravnice. Svake godine potoci bi se

izlivali i plavili polja pre nego što bi se vratili u svoja korita, ostavljajući mulj na njima. Mulj se taložio na obalama isprepletanih potoka postepeno ih udaljavajući jedne od drugih, a zaliv se širio ka severu.

Stanovništvo koje je živelo u južnim delovima ravnice, bliže zalivu, borilo se za preživljavanje na promenljivom i nepredvidljivom reljefu. Jednom godišnje ogromna količina vode plavila je oranice. Nakon što bi se voda povukla, zemljište se sporo sušilo. Nisu raspolagali kamenom ili šumama koje bi im obezbedile drvnu građu, niti pašnjacima; samo trskom koja je rasla u blizini potoka i blatom. Oblikovano i osušeno, pomešano s trskom i pečeno, blato je činilo osnov njihovih kuća, cigala koje su ugrađivane u gradske zidine, njihovih posuda i posuđa. Oni su bili ljudi zemlje.

1. Drevna Mesopotamija

Jezik kojim su se doseljenici služili – sumerski – po svemu sudeći nije bio u vezi ni sa jednim poznatim jezikom na svetu. Ali do vremena kada su Sumerci počeli da pišu, njihov jezik obogaćen je rečima iz drugih jezičkih sistema. Reči u sumerskom jeziku nastajale su iz jednosložnog korena, mada mnoštvo termina iz najstarijih zapisa pokazuje neobično dvosložno poreklo: nazivi dve najmoćnije reke koje protiču kroz ravnicu, pojmovi koji označavaju zemljoradnika, ribara, stolara, tkača i mnoga druga zanimanja, pa i sam naziv grada Eridu.

Ove reči su semitske i dokazuju da Sumerci nisu bili sami u južnim delovima ravnice. Reči semitskog porekla pripadale su narodu čija se postojbina nalazila severno i istočno u odnosu na mesopotamsku ravnicu. Planinski masivi, koji su se nalazili severno i istočno od Mesopotamije, obeshrabrivali su nomade, dok je kretanje na sever, iz pravca Arabijskog poluostrva ili Severne Afrike, bilo znatno pogodnije. Semiti su učinili upravo to naselivši se među Sumerce i pozajmljujući im reči. I više od samih reči: pozajmljenice u semitskom jeziku čine skoro svi pojmovi koji označavaju poljoprivredne aktivnosti (plug, brazda), kao i zanatske delatnosti (korpar, kožar, stolar). Upravo su Semiti, a ne Sumerci, doneli ove veštine u Mesopotamiju.

Kako su Semiti naučili da se bave zemljoradnjom?

Poput stanovnika Evrope i dalekog severa, verovatno su to činili postepeno. Moguće je da su, kako se ledeni pokrivač povlačio, a krda životinja čije je meso korišćeno u ishrani kretala na sever postajući s vremenom sve mršavija, lovci na divlje životinje odustajali od potrage za tim krdima i počeli da prikupljaju plodove divljih biljaka koje su rasle u toplijim predelima, seleći se jedino onda kada su se vremenske prilike menjale (kao što su starosedeoci Severne Amerike, koji su boravili na teritoriji današnje Kanade, činili i u vreme kada se pojavio Žak Kartije). Možda su upravo ti nekadašnji nomadi uznapredovali od branja plodova divljih biljaka do sađenja i uzgajanja različitih kultura, odustajući od selidbe da bi se u potpunosti posvetili seoskom životu. Dobro uhranjeni muškarci i žene dobijali su više dece. Srpovi i predmeti izrađeni od kamena, otkriveni na širokom području od današnje Turske do doline Nila, ukazuju na mogućnost da su, dok su sazrevala u odrasle osobe, ta deca napuštala prenaseljena sela i upućivala se u nepoznato, prenoseći svoje poljoprivredne veštine na druge.

Drevne povesti dodaju još jedan detalj ovoj priči: dok su Sumerci, pod uticajem Semita, sadili poljoprivredne kulture oko svojih sela, život se toliko zakomplikovao da im je bio potreban vladar koji bi im pomogao u rešavanju njihovih tegoba.

Tada se pojavljuje Alulim, vladar Eridua, i nastaje civilizacija.

Lako je povezati lirsko s „početkom civilizacije“ budući da je ona upravo to što nas deli od haosa. Civilizovani gradovi opasani su bedemima koji dele uređene ulice unutar naselja od nepregledne divljine koja ih

okružuje. Civilizacija je, kako to tumači arheolog Stjuart Pigot u svom uvodnom tekstu u klasičnu studiju Maksa Malovana o drevnom Sumeru, hrabar raskid s postojećim stanjem: „Povremeno su se“, zabeležio je Pigot, „pojavljivali narodi kojima su pronalasci i promene, a ne privrženost tradiciji, pružali zadovoljstvo i predstavljali olakšanje. Ova napredna društva jesu ona koja se mogu označiti utemeljivačima civilizacije.“[3]

Pokazalo se, međutim, da je civilizacija bila posledica elementarnije potrebe: obezbeđivanje situacije u kojoj niko za sebe neće prigrabiti velike količine hrane i vode. Civilizacija je nastala u *Plodnom polumesecu* ne zato što je to bilo edensko mesto bogato prirodnim resursima, već upravo stoga što je ta oblast bila toliko složena za naseljavanje da su ljudska staništa bilo koje veličine imala potrebu za dobrom upravom da bi mogla da opstanu. Zemljoradnici su morali da sarađuju kako bi izgradili kanale i cisterne koje su im bile potrebne da bi savladali posledice poplava. Bilo je neophodno da neko pojača tu saradnju i nadgleda pravičnu podelu ograničenih količina vode. Taj neko je morao da se pobrine i da zemljoradnici, koji su uzgajali više useva nego što je to bilo potrebno njihovim domaćinstvima, prodaju viškove proizvoda onima koji se nisu bavili obrađivanjem zemlje (korpari, kožari i stolari). Takva vrsta administracije, kao svojevrstan znak civilizacije, upravo je i bila potrebna u područjima koja su se odlikovala negostoljubivošću i divljinom prirode. U područjima koja su obilovala vodenim resursima, plodnim zemljištem, rudnim bogatstvima i drvnom građom stanovnici tome nisu poklanjali preteranu pažnju.

Kako su na području *Plodnog polumeseca* sela postepeno prerastala u gradove, znatno više ljudi bilo je prinuđeno da živi na istoj površini zemlje. Snažno vođstvo bilo je potrebnije nego ikada. Imajući u vidu ljudsku prirodu, gradske starešine imale su potrebe za određenim sredstvima prinude što je podrazumevalo organizovanje grupe naoružanih ljudi koji su imali zadatak da sprovode njihove odluke.

Vođe su postepeno postajale carevi.

Za Sumerce, koji su se borili da prežive na zemlji na kojoj je voda odnosila njihova polja tokom poplava ili se potpuno povlačila ostavljajući useve da bukvalno sagore na suncu, monarhija je bila dar od bogova. Nikakvi primordijalni vrtovi za Sumerce nisu bili prvi i najbolji domovi (gradovi opasani debelim zidinama podignutim od blokova pečene zemlje i zaštićeni od nadirućih voda i pohlepnih osvajača). Grad Eridu, u kome je

monarhija darovana s nebesa prvi put nastala, iznova se pojavljuje u vavilonskim mitovima kao sumerski Raj koji je uspostavio car-bog Marduk:

Sva zemlja bi morem…

I tada nastade Eridu…

Marduk načini trščani ram na površini vode…

Stvori prah i prosu ga u trščani ram…

Načini čoveka…

Eridu nikad ne nestaje kao što je to slučaj s Rajskim vrtom. Sveti grad bio je svojevrsna granica između starog sveta lovaca i sakupljača i novog, koji je predstavljao civilizaciju.

Međutim, lovci i sakupljači nisu potpuno iščezli. Od najranijeg razdoblja monarhije i nastanka prvih gradova naseljeni zemljoradnici bili su u razmiricama s nomadima – lovcima i stočarima.

Kako nam taj izvor otkriva, peti car u popisu sumerskih vladara po imenu Dumuzi bio je stočar. To što je stočar postao car predstavlja spoj suprotnosti i postaje jasno u povesti „Udvaranja Inani“, u kojoj su glavni likovi car i boginja Inana.

U ovoj priči Dumuzi nije samo samo stočar i car, već u njegovim venama teče i krv bogova; uprkos njegovoj božanskoj prirodi, Inana Dumuzija smatra nedostojnim.

„Stočar će doći u tvoju postelju!“ – uzviknula je boginja Sunca Utu, ali joj je Inana (koja je inače bila veoma blagonaklona prema svojim miljenicima) odbrusila:

Stočar! Neću se udati za stočara!

Njegova odeća je poderana; njegova vuna gruba.

Udaću se za zemljoradnika.

Zemljoradnik uzgaja lan za moju odeću.

Zemljoradnik gaji ječam za moju trpezu.

Dumuzi je bio uporan u svom naumu. Nakon rasprave o tome čija je porodica bolja, ušao je u Inaninu postelju tako što joj je ponudio sveže mleko s kajmakom; ona je istog časa predložila da on „uzore njeno vlažno polje“. Prihvatio je poziv.

Inanina zainteresovanost za jednog stočara izazvala je prilično uznemirenje. I dok su polja na jugu postajala sve isušenija, gradovi su se nizali uz rečnu obalu. Međutim, nepregledne pustare koje su se nalazile izvan gradova služile su kao pašnjaci za ovce i goveda, ali i kao dom za one koji su i dalje ostali privrženi drevnom nomadskom načinu života. Stočari i zemljoradnici bili su potrebni jedni drugima. Stočari su zemljoradnike snabdevali mesom, svežim mlekom i vunom u zamenu za jestivo bilje. Ipak, ta međuzavisnost nije proizvela i međusobno poštovanje. Stanovnici gradova rugali su se zaostalim i prljavim stočarima; ovi su, pak, ismejavali dekadentne žitelje urbanih središta.

U toj zemlji gradova i njihovih monarha, zemljoradnika i nomada, prvih osam sumerskih careva vladalo je sve dok nije došlo do prirodne katastrofe.

Drugo poglavlje

Najranija povest

Nešto kasnije, u Sumeru je došlo do velikog potopa

Kiša nije padala mesecima. U polju koje se nalazilo u blizini slanog vrha Persijskog zaliva jedna žena je žnjela pšenicu. Iza nje su se uzdizale zidine grada koje su se ogledale u nebu olovne boje. Pod njom je bilo okamenjeno tlo. Rezervoari, do tada punjeni vodom nastalom redovnim godišnjim poplavama, bili su ispunjeni sa svega nekoliko centimetara gnjecavog blata. Kanali za navodnjavanje bili su prazni.

Kapljica vode sprala je prašinu s njene ruke. Podigla je pogled i ugledala oblake koji su postepeno počeli da prekrivaju čitav horizont. Uzviknula je u pravcu gradskih zidina, ali su ulice već bile pune ljudi koji su na otvoreno iznosili lonce i lavore. Olujni vetar je sve češće snažno duvao iznad ravnice.

Ali ne i ovog puta. Kapljice su učestale i poput potoka počele da se slivaju s neba. Voda se prikupljala, stvarala lokve i postepeno rasla. Neobična grmljavina odzvanjala je u daljini i zatresala zemlju.

Drevni narodi koji nisu raspolagali dubokim bunarima, branama i sistemima za vodosnabdevanje gradova provodili su veliki deo svog života u potrazi za vodom – tražeći je i izvlačeći iz zemlje, puneći rezervoare, računajući još koliko dugo bi mogli da prežive bez nje i očajnički se moleći da padne kiša ili da se u bunarima pojavi voda. U Mesopotamiji je, međutim, istovremeno sa životnom preokupacijom vodom postojao i neočekivani *strah* od nje. Zlo i nesreća vrebaju u dubokoj vodi; ona može doneti život, ali tu su i prirodne nepogode.

Istorija naše planete, kako nam geolozi govore, obeležena je velikim prirodnim katastrofama koje su uništavale mnoge oblike života. Ali samo jedna odzvanja u rečima i povestima mnogih različitih naroda. Ne postoji univerzalna priča koja počinje sa: „A potom je voda počela da postaje sve HLADNIJA i HLADNIJA.“ Međutim, u jednom trenutku žive ljudske pripovedačke prošlosti voda je zapretila njihovom krhkom postojanju na Zemlji. Istoričari ne mogu da ignorišu Veliki potop. To je najuniverzalnija priča koju baštini ljudska rasa.

Osim šturog pominjanja potopa u popisu vladara, sumerska povest o toj prirodnoj katastrofi do nas dolazi indirektno, u prevodu jednog zapisa na akadski jezik (semitski jezik koji se docnije govorio u Mesopotamiji), nastalog više hiljada godina nakon samog događaja, koji je sačuvan u jednoj asirskoj biblioteci. Enlil, vladar nad svim bogovima, bivao je sve razdraženiji stoga što mu je glasni žamor ljudi na Zemlji ometao san. On je ubedio druge bogove da s lica Zemlje zbrišu ljudsku rasu, ali bog Ea, koji se ranije zakleo da će je u tajnosti štititi, saopštio je u snu vest o toj zaveri mudracu Utnapištimu. I tada

Bogovi ponora ustadoše

Brane na vodama behu polomljene u paramparčad

Sedam sudija pakla zapališe zemlju svojim bakljama

Dan se preobrazi u noć

Zemlja bi uništena poput pehara

Voda pokulja na ljude poput bojnih talasa.[1]

Utnapištim, prethodno upozoren, lađom je pobegao sa svojom porodicom, nekolicinom životinja, kao i sa ljudima koje je uspeo da spase.

Vavilonska verzija ove povesti, u formi pesme, naziva se „Atrahazis“ (što u prevodu znači *najmudriji*). Atrahazis, kao najmudriji vladar na Zemlji, upozoren je na nastupajuću pošast. On je sagradio barku i, znajući da može da spase samo malobrojne, pozvao je svoje preostale podanike na veliko slavlje kako bi svi mogli da dožive makar jedan dan radosti pre konačnog kraja. Jeli su i pili, zahvaljujući mu na darežljivosti. Međutim,

sam Atrahazis se, znajući da je to slavlje u stvari svojevrstan pomen, tetura u hodu, pod teretom osećaja tuge i odgovornosti.

Stoga oni jedoše od njegovog obilja i pijahu,
ali on ne činjaše ništa drugo, no ulaziše i izlaziše,
ulaziše i izlaziše,
nikad ne sevši,
toliko ophrvan i očajan bejaše on.[2]

Čak ni najmudriji vladar na svetu ne može uvek da obezbedi preživljavanje svog naroda pred sveopštom katastrofom.

Ipak, svakako najpoznatija povest o potopu jeste ona koja je ispričana u „Knjizi postanja“. Bog je odlučio da od grehova pročisti ljudski rod koji je stvorio, te reče Noji, „bezgrešnom među njegovim narodom“, da načini barku koja bi njega i njegovu porodicu sačuvala od nestanka. Kiša je počela da pada, a „moćni izvori iz dubina nabujaše, a nebeska vrata potopa se otvoriše“ i voda proguta svu zemlju.

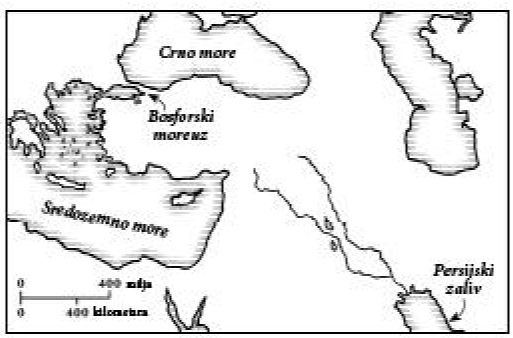
Tri kulture i isto toliko povesti: suviše podudarnosti u detaljima da bi bilo slučajno.

Geolozi koji su na osnovu svedočanstava iz Knjige postanja u XIX veku tražili tragove Velikog potopa često su i nailazili na njih, poput poremećenih geoloških slojeva ili školjki na vrhovima planina. Ali po teoriji koju je 1840. godine prvi izneo Luj Agasiz, sporo kretanje ledenog pokrivača preko tla umnogome je objašnjavalo znatan broj ovih geoloških pojava koje su do tada pripisivane posledicama Velikog potopa. To je bilo u potpunom saglasju s tada dominantnim stavom u naučnoj zajednici da se nastanak i razvoj univerzuma odvijao jednim tokom, postepeno, pod uticajem istih procesa, razvijajući se po predvidljivim zakonomernostima kod kojih nije bilo mesta za jedinstvene i neponovljive događaje.

Ipak, povest o Velikom potopu je opstala. Istraživači mesopotamske istorije nastavili su da govore o tome da se stvarni potop zaista dogodio. On nije bio globalnog karaktera budući da to više nije bilo naučno opravdano, već lokalnog, ali je bio toliko destruktivan da je ostao upamćen hiljadama godina. Poznat po svojim iskopavanjima u Uru, arheolog Leonard Vuli je

zapisao: „Ovde se nije radilo o potpunom uništenju čitave ljudske rase, kao ni žitelja delte… međutim, načinjena je tolika šteta da je taj događaj postao prekretnica u istoriji i osnovno obeležje jednog razdoblja.“[3] Tragajući za ostacima posledica potopa, Vuli je na njih naišao što nije predstavljalo posebno iznenađenje. Nekoliko metara dubok sloj mulja delio je razdoblje starijih mesopotamskih naselja od mlađih.

Sedamdesetak godina kasnije, geolozi Vilijam Rajan i Volter Pitman konstatovali su da povesti o poplavi ne predstavljaju devastirajući mesopotamski potop, već stalnu bujicu, „visoku vodu koja nikada ne opada… i koja je naterala ljude da napuste svoju nekadašnju postojbinu i primorala ih da nađu novo mesto za život.“[4] I dok se led otapao, a nivo Sredozemnog mora rastao, Bosforska prevlaka, koja je do tada predstavljala snažnu zemljanu branu, bila je probijena. Crno more preplavilo je obale i smestilo se u novo udubljenje u zemlji zauvek potapajući naselja na svojim obodima. Ljudi koji su preživeli uputili su se ka jugu sa snažnim sećanjem na tu katastrofu.

2. Pre Rajan-Pitmanovog potopa

Ponuđen je i odgovor koji je bio manje spektakularan. Možda su povesti o potopu predstavljale samo veliku zabrinutost od poplava budući da su one bile redovna pojava duž čitave mreže vodotokova koji su prolazili Mesopotamijom.[5] Takođe, moguće je da se povest o potopu koji je promenio izgled reljefa odnosi na preoblikovanje sumerske zemlje u kontekstu kretanja Persijskog zaliva na sever, usled čije stalne plime je došlo do trajnog potapanja mnogih naselja.

Sve ove teorije imaju svoje manjkavosti. Sloj mulja o kome govori Leonard Vuli, kako su pokazala potonja iskopavanja, bio je suviše

prostorno lokalizovan da bi ga stanovnici Mesopotamije mogli doživeti kao kataklizmički. (Istovremeno, on je datiran u period oko 2800. godine p. n. e. što ga vremenski smešta u središnje razdoblje sumerske civilizacije.) Teško je razumeti kako su se čitavi vekovi poplavnih vodenih talasa koji su se povlačili i iznova nadirali mogli pretvoriti u jedinstven rušilački događaj koji je jednom zauvek promenio izgled Zemljinog reljefa. Iako je postepeno širenje Persijskog zaliva u pravcu severa, do nivoa od tridesetak centimetara tokom jedne decenije, dovodilo do plavljenja naselja, to nije moglo izazvati posebno intenzivan osećaj straha.

Pitman-Rajanova teorija, zasnovana na analizi uzoraka uzetih s dna Crnog mora, znatno je prihvatljivija. Međutim, poplava o kojoj oni govore desila se oko 7.000. godina p. n. e. što ne daje odgovor na pitanje o tome kako su povesti o opštem potopu našle svoje mesto u usmenoj tradiciji tolikih naroda koji su se oko 7.000 godina p. n. e. nalazili daleko od Mesopotamije.

U Kini, u kojoj su dve potpuno odvojene zemljoradničke kulture, Jang-šao i Longšan, postojale vekovima u istom razdoblju tokom koga su Sumerci podizali svoje gradove, neuračunljivi vojskovođa pokidao je nebeski baldahin kroz koji je potekla voda, potapajući svu zemlju i daveći ljude. Jedina preživela bila je plemenita kraljica koja je pronašla utočište na vrhu planine, zajedno s malobrojnom grupom ratnika. U Indiji, riba je upozorila mudrog kralja Manua da se približava ogromna poplava, kao i da treba da sagradi brod i ukrca se čim nivo vode počne da raste. „Vode su odnele sva tri nebesa“, saopštava nam Rig Veda, „a samo Manu bejaše spasen.“[6]

Mnogo intrigantnije su povesti o poplavama koje potiču s područja obe Amerike, od kojih neke sadrže velike sličnosti s mesopotamskom legendom (čini se da su nastale u periodu pre dolaska hrišćanskih misionara koji su doneli Knjigu postanja, mada se to ne može tvrditi s potpunom sigurnošću). U majanskoj verziji, „četiri stotine sinova“ preživljavaju potop tako što su se pretvorili u ribe. Docnije su proslavili svoje spasenje tako što su se napili i u tom trenutku se uzneli na nebo i postali Plejade. (Čitaoci će uočiti sličnost s pričom o Noji u kojoj se na nebu, takođe, pojavljuju znaci i u kojoj se Noje ozbiljno opija nakon što je dospeo do kopna.) U Peruu, lama je odbijala da jede, a kad ju je njen vlasnik upitao za razlog, ona je odgovorila kako će se za pet dana voda podići i potopiti svu zemlju. On se

popeo na najvišu planinu, preživeo i njegovo potomstvo je počelo iznova da naseljava Zemlju. (Nijedna žena se ne uspinje s njim što deluje kao nesrećan previd.) Ukoliko su ove američke povesti o potopu u vezi s onim mesopotamskim, velika poplava nije mogla da se desi oko 7.000. godina p. n. e. Istoričar Džon Brajt smatra da se ta prirodna katastrofa desila pre 10.000. godina p. n. e. kad su lovci prešli preko Beringovog moreuza.[7]

Šta se, zapravo, dogodilo?

Voda je potopila svet poznat ljudima, a neko je i pre nego što se velika voda obrušila posumnjao da se približava propast.

Nakon što se voda povukla, zemlja se osušila. Ljudi se iznova pojavljuju u okruženju koje je pod zubima i noktima ostavljalo crveniji trag nego što je to ranije bio slučaj. Nešto je bilo izgubljeno. U Knjizi postanja Noji je rečeno da je sada dozvoljeno ubijanje životinja zbog njihovog mesa. U sumerskoj povesti o potopu bogovi tuguju zbog uništenja nekadašnjeg sveta:

Da li bi ta glad opustošila svet

Više od potopa.

Da li bi taj pomor uništio ljudsku vrstu

Više od potopa.[8]

Svakako da nije slučajnost to što povesti o nastanku sveta u tolikim zemljama počinju s velikim vodama koje su se morale povući kako bi čovek mogao da živi na suvom tlu. U akadskoj priči o nastanku sveta, otkrivenoj na delimično sačuvanim tablicama zajedno s „Epom o Gilgamešu“, prvi stihovi kazuju:

Kada se nebesa još uvek nisu izdigla:

A dole na Zemlji biljke još nisu iznikle;

Ni ponor još nije otvorio svoje međe:

Haotična Tijamat bejaše majka sviju njih.[9]

U vreme nastanka sveta, Tijamat, predstavljenu kao morsko biće, ubijaju, a deo njenog tela žrtvovan je nebesima kako slane vode koje su pretile da sve unište ne pokriju celo, tek isušeno tlo.

„Tokom godine i jednog dana svet je, prekriven oblacima“, počinje mištečka legenda o postanju, „bio u mraku. Sve se nalazilo u neredu, a voda je prekrila mulj koji je tada bio Zemlja.“[10] „I uistinu“, kazuje nam indijska Satapata-Brahamana, „u početku bejaše voda, ništa do prostranstvo vode.“ „U početku, u tami, ne bejaše ničega do vode“, započinje mit Bantua. Možda najpoznatija svima onima koji su rođeni kao hrišćani ili Jevreji, Knjiga postanja svedoči: „U početku Zemlja bejaše prazna i bez oblika, a tama pokri sve vode; I Duh Gospodnji lebđaše nad dubinama.“

Ne postoji način da saznamo šta su uništile te velike vode. Međutim, kao i mnogi drugi narodi, Sumerci su imali i priču o izgubljenom raju. U drevnom sumerskom epu, pod naslovom „Enki i Ninhusag“, taj raj opisan je kao mesto gde:

Lav ne ubija,

Vuk ne lovi jagnje,

Divlji pas, proždrljivac dece, nije bio poznat,

Onaj koga oči bole ne govori: „Moje me oči bole.“

Onaj koga glava boli ne govori: „Moja me glava boli.“[11]

No, sanjani grad, ispunjen plodnim drvećem voća i potocima čiste i neslane vode, izgubljen je za čoveka.

Još uvek smo opčinjeni vodom i njenim plavljenjem suvog i uređenog terena na kome živimo. Setimo se samo filma „Titanik“. Paluba je počela da se naginje, nivo vode je rastao, a mornarički oficiri koji su odranije znali za nastupajuću tragediju nisu mogli ništa da učine kako bi je sprečili. Priče o dubokoj vodi i dalje nas plaše i privlače. Kao što filozof Ričard Mou ukazuje: „Slike u vezi s *ljutim dubinama* imaju izuzetnu snagu u ljudskoj mašti koja ima toliko malo veze s našom geografijom.“[12]

Ali to je područje za bogoslove i filozofe. Istoričar samo može da primeti kako proizvodnja piva traje onoliko dugo koliko i zemljoradnja, kao

i da najstarije vino na svetu (nađeno na lokalitetu jednog drevnog naselja u današnjem Iranu) potiče iz šestog milenijuma p. n. e. Od kada je čovek počeo da uzgaja bilje, on je pokušavao da, makar i privremeno, ponovo ustroji lepši i ljupkiji svet koji više ne možemo naći na kartama.

Treće poglavlje

Uzdizanje plemstva

Vladarska titula je u Sumeru postala nasledna oko 3600. godine p. n. e.

Posle Velikog potopa, popis sumerskih vladara kazuje nam da je grad Kiš – koji se, okružen kukuruznim poljima, nalazio u severnim oblastima – postao središte vladarskog autoriteta. Popis iznova počinje s nizom vladara koji su poznati pod nazivom prva dinastija grada Kiša. Prvi vladar Kiša bio je Gaur. Nakon njega na presto je stupio vladar veličanstvenog imena – Gula-Nidaba-anapad. Potom je usledilo devetnaest vladara te se tako stiglo do Enmebaragešija, koji je bio dvadeset drugi car nakon potopa. Zahvaljujući natpisima znamo da je Enmebarageši vladao oko 2700. godine p. n. e. i to je prvi datum koji možemo povezati s jednim sumerskim vladarom.

To ne rešava problem opisivanja sumerske istorije od perioda sumerskog potopa (kad god da se on desio) sve do oko 2700. godine p. n. e. Nakon potopa carevi nisu više vladali u vremenskim intervalima od po 36.000 godina. Umesto toga, dužina vladanja naglo se smanjivala, postajući sve kraća. Dakle, 22.985 godina, tri meseca i tri dana proteklo je od potopa do stupanja Enmebaragešija na presto – ličnosti koja nije od posebne pomoći koliko bi se moglo pretpostaviti. (Poznavaoci sumerske književnosti imaju običaj da vladare pre potopa nazivaju *mitskim*, a one posle njega *kvaziistorijskim*, što je razlika koja nije jasna.)

Većina od ukupno dvadeset jednog cara, koliko ih je vladalo pre Enmebaragešija, opisana je na isti način: samo imenom i dužinom vladavine. Do sredine ovog popisa nema nikakvog izuzetka sve dok se ne

pojavi trinaesti car posle potopa, po imenu Etana, koji je iznenađujuće izdvojen u odnosu na svoje bezlične prethodnike.

Etana, koji se vazneo na nebesa,
On koji je učvrstio sve zemlje,
Vladao je 1560 godina kao car;
A Balih, Etanin sin,
Vladaše 400 godina.

U ovom citatu ima više istorije nego što bi se to na prvi pogled moglo pomisliti.

U vreme kad se popis vladara nastavlja, ravnica je dobila izgled sličan današnjem. Vrh Persijskog zaliva postepeno se pomerao u pravcu severa. Vodena para koja je nekada navodnjavala ravnicu i čiji su tokovi bili odvojeni nagomilanim muljem pretvorila se u dve velike reke, Tigar i Eufrat, koje svoja imena duguju Grcima. U još drevnijim vremenima, reka koja se nalazila na zapadu nazivana je Urutu, dok je brža i snažnija istočna reka dobila ime po brzini strele u letu: Idiglat.

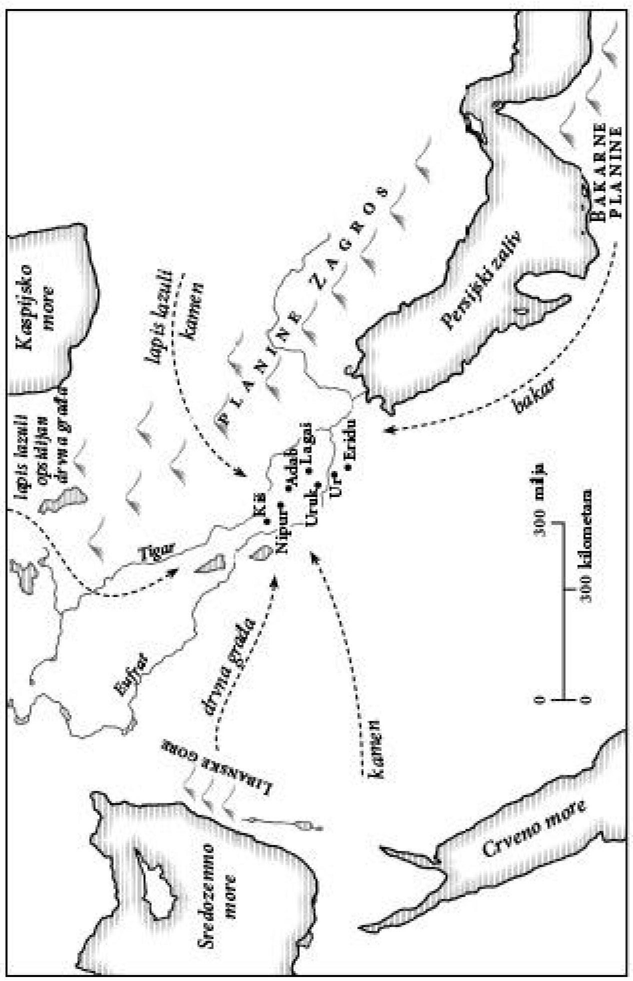
Između ove dve reke nastajali su gradovi. Arheolozi nam govore da su se oko 3.200 godina p. n. e. mnogi žitelji sela, potpuno menjajući svoj dotadašnji način života, uputili ka utvrđenim gradovima što je pojava koju poznajemo kao „tok“.

Prelazak nije uvek bio miran. Knjiga postanja i njena povest o potopu pružaju nam zanimljiv nagoveštaj prekida: kad je Noje iznova otpočeo život, njegovi potomci proširili su se po čitavoj zemlji. U Šinaru, što je bilo semitsko ime za južnu mesopotamsku ravnicu, izgradnja gradova bila je na izuzetno visokom nivou. Koristeći svoje veštine, žitelji grada odlučili su da sebi podignu kulu koja bi dosezala do nebesa, koja bi im služila na ponos ne samo na zemlji, već i u odnosu na boga. Ovaj gordi čin doneo je jezičku zbrku, otuđenje i rat.

Vavilonska kula, baš kao i biblijski potop, predstavljaju deo prošlosti koji nije moguće precizno datirati. Ali ona nam je i prozor u svet u kome su se gradovi, podignuti od cigala načinjenih od pečene gline i utvrđeni

zidinama i kulama, proširili celom Mesopotamijom. Više utvrđenih gradova, svaki okružen podgrađem koje se širilo i do čitavih devet kilometara, borili su se za premoć: Eridu, Ur, Uruk, Nipur, Adab, Lagaš, Kiš i mnogi drugi. Oko četrdeset hiljada ljudi živelo je u tim drevnim gradskim središtima.

Svaki grad imao je za svog zaštitnika nekog od bogova čiji je hram privlačio poklonike iz neposredne okoline. I svaki od tih gradova se širio kako bi ovladao što većom površinom. Stočari i lovci dolazili su u gradove da bi prineli darove bogovima, prodavali i kupovali, kao i da bi platili dažbine koje su zahtevali sveštenici i vladari. Oni su zavisili od gradova zbog trgovine i molitve, ali su gradovi zahtevali isto onoliko koliko su i pružali. Nekadašnja struktura lovaca i sakupljača, koja je izjednačavala njihove pripadnike, bila je razbijena. Sada je postojala hijerarhija: grad na prvom, a selo na drugom mestu.

Desetak generacija nakon potopa, hijerarhija je poprimila drugačiji oblik. Čovek je prvi put tražio pravo da vlada i to ne na osnovu snage ili mudrosti već po krvnom srodstvu.

Atab, deseti car Kiša posle potopa, bio je prvi vladar koga je nasledio sin, a potom i unuk. Ova trogeneracijska dinastija je prvi primer nasleđivanja po osnovu krvnog srodstva ikad zabeležen u istoriji. Međutim, kad je naredni vladar Etana stupio na presto, suočio se s novom teškoćom.

Popis sumerskih vladara o Etani samo govori kako se on „uzneo na nebesa" što predstavlja detalj saopšten bez objašnjenja. Kako bismo saznali nešto više, neophodno je da se posvetimo znatno kasnijem epu koji po svemu sudeći čuva stariju sumersku priču. Etana je u njemu prikazan kao pobožan vladar, odan bogovima, koji ima jednu veliku nesreću: bezdetan je. U svojim molitvama tuguje:

Odao sam počasti bogovima i poštovao duše umrlih,

Tumači snova su potpuno iskoristili moj tamjan,

Bogovi su potpuno iskoristili jagnjad koju sam žrtvovao…

Otkloni moju sramotu i podari mi sina! [2]

Tokom zastrašujućeg sna Etana je video kako će njegov grad stradati ukoliko ne bude dobio naslednika prestola:

Grad Kiš je jecao

A građani u njemu bejahu u žalosti…

Etana ti ne može dati naslednika! [3]

Došlo je do velike promene. Monarhija je postala nasledna. Vođa koji na sebe preuzima odgovornost za dobrobit svog naroda rađa se da bi obavio taj zadatak za koji je vezan po krvnoj pripadnosti. Prvi put beležimo uzdizanje plemstva, klase nastale da bi vladala.

Bogovi su bili milostivi i Etani su dali odgovor. Morao je da na orlovim krilima odleti na nebesa gde je pronašao drvo rađanja koje mu je otkrilo tajnu kako da dobije sina. Tablica je na tom mestu slomljena i ostatak priče je izgubljen. Međutim, popis vladara nam kazuje da je Etanin sin Balih vladao posle Etanine smrti te se može pretpostaviti da je njegova potraga ipak bila okončana uspešno.

Nejednakost je bila u krvi. Kao i ideja o monarhiji, ni ideja o plemstvu nikad ne prolazi.

Budući da oni koji su rođeni da bi vladali treba da kontrolišu što više teritorije, Etana je tada „stvorio čvrstu zemlju" za svog sina.

Mesopotamski gradovi bili su nezavisni pod upravom lokalnog vladara. A Kiš se nalazio između dve reke, što je predstavljalo položaj koji je vapio za većim vođstvom. Sumer, naime, nije imao šume, već svega nekoliko uvezenih palmi koje su bile građa trećerazrednog kvaliteta. Nije bilo bakra, kamena, opsidijana, ničega osim blata i nekoliko skladišta bitumena (koji je korišćen kao žarište u bakljama i vezivo za malter). Drvna građa se dovozila s planina Zagros, koje su se nalazile na severoistoku, ili s libanskih gora na severozapadu. Bakar je dopreman iz južnih arabijskih planina, lapis lazuli iz stenovitih predela na severu i istoku, kamen iz zapadne pustinje, a opsidijan s dalekog severa. U zamenu za njih, sumerski gradovi trgovali su poljoprivrednim proizvodima, žitom, odećom, kožom i grnčarijom. Sumerske činije i krčazi javljaju se u mnogim naseljima koja su se nalazila na prostoru od Istočne Evrope do Severne Azije.

Trgovina se obavljala preko pustinja koje su se nalazile na istoku i zapadu, ali najvećim delom duž obala Tigra i Eufrata. Drevno ime za Eufrat, Urutu, znači „bakarna reka". Arheolog Čarls Pelegrino naglašava kako je mesopotamska ravnica bila linearna civilizacija: „više od hiljadu kilometara duga, a svega desetak kilometara široka oaza".[4] Ukoliko bi neki grad, koji se nalazio u donjem toku reke, želeo da u predelu libanskih gora koje su se nalazile uzvodno kupi kedrovinu, građa je morala da prođe kroz Kiš. Njegov vladar, koji je zadržavao određeni deo robe koja je bila u tranzitu, lako se bogatio na taj način uzimajući pomalo od drugih monarha.

U vreme kada je Etanu nasledio njegov sin, Kiš je od drevnog Eridua već preuzeo položaj najmoćnijeg grada u ravnici. Oko 2500. godine p. n. e. vladari drugih gradova ponekad su koristili titulu „car Kiša" kao da je to

vremenom postalo počasno zvanje koje je pokazivalo izvesnu prevlast nad drugim sumerskim gradovima.[5]

Prikupljanje danka bilo je jedno, a stvarno osvajanje nešto sasvim drugo. Etana i njegovi naslednici nikada nisu proširili carsku vlast na druge sumerske gradove. Teškoće koje bi nastajale prilikom kretanja vojski uz i niz dugačku ravnicu kao da su demotivisale vladare Kiša da se upuste u osvajanje gradova ili, možda, kod njih još u dovoljnoj meri nije bila razvijena svest o carskom vođstvu koja bi dopunila ideje monarhije i plemstva. Prvi tvorac jednog carstva potekao je iz drugog naroda.

Četvrto poglavlje

Stvaranje carstva

Oko 3200. godine p. n. e., u dolini reke Nil, faraon Skorpion ujedinio je Donji i Gornji Egipat, dok je vladar iz prve dinastije, Narmer, to ujedinjenje učinio trajnim

Jugoistočno od Sumera, duž obala Sredozemnog mora, tvorac prvog carstva jurišao je dolinom reke Nil.

Poput prvih sumerskih vladara, faraon Skorpion nalazi se na granici između mita i istorije. Njegovo ime ne pojavljuje se ni na jednom popisu vladara, već postoji isključivo kao reljefni lik na vrhu ceremonijalnog oružja. Ali za razliku od prvih sumerskih vladara, koji su poticali iz maglovite drevne prošlosti, faraon Skorpion živeo je bezmalo u okvirima pisane istorije. On je oko 3.200. godine p. n. e. učinio napor da osvoji svet koji mu je bio poznat.

Faraon Skorpion je bio potomak afričkog naroda koji je nekad živeo u obe ravnice duž obala Nila. Nekoliko vekova pre njegovog rođenja, u vreme kad je legendarni Alulim vladao vlažnijim i hladnijim Sumerom, dolina reke Nil je verovatno bila nenaseljena. Svake godine, kad su obilne kiše padale u području južnih planina, prikupljene atmosferske padavine kaskadno su tekle duž Nila, severno, u pravcu Sredozemlja i izlivale se daleko od obližnjih površina zemlje. Poplave su bile toliko razarajuće da se samo mali broj lovaca i sakupljača plodova zadržao na području na kome je do tada živeo. Većina je odlučila da živi u mnogo pristupačnijim oblastima na istoku i zapadu, naseljavajući se uz obale Crvenog mora ili lutajući saharskim prostranstvima. Tokom blažih i kišovitijih godina Sahara je imala

vegetaciju i bila navodnjena. Arheolozi su u pesku otkrili lišće, drveće i ostatke divljih životinja.

No, toplija i suvlja klima koja je promenila mesopotamsku ravnicu učinila je da saharska vegetacija uvene. Stanovnici Sahare premeštali su se na istok, u pravcu vodom bogate doline reke Nil. Zahvaljujući padavinama manjeg intenziteta, poplave Nila postale su umerenije. Izbeglice su spoznale da mogu da se izbore s godišnjim poplavama stvarajući rezervoare u kojima bi prikupljali vodu prispelu tokom poplava i kanale iz kojih bi tokom sušnih meseci navodnjavali polja. Naselja su podizali duž rečnih obala, žitarice sadili u tamnom mulju koji bi zaostao iza poplava i lovili divljač u močvarama: odbeglu stoku, kozoroge, krokodile, nilske konje, ribu i ptice. Pripadnici drugih naroda putovali su iz pravca zapadnih obala Crvenog mora kako bi im se priključili. Oni su postali prvi stalni žitelji doline Nila – prvi Egipćani.

Za razliku od Sumera, dolina Nila obilovala je ribom, divljači, kamenom, bakrom, zlatom, lanom i papirusom – svime osim drvetom. Egipćani su sa zapadnim oblastima trgovali slonovačom, s istočnim školjkama, a sa severnim oblastima poludragim kamenjem, ali im je reka Nil bila neophodna da bi preživeli.

Nil, krvotok Egipta, proticao je kroz ravnicu koja je bila dugačka oko osam stotina kilometara, oivičenu stenama s jedne i zaravnima s druge strane. Redovan godišnji poplavni talas počinjao je u Donjem Egiptu, oblasti koja je danas poznata pod nazivom „etiopske visoravni“, potom je nastavljao svoje kretanje nizvodno prolazeći preko drugog katarakta ka onom prvom, skrenuo bi oko okuke kod koje će kasnije biti sahranjivani faraoni i tutnjao ka zaravni gde se reka konačno delila u desetine rukavaca: ka delti Nila.

Pošto je Nil tekao u pravcu jug-sever, Egipćanima je bilo jasno da sve druge reke teku u suprotnom smeru. Sudeći po potonjim hijeroglifima, oni su koristili jednu reč za *sever*, *nizvodno* i *potiljak*, a drugu za *uzvodno*, *jug* i *lice*, Egipćani su se uvek orijentisali tako što su se okretali ka Nilu, u pravcu nadolazećeg rečnog toka. Od vremena najstarijih naselja, Egipćani su svoje mrtve sahranjivali na obodima pustinje, glavom prema jugu, a licem okrenutim ka nepreglednim zapadnim saharskim prostranstvima. Život je dolazio s juga, ali se *Zemlja mrtvih* nalazila na zapadnim stranama,

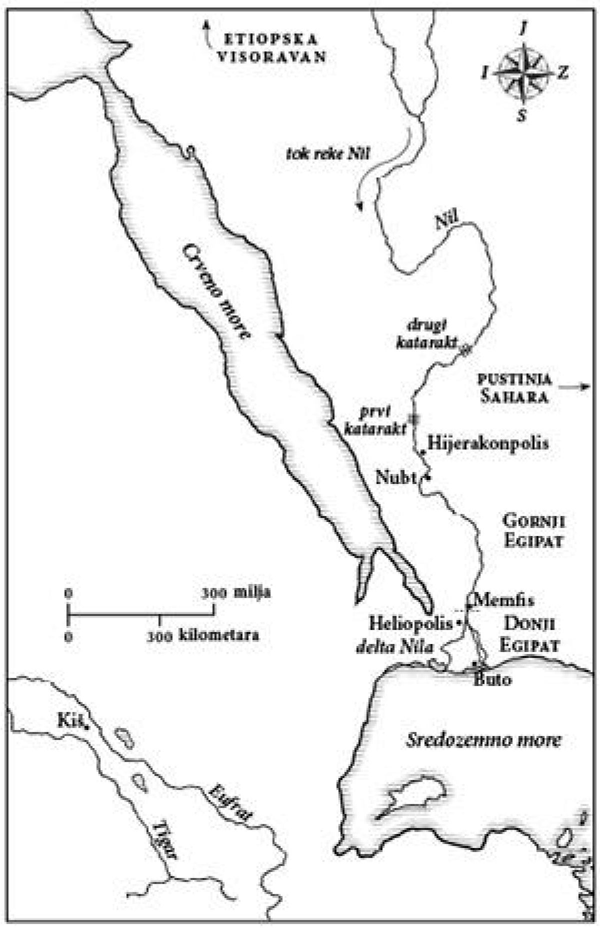
u pravcu pustinje iz koje su pobegli u isto vreme kada su tamo iščezli vegetacija i voda.

Egipćani su svojoj zemlji dali dva različita naziva. Deo u kome su godišnje poplave taložile mulj bio je *Kemet* (*Crna zemlja*). Crna je bila boja života i vaskrsenja. Izvan *Crne zemlje* nalazio se *Dešret*, smrtonosna *Crvena zemlja*. Linija koja je razdvajala život od smrti bila je toliko očigledna da je neko mogao da se savije preko nje, postavi jednu ruku na plodnu *Crnu zemlju*, a drugu na *Crvenu*, suncem ispijenu pustinju.

Dvojnost, egzistencija koja je postojala između te dve krajnosti, odzvanjala je u nastajućoj egipatskoj civilizaciji. Kao i sumerski, egipatski gradovi su nagli priliv stanovnika doživeli oko 3.200 godina p. n. e. Nubt, poznat i kao Nadaka, koji se nalazio na putu koji je od istoka vodio u pravcu zapada i rudnika zlata, postao je najmoćniji grad na jugu, s Hijerakonpolisom, koji je imao više od deset hiljada žitelja i nije mnogo zaostajao za njim. Ovi južni gradovi nisu videli sebe kao odvojene i samostalne celine, već kao deo *Belog carstva* (Gornji Egipat koji se nalazio uzvodno od Sredozemlja na jugu), kojim je upravljao vladar s cilindričnom „belom krunom“. Na severu Egipta (Donji Egipat) gradovi su se okupili u savez *Crveno carstvo*. Gradovi poput Heliopolisa i Butoa bili su posebno značajni. Vladar Donjeg Egipta nosio je „crvenu krunu“ koja je na svom prednjem delu imala figure kobre (najraniji prikaz krune potiče iz perioda oko 4.000 godina p. n. e.). On se nalazio pod zaštitom boginje prikazivane u obliku kobre koja je na vladareve neprijatelje izbacivala svoj otrov. *Belo* i *Crveno*, poput *Crne* i *Crvene* zemlje, predstavljali su suštinu egipatske stvarnosti. Svet je bio stvoren od uravnoteženih suprotstavljenih sila.

Za razliku od popisa sumerskih vladara koji je predstavljao svojevrstan pokušaj da se zabeleži nastajanje sveta, spisak egipatskih faraona ne ide toliko daleko u prošlost, do Belog i Crvenog carstva, tako da su imena njihovih vladara za nas izgubljena. Međutim, za postojanje faraona Skorpiona raspolažemo svedočanstvom druge vrste. Reč je o buzdovanu otkrivenom tokom arheoloških iskopavanja ostataka hrama u Hijerakonpolisu na kome je predstavljen vladar Belog carstva, s prepoznatljivom „belom krunom“ na glavi, kako slavi svoju pobedu nad poraženim vojnicima Crvenog carstva (dok u ruci drži ritualno irigaciono oruđe čime pokazuje moć da vlada nad svojim podanicima).

Moguće je da je faraon Skorpion poticao iz Hijerakonpolisa koji je bio dvostruki grad. Hijerakonpolis su nekada činila dva grada koja su bila razdvojena rečnim koritom Nila. *Neken*, na zapadnoj obali, bio je posvećen bogu koji je predstavljan u obliku sokola, a *Nekeb*, na istočnoj obali, štitila je boginja prikazivana u obliku lešinara. Vremenom su dva odvojena grada prerasla u jedan nad kojim je bdila boginja-lešinar. Možda je Skorpion, videvši kako su se dva grada ujedinila, tada došao na zamisao da bi pod vlašću jednog vladara trebalo ujediniti Belo i Crveno carstvo.

4. Gornji i Donji Egipat

1. Buzdovan faraona Skorpiona – na ovom ritualnom buzdovanu faraon Skorpion identifikovan je na osnovu toga što se levo, neposredno uz njegovu glavu, nalazi škorpion
(Muzej Ašmolean, Oksford; autor fotografije: Verner Forman/Art Risors, Njujork)

Njegova pobeda, do koje je verovatno došlo oko 3200. godine p. n. e., bila je privremenog karaktera. Jedan reljef beleži podatke o ujedinjenju dva carstva pod drugim vladarem Belog carstva, što se desilo stotinak godina kasnije. Poput buzdovana faraona Skorpiona, reljef je otkriven u hramu u Hijerakonpolisu.

Urezana na paleti (komadu kamena ravne površine koji je služio kao „platno“), scena prikazuje vladara koji na prednjoj strani palete nosi krunu Belog, a na zadnjoj krunu Crvenog carstva. Hijeroglifski zapis tog vladara naziva *Narmer*.

2. Narmerova paleta – Ujedinitelj Egipta udara poraženog protivnika dok mu Horus, prikazan kao soko, donosi još jednog zarobljenika
(Egipatski muzej, Kairo; autor fotografije: Verner Forman/Art Risors, Njujork)

Narmer znači „besni som“ ili, poetičnije, „štetni som“. Bio je to kompliment budući da je som predstavljao najhrabriju i najagresivniju od svih riba. Na zadnjoj strani Narmerove palete predstavljen je faraon kako, u ulozi vladara Belog carstva, drži vojnika Crvenog carstva za kosu. Na prednjoj strani, Narmer, koji je sada na glavi umesto „bele krune“ nosio „crvenu“, pobednički defiluje pored tela mrtvih i obezglavljenih neprijatelja. Konačno je pod vlast svog carstva stavio Crveno carstvo.

Verovatno je Narmer drugo ime faraona Menesa, koji se u popisu egipatskih faraona pominje kao prva ličnost koja je bila vladar Egipta. Egipatski sveštenik Meneto zapisao je o njemu:

Posle [bogova] i polubogova,

Došla je Prva dinastija, sa osam vladara.

Menes je bio prvi.

On je poveo vojsku preko granice i ovenčao se slavom.[4]

Narušavanje granice, linije koja je delila dva carstva, stvorilo je jednu od najdugovečnijih i najslavnijih država u istoriji sveta.

Menetoov zapis nastao je znatno kasnije nakon događaja. On je obavljao dužnost sveštenika boga Sunca *Ra* u Heliopolisu čitavih dvadeset sedam vekova kasnije, oko 300. godine p. n. e. Odlučio je da pomiri različite verzije popisa egipatskih faraona i da načini jedinstven dokument, koristeći (pored drugih istorijskih izvora) papirus nazvan „Torinski kanon“, koji je takođe identifikovao Menesa („Men“) kao prvog egipatskog faraona. Dok je radio na popisu, Meneto je nizove egipatskih faraona, koji su vladali nakon 3100. godine p. n. e., formirao kao posebne grupe, počinjući novu svaki put kad bi se druga porodica uspinjala na najvišu lestvicu vlasti ili kad je carska prestonica menjala svoje mesto. Te grupe nazvao je *dinastijama*, grčkim pojmom koji je značio „vlast“. Menetoove „dinastije“ nisu uvek najpreciznije, ali su postale tradicionalni međaši u egipatskoj istoriji.

Za Menetoa, Prva dinastija počinjala je ujedinjenjem dva dela Egipta pod vlašću prvog faraona jedinstvene države. Po grčkom istoričaru Herodotu, Menes/Narmer proslavio je svoju pobedu izgradnjom potpuno nove prestonice u Memfisu, središtu novog carstva. Memfis znači „beli zidovi“ budući da su bili obloženi gipsom kako bi sijali na suncu. Iz belog grada vladar čitavog Egipta mogao je istovremeno da kontroliše južnu ravnicu i severnu deltu. Memfis je bio tačka oslonca koja je održavala dva dela države u ravnoteži.

Jedna scena, uklesana na buzdovan, prikazuje Menesa/Narmera kako, učestvujući u svečanosti koja izgleda kao da je u pitanju venčanje, na glavi nosi „crvenu krunu“. Moguće je da se pobedonosni osnivač Prve dinastije oženio princezom koja je poticala iz Crvenog carstva kako bi kroz svoje potomke otelotvorio naslednike „dvostruke krune“.

Tokom egipatske istorije dvojnost porekla države bila je pohranjena u ličnosti vladara. Nazivan je „gospodarem dve zemlje“, a njegova „dvostruka kruna“ bila je načinjena od krune Crvenog carstva Donjeg Egipta koja se nalazila povrh krune Belog carstva Gornjeg Egipta. Južnjački lešinar i severnjačka kobra, jedno stupajući na tlo, a drugo grabeći nebeske visine, štitili su ujedinjeno carstvo. Dve suprotstavljene sile bile su spojene stvarajući tako moćnu i uravnoteženu celinu.

Narmer je vladao šezdeset četiri godine kad je krenuo u lov na nilske konje, tradicionalni ritual koji je vladar preduzimao kako bi pokazao svoju moć nad neprijateljima koji su pretili civilizaciji. Prema Menetou, napao ga je nilski konj i ubio na licu mesta.

VREMENSKA TRAKA 4	
MESOPOTAMIJA	EGIPAT
Započinje otopljavanje (oko 11.000 g. p. n. e.)	
Mešanje sumerskih i semitskih plemena	
Uspostavljanje carstva	
Veliki potop	
	Prvi Egipćani naseljavaju se u dolini Nila
Ubaidski period (5000–4000. g. p. n. e.)	Badarijanski period (5000–4000. g. p. n. e.)
Period Uruka (4000–3200. g. p. n. e.)	Period Nakada (4000–3000. g. p. n. e.)
Period Džemdat Nasr (3200–2900. g. p. n. e.)	
Atab	Arhajski period (3100–2686. g. p. n. e.)
Etana	Prva dinastija (3100–2890. g. p. n. e.)
Balih	**Menes (Narmer)**

Napomena: Imena vladara, u svim vremenskim trakama, navedena su podebljanim slovima.

Peto poglavlje

Doba gvožđa

Godine 3102. p. n. e. nomadi sa severa su pristigli u dolinu reke Ind i počeli da podižu gradove

U vreme kad je vladar Kiša prikupljao danak od brodova koji su plovini Eufratom nizvodno i uzvodno i kad su se beli gradski zidovi središta carstva u Memfisu sijali na suncu, treća velika civilizacija drevnih vremena još uvek je bila samo niz malih seoskih naselja u rečnoj dolini. Velikih gradova i uspostavljanja carstava u Indiji nije bilo barem još šest stotina godina.

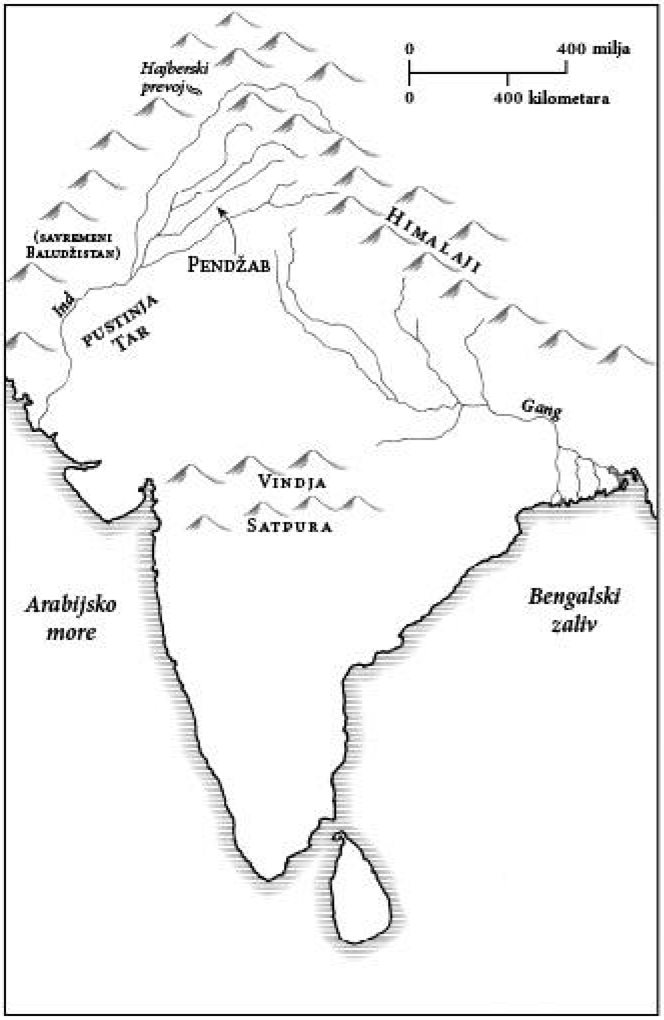
Stanovnici koji su se naselili duž obala reke Ind nisu bili žitelji gradova, niti tvorci popisa vladara poput Sumeraca. Oni nisu urezivali likove svojih vođa u kamen, niti su na tablicama beležili njihove uspehe. Stoga znamo veoma malo o prvim stolećima indijske istorije.

Možemo koristiti indijske epove kao svojevrsne tragove. Mada su napisani znatno docnije (hiljadama, a ne stotinama godina posle prvog naseljavanja), oni izvesno u sebi sadrže delove značajno starije tradicije. Međutim, čak i u toj tradiciji nalazimo relativno jasne podatke o samo jednom vladaru i samo jednom datumu. Godine 3102. p. n. e. mudri vladar Manu označio je početak vremena, a njegovo doba trajalo je više od četiri stotine hiljada godina.

Znatno pre 3102. godine p. n. e. stočari i nomadi došli su u Indiju. Neki su stigli iz područja središnje Azije, kroz prevoj u severnim planinama koja se danas naziva Hajberski. Drugi su, možda, prešli prevoje na Himalajima (pronađeni ljudski skeleti pokazuju da je taj put bio podjednako opasan u prošlosti, kao što je to i sada).

S druge strane planine našli su dovoljne količine vode i topliji vazduh. Himalaji su delovali kao svojevrsna brana hladnoćama tako da su se čak i tokom zimskih meseci temperature retko spuštale ispod deset stepeni Celzijusa. Tokom leta sunce je do usijanja zagrevalo indijske krajolike. Međutim, dve velike reke čuvale su potkontinent od pustinjskih nepogoda. Otopljeni sneg i led spuštali su se s planina u reku Ind koja je tekla u pravcu severozapada da bi se ulila u Arabijsko more. Planine su takođe vodom natapale Gang koji je s padina Himalaja tekao ka Bengalskom zalivu, daleko na istočnoj obali. U razdoblju kad je Sahara bila ozelenjena, a pustinja Tar, koja se nalazi istočno od Inda, bogata vegetacijom, još jedna reka koja je u naše vreme presušila tekla je u pravcu Arabijskog mora.[1]

Nekih dve hiljade godina pošto su usevi prvi put zasađeni u Mesopotamiji i Egiptu, došljaci sa severa nastanili su se u brdovitim krajevima zapadno od reke Ind koji se danas nazivaju Baludžistan. Mala sela bila su raštrkana duž donjeg toka reke Ind, kao i duž pet rukavaca u njenom gornjem toku, u Pendžabu (*panj-ab* – pet reka). Ostala sela nastala su i razvijala su se u priobalju reke Gang. U južnoj Indiji, oruđa veoma slična onima koja su korišćena u severnoj Africi ukazuju na mogućnost da se manji broj ljudi mogao otisnuti s afričkih obala, doploviti do Indije i nastaniti se tamo.

5. Indija

Međutim, ove tri regije – južna, istočna i severozapadna – bile su međusobno podeljene skoro nepremostivim prirodnim preprekama. Hiljade kilometara ravnica i dva planinska masiva, Vindja i Satpura, odvajali su stanovnike severa od onih koji su živeli na jugu i čija je istorija otpočela mnogo kasnije. Kako su spoljašnje temperature rasle, više od četiri stotine pedeset kilometara široka pustinja nabacivila je pesak između doline reke Gang i naselja na severozapadu. Od samih početaka indijske civilizacije stanovnici juga, istoka i severozapada živeli su odvojeni jedni od drugih.

Sela koja su se nalazila u blizini reke Ind, na severozapadu, prerastala su u gradove.

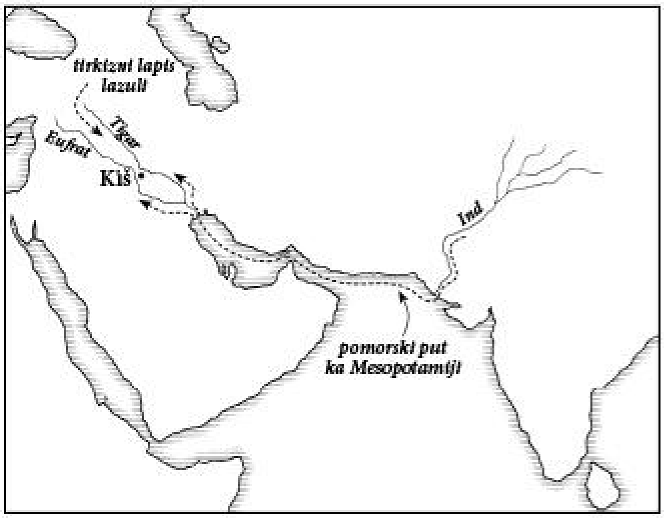
Prve kuće nastale u dolini reke Ind su podignute na rečnoj zaravni, na kilometar i po od samog korita i znatno iznad kote poplavnih voda. Cigle od blata rastvorile bi se u rečnoj vodi, a žitarice bi odnele poplave. Prva stvarnost života u dolini Inda, baš kao i u Egiptu i Sumeru, podrazumevala je da je voda istovremeno predstavljala izvor života i uzrok smrti.

To nas dovodi do Manu Vajivasvate, prvog indijskog vladara. Priča se da je pre njega šest vladara polubožanskog porekla upravljalo Indijom. Svi su nosili titularno ime *Manu*. Svaki od njih vladao je po jedan vremenski ciklus koji je nazivan *manvantara* i koji je trajao više od četiri miliona godina.

Ovde smo još u domenu mitologije, ali, prema tradiciji, mit je počeo da se preplиće s istorijom upravo tokom vladavine sedmog monarha koji je nosio titularno ime *Manu*. Ovaj Manu, nekada nazivan samo *Manu*, a ponekad i svojim punim imenom *Manu Vajivasvata*, jednog jutra prao je ruke kada je do njega doplivala riba tražeći zaštitu od jače i veće ribe koja je lovila plen kao što je to i bio „običaj reke“. Manu se sažalio i spasao ribu.

Riba mu se odužila upozoravajući ga na nadolazeću poplavu koja će uništiti nebesa i svu zemlju. Stoga je Manu sagradio drvenu barku i ukrcao se sa sedam mudraca koji su bili poznati pod nazivom *Riši*. Kad se voda povukla, Manu je ukotvio svoju barku na vrhu jedne planine na severu i tako postao prvi vladar istorijske Indije. U međuvremenu, sedam *Rišija* preobrazili su se u sedam zvezda u okviru asterizma koji je poznat pod nazivom *Velika kola*. Bilo je to 3102. godine p. n. e.

U kontekstu rekonstruisanja indijske prošlosti ova povest nije previše značajna. Manja je verovatnoća da je Manu Vajivasvata postojao nego što je to slučaj s egipatskim faraonom Skorpionom iako izgleda da su oni živeli tokom istog stoleća. Istovremeno, neobično precizno datiranje u 3102. godinu p. n. e. posledica je rekonstrukcije prošlih događaja koju su dve hiljade godina kasnije pokušali da sačine učeni pojedinci, i to tek onda kad je usmena tradicija počela da nalazi svoje utočište u pisanoj. Međutim, taj datum se pojavljuje u mnogim istorijama Indije. Najranije datume u indijskoj prošlosti teško je otkriti, pa istoričari koji se drže konkretno ovog to čine pre iz utehe nego iz sigurnosti. („To je prvi kredibilni datum u indijskoj istoriji“, zapisao je Džon Ki, „a budući da je bio od neverovatne tačnosti, zaslužuje da bude poštovan.“)[2]

6. Trgovački putevi u Indiji

Jedino sigurno u vezi s godinom 3102. p. n. e. jeste to što tada sela u dolini reke Ind zaista postepeno prerastaju u gradove. Grade se dvospratni objekti. Doseljenici počinju da koriste grnčarski točak, kao i da izrađuju predmete od bakra. Započinju seču šuma, ali i pečenje gline u peći. Cigle ispečene u peći, dugotrajnije od sušenih na suncu, bile su otpornije u odnosu na snažne poplavne vode. Posle 3102. godine p. n. e. voda više nije imala toliko razarajuću snagu.

Tirkiz i lapis lazuli, doneti iz ravnica koje su se nalazile severno od Mesopotamije, nalazili su se u ostacima domova najimućnijih porodica. Žitelji gradova napustili su svoje doline kako bi trgovali u oblastima iznad Tigra i Eufrata, i to s istim onim trgovcima koji su poludragim kamenjem snabdevali vladare Kiša, Nipura i Ura.

Uprkos napretku i bogatstvu gradova u Indiji, indijski epovi ne govore o prosperitetu, već o nazadovanju. Poplava je odnela prethodno razdoblje i označila početak novog perioda gradova koji je bio nazvan *Kali Juga*, doba gvožđa. Ono je otpočelo u vreme kad se Manu spustio s planine. Bilo je to razdoblje bogatstva i razvijene privrede, ali i doba tokom koga su istinoljubivost, saosećajnost, dobročinstvo i odanost manje bili prisutni. U doba gvožđa, upozoravali su sveti spisi, vođe će prisvojiti bogove koji su pripadali njihovim narodima kako bi ostvarili svoje finansijske potrebe. Jači će oduzimati imovinu slabijih i prisvajati teško stečena dobra za sebe. Imućni će napustiti svoja polja i stada, kako bi zaštitili svoje novčano

bogatstvo, radije postajući robovi sopstvenih ovozemaljskih dobara nego da budu slobodni ljudi koji znaju kako da koriste zemlju.

Imajući u vidu relativno pozno doba kad su zapisane ove zastrašujuće reči upozorenja, one su verovatno odražavale brige mnogo zrelijeg društva s brojnom, neproduktivnom birokratijom koja je crpla nacionalna bogatstva. Ali pripovedači smeštaju početak ovog razdoblja opadanja u daleku 3102. godinu p. n. e., u vreme kad sela duž obala reke Ind počinju da prerastaju u gradove.

I sam Manu, klečeći pored vode koja će uskoro odneti prethodno doba i doneti opadanje *kali juge*, zatiče sebe kako razgovara s ribicom koja moli za zaštitu od snažnije i jače, od lovca na plen. Putovanje u pravcu civilizacije time je u Indiji upravo počelo. Međutim, kao i u samom Sumeru, bilo je to putovanje koje je ljude znatno udaljilo od raja.

Vremenska traka 5

EGIPAT	INDIJA
Prvi Egipćani naseljavaju se u dolini Nila	
Badarijanski period (5000–4000. g. p. n. e.)	
Period Nakada (4000–3000. g. p. n. e.)	Rana naselja duž donjeg toka reke Ind i u Pendžabu
Arhajski period (3100–2686. g. p. n. e.)	Kali juga, Doba gvožđa (3102. g. p. n. e. do danas)
Prva dinastija (3100–2890. g. p. n. e.)	Sela prerastaju u gradove
Menes (Narmer)	Manu Vajivasvata

Napomena u vezi s izvorima za indijsku istoriju: indijski istoričari deluju u prepunoj političkoj areni. Pisani izvori kojima raspolažemo, uključujući i one koji govore o mitološkom Manuu, zlatnom, srebrnom, bakarnom i dobu gvožđa, predstavljaju usmenu tradiciju koja je zapisana znatno kasnije i to na sanskritu. Politički pokret u Indiji, poznat pod nazivom hindu nacionalizam ili hindutva, tvrdi kako je ta kasnija hindu (ili ‚bramanska) tradicija izvorno indijska. Mnogi istoričari, pre svih Romila Tapar, naprotiv, smatraju da je ono što mi danas nazivamo hinduizmom proisteklo iz prožimanja izvornih tradicija i potonjih doseljenika koji su stigli iz središnje Azije (tzv. najezda arijevaca; videti Dvadeset osmo i Trideset sedmo poglavlje), kao i da zapisi na sanskritu predstavljaju razmišljanja male

grupe istaknutih arijevskih doseljenika. U kontekstu istorije, to bi značilo da pisani izvori u vezi s Manuom i dobom gvožđa praktično nemaju nikakav kontinuitet s ranijim civilizacijama Indije. Teorija o arijevskoj najezdi bila je narušena tokom kasnog XIX veka rasističkim pretpostavkama i političkim tezama tako da u naše vreme hindu nacionalisti bilo koju vrstu teorije o arijevskoj najezdi doživljavaju kao uvredljiv politički trik. Nasuprot tome, naučnike koji smatraju da lingvistički dokazi podržavaju neku vrstu spoljne najezde često etiketiraju kao „hindutva fundamentaliste“ svi koji koriste kasniju sanskritsku mitologiju da bi protumačili indijsku istoriju. Manu je nedvosmisleno mitski. Njegova veza s Indijom četvrtog milenijuma pre naše ere je nepouzdana.

Šesto poglavlje

Car filozof

Između 2852. i 2205. godine p. n. e., u dolini Žute reke, najstarija seoska naselja u Kini stekla su vladare, ali su odbacila njihove naslednike

Slična matrica bila je još jednom ponovljena i istočno od Mesopotamije i Indije.

Ovog puta naselja su nastala u blizini Žute reke koja je tekla istočno od visoravni koja se sada naziva *King Zang Gaojuan* – Tibetanske visoravni – i prostirala se sve do Žutog mora. Dalje na jug i reka Jangce tekla je ka istočnoj obali.

U periodu kad je Sahara bila pod vegetacijom, a pustinja Tar navodnjavana rečnom vodom, široka prostranstva koja su se nalazila između dve velike kineske reke najverovatnije su bile svojevrstan zemljano-vodeni ćilim sačinjen od bara, jezera i blata. Poluostrvo Šandong, koje je bilo smešteno između dve reke, bezmalo je bilo ostrvo. Lovci i sakupljači plodova lutali su kroz močvare, ali je bilo veoma malo razloga da se nasele na zemlju obilno natopljenu vodom.

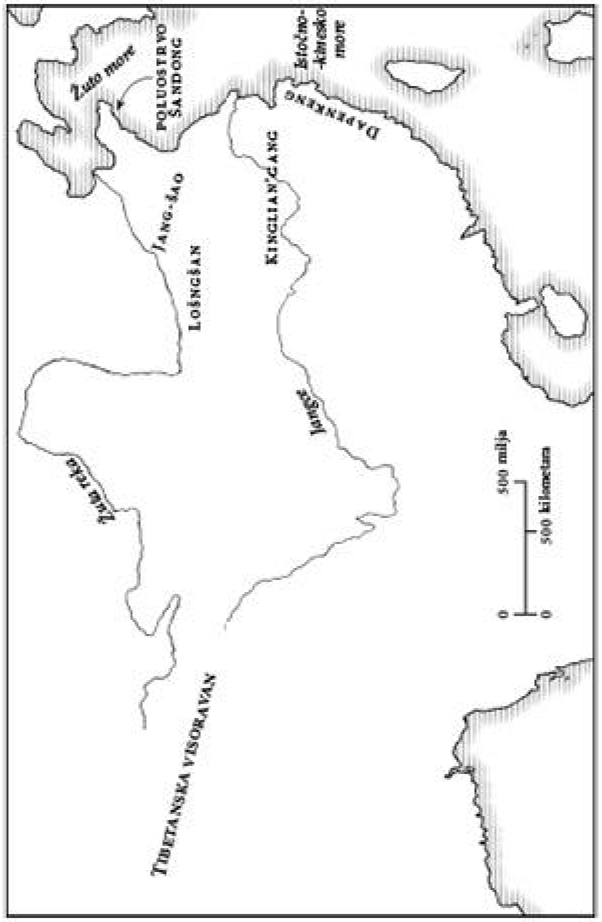
Tada se Sahara zagrejala. Poplavne vode reke Nil su se smanjile. Reka koja je nekada navodnjavala pustinju Tar potpuno je iščezla. Isprepletani mesopotamski potoci postepeno su se preobrazili u dve reke budući da se nivo tla između njih uzdigao. Zemljišna prostranstva sasušila su se između dve velike kineske reke.

Do otprilike 5.000 godina p. n. e. na prostoru između dve reke nalazila se široka ravnica, pošumljena u najvišim delovima. Nomadi su započeli da

se naseljavaju, sadeći pirinač u vlažnim parcelama duž reke. Kuće su se umnožavale, a sela narastala. Arheologija nam je otkrila prve skupine kuća upravo u blizini Žute reke. Tu su naselja polako prerastala u prve oblike kulture: ljudi s istim običajima, istovetnim načinom gradnje domova, istim stilom u izradi grnčarije i, verovatno, istim jezikom.

Kultura nastala oko Žute reke koju sada nazivamo *Jang--šao* nije predstavljala jedinu skupinu domaćinstava u Kini. Na jugoistočnoj obali Kine, nasuprot Istočnokineskom moru, pojavila se još jedna kultura: *Dapenkeng*. U dolini reke Jangce, dalje na jugu, nastala je kultura *Kinglian'gang*.[1] Ispod velike južne okuke na Žutoj reci rasprostrla su se naselja u okviru kulture pod nazivom *Longšan*. Iskopavanja su pokazala da se ostaci iz razdoblja Longšan nalaze povrh onih iz doba Jang-šao što daje osnove da se pretpostavi kako su pripadnici kulture Longšan mirnim sredstvima nadvladali makar deo kulture Žute reke.

Skoro ništa ne znamo o životu i običajima pripadnika ove četiri kulture. Jedino što možemo da učinimo jeste da im damo različite nazive budući da su izrađivali različite tipove grnčarije, koristili drugačije poljoprivredne metode i na specifične načine se bavili graditeljstvom. Naselja u okviru kulture Jang-šao bila su opasana rovovima, dok su sela u kulturi Longšan od okoline bila odvojena zemljanim utvrđenjima. Ali osim veoma uopštenih nagađanja (način uređenja nekropole u blizini sela koje se nalazilo uz južnu obalu Žute reke omogućava nam da u tome vidimo najranije primere običaja poštovanja pokojnika; možda pohranjivanje hrane uz pokojnika ukazuje na postojanje verovanja u prijatan zagrobni život) ne raspolažemo nikakvim tragovima osim povestima za koje se tvrdilo da pripovedaju o počecima kineske civilizacije.

7. Najstarija naselja u Kini

Poput priča iz Mahabharate, povesti o najstarijoj istoriji Kine zapisane su nekoliko hiljada godina nakon doba koje opisuju. Ali u delu u kome čuvaju stariju tradiciju živom, one nam govore o prvom vladaru koji je otkrio suštinski red u svemu. Njegovo ime bilo je Fu Ksi.

Istaknuti istoričar Suma Kijen koji je, prikupivši povesti o najstarijoj prošlosti Kine stvorio epsku istorijsku hroniku, kazuje nam da je Fu Ksi otpočeo svoju vladavinu 2850. godine p. n. e. On je izumeo *osam trigrama*, mustru koju su činile prave i krive linije korišćene za čuvanje podataka, proricanje i tumačenje događaja. Dok je razmatrao pojavu ptica i zveri, Fu Ksi je

Crtao iz svoje ličnosti, neposredno,

I posredno crtao po predmetima.

I tako je on stvorio osam trigrama
Kako bi razgovarao s božanskom mudrošću
I uredio fenomene svih živih stvorenja.[2]

Mustre *osam trigrama* nastale su po ugledu na šare na kornjačevini. Prvi kineski vladar svoj narod nije spasao od potopa, nije primio vlast s nebesa, niti ujedinio dve države. Za Kineze je njegovo veliko postignuće daleko značajnije. On je pronašao vezu između sveta i sebe, između znakova prirode i težnje ljudskog uma da sve oko sebe dovede u red.

Po kineskoj legendi, Fu Ksija je nasledio veliki vladar Šenong, koji je prvi stvorio plug i obrađivao zemlju. Huai-nan Cu govori da je on naučio ljude kako da pronađu najplodniju zemlju, da seju i žanju pet useva koji održavaju život, da ih okopavaju i jedu zdravo bilje, a izbegnu otrovno. Ovog vladara poljoprivrednika nasledio je Huangdi („žuti car“), treći značajni monarh, možda i najveći od svih.[14]

Smatra se da je Huangdi vladao od 2696. do 2598. godine p. n. e. Najpre je tokom svoje vladavine savladao brata, *plamenog cara*, proširivši vlast na bratovljeve posede. Potom je južnjački zapovednik Či Ju, odan *plamenom caru*, organizovao ustanak protiv pobedonosnog *žutog cara*. Či Ju je imao vrlo težak karakter. On je izumeo rat, iskovao prvi mač načinjen od metala, svojim neuništivim zubima jeo šljunak i kamen, i bio na čelu vojske zločinaca i divova. Jurišao je na Huangdijevu armiju na bojištu koje je bilo prekriveno maglom. Huangdi je morao da koristi čarobne dvokolice, uz kompas, kako bi stigao usred bitke (koju je dobio).

Sve ovo je potpuno anahrono. Godine 2696. p. n. e. u Kini nisu postojali kompasi. Nisu postojali ni gradovi. U vreme kad su Memfis i Kiš doživljavali svoj vrhunac, naselja duž obala Žute reke još su bila građena od drveta, šiblja i vezivne mase, opasana zemljanim rovovima i utvrđenjima. Stanovnici tih naselja ovladali su veštinom ribarenja, sejanja i žetve useva, kao i (to samo pretpostavljamo) umećem odbrane od napadača. Huangdi, koji se za svoje carstvo borio protiv rođenog brata i njegovog vojnog zapovednika, nije dobio carstvo naprednih gradova i trgovaca, već skupine skromnih seoskih koliba okruženih poljima na kojima su uzgajani pirinač i proso.

Međutim, neki oblici promene u strukturi kineske državne uprave ipak su se dogodili nakon Huangdijevih osvajanja. Ideja o nasleđivanju prestola uveliko je bila prisutna u Sumeru tog doba. Očigledno je da se slična ideja vrlo brzo pojavila i u Kini. Poslednjeg od trojice velikih careva, Huangdija, nasledio je vladar po imenu Jao. On, koji je bio ispunjen mudrošću (jedan od trojice *mudrih careva*), verovatno je već živeo u Kini u kojoj je uveliko bilo uobičajeno da se vlast prenosi s oca na sina. Istovremeno, Jao je bio svestan da njegov sin nije dostojan da nasledi presto. Umesto da ga nasledi sin, opredelio se da ga nasledi siromašni zemljoradnik po imenu Šun, poznat po svojim vrlinama i odanosti ocu. Šun, koji je postao mudar i pravedan vladar (i drugi u nizu od trojice *mudrih careva*) delao je u skladu sa sebi svojstvenim načinom vladanja. Zaobišao je svog sina i opredelio se da i njega nasledi još jedan dostojan čovek po imenu Ju. Ovaj treći *mudri car* zaslužan je za uspostavljanje prve kineske dinastije, Ksija.

Drugim rečima, najstarije kineske povesti o nasleđivanju prestola ne ukazuju na očajničku potragu za naslednikom koji bi bio iste krvi već na to da su sinovi bili razbaštinjeni u korist vrline. Ti ljudi su slavili moć vladara, dok su istovremeno izbegavali da je praktikuju. Vlast je dobra, ali nijedan čovek ne sme ni da pomisli da će mu ona pripasti samo njegovim rođenjem. Mudrost, a ne rođenje, kvalifikuje nekoga da vlada. Žitelji Kiša su verovatno tugovali jer je njihov vladar Etana bio bezdetan. U gradovima duž obala Žute reke to se nije osećalo.[15]

Vremenska traka 6

INDIJA	KINA
Rana naselja duž donjeg toka reke Ind i u Pendžabu	Rane kulture u Kini: Jang-šao, Dapenkeng, Kinglian'gang i Longšan
Kali Juga, doba gvožđa (3102. g. p. n. e. – do danas)	
Sela prerastaju u gradove	
Manu Vajivasvata	
	Fu Ksi (2850. g. p. n. e.)
	Šenong
	Huangdi (2696. g. p. n. e.)
	Jao Šun
	Dinastija Ksija (2205–1766. g. p. n. e.)
	Ju

Svaki zapadnjački osvrt na kinesku istoriju je složen jer ne postoji

opšteprihvaćen način transkripcije kineskih slovnih znakova u alfabet. Vejd-Džajlsov sistem, koji su razvili između 1859. i 1912. godine dvojica profesora s Kembridža, bio je u upotrebi sve do 1979. godine kada se Vlada Narodne Republike Kine zvanično opredelila za *pinjin* (kineski fonetski alfabet) sistem kako bi standardizovala izgovor kineskih reči u drugim jezicima. *Pinjin* nije u potpunosti prihvaćen zato što je Vejd--Džajlsovova romanizacija vremenom postala toliko dobro poznata da je veliki broj stručnjaka sa Zapada doživeo verziju *pinjin* dezorijentišućom (*I čing* postalo je *Ji jing*; *Jangce* postalo je *Čang Jiang*), a delom i zato što su mnogi kineski pojmovi onima koji nisu Kinezi bili poznati u oblicima koji nisu bili ni Vejd-Džajlsovi, niti *pinjin*. Na primer, pravilan naziv severoistočne kineske regije je *Tung-pei*, po Vejd-Džajlsovom sistemu, a *Dongbei* po sistemu *pinjin*. Većina istoričara je, međutim, odustala od te dileme i navedenu oblast naziva po njenom imenu koje potiče iz XVI veka – Mandžurija.

Budući da *pinjin* deluje kao najtačniji sistem, trudila sam se da gde god je to bilo moguće koristim *pinjin*. Ipak, kad se dešavalo da je neki pojam daleko poznatiji pod drugim nazivom u odnosu na verziju iz sistema *pinjin*, opredeljivala sam se za taj poznatiji izgovor (kao u slučaju naziva reke *Jangce*).

Ne postoji potpuna saglasnost u drevnim kineskim pisanim izvorima u vezi s tim da su trojicu dobrih vladara nasledila trojica mudrih careva. Prema nekim izvorima, trojicu careva polubožanskog porekla (Fu Ksi, Šenong i Kao Pao, vršilac useva) nasledila su petorica careva, a to su bili Huangdi, Ti K’u (tvorac muzičkih instrumenata), Jao, Šun i Ju koji su činili polulegendarnu dinastiju Ksija. Ovu dinastiju 1776. g. p. n. e. zamenila je dinastija Šang, koja je ujedno bila i prva o kojoj postoje sačuvana značajna istorijska svedočanstva.

Drugi deo

POČECI

Sedmo poglavlje

Prvi pisani izvori

Između 3800. i 2400. godine p. n. e. Sumerci i Egipćani počeli su da koriste pečate i znake

Pisana istorija nastala je oko 3.000 godina p. n. e. Početkom tog hiljadugodišta bila su važna samo dela velikih ljudi, ali i vlasništvo nad kravama, ovcama i usevima. U sumerskim gradovima nastala je velika epska književnost, dok se čitava birokratija udružila u brojanju količine ubranog semena.

Ipak, ljudi su prvenstvo dali birokratiji. U osnovi toga nije se nalazila potreba da se slavi ljudski duh, već da se sa sigurnošću kaže: *Ovo je moje, a ne tvoje*. Razvijajući sopstveni veštački način čuvanja podataka o svojini, računovođe su podarile pripovedačima mogućnost da svoje junake učine besmrtnima. Od najranijih vremena, književnost je bila u bliskoj vezi s trgovinom.

Još od vremena pećinskih crteža ljudi su ostavljali oznake kako bi sačuvali podatke o predmetima. Te oznake možemo nazvati prapočecima pisanja budući da one ne govore: *Evo znaka*, već nešto potpuno drugo. Međutim, one ne dosežu izvan vremena i prostora. Znaci su bez glasa ukoliko njihov tvorac ne stoji uz njih i objašnjava: *Ova linija predstavlja kravu, ova antilopu, ovo su moja deca*.

Korišćenje znakova u Sumeru je otišlo korak dalje. Veoma rano, žitelj Sumera koji je raspolagao dragocenim resursima (usevi, mleko ili ulje) čvrsto bi vezao vreću ispunjenu usevima, stavio grumen gline preko čvora i potom utisnuo lični pečat preko njega. Pečat kružnog ili kvadratnog oblika

bio je izrezbaren posebnim motivima. Kad bi se glina osušila, vlasnikova oznaka (*Ovo je moje!*) bila je „zaključana“ u njoj. Oznaka je predstavljala vlasnikovo prisustvo. Ona je čuvala useve dok je on bio odsutan.

Ovi pečati, poput znakova koje su načinili pećinski ljudi, zavisili su od zajedničkog znanja. Svako ko bi video pečat morao je da zna čije prisustvo znak predstavlja pre nego što bi mogao da prenese poruku: *Ovo pripada Ilšuu*. Simbol je mogao da bude u obliku žene ili ovce, muškarca ili krave. Kad biste znali njegovo značenje, pečat je mogao da predstavlja samo jednog jedinog Sumerca: Ilšua. Više nije bilo neophodno da on bude i lično prisutan kako bi to objasnio.

Bio je to važan korak u nadvladavanju prostora.

Verovatno u isto vreme došlo je do početka upotrebe još jedne vrste znakova. Poput pećinskih ljudi, Sumerci su koristili znakove kako bi sačuvali podatke o broju krava ili količini useva koje su posedovali. Znakovi kojima su brojali ono čime su raspolagali često su se nalazili na malim glinenim krugovima („brojačima“). Takvi brojači korišćeni su dokle god su stočari imali krave, a to je bilo vekovima. Međutim, nešto pre 3000. godine p. n. e. najbogatiji među Sumercima (oni koji su posedovali mnogo brojača kojima su se služili) postavili bi svoje brojače na tanak sloj gline, obmotali je oko njih i stavili pečat na šav. Kad bi se glina sasušila, stvarala je oblik sličan koverti.

Jedini način da se koverta otvori podrazumevao je razbijanje gline što je u tom slučaju (za razliku od presavijene papirne pošiljke) značilo da više nije bila za upotrebu. Znatno ekonomičniji način da se označi koliko se brojača nalazilo u „koverti“ bio je da se jedan brojač postavi izvan nje i time ukaže na njen sadržaj.

Tako je znak koji se nalazio sa spoljne strane „koverte“ pokazivao koliko se brojača, koji su sadržavali podatke o broju krava, u njoj nalazilo. Drugim rečima, spoljna oznaka bila je *drugo* u odnosu na predstavljeno. Odnos između *stvari* i *oznake* postajao je apstraktniji.[1]

Sledeći korak odnosio se na to da se izađe van opsega običnih znakova. Kako su sumerski gradovi rasli, pitanje vlasništva postajalo je sve složenije. Mnogo više vrsta *stvari* moglo je biti u nečijem vlasništvu ili predato nekom drugom. Tada je računovođama bilo potrebno nešto više od pukih

znakova. Bili su im potrebni piktogrami – predstave brojanog – baš kao i sami znaci.

Upotreba piktograma postala je jednostavnija. S jedne strane, oni su najčešće ispisivani na glini koja nije bila pogodna za unošenje detalja, a s druge, detaljno crtanje krave, kad je o njoj bilo reči, oduzimalo je mnogo vremena, posebno što su svi koji bi bacilli pogled na tablicu dobro znali da je kvadrat s rudimentarnom glavom i repom značio *krava*, baš kao što je i dečji crtež Čiča Gliše očigledno predstavljao *mamu* bez obzira na to što je on bio neprepoznatljiv (jedva je podsećao na ljudsko obličje) jer se mama nalazila u blizini.

To je još uvek bio znakovni sistem. I dalje nije zasluživao naziv *pisanje*. Ipak, bio je to znakovni sistem koji je postajao sve složeniji.

Potom su se iznova pojavili pečati da bi preneli potpuno novu poruku. Ilšu, koji je do tada koristio pečat kako bi označio svoju stoku i ulje, sada je mogao da ga postavi pri dnu tablice koja je piktogramima beležila prodaju krava u vlasništvu njegovog komšije s leve strane, drugom komšiji, koji se nalazio sa desne strane. Kako nisu imali poverenja jedan u drugog, zamolili su Ilšua da bude prisutan tokom obavljanja trgovine. Svoj pečat stavio je na tablicu u svojstvu svedoka prodaje. Nalazeći se pri dnu tablice, Ilšuov pečat nije više govorio: *Ilšu je bio ovde* ili *Ovo je Ilšuovo*. Sada je govorio: *Ilšu, koji je bio ovde, posmatrao je ovu prodaju i, ukoliko imaš bilo kakvih pitanja, može sve objasniti*.

To više nije bio samo običan znak. Bilo je to obraćanje namenjeno onome koji ga je čitao.

Sve do tog momenta sumersko „pisanje“ zavisilo je od dobrog pamćenja svih uključenih. Više je ličilo na vlakno obmotano oko prsta, nego na razvijeni sistem simbola. Ali gradovi su trgovali, privreda se razvijala i glinene tablice morale su da sadrže znatno više informacija, a ne samo one koje su se odnosile na broj i vrstu dobara kojima se trgovalo. Zemljoradnicima i trgovcima bilo je potrebno da zabeleže kada i s kojom vrstom useva su sejali polja, koje su sluge otišle na neki zadatak, koliko je krava poslato u hram boga Enlila u zamenu za božansku naklonost u slučaju da se sveštenik zabrojao ili koliki je porez plaćen vladaru, a sve to u slučaju da nije dobro sračunato ili da je zahtevano više. Kako bi preneli taj nivo informacija, Sumerci su morali da raspolažu znakovima koji bi predstavljali *reči*, a ne samo predmete. Bio im je potreban piktogram za reč *krava*, ali i

znak za *poslato* ili *kupljeno*. Piktogram za *pšenicu*, ali i simbol za *zasađeno* i *uništeno*.

3. Tablica s klinastim pismom, nastala oko 2600. godine p. n. e., beležila je prodaju kuće i polja
(Luvr, Pariz; autor fotografije Erik Lesing/Art Risors, Njujork)

Tokom najmanje šest vekova sumerski piktogrami prešli su dug put i razvili se u fonetske simbole. Ovi simboli, napisani u vlažnoj glini pisaljkom sa zašiljenim vrhom, imali su specifičan oblik, širi pri vrhu nego pri dnu zaseka. Naziv koji su Sumerci dali svom načinu pisanja nikada nećemo saznati. Skoro je nemoguće uočiti tehničke promene do kojih je došlo u drevnim vremenima, a Sumerci nisu ostavili zapise o svojim izumima. Oko 1700. godine stručnjak za istoriju drevne Persije Tomas Hajd tom sistemu dao je naziv *klinasto pismo*, koji i danas koristimo. Sam pojam, koji je nastao iz latinskog termina, *u klinastom obliku* ne doprinosi prepoznavanju značaja ovog pisma. Hajd je smatrao da su lepi simboli na glini predstavljali neku vrstu ukrasnog graničnika.

Piktogrami su u Egiptu ušli u upotrebu nešto kasnije nego što je to bio slučaj u Sumeru. Oni su već bili opšteprihvaćeni u razdoblju kad je Egipat postao moćno carstvo. Na Narmerovoj paleti, desno od glave faraona, nalazi se piktogram koji je označavao *soma*. U pitanju je bilo njegovo ime, ispisano piktogramom.

Egipatski piktogrami, koje danas nazivamo hijeroglifima, po svemu sudeći nisu proistekli iz sistema za brojanje. Vrlo je verovatno da su Egipćani ovladali veštinom upotrebe piktograma od svojih suseda koji su se nalazili na severoistoku. Ali za razliku od sumerskih klinastih znakova koji su izgubili sličnosti s originalnim piktogramima, egipatski hijeroglifi zadržali su svoj prepoznatljiv oblik tokom veoma dugog vremenskog perioda. Nakon što su hijeroglifi prerasli u fonetske oznake glasova, a ne predmeta, oni su i dalje bili prepoznati kao *stvari*: čovek podignutih ruku, čobaninov štap, kruna, jastreb. Neki hijeroglifski znaci zadržali su oblik piktograma, dok su drugi bili fonetski simboli. Ponekad je znak za jastreba imao funkciju glasa, dok bi u drugom slučaju zaista bio jastreb. Dakle, Egipćani su razvili nešto što bismo mogli nazvati *odrednica*, znak koji se nalazio neposredno uz hijeroglif i koji je imao ulogu da ukaže na to da li je hijeroglif nosio fonetski oznaku ili je služio kao piktogram.

Međutim, ni hijeroglifi ni klinasto pismo nisu u potpunosti prerasli u fonetski oblik, u alfabet.

Sumerski jezik nikada nije ni imao priliku da to učini. Bio je zamenjen akadskim, jezikom sumerskih porobljivača, i pre nego što je njegov razvoj bio okončan. S druge strane, hijeroglifi su postojali hiljadama godina ne gubeći karakteristiku da *slika*. To bi se moglo povezati s egipatskom sklonošću ka pisanju. Po shvatanjima Egipćana, pisanje je donosilo besmrtnost. Bio je to magijska pojava putem koje su same linije nosile život i snagu. Neki od hijeroglifa bili su toliko snažni da nisu smeli da budu ispisani na magijskom mestu. Mogli su se naći isključivo na znatno manje snažnom mestu kako u stvarnost ne bi prizvali neželjene sile. Ime vladara, ispisano hijeroglifom na spomeniku ili statui, činilo je da njegovo prisustvo traje i nakon faraonove smrti. Ukloniti isklesano ime vladara značilo je njegovo ubistvo u večnosti.

Znatno praktičniji Sumerci svom pisanju nisu pridavali takvu svrhu. Poput Egipćana, i oni su imali božanstvo – zaštitnika pisara: boginju Nisabu koja je takođe (u onoj meri u kojoj to možemo govoriti) bila boginja useva. Međutim, Egipćani su verovali da su pisanje izumeo bog Tot, božanski pisar koji je sam sebe stvorio snagom sopstvene reči. Tot je bio božanstvo pisanja, ali i bog mudrosti i magije. On je merio Zemlju, brojao zvezde i beležio postupke svakog čoveka koji je bio dovođen u Dvoranu mrtvih radi suđenja. On se nije bavio brojanjem vreća s usevima.

Ova sklonost ka pisanju doprinela je tome da hijeroglifi zadrže svoju slikovnu formu budući da se verovalo kako slike sadrže posebnu snagu. Naime, daleko od toga da su imali fonetski karakter, hijeroglifi su bili osmišljeni da budu nerazrešivi osim ukoliko niste imali ključ za odgonetanje njihovog značenja. Egipatski sveštenici, koji su bili zaštitnici informacija, čuvali su znanje kako bi to oruđe zadržali u svojim rukama. Od tada je veština pisanja i čitanja smatrana činom moći.

U stvari, hijeroglifi su bili toliko daleko od intuitivnog da je sposobnost njihovog čitanja opadala čak i u razdoblju postojanja egipatske nacije. Čak oko 500. godine naše ere nailazimo na Grke, koji su govorili egipatskim jezikom, kako su pisali dugačka pojašnjenja o odnosu između znaka i značenja. Horapol je, na primer, u svom delu *Hieroglyphika*, očajnički (i netačno) objašnjavao različita značenja hijeroglifa koji je bio ispisan u obliku lešinara pokušavajući da odgonetne odnos između znaka i značenja. „Kad mu daju značenje *majka*, *vid*, *granice* ili *predznanje*“, pisao je Horapol,

tada iscrtavaju znak lešinara. Majka*, budući da u toj vrsti životinje ne postoji mužjak. ... Lešinar znači* vid *pošto od svih drugih životinja lešinar ima najbolji vid. ... On znači i* granice *jer kada dođe do izbijanja rata on ograničava mesto gde će se odigrati bitka lebdeći nad njim sedam dana. [I]* predznanje *zato što ... predviđa količinu leševa koji će pokoljem biti obezbeđeni za ishranu.*[2]

Nakon što je znanje o hijeroglifima potpuno iščezlo, egipatska pismenost ostala je nepoznata sve dok grupa Napoleonovih vojnika, kopajući temelje za utvrđenje „Napoleon“, koje je trebalo da bude podignuto u Delti Nila, nije otkrila više stotina kilograma tešku bazaltnu ploču s istovetnim tekstom ispisanim hijeroglifima i poznoegipatskim pismom na grčkom jeziku. Taj komad kamena, koji je docnije postao poznat pod nazivom „Kamen iz Rozete“, dao je lingvistima ključ koji im je pomogao da odgonetnu tajnu. Tako su oružane snage, koje su obezbedile materijal za viševekovna istraživanja književnosti, učinile mogućim da se ovlada veštinom čitanja najstarijih pesama i epova. (Velika književnost nikada nije bila odvojena od ratova, kao što nikada nije uspela ni da se oslobodi veza s trgovinom.)

Hijeroglifi su mogli da očuvaju svoju magijsku i tajanstvenu prirodu samo zato što su Egipćani otkrili nov i jednostavniji način pisanja koji je korišćen u svakodnevnom životu. *Hijeratsko* pismo predstavljalo je pojednostavljenu verziju hijeroglifskog pisma uz piktografske oznake pažljivo svedene na nekoliko, brzim potezom ispisanih linija (*kurzivna* verzija hijeroglifskog pisma, po V. V. Dejvisu). Hijeratsko pismo postalo je omiljeno u poslovnim krugovima, državnoj upravi i administraciji. Njegovo postojanje zavisilo je od još jednog egipatskog izuma: papira. Ma koliko linije bile jednostavne, one nisu mogle lako biti zapisane na glini.

Glina je kod Sumeraca i Egipćana vekovima predstavljala tradicionalni materijal za pisanje. Nje je bilo u izobilju i mogla se iznova koristiti. Pisanje po glatkoj površini glinene tablice koja je prethodno bila osušena na suncu moglo je trajati godinama. Ukoliko biste pokvasili površinu tablice, ono što je bilo napisano moglo je biti obrisano ili promenjeno kako bi se ispravio ili izmenio sam zapis. Tablica s informacijama koja je trebalo da bude zaštićena od oštećenja morala je da bude pečena kako bi zapis bio pretvoren u trajni i nepromenjivi tekst.

Međutim, tablice načinjene od gline bile su teške, neprikladne za odlaganje i veoma nezgodne za prenos s jednog na drugo mesto što je sve u značajnoj meri ograničavalo obim pisanja u svakoj od poruka. (Razmišljajte o njima kao o potpuno suprotnom fenomenu u odnosu na lične računare koji omogućavaju opširnost.) Oko 3.000 godina p. n. e. egipatski pisar spoznao je da bi papirus, koji je do tada korišćen kao građevinski materijal pri podizanju zdanja (meka trska, postavljena unakrst, u obliku smese, a potom ostavljena da se osuši u formi tankog lista), mogao da bude iskorišćen i kao podloga za pisanje. Četkom i mastilom bilo je moguće vrlo brzo pisati na papirusu koristeći hijeratsko pismo.

Nešto severnije, u Sumeru, gde nije postojao sirov materijal za tu svrhu, glinene tablice bile su i dalje vekovima u upotrebi. Hiljadu pet stotina godina kasnije, kad je Mojsije iz Egipta predvodio potomke Avrama ka isušenim predelima Bliskog istoka, Gospod je svoje zapovesti ispisao na kamenim tablicama, a ne na papiru. Izrailćani su morali da načine poseban kovčeg za pohranjivanje kamenih tablica koji je bio veoma težak za transport.

Papirus je, s druge strane, bio daleko jednostavniji za prenos. Poruke su mogle biti umotane i stavljene pod ogrtač ili u džep. Veoma rasprostranjene

birokrate, koje su se nalazile duž čitave doline reke Nil, imale su potrebu za takvim jednostavnim načinom komunikacije između severa i juga. Poruka koja je putovala uzvodno uz Nil na više kilograma teškim glinenim tablicama svakako nije predstavljala prednost.

Egipćani su rado prihvatili novu i efikasnu tehnologiju. Nastavljeno je klesanje hijeroglifa po kamenim zidovima grobnica, na spomenicima i statuama. Ali pisma i naređenja bila su pisana na papirusu koji se raspadao kad bi bio pokvašen, pretvarao u krhotine kako je vreme prolazilo, a nedugo potom prelazio u prašinu.

Mada na glomaznim glinenim tablicama koje su putovale između suncem spržеnih mesopotamskih gradova možemo pratiti porodične probleme sumerskog vladara Zimri-Lima, malo toga znamo o svakodnevnom životu faraona i njihovih zvaničnika nakon otkrića papirusa. Njihove tuge, radosti i hitne poruke su izgubljene. Lične istorijske povesti, koji su pažljivo ispisivali njihovi pisari, nestale su bez traga poput elektronskih poruka koje obrišemo. Stoga, pre pet hiljada godina nismo poznavali samo prvo pismo, već i prvu tehnološku prednost koja je mogla da se vrati i nanese štetu čovečanstvu.

Sumersko klinasto pismo je izumrlo. Međutim, hijeroglifske linije preživele su do naših dana. Kasniji oblik pisma, koji nazivamo *protosinajski,* budući da se javio na različitim mestima na Sinajskom poluostrvu, uzeo je skoro polovinu svojih znakova od egipatskih hijeroglifa. S druge strane, *protosinajski* je izgleda pozajmio nekoliko svojih slovnih znakova Feničanima koji su ih koristili u svojoj azbuci. Potom su Grci pozajmili feničansku azbuku, preokrenuli je u pisanju sleva nadesno i predali je Rimljanima, a oni nama. Tako su se, naime, magijski egipatski znaci približili besmrtnosti u većoj meri od bilo kog drugog pronalaska za koji znamo.

4. Pregled pisama – transformacija tri pisma, od egipatskog do latinskog
(autor: Riči Gan)

Osmo poglavlje

Prve ratne hronike

Oko 2700. godine p. n. e., Gilgameš, vladar Uruka, pokorio je susedne gradove

Kad su Sumerci počeli da koriste klinasto pismo, oni su prešli iz doba koje je karakterisalo *nekada davno* u istoriju kakvu danas poznajemo. Počeli su da beleže podatke o dobijenim bitkama, obavljenoj trgovini i podignutim hramovima. Popis vladara sada je mogao da bude ispisan u obliku zvaničnih zapisa nastalih na glinenim tablicama.

Epske priče koje su često, ispod koprene đavolskih protivnika i natprirodnih sila, čuvale sećanje na ovozemaljske dogodovštine postale su korisne. Međutim, danas ih možemo uvrstiti u zapise koji su manje-više bili činjenično utemeljeni. Ovo ne podrazumeva da su ti zapisi imali karakteristike neke nove i zaprepašćujuće objektivnosti. Zapisali su ih vladarevi pisari, skloni veličanju monarha. (Prema asirskim zapisima, retko koji njihov kralj je bio poražen na bojnom polju.) No, upoređujući zapise dvojice očigledno pobedonosnih vladara, koji su se međusobno sukobili, ipak možemo zaključiti ko je od njih odneo pobedu.

U Sumeru, u kome je civilizacija nastala kako bi odvojila one koji imaju od onih koji nemaju, oružani sukobi između gradova dešavali su se povremeno od oko 4.000 godina p. n. e.
Na osnovu sadržaja zapisa nađenih u hramovima, popisa vladara i zbirke priča možemo sastaviti povest o jednom od najranijih nizova bitaka: prvim ratnim hronikama.

Oko 2800. godine p. n. e. sumerski vladar Meskijagašer vladao je gradom Urukom. Taj grad, danas poznat kao Varka, u jugoistočnom Iraku,

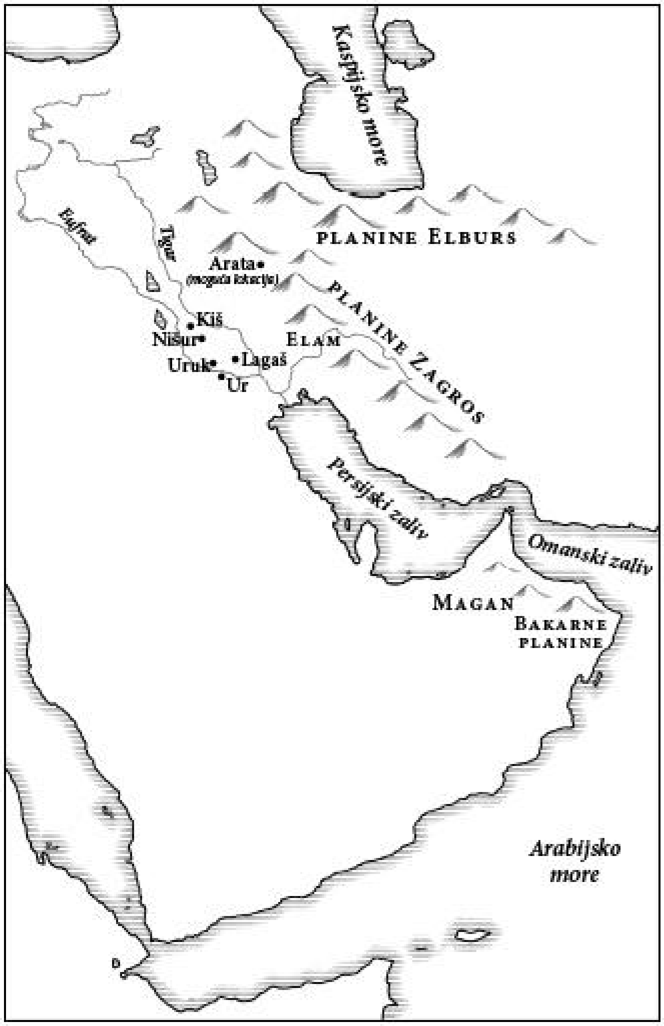
bio je jedan od najstarijih sumerskih gradova koji je bio nastanjen još od oko 3500. godine p. n. e. Tokom Meskijagašerove vladavine Varka je i dalje bio najveće urbano središte. Njegovi bedemi bili su dugi oko devet kilometara, dok je u samom gradu i njegovoj neposrednoj okolini živelo oko pedeset hiljada stanovnika. Na tom području nalazila su se dva izuzetno velika hramovna kompleksa. U onom koji je nosio naziv *Kulaba,* Sumerci su se okupljali kako bi slavili dalekog i ćutljivog boga Sunca po imenu An, dok su u drugom, nazvanom *Eana*, mnogo više poštovali veoma pristupačnu boginju ljubavi i rata po imenu Inana.

Meskijagašera je verovatno ljutilo to što njegov veliki i istorijski grad suštinski nije bio krunski dragulj Sumera. Ta čast još uvek je pripadala Kišu, gradu čiji je vladar mogao za sebe da zahteva i formalno pravo prevlasti nad ostalima. Do tog doba Kiš je proširio svoju zaštitu i kontrolu nad svetim gradom Nipurom u kome su se nalazila svetilišta posvećena vrhovnom božanstvu Enlilu i u koji su svi sumerski vladari dolazili da bi prineli žrtvu i tražili priznavanje. Mada nije bio najjači grad u Sumeru, Kiš je po svemu sudeći raspolagao neproporcionalnim uticajem u toj oblasti. Nije bio ni politička, ni vojna prestonica, ali je ipak zauzimao položaj središta civilizacije – posebno za one sa strane.

Ne deluje da je Meskijagašer bio osoba koja bi se zadovoljila da u nečemu bude druga. Verovatno da je preuzeo presto Uruka od nekog njegovog zakonitog držaoca. U popisu sumerskih vladara navodi se kako je on bio sin boga Sunca po imenu Utu što je predstavljalo način da uzurpator ozakoni svoje pravo. Kako svedoči popis vladara, on je tokom vladavine „ušao u mora i ovladao planinama“. Ovo deluje mnogo realističnije u odnosu na Etanino uznošenje na nebesa. Nakon što je ostvario kontrolu nad Urukom, Meskijagašer je proširio svoj uticaj ne samo na druge sumerske gradove (Uruk nije raspolagao dovoljnim snagama kojima je mogao da ovlada Lagašem ili Kišom) već i na trgovačke puteve koji su vodili preko mora i okolnih planina.

Kontrola nad trgovačkim putevima morala je da bude ostvarena pre rata. Meskijagašeru su bili potrebni mačevi, sekire, kacige i štitovi, ali u ravnicama koje su se nalazile između reka nije bilo metala. Kovači iz Kiša mogli su računati na to da će sirovinu nabaviti u severnim regijama, koristeći rečne tokove koji su vodili ka gradu. Uruk je trebalo na jugu da

pronađe izvore sirovina koje su nedostajale u ravnicama smeštenim između dve reke.

8. Trgovina u doba Meskijagašera

Sirovine u južnim oblastima bile su nadohvat ruke. Čuvene Bakarne planine nalazile su se u regionu pod nazivom Magan, u jugoistočnoj Arabiji (današnjem Omanu). Na Bakarnim planinama (planinski masiv Al Hadžar), spomenutim u tablicama ispisanim klinastim pismom koje su potekle iz Lagaša i drugih gradova, još u drevnim vremenima nalazili su se rudnici čija je dubina iznosila dvadesetak metara, kao i peći za topljenje rude.

Nije postojao lako prohodan pristup Maganu kroz Arabijsku pustinju. Mada je, u lukama koje su se nalazile u Meganu, sumerskim trščanim

čamcima moglo da se trguje – zaptivenim bitumenom, nosivosti i do dvadeset tona metala – i to žitaricama, vunom i uljem, u zamenu za bakar. Meskijagašerov prvi korak u okviru priprema za rat bio je da (pregovorima ili oružjem) osigura to da uručki trgovci raspolažu sigurnim putem u pravcu juga, ka Omanskom zalivu, sve do samog Magana.

Međutim, sumerskim kovačima bilo je potrebno znatno više u odnosu na bakar visokoprocentne čistoće. Oko tri stotine godina pre Meskijagašera oni su počeli da u bakar dodaju kalaj i arsen čime su dobijali bronzu, jaču od bakra, lakšu za oblikovanje, materijal koji je mogao da stekne oštrije ivice postupkom brušenja.

Kako bi se dobila najkvalitetnija bronza, Meskijagašeru je bio potreban kalaj. Bronza dobijena mešanjem s arsenom bila je nešto slabija i teža za brušenje. Dešavalo se da tokom izrade dođe i do stradanja kovača što nije predstavljalo pravi put u procesu uspostavljanja arsenala oružja. Stoga je Meskijagašerovo zaposedanje planinskih oblasti za cilj imalo potragu za kalajem koji se nalazio pod stenovitim padinama planina Zagros ili čak i dalje na sever, u strmim i ledom prekrivenim planinama Elbrus, koje su se nalazile južno od Kaspijskog mora. Meskijagašer je svoje vojnike poveo duboko u planinske prevoje primoravši planinska plemena da mu obezbede metal koji mu je bio potreban u procesu pretvaranja bakra u bronzu.

Sada je Uruk bio naoružan, ali Meskijagašer nije poživeo dovoljno dugo da bi dočekao pobedu. Nakon što je preminuo, njegov sin Enmerkar nasledio je očev presto.

Enmerkar je imao nezahvalan zadatak da dosegne očevu reputaciju. Bilo je veoma teško nadmašiti osobu koja je stigla do mora i zaposela planine. Zahvaljujući dugačkoj epskoj pesmi „Enmerkar i gospodar Arute“, koja je nastala nešto kasnije, raspolažemo skromnim uvidom u njegove napore da se ovenča slavom.

Arata nije bila sumerski grad. Nalazila se u planinama na istoku, južno od Kaspijskog mora. Njeni žitelji bili su Elamiti i govorili su jezikom koji nije imao nikakvih dodirnih tačaka sa sumerskim (koji još uvek nije rastumačen). Elamitski gradovi nisu zasnivali svoju moć na tome što su raspolagali kalajem ili bakrom, već na činjenici da su posedovali plemenite metale i kamen – srebro, zlato i lapis lazuli – te da su odranije trgovali poludragim kamenjem sa Sumercima, zauzvrat dobijajući žitarice.

Nalazeći se u senci ličnosti koja je stigla do mora i zaposela planine, Enmerkar je odlučio da uđe u sukob sa svojim trgovačkim partnerima. On nije imao nikakav politički razlog da to učini, ali je Arata predstavljala čist dobitak. Ukoliko bi mu pošlo za rukom da je stavi pod svoju vlast, bio bi u prilici da zagospodari gradom kome se Uruk u dugom vremenskom razdoblju divio zbog njegovog bogatstva, kovača i veštih kamenorezaca. Njegova slava time bi bila osigurana.

Stoga je vladaru Arate poslao poruku obaveštavajući ga da je Inana – glavno božanstvo i u Arati – naklonjenija Uruku, a ne Arati te da žitelji tog grada treba to da priznaju šaljući Enmerkaru, bez bilo kakve naknade, njihovo zlato, srebro i lapis lazuli.

Ovo je predstavljalo objavu rata koja je dočekana s otporom. Izgleda da je Enmerkar precenio svoju snagu. Epska pesma kazuje kako je, nakon nekoliko razmenjenih uvredljivih poruka između dvojice vladara, boginja Inana stavila tačku na tu priču tako što je uverila Enmerkara da, iako najviše voli Uruk, gaji naklonost i prema Arati te da bi volela da je on ne ugrožava. Na kraju povesti aratski Elamiti ostaju izvan Enmerkarove vlasti.[1]

Imajući u vidu da je ova povest do nas stigla posredstvom Sumeraca, a ne Elamita, ovakav dvosmislen kraj verovatno zamagljeno ukazuje na sumerski poraz. Enmerkar je preminuo bez potomstva i ne proširivši državu svog oca, pa je tako Meskijagašerovu dinastiju doveo do njenog preranog gašenja.

Nasledio ga je jedan od njegovih bliskih saboraca, Lugulbanda, junak nekoliko epskih priča. Posle Lugulbande, vlast nad gradom preuzeo je još jedan ratnik koji nije bio u srodstvu s prethodnim vladarima. Praksa nasleđivanja prestola s oca na sina kao da je bila prekinuta, a Uruk više nije činio ništa kako bi druge gradove stavio pod svoju vlast.

Stotinak godina kasnije, Uruk je ponovo pokazao želju za uspostavljanjem vlasti nad sumerskim gradovima. Uruk je imao novog vladara, još jednog u nizu uzurpatora, mladića po imenu Gilgameš.

Prema popisu vladara, Gilgamešov otac uopšte nije bio vladar. Najverovatnije je bio prvosveštenik u hramovnom kompleksu Kulaba, posvećenom kultu boga An i svakako ličnost od ugleda. Popis vladara naziva ga *lilu*, što je pojam koji implicira demonske moći. I mada su

sumerski vladari nekad bili i sveštenici, to vreme je odavno prošlo. Politička i sveštenička administracija u sumerskim gradovima bile su već odvojene. Moguće je da je Gilgameš nasledio svešteničko dostojanstvo, ali je preuzeo položaj vladara na šta nije imao nikakvo pravo.

U epskoj priči nastaloj znatno posle njegove vladavine, Gilgameš je tvrdio kako je Lugulbanda, Enmerkarov saborac, bio njegov otac. Ova tvrdnja je potpuno besmislena. Lugulbanda se nalazio na prestolu nekoliko decenija pre nego što je Gilgameš rođen. Ali iz ugla osobe koja je prepravljala ličnu istoriju, Lugulbanda je predstavljao dobar izbor. On je bio izuzetan vladar i ratnik, ličnost sposobna da izdrži duge i brutalne vojne pohode, da se bori do kraja. U vreme Gilgameša, Lugulbanda, koji je više od trideset godina bio mrtav, uveliko je bio na putu da postane jedan od sumerskih junaka. Stotinak godina kasnije, smatrali su ga božanstvom. Upravo je on Gilgamešu podario sjaj svetovne vlasti.

Ostvarivši prvu pobedu preuzevši vlast u Uruku, Gilgameš je bio spreman za novi zadatak. Kiš je i dalje bio neosvojen. Njegov vladar bio je zaštitnik svetog grada Nipura i zadržao je moć i ugled.

Kad odvojimo Gilgameša, mladog kralja Uruka, od epskih priča koje su mu prethodile i koje su kasnije dovođene u vezu sa njim, ostaje nam slika izuzetno dinamične osobe. Gilgameš je želeo sve: odane podanike, presto, vladarsku titulu, zvanje „gospodara Kiša“ i, po mogućstvu, besmrtnost.

Gilgamešovi prvi potezi, pre nego što će objaviti rat svojim susedima, imali su za cilj dodatno ojačanje sopstvenih gradskih bedema. „U Uruku je [Gilgameš] podigao bedeme“, piše u uvodu „Epa o Gilgamešu“, „velike zidine. … Pogledaj ih kako su i danas čvrste: spoljašnje zidine … sijaju bakarnim sjajem; a unutrašnji bedemi nemaju sebi ravnog.“[2]

Pominjanje bakra bilo je preterivanje. Ondašnji bedemi Uruka nisu bili ni od kamena, a kamoli od bakra. Bili su načinjeni od drveta, dopremljenog sa severa. Gilgamešov pohod s ciljem da nabavi drvnu građu opisan je u samom epu. U njemu se on upućuje ka kedrovim šumama na severu kako bi podigao spomenik bogovima, ali je pre nego što ga je podigao morao da se bori sa šumskim divom, „velikim ratnikom, ovnom“ zvanim *Hugenes* ili na sumerskom *Humbaba*.[3] Istini za volju, Gilgameš se nije suočio s divom, već s elamitskim plemenima koja su živela u šumama i nisu bila nimalo sklona da svoja bogatstva predaju mirnim putem.

S prethodno utvrđenim gradskim bedemima, Gilgameš je bio spreman da uđe u sukob sa vladarom Kiša.

Vladar Kiša zvao se Enmebarageši. Vladao je godinama gradom pre nego što je uzurpator Gilgameš preuzeo vlast u Uruku. Enmebarageši nije bio samo vladar Kiša, već i zaštitnik svetog grada Nipura. Natpis koji je tamo pronađen govori nam da je Enmebarageši u Nipuru sagradio „Dom Enlilov", hram posvećen vrhovnom sumerskom božanstvu vazduha, vetra i oluje koji je imao *Tablice sudbine* i moć nad sudbinama svih ljudi. Enlil, zaslužan što je došlo do potopa u nezgodnom momentu, nije bio bog s kojim se moglo prepirati. No, kako je hram koji je podigao Enmebarageši slovio za Enlilov omiljeni, vladar Kiša bio je siguran mu je naklonjen vrhovni bog. Stoga bi se moglo zaključiti da se nije preterano brinuo zbog mladog protivnika koji je poticao s juga.

U međuvremenu, Gilgameš je mobilisao snage Uruka. Čitava ratna mašinerija bila je stavljena u pogon: pešadinci s kožnim štitovima, kopljima i sekirama, opsadne sprave načinjene od debala sa severa, koje su vukli volovi i muškarci, i velika debla kedra koja su bila dopremljena uzvodno Eufratom kako bi bila iskorišćena kao „ovnovi" za probijanje gradskih kapija Kiša. Rat je bio najrazvijenija veština u drevnom periodu. Još od oko 4.000 godina p. n. e. scene isklesane u kamenu prikazuju kopljanike, žive i pogubljene, provaljene kapije i opsednute utvrđene gradove.

Napad je otpočeo i – potpuno propao. Ovo znamo budući je da popis sumerskih vladara svedočio o tome da je Enmebarageši umro prirodnom smrću, od starosti, kao i da je prenos vladarske funkcije na njegovog sina Agu obavljen u miru.[4]

Zašto se onda Gilgameš povukao?

U svim legendama koje govore o Gilgamešu, glavni lik uočljivo ostaje isti: mlad, agresivan, nagao čovek, bezmalo natprirodne vitalnosti. On je od one vrste ljudi koji spavaju svega tri sata i skaču iz kreveta žureći da rade. Poput onih koji pre svoje dvadeset pete osnuju avio-kompaniju, zasnuju i prodaju četiri preduzeća pre nego što navrše dvadeset osam ili napišu autobiografiju pre svoje tridesete. Jedna od konstanti u svim povestima odnosi se na iznurenost njegovih podanika usled Gilgamešove vitalnosti. U epovima, oni su toliko iscrpljeni njegovim aktivnostima da su se obraćali bogovima tražeći spas. U stvarnosti, oni su najverovatnije bili samo

prepreka. A bez podrške svojih podanika, Gilgameš bi bio prinuđen na povlačenje.

Vladar sumerskog grada, ipak, nije bio apsolutni gospodar. U povesti o Gilgamešovom pohodu na sever navodi se kako je trebalo da zatraži odobrenje od Veća staraca pre nego što se upusti u taj poduhvat. Živeći u zemlji u kojoj je, da bi opstao, svako morao da ulazi u sukob sa susedom koji mu je narušavao posed, Sumerci su imali istančan osećaj za sopstvena prava. Oni su bili prvi narod koji je zapisao svoje zakone, ispisujući tako granice slobode drugog kako ne bi došlo ni do kakve greške. Teško da bi oni dugo vremena trpeli vladarevu samovolju bez negodovanja, a u ovom slučaju oni su prosto odbili da i dalje učestvuju u ratu.

Gilgameš je i dalje bio odlučan da pokori Kiš. Vladar tog grada, Aga, s druge strane, bio je rešen da postigne mirno rešenje spora. Priča u stihovima, pod naslovom „Gilgameš i Aga od Kiša“, kazuje kako je ovaj uputio poslanike Gilgamešu s namerom da uspostavi prijateljske odnose.

Izgleda da je Gilgameš taj postupak razumeo kao znak slabosti, a ne kao znak mira. Prema priči, on je najpre okupio gradske starine i obavestio ih o Aginoj poruci. Umesto da predloži mirovno rešenje, on je zagovarao još jedan napad: „Mnogo je dobara u zemlji koje treba tražiti. Dakle, da li treba da se potčinimo vladarskoj kući Kiša? Umesto toga, treba je napasti oružjem!“[5]

Veće staraca odbilo je ideju da se pokori Kiš savetujući Gilgameša da se posveti sopstvenim bogatstvima umesto što nasrće na tuđa. Međutim, Gilgameš se, umesto toga, okrenuo drugoj grupi: Veću mladih (*snažnih*) ljudi. „Nikada do sada niste se pokorili Kišu!“ kazao im je. Nakon dodatnih obraćanja bili su spremni da ga bodre. „Obavljaš brojne dužnosti, bdiš, pratiš sina vladara [Kiša] – ko još ima takvu energiju?!“, uzvikivali su mu. „Ti si miljenik bogova, bogat čovek!“

„Nemoj se potčiniti kući Kiša!
Zar mi mladi ne bi trebalo da je pokorimo oružjem?
Veliki bogovi stvorili su Uruk,
a velike zidine dodiruju oblake.
Vojska Kiša je malobrojna,

a njeni ratnici ne mogu nas pogledati u lice.“

Uz takvu podršku Gilgameš je odlučio da opet napadne Kiš.

Ova dvodomna skupina staraca (mudrih, ali ne i sposobnih za borbu) i mladića (snažnih, ali brzopletih) bila je nešto uobičajeno u sumerskim gradskim skupštinama. Ona je vekovima postojala na Bliskom istoku. Znatno kasnije, sin velikog jevrejskog cara Solomona, prilikom stupanja na presto, podelio je svoju državu na dva dela zanemarivši miroljubive savete Veća staraca, poklanjajući poverenje ishitrenim stavovima Veća mladih.

Gilgameš je pratio sličnu matricu, i zažalio. Opet se napad na Kiš razvlačio. Žitelji Uruka su negodovali. I iznova se Gilgameš povukao. Ovo nam je poznato stoga što nije Gilgameš bio ta osoba koja je pokorila Kiš i za sebe prigrabila titule vladara Kiša i zaštitnika Nipura, već je to pošlo za rukom jednom potpuno drugom monarhu: vladaru grada Ura.

Ur, koji se nalazio južnije od Uruka i daleko od Kiša, u tišini je decenijama jačao. Njegov vladar Mešanepada živeo je veoma dugo. U vreme kad se Gilgamešov drugi napad na Kiš pretvorio u povlačenje, Mešanepada je vladao već nekoliko decenija. Bio je znatno stariji od Gilgameša, možda čak i stariji od već odavno preminulog Enmebaragešija. I on je želeo Kiš, i nije bio saveznik Uruka.

Međutim, bio je spreman da čeka pre nego što bi otpočeo napad. Kad se Gilgameš povukao ostavljajući Kiš oslabljenim, Mešanepada je napao Kiš i postigao uspeh. Upravo je Mešanepadi, a ne Gilgamešu, pošlo za rukom da okonča razdoblje Prve dinastije Kiša, kao i da uspostavi kontrolu nad svetim gradom Nipurom. Gilgamešova natprirodna energija i dalje je bila zabravljena unutar gradskih zidina, zatočena nespremnošću njegovih podanika da podrže još jedan napad.

I opet je dinamika nasleđivanja igrala važnu ulogu. Kiš je bio pokoren kad je Enmebarageši umro i svojim sinovima prepustio da ga brane. Tada je Gilgameš odlučio da sačeka da moćni i snažni Mešanepada umre te da svom sinu, Meškijaguni, ostavi trostruku vlast nad Urom, Kišom i Nipurom. (A možda i da starci koji su dva puta doživeli njegov poraz takođe umru.) Tada je Gilgameš napao treći put.

Ovog puta je pobedio. U surovoj bici nadvladao je Meškijagunu, zauzeo grad i preoteo teritorije koje je ovaj ranije ratom zadobio. Gilgameš je iz

poslednjeg pokušaja uspeo da postane gospodar četiri velika grada – Kiša, Ura, Uruka i svetog Nipura.

Nakon više decenija, koliko su trajale pripreme i pokušaji osvajanja Kiša, Gilgameš je sada pod svojom vlašću imao toliki deo Sumera kao nijedan vladar pre njega. Međutim, samo nakratko. Čak ni Gilgamešova natprirodna energija nije mogla da nadvlada starost. Nakon što je ubrzo po ostvarenoj pobedi preminuo, njegovo četvorostruko carstvo, titula vladara grada Kiša, kao i sve one povesti u vezi s njegovom izuzetnom ličnošću prešle su na njegovog sina.

Vremenska traka 8

KINA	MESOPOTAMIJA
Rane kulture u Kini: Jang-šao, Dapenkeng, Kinglijan'gang i Longšan	Period Uruka (4000–3200. g. p. n. e.)
	Period Džemdat Nasr (3200–2900. g. p. n. e.)
	Atab
	Etana
	Balih
	Ranodinastičko doba I (2900–2800. g. p. n. e.)
Fu Ksi (2850. g. p. n. e.)	
Šenong	Ranodinastičko doba II (2800–2600. g. p. n. e.)
Huangdi (2696. g. p. n. e.)	
	Gilgameš
Jao Šun (2598. g. p. n. e.)	Ranodinastičko doba III (2600 –2350. g. p. n. e.)
Dinastija Ksija (2205–1766. g. p. n. e.)	
Ju	

Deveto poglavlje

Prvi građanski rat

Između 3100. i 2686. godine p. n. e. u Egiptu su faraoni Prve dinastije postali bogovi, iz Druge su osetili strahote građanskog rata, a vladari Treće dinastije opet su ujedinili Egipat

Sukobljeni mesopotamski gradovi nisu poznavali nacionalni identitet. Svaki je bio carstvo za sebe. Na početku trećeg milenijuma jedini narod na svetu rasprostirao se na području od južnih obala Sredozemnog mora pa uzvodno Nilom, sve do Hijerakonpolisa. Egipatska država ličila je na upletenu nit. Bila je duga više od šest stotina kilometara, dok je, s druge strane, svaki Egipćanin mogao da, stojeći u pustinji koja je predstavljala istočnu granicu zemlje, pogledom dobaci preko Nila i prostranstava koja su se nalazila izvan zapadnih granica carstva.

Državna prestonica, beli grad Memfis, nalazio se neposredno južno od Delte, na granici nekadašnjeg Donjeg i Gornjeg Egipta. Sama lokacija nije bila posebno primamljiva. Ravnica je bila veoma vlažna. Kako svedoči Herodot, jedan od prvih Narmerovih zadataka predstavljala je izgradnja brane da bi se sprečilo prodiranje vode. Čak dve i po hiljade godina kasnije Herodot je zabeležio kako se „ova okuka na Nilu pažljivo osmatra … Oni svake godine ojačavaju branu jer bi se u slučaju da reka nadođe i poplavi ovo područje, Memfis našao u opasnosti da bude u potpunosti poplavljen“.[1]

Ujedinjenje koje je obavljeno pod Narmerom i uspostavljanje Memfisa kao jedine prestonice Egipta, označilo je kraj preddinastičkog doba egipatske istorije. Njegovi sinovi nasleđivali su ga na prestolu te je niz od još šest vladara Maneto označio kao Prvu dinastiju. Bilo je to stvarno, formalno, vladarsko nasleđivanje.[22]

Nepoznato je šta je preduzimalo osmoro faraona koji su tokom šest stotina godina vladali ujedinjenim Egiptom. Ipak, možemo uočiti snaženje organa centralnih državnih vlasti: uspostavljanje vladarskog dvora, poreskog sistema i privrede koja je Egiptu omogućila da pruža podršku građanima koji se nisu bavili proizvodnjom hrane, a to su bili sveštenici koji su prinosili žrtve za dobrobit vladara, vešte zanatlije koje su izrađivale nakit za dvorske plemiće i plemkinje, pisari koji su ostavljali trag o bujajućoj birokratiji.[2]

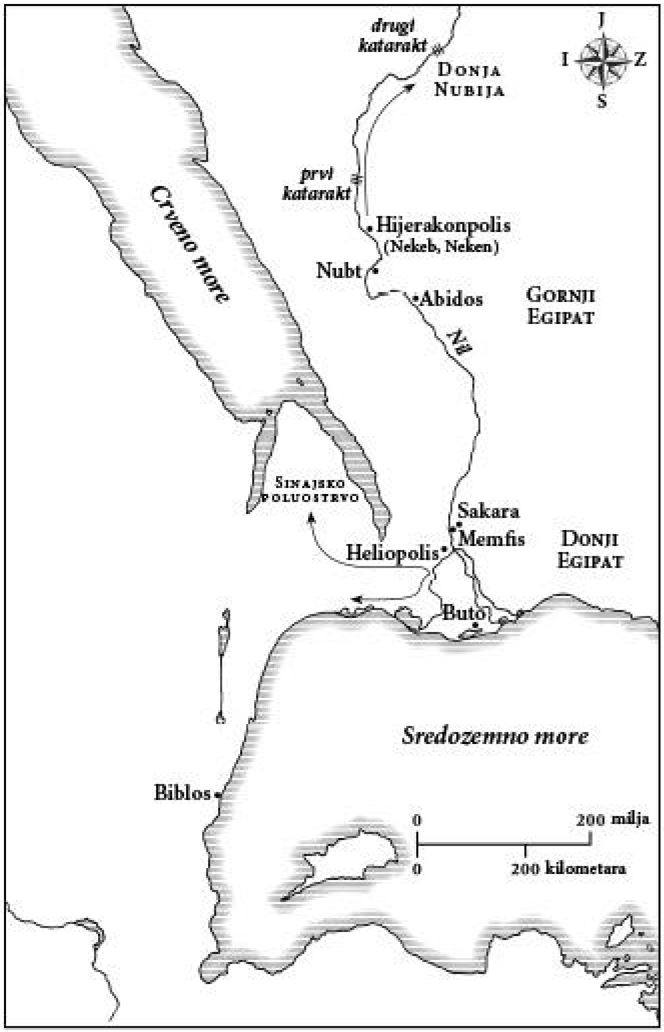
Džer, treći faraon ove dinastije, poslao je Egipćane u prvi pohod koji je izašao izvan granica Narmerove države. Na steni koja se nalazi na oko četiri stotine kilometara južno od Hijerakonpolisa, u blizini Drugog katarakta, ugravirana scena predstavlja pobedonosnog Džera i njegovu vojsku, kao i pobeđene zarobljenike. Tu se verovatno radilo o neprijateljski nastrojenim žiteljima južne Nubije koji su još odranije napustili tu oblast, gonjeni lošim vremenskim uslovima i egipatskim napadima. Egipatske jedinice napredovale su i ka severoistoku, duž obala Sredozemnog mora, prema regiji koja je kasnije dobila naziv južna Palestina.

Faraon koji je vladao dve generacije posle Džera, poznat pod imenom Den, pažljivo se uputio ka još jednoj oblasti koja se nalazila izvan granica ondašnjeg Egipta. On je svoje jedinice poveo ka Sinajskom poluostrvu, kopnenom trouglu koji se nalazi između severnih zaliva Crvenog mora. Tu je Den, kako svedoči prikaz uklesan na njegovoj grobnici, pokorio lokalne glavešine ostvarivši pobedu koja je opisivana kao „prvi put da je Istok bio potčinjen“.

Ove pobede teorijski su bile ostvarene u ime oba Egipta, severnog i južnog. Ali u trenucima smrti vladari Prve dinastije vraćali su se svom gornjoegipatskom identitetu. Sahranjivani su u svojoj domovini, u Abidosu, mnogo južnije u odnosu na Memfis.

To nije bilo obično groblje. Najveći broj Egipćana i dalje je bio sahranjivan u pesku na rubovima saharske pustinje, glavom okrenutom ka zapadu. Međutim, pripadnici egipatskog plemstva, članovi više društvene klase, počivali su na velikom groblju koje se nalazilo na saharskoj visoravni, nedaleko od Memfisa, na zapad.[23] Vladari sahranjeni u Abidosu počivali su u posebnim prostorijama izgrađenim od cigala ili kamena koje su se nalazile u zemlji, bili su okruženi ljudskim žrtvama. Posmrtni ostaci

oko dve stotine osoba prineti su kao ljudske žrtve i okružuju Dena, dok je Džer sahranjen u pratnji oko tri stotine dvorjana i slugu.

9. Širenje Egipta

Ovi vladari možda nisu bili ubeđeni u odanost severnih oblasti, ali u njihovoj smrti oni su zaista zagospodarili plemstvom koje je bilo u nastajanju. Svako ko je potčinio tuđe smrti i učinio ih delom sopstvenih pogrebnih rituala daleko se uzdigao iznad moći najranijih sumerskih vladara.

Nije lako rastumačiti zašto se ta rana moć izražavala ljudskim žrtvama. Do razdoblja kada su se faraoni Pete i Šeste dinastije sahranjivali, Egipćani su na zidovima pogrebnih prostorija klesali čitavu posthumnu agendu

pokojnika koja je podrazumevala vaznesenje iz ukopanih crnih prostorija piramide na nebo, prelazak preko vode koja deli ovozemaljski od onostranog života, kao i toplu dobrodošlicu bogova koji su očekivali pokojnika. Međutim, ti najraniji tekstovi u piramidama potiču iz perioda koji je usledio oko pet stotina godina nakon pokopa sa žrtvama u Abidosu. U vreme kad su faraoni Prve dinastije sahranjivani, Egipćani njihova tela nisu balsamovali. Tela vladara bila su umotana u platno, ponekad potopljeno u smolu, ali to ni na koji način nije doprinosilo njihovom očuvanju.

Mogli bismo zaključiti da su se vladari pridruživali Suncu tokom njegovog prolaska nebom. U neposrednoj blizini faraona sahranjenih u Abidosu, u udubljenjima čiji je krov bio od cigala izrađenih od gline, nalaze se čitave flote drvenih barki, od kojih su neke bile dužine i do trideset metara. U isklesanim scenama koje potiču iz razdoblja Prve dinastije, bog Sunce prikazan je kako nebom prolazi u barci.[3] Pretpostavlja se da bi faraon, kao i duše onih koji su bili sahranjeni sa njim, koristili svoje barke kako bi ga pratili (mada u jednoj od grobnica u okviru kompleksa u Abidosu nisu nađene drvene barke, već mnoštvo žrtvovanih magaraca što bi ukazivalo na mogućnost da se vladar, posle smrti, uputio u nekom drugom pravcu).

Ukoliko pretpostavimo da su vladari dosezali novi život s druge strane horizonta, postavlja se pitanje šta su oni tamo radili.

Moguće je da bi faraon tamo nastavio da vlada. Za to nemamo nikakvih dokaza koji bi poticali iz samog Egipta, ali znamo da se Gilgameš, nakon što je preminuo, priključio božanstvima podzemnog sveta kako bi im pomogao da njime upravljaju. Ukoliko se verovalo da najraniji faraoni nastavljaju da obavljaju svoju ulogu vladara i na onom svetu, grobnice s elementima žrtvovanja donekle imaju neki smisao. Napokon, ukoliko vladareva moć traje samo tokom njegovog života, on treba da bude slušan do momenta smrti, ali ne postoji razlog da ga iko prati u samu smrt. Nasuprot tome, ukoliko će vas ipak sačekati s one druge strane, njegova moć postaje trajna. Stoga je prelaz s ovog na onaj svet predstavljao jednostavno putovanje od jednog stupnja odanosti do drugog.

Imajući u vidu tenzije koje su postojale između severa i juga, vladarima Prve dinastije bila je potrebna takva vrsta autoriteta kako bi državu sačuvali celovitom. Teološka potka vladareve moći bila je izneta u „Memfijskoj

teologiji“, ispisanoj na spomeniku poznatom pod nazivom „Kamen iz Šabake“ (koji se sada nalazi u Britanskom muzeju u Londonu). Sam kamen poticao je iz razdoblja koje je umnogome prethodilo egipatskoj prošlosti, ali mnogi egiptolozi smatraju da tekst koji se na njemu nalazi potiče iz doba prvih egipatskih dinastija.

Postoji mnogo kasnijih tumačenja tog teksta, ali je njegova suština jednostavna. Bogu Ozirisu data je vlast nad celom Zemljom, ali njegov brat Set, ljubomoran na njegovu moć, kuje zaveru kako bi ga ubio i uspeva da udavi Ozirisa u vodama Nila. Supruga (i sestra) Ozirisova, boginja Izida, traga za nestalim mužem (bratom). Kad konačno pronađe leš utopljenika, ona se nadvija nad njim i delimično ga oživljava. Oziris je bio toliko u životu kako bi je oplodio, ali ne i dovoljno snažan da ostane na Zemlji. Umesto toga, on postaje vladar zagrobnog sveta. Horus, sin koga je Izida rodila nakon što je Oziris prešao u novu stvarnost, postaje gospodar ovozemaljskog sveta.

Kao boga živih, Horusa su povezivali sa Suncem, zvezdama i Mesecom. Drugim rečima, kako to egiptolog Rudolf Antes zaključuje, on je bio „božansko biće koje se upadljivo pojavljivalo bilo tokom dana, bilo po noći. … Stalni gospodar neba koji, za razliku od Sunca, nije iščezavao tokom obdanice“.[4] Horusova moć nije rasla i nestajala.

Ranoegipatski faraoni tvrdili su da su oni zemaljsko otelotvorenje boga Horusa, kao i da poseduju moć koja ne „nestaje tokom noći“, niti u smrti. Ipak, svi faraoni su umirali te se stoga egipatska teologija prilagodila neizbežnom. Kad bi faraon preminuo, on više nije bio smatran otelotvorenjem Horusa. Umesto toga, postajao je otelotvorenje Ozirisa koji je istovremeno bio vladar podzemnog sveta i otac Horusa, boga ovozemaljske realnosti.[24] Ovozemaljski sin pokojnog faraona preuzimao je tada na sebe ulogu inkarniranog Horusa što je predstavljalo praktičnu upotrebu te ideje. Bio je to način da se obezbedi zakonitost u nasleđivanju prestola. Novi vladar nije bio samo sin starog, već na određeni način i reinkarnacija svog oca. Faraoni su mogli da umru, ali istinska vladarska moć nikad ne bi došla u dodir s prahom. Egipatski monarh, iznad svega, nije bio pojedinac, ni Narmer, Den ili Džer: on je bio nosilac moći.

Ovakav odnos sociolozi nazivaju pozicionim nasleđivanjem. To objašnjava sve prisutniju nameru egipatskih faraona da uzimaju imena svojih prethodnika. Nisu tu bila u pitanju samo imena, već i atributi

posebnih aspekata monarhije koja ne umire.[5] Istovremeno, to je donekle davalo smisao praksi da se vladari venčavaju rođenim sestrama (a ponekada i kćerima). Kad bi faraon nasledio svog oca, njegova majka (supruga prethodnog vladara) na izvestan način postajala je i njegova žena. U određenom smislu, on je postao svoj otac.[6] Proći će još nekoliko vekova pre nego što se i Edip nađe u sličnim teškoćama. Za Egipćane je porodica bila mesto gde se pronalazila supruga.

Adžib, četvrti vladar Prve dinastije, dodao je još jednu opisnu titulu svom vladarskom nazivu: *nesu-bit*. Mada ove dve reči u egipatskom jeziku imaju značenje *iznad* i *ispod*, izraz *nesu-bit* nije izražavao činjenicu da je faraon vladao Gornjim i Donjim Egiptom. Pre će biti da se taj izraz odnosio na ovostranu i onostranu stvarnost. *Nesu* je predstavljao božansku prirodu vlasti, natprirodno vladarsko dostojanstvo koje se prenosilo s jednog na drugog faraona, a *bit* smrtnog nosioca tog dostojanstva.[7]

Adžib, prvi vladar koji je uzeo tu titulu, imao je teškoće da se izbori s onim što je bila suština pojma *bit*. Moguće je da je to bio prvi istorijski primer izrazitog nezadovoljstva činjenicom da je vladar smrtan. Njegova grobnica okružena je telima šezdeset četvorice žrtvovanih Egipćana što je bio danak tome što je sam faraon bio nosilac božanske prirode vlasti. Istovremeno, njegova grobnica koja je predstavljala ovozemaljski spomen vladara bila je najjednostavnija u Abidosu. Što je još gore, faraonovo ime bilo je izbrisano s brojnih spomenika na kojima je inače bilo isklesano.

Ličnost koja je naredila da se njegovo ime ukloni bio je naredni faraon Semerket. Njegova namera da u potpunosti ukloni ime svog prethodnika bila je pokušaj prekrajanja istorije. Ukoliko su imena koja su faraoni uzimali izražavala vladarevu želju da ukaže na božansku prirodu svoje vlasti, tada je njihovo zapisivanje magijski snažnim hijeroglifima predstavljalo njihovo utiskivanje u ovozemaljsku realnost. Uklanjanje već zapisanog imena faraona značilo je njegovo brisanje iz sećanja ovog sveta.

Pokušaj da se obriše spomen na faraona Adžiba ukazuje na to da je, u najboljem slučaju, Semerket bio uzurpator prestola, a u najgorem – ubica. Uspeo je da zapospodari carstvom, a sebi sagradio ljupku grobnicu, znatno veću od Adžibove, i toliko prolio tamjana u nju da je ta smesa prodrla do dubine od skoro metar u tlo, a mogla se osetiti čak i početkom XX veka kad je grobnica otkrivena.[8] Međutim, njegovi pokušaji da ovlada *nesuom*, onostranom realnošću, nisu bili baš uspešni. „Tokom njegove vladavine“,

zapisao je Maneto, „desilo se mnoštvo vanrednih događaja, a došlo je i do katastrofe.“

Ovu zagonetnu opasku nije odgonetnuo nijedan kasniji hroničar. No, tlo u blizini reke Nil otkriva da su, u razdoblju koje je prethodilo samom kraju epohe Prve dinastije, poplave znatno izgubile na svom intenzitetu. U vreme Druge dinastije nivo poplavnog talasa je prosečno bio za oko metar niži nego svega stotinu godina ranije.[9] Ukoliko su znatno niži poplavni talasi uzrokovali slabiji rod žitarica, vrhunac nezadovoljstva mogao se vremenski poklopiti sa Semerketovim aktivnostima na brisanju Adžibovog imena sa svih spomenika koji su se nalazili širom Egipta.

Egipat je životno zavisio od redovnih godišnjih poplava reke Nil, pojave koja je varirala od godine do godine, ali je u suštini ostajala ista. Svojom ulogom boga Sunca, Horus je u sebi nosio istu kombinaciju promene i stabilnosti: svako svitanje i svaki sumrak su drugačiji, ali svakog jutra Sunce se iznova pojavljuje na istoku. Sama titula, *nesu-bit*, pretpostavljala je da je vladar počeo da predstavlja tu dvojnost nepromenljive večne snage, kao i njene promenljive ovozemaljske pojavne oblike. Preminuli vladar, pokopan u grobnicu, iznova se vraćao u obliku svog sina, sličan, ali ipak drugačiji. On je bio poput višegodišnje biljke koja se iznova pojavljivala s drugom bojom cveta, ali istim korenom.

Semerketov naum da izbriše faraonovo ime, a to je bio prvi takav slučaj, sigurno je predstavljao iznenađujuću uvredu vladarskom dostojanstvu, kao što bi to bilo kad bi se ispostavilo da je papa, koji je godinama držao propovedi *ex cathedra*, bio izabran na osnovu pogrešno izbrojanih glasova članova kardinalskog kolegijuma.[25] Ukoliko je tada došlo do opadanja visine poplavnog talasa Nila, bez ikakvih naznaka kraja takvog smanjivanja, jedna od onih nepromenljivih karakteristika koje je vladar otelotvoravao sada se našla u procepu. Šta je moglo sledeće da se desi? Da li će se Sunce pojaviti na nebu?

Semerketova vladavina bila je okončana promenama u okviru vladarske porodice koje su bile toliko burne da je to nagnalo Manetoa da označi početak Druge dinastije. To je dovelo do prestanka prinošenja ljudskih žrtava tokom pogrebnih svečanosti.

Malo je verovatno da su egipatski vladari iznenada razvili osećaj poštovanja u odnosu na ljudski život kao što to pojedini istoričari tvrde („štetna praksa prinošenja ljudskih žrtava okončana je Prvom dinastijom“).

Mnogo je izvesnije da je verovanje u neupitnu moć Horusa doseglo svoj vrhunac. Vladari Druge dinastije nisu više mogli da prisile svoje podanike na prinošenje ljudskih žrtava možda i stoga što više nisu bili u mogućnosti da garantuju da samo oni poseduju položaj *nesu-bita*. Više nisu mogli da tvrde da raspolažu nesumnjivim pravom da one duše koje učestvuju u vladarskoj procesiji otprate do druge strane horizonta.

Neutvrđen broj faraona vladao je tokom perioda Druge dinastije za koju se smatra da je stupila na presto oko 2890. godine p. n. e. Nakon velike suše (kao dokaz manjka vladareve kontrole nad životom i smrću) došlo je do izbijanja građanskog rata koji je potrajao više godina. Unutrašnji sukob dostigao je vrhunac tokom vladavine faraona Sekemiba kada se, prema sačuvanim zapisima, vojska s juga sukobila s „armijom sa severa, kod grada Nekeba“.[10] Taj grad, drevno središte kulta boginje koja je predstavljana u obličju lešinara, bio je istočna polovina Hijerakonpolisa. Nalazio se na oko sto pedeset kilometara južno od Abidosa, duboko na teritoriji Gornjeg Egipta. Ukoliko je pobuna koja je izbila u Donjem Egiptu dosegla čak do ove tačke tokom razdoblja vladara Druge dinastije koji su poticali s juga (iz Gornjeg Egipta), celovitost carstva bila je skoro potpuno narušena.

Mada je Sekemib poticao s juga, zapisi koji sadrže njegovo ime ukazuju i na mogućnost da je bio simpatizer severa, a možda čak i imao severnjačke krvi u sebi. Umesto da svoje titule ispiše simbolom boga Horusa pored njih, on je to činio koristeći znak koji je predstavljao boga Seta.

Set, brat i ubica Ozirisov (i neprijatelj Ozirisovog sina Horusa), oduvek je bio više poštovan u severnim oblastima. U kasnijem razdoblju prikazivan je kao crvenokos i odeven u crvenu odoru što je trebalo da asocira na boju Crvenog carstva, odnosno Donjeg Egipta. Bio je bog vetra i oluje, onaj koji je donosio oblake i peščane oluje, jedina snaga koja je mogla da zakloni Sunce i da ga pre vremena ukloni s horizonta.

Setova mržnja usmerena prema njegovom bratu Ozirisu, kao i u odnosu na bratovljevog sina Horusa bila je mnogo više od obične ljubomore. Na kraju, Set je bio svojevrsna krvna veza vladara nad svim bogovima. Osećao je da ima pravo da upravlja Egiptom. Drevne povesti pripovedale su Egipćanima da su se, čak i posle ubistva, Set i Horus prepirali u vezi s međusobno suprotstavljenim tvrdnjama da jedan od njih dvojice raspolaže snažnim i zasluženim pravom da vlada nad čitavom Zemljom. U jednom momentu njihova svađa prerasla je i u fizički obračun. Setu je za rukom

pošlo da Horusu iskopa levo oko, ali je Horus znatno više naudio svom ujaku – otkinuo mu je testise.

Teško je zamisliti odnos koji bi bio manje ratoboran od ovog. Obojica su se, iako bliski rođaci po krvi, borili za pravo na nasleđivanje. Horus je uspeo da potisne ujakovu sposobnost kako bi nasledio presto. Ali Setova ljubomora već ga je odvela toliko daleko da je počinio najdrevniji zločin – bratoubistvo.

Mržnja koja je postojala između Seta i Horusa bila je odraz neprijateljstava između severa i juga, između pripadnika dva naroda iste krvi. Sekemibova odanost Setu, a ne Horusu, pokazuje da je sukob oko toga ko od njih dvojice treba da upravlja Egiptom i dalje bio veoma snažan. A kad je Sekemib umro, Horusov poštovalac po imenu Kasekem preuzeo je presto i latio se mača. Stavio se na čelo južnjačke armije i, nakon surovih borbi, savladao protivnika sa severa. Dve sedeće statue ovog pobedonosnog vladara, obe otkrivene u Nekenu (zapadni deo Hijerakonpolisa), prikazuju ga kako na glavi nosi isključivo Belu krunu Gornjeg Egipta, dok u podnožju njegovog prestola leže ranjena tela poraženih pripadnika severnjačke vojske.

Egipat je tako preživeo svoj prvi građanski rat. Pod vlašću Kasekema, vladara koji zaslužuje da bude mnogo bolje poznat, Egipat je ušao u razdoblje Treće dinastije, u doba mira i napretka tokom koga su graditelji egipatskih piramida razvili svoju umetnost.

Treća dinastija dugovala je svoja bogatstva Kasekemovim naporima da izgradi trgovačke puteve. Odustalo se od vojnih pohoda u oblast Delte, ali su tokom Kasekemove vladavine, u zapisima otkrivenim u priobalnom gradu Biblosu, koji je bio značajno trgovačko središte i mesto prodaje kedrovih debala koja su rasla na obližnjim planinskim padinama, zabeleženi podaci o prisutnosti egipatskih trgovačkih brodova. Takvo stanje bilo je moguće zahvaljujući Kasekemovom političkom braku jer se venčao princezom Nematap koja je poticala iz Donjeg Egipta. Njeno ime i identitet sačuvani su do danas samo zahvaljujući tome što je ona kasnije deifikovana kao roditeljka Treće dinastije. Egipat tog vremena nije dugovao mir isključivo Kasekemovoj vojnoj veštini, već i njegovoj lukavosti u bavljenju pitanjem Seta.

Nakon rata, Kasekem je promenio svoje ime. Međutim, umesto da prihvati severnjačko ime u čast boga Seta ili prigrabi za sebe još jednu titulu

koja bi izražavala poštovanje južnjačkom Horusu, on se opredelio za srednje rešenje. Postao je poznat pod imenom Kasekemvi, „Dvostruko snažni koji se pojavljuje“, a koje se javljvalo uz simbole oba božanstva, Seta (životinja) i Horusa (soko), iznad samog natpisa. Dve sile bile su privremeno pomirene.

To pomirenje našlo je svoje mesto i u drevnim mitovima. Nakon bitke između Horusa i Seta, Horus uspeva da od Seta uzme svoje oko te ga daje kao danak ocu, koji je tada već bio Gospodar mrtvih. Ali i Set uspeva da povrati svoje testise.

Sukob između te dve sile, iako je ušao u fazu svojevrsne uravnoteženosti, nije zauvek nestao. Horus je zadržao svoju vlast nad Egiptom, ali je Set, čija je sposobnost da stvara potomstvo bila makar teorijski obnovljena, nastavio da kuje zaveru kako bi preuzeo vlast. Čitav niz povesti iz potonjih vekova kazuju o nastavku Horusove i Setove borbe i o nadmudrivanja koje je, pored ostalog, uključivalo Horusovu spermu i list zelene salate. Šale koje uvek u sebi sadrže i pomen na nečije genitalije prekrivale su stvarnu pretnju. Setova snaga nije se umanjila. On nikada ne odlazi. Uvek je tu. Skriva se. Preti kako će narušiti red u prenošenju *nesu--bita* tako što ispostavlja svoje zahteve.

U potonjim verzijama povesti o Ozirisu, Set nije samo utopio svog brata. On je bratovljevo telo rasparčao i delove razaslao po čitavom Egiptu kako bi time izbrisao sećanje na njega. Hiljadu godina kasnije Set je postao egipatski Lucifer, crvenooki princ tame, onaj koji preti da sruši čitav panteon.

Kasekemvi, vladar koji je ponovo ujedinio Sever i Jug, ima veliku grobnicu u Abidosu, ispunjenu zlatom, bakrom i mermerom, ali bez prinošenja ljudskih žrtava. Nije bilo dvorjana da ga prate u smrti. Borbe za presto pokazale su da faraon nije bio bog. I drugi su mogli da istaknu svoje pravo na vladarsku moć.

VREMENSKA TRAKA 9	
MESOPOTAMIJA	EGIPAT
Period Uruka (4000–3200. g. p. n. e.)	Period Nakada (4000–3200. g. p. n. e.)
Period Džemdat Nasr (3200–2900. g. p. n. e.)	
Atab	Arhajsko doba (3100–2686. g. p. n. e.)
Etana	Prva dinastija (3100–2890. g. p. n. e.)
Balih	Menes (Narmer)
Ranodinastičko doba I (2900–2800. g. p. n. e.)	
	Druga dinastija (2890–2696. g. p. n. e.)
Ranodinastičko doba II (2800–2600. g. p. n. e.)	
	Staro carstvo (2696–2181. g. p. n. e.)
Gilgameš	Treća dinastija (2686–2613. g. p. n. e.)
Ranodinastičko doba III (2600–2350. g. p. n. e.)	

Svesna sam da to nije moguće, ali bi to predstavljalo veliko iznenađenje.

Kad govorimo o egipatskoj teologiji, treba imati na umu reči Rudolfa Antesa koji je tvrdio da je „egipatska religija … potpuno oslobođena one vrste logike koja eliminiše jedan od dva kontradiktorna koncepta“. (*Egyptian Theology in the Third Millennium b.c.*)

Neki egiptolozi smatraju da su prvi faraoni sahranjeni u Sahari, kao i da su imali počasne grobnice (kenotafe) u Abidosu kako bi počivali i na jugu i na severu. Mišljenja stručnjaka sada idu u prilog Abidosa kao jedinog grobnog mesta faraona Prve dinastije.

Tradicionalno, osam vladara koji su činili Prvu dinastiju bili su: Narmer, Hor-Aha, Džer, Džet (ponekad nazivan i Vad), Den, Adžib, Semerket i Kaa. Hor-Aha je najverovatnije bio Narmerov sin, faraon koji je Manetou bio poznat pod imenom Atotis. Budući da nema dovoljno podataka o Narmerovom stvarnom identitetu, moguće je Menesa pre poistovetiti s faraonom Hor-Ahaom nego s Narmerom (a to bi značilo da je Manetoov Atotis bio Džer). Kako bi se rešila ova nedoumica neki istorijski izvori navode kako Narmer *sui generis* pripada nultoj dinastiji, zajedno s

faraonom Skorpionom. Pošto sam zadržala identifikaciju Narmer/Menesei u svom radu sam isključila svaku pomisao na nultu dinastiju. Faraon Skorpion nije predstavljao početak vladarske loze te stoga treba da ostane u preddinastičkom razdoblju Egipta kome i pripada. (Datiranje drevnih egipatskih dinastija je vrlo nezahvalan zadatak. Prihvatila sam datiranje koje je koristio Piter Klejton u svom delu *Chronicle of the Pharaohs*, mada sam odbacila njegovu nultu dinastiju.)

Deseto poglavlje

Prvi epski junak

Oko 2600. godine p. n. e. Gilgameš je u Sumeru prerastao u legendu

Nepunih sto godina nakon smrti, u isto vreme kad su se egipatski vladari borili da uspostave svoj božanski autoritet, sumerski car Gilgameš postao je junak iz legendi. Ubio je diva Humbabu i uklonio Nebeskog bika. Odbio je nežnosti koje mu je upućivala boginja Inana i sebi obezbedio mesto u Vrtu bogova gde je njegova smrtnost prepala i boga Sunca. Istorijska ličnost Gilgameša čitavih pet hiljada godina odjekuje upravo usled činjenice da je sačuvan „Ep o Gilgamešu“, najstariji ep koji nam je poznat.

Odnos između književnog i istorijskog Gilgameša nema mnogo dodirnih tačaka, na primer, sa Šekspirovim Magbetom i Maormorom Makbedijem, koji je 1056. godine izgubio život pošto je prethodno ubio svog rođaka, kralja. Stvarni život predstavlja neku vrstu izvorišta za značajne i od života veće povesti. Sama suština jedne osobe preživljava, preuveličana i izobličena, ali u osnovi istinita.

Lako je uočiti istorijsko u *Magbetu*. Najpre, detalji iz realnog života Maormora Makbedija opisani su na osnovu drugih izvora. Izvan epa, Gilgamešova biografija opisana je samo u nekoliko zapisa, popisu sumerskih vladara i u jednoj ili dve pesme. Povest o Aginoj bezuspešnoj misiji u odnosu na Gilgameša o kojoj se govori u poslednjem odeljku je primer takve pesme. Napisana je na sumerskom jeziku i najverovatnije da je tokom nekoliko decenija ili vekova prenošena usmenim putem pre nego što je zapisana na glinenim tablicama. Primerci kojima raspolažemo potiču iz razdoblja oko 2100. godine p. n. e. kad je vladar Ura zapovedio pisaru da

zapiše priče o Gilgamešu. Taj vladar, po imenu Šulgi, poželeo je da sačuva sećanje na život velikog cara jer je tvrdio da mu je Gilgameš bio predak (što bi podrazumevalo da je Šulgi bio uzurpator prestola koji nije imao nikakve veze sa Gilgamešom).[1] Ti tekstovi datiraju u razdoblje koje je znatno udaljeno od perioda kad je Gilgameš živeo i zato moramo obazrivo razmotriti u kojoj meri oni zaista u sebi sadrže činjenice koje se odnose na delovanje istorijskog vladara.

Slična je situacija i s epom jer je znatno složenije analizirati te tekstove.

Pogledajte primerak publikacije u kojoj je objavljen „Ep o Gilgamešu“, a koji možete kupiti u vašoj lokalnoj knjižari i uverićete se da je ep sačinjen od šest povezanih povesti, nešto poput kratkih priča koje čine jedan roman. Na početku se nalazi „Priča o Enkiduu“ u kojoj se Gilgameš sprijateljuje sa čudovištem koje su bogovi poslali kako bi ga ukrotili. U drugoj, pod naslovom „Putovanje u šumu kedrova“, on ubija Humbabu. Potom sledi treća, „Nebeski bik“, u kojoj Gilgameš čini da se boginja Inana naljuti zbog čega na kraju ispašta Enkidu. U četvrtoj, „Gilgamešovo putovanje“, on stiže u zemlju besmrtnog Utnapištima koji je bio svojevrsna sumerska verzija Noja i koji je tu živeo još od vremena Velikog potopa koji je preživeo. U petoj povesti, „Priči o potopu“, Utnapištim pripoveda Gilgamešu o potopu. U šestoj i poslednjoj, „Gilgamešova potraga“, govori se o bezuspešnoj Gilgamešovoj potrazi za večnim životom ili makar obnovljenoj mladosti. Na samom kraju epa nalazi se žalopojka zbog Gilgamešove smrti.

Ovaj divan ep o Gilgamešu je vrlo varljiv. Ep je mnogo puta prepisivan na glinene tablice koje su se, kao što se to često dešavalo s njima, lomile u paramparčad. Ti komadići, raštrkani širom Bliskog istoka, bili su ispisani na različitim jezicima, od sumerskog do asirskog, a nastali su u razdoblju između 2100. i 612. godine p. n. e. Najstariji primerci na sumerskom jeziku, iz vremena Šulgijevog pisara, sadrže samo prve prve dve priče i završnu žalopojku. Nemoguće je znati da li su preostale četiri priče od samog početka bile sastavni deo tog epa ili su kasnije dodate. Delovi treće i četvrte priče, pod naslovom „Nebeski bik“ i „Gilgamešovo putovanje“, počinju da se javljaju na glinenim tablicama zajedno s prve dve između 1800. i 1500. godine p. n. e. i to u prevodu na akadski jezik (nasledio je sumerski, kojim su govorili pripadnici naroda koji je okupirao već posrnule sumerske gradove). Oko 1000. godine p. n. e. delovi tablica sa segmentima četiri priče pronalaženi su duž obala Sredozemnog mora i na lokalitetima Male

Azije. Priča o potopu, koja je znatno pre 2000. godine p. n. e postojala u mnogim verzijama, najverovatnije je, kao peta priča, uključena u povest o Gilgamešu čitavih hiljadu godina nakon njegove smrti. Ona je potpuno drugačija i nezavisna u odnosu na ostatak teksta. („Sedi i ispričaću ti moju priču“, zapoveda Utnapištim Gilgamešu i prepušta se pripovedanju kao da je retko kad imao priliku da je ispriča od kada se iskrcao s barke.) Sve što možemo kazati o priči koja ima naslov „Gilgamešova potraga“, u kojoj on pronalazi i potom i gubi Drvo mladosti, odnosi se na to da je ona bila dodata ostatku epa 626. godine p. n. e.

To je vreme kad je nastao najstariji celoviti tekst epa koji uključuje svih šest priča. On potiče iz knjižnice Asurbanipala, asirskog cara koji je u duši bio bibliotekar. Asurbanipal je stupio na presto 668. godine p. n. e. Tokom tridesetak godina neobične vladavine uništio je Vavilon, ubio rođenog brata (koji je prethodno bio vavilonski vladar), a miropomazao ga je jevrejski sveštenik Jona koji je tvrdio da je Niniva, Asurbanipalova prestonica, bila ukleta. U vreme kad je preminuo, 626. godine p. n. e., Asurbanipal je prikupio dvadeset dve hiljade glinenih tablica i osnovao je prvu pravu biblioteka u svetskoj istoriji. Dvanaest od tih tablica sadržavale su tekst „Epa o Gilgamešu“ u obliku koji nam je manje-više danas poznat.

Samo dve priče s određenom sigurnošću mogu se hronološki smestiti u period koji je znatno udaljen od razdoblja u kome je Gilgameš živeo. Muke koje je Gilgamešova ogromna energija pričinjavala njegovim podanicima, vladarevo putovanje na sever u kedrovu šumu i posmrtna žalopojka mogu se tumačiti kao odrazi istorijski verodostojnih događaja.

Štaviše, oni čine nesumnjivo središte prvog epa u svetskoj istoriji u kome se smrt istovremeno javlja i kao ništavilo i oslobođenje.

U prvom delu epa, pod naslovom „Priča o Enkiduu“, vladar Uruka se bezobzirno odnosi prema svojim podanicima sve dok oni ne počnu da negoduju:

Gilgameš je pozvao u rat zbog svog zadovoljstva,

Nema granica njegovoj drskosti,

ni po danu, ni po noći:

on očevima uzima sinove,

mada bi car trebalo da bude čuvar naroda.[2]

Monarhija, čvrsta vlast koja je omogućavala da gradovi prežive, a koju su Sumeru darovali bogovi, postepeno je prerastala u tiraniju. Stanovnici Uruka obraćali su se bogovima tražeći izbavljenje. Kao reakciju na taj vapaj, bogovi su od gline stvorili biće po imenu Enkidu i poslali ga u sumerska prostranstva. Enkidu

ne zna ništa o obradivoj zemlji,

niti o civilizovanim ljudima i njihovom načinu života.

Ali ni o utvrđenim gradovima koji su postali središte sumerske kulture. On izgleda poput snažnog i bogolikog čoveka, ali se ponaša kao zver, lutajući ravnicama, jedući travu i živeći sa životinjama. On je svojevrsni predstavnik nomada koji su uvek bili u sukobu sa žiteljima gradova.

Kad je Gilgameš saznao za došljaka, poslao je bludnicu u divljinu da bi ga zavela i ukrotila. („Obnažila se“, kaže pesma.) Savladan ovom podlom strategijom, Enkidu provodi šest dana i sedam noći u telesnim zadovoljstvima. Kad konačno pokuša da ustane i da se vrati svom životu sa zverima, one će pobeći od njega: postao je ljudsko biće.

Enkidu je oslabio,

postao slabiji, a ono divlje u njemu ga je napustilo;

ali on postade bogatiji,

jer spoznade mudrost,

sada imaše um čovečiji.

Stekavši čovečji um, Enkidu je morao da ode u grad koji je za njega bio pravo mesto za život. Bludnica mu je ponudila da ga odvede u „moćni i utvrđeni Uruk gde Gilgameš vlada narodom svojim poput divljeg bika“.

Kad su stigli u Uruk, Gilgameš je rasturao jedan brak da bi konačno ostvario *pravo prve bračne noći* koje je godinama otvoreno pokazivao. „Car Uruka zahtevao je da on prvi bude s nevestom“, kaže se u epu, „pošto to

bejaše njegovo pravo po rođenju.“ Enkidu, ljut zbog te zloupotrebe moći, preprečio mu je put ka nevestinoj spavaćoj sobi i potukli su se. Bila je to najnapetija borba koju je Gilgameš do tada doživeo. I mada je car pobedio, toliko je bio pod utiskom Enkiduove snage da su se obojica jedan drugom zakleli na prijateljstvo. To je ukrotilo Gilgamešovu tiransku narav. Žitelji Uruka konačno su odahnuli pošto se mir vratio na njihove ulice.

Naravno, fizički duel je mnogo više od toga. Utkana u čitavu ovu priču nalazi se sumerska neodlučnost u vezi s monarhijom. Ona je predstavljala dar bogova kako bi ljudi preživeli. Vladar je trebalo da donese pravdu i onemogući snažne da od onih slabijih naprave sirote i gladne ljude. Bilo je jasno da je vladar koji je trebalo da uspostavi pravdu morao da bude veoma snažan kako bi sproveo svoju volju.

Ipak, takva snaga bila je opasna budući da je otvarala vrata pritiscima. A kad se to dogodilo, srž sumerskih gradova počela je da nestaje. U Uruku je car bio zakon i ukoliko bi on postao iskvaren, bila bi narušena sama priroda zakona.

Ovo je bilo suviše opasno kako bi mu se prišlo samo iz posrednog ugla. Gilgameš se ne bori sa sobom, već s bićem koje je prispelo s druge strane gradskih bedema. Fizički obračun do koga je došlo ispred nevestinih vrata bio je u suprotnosti s njegovim necivilizovanim ponašanjem. Na kraju, Enkidu je bio stvoren

poput njega, kao njegov odraz,
drugo ja, istovetan njegovom divljem srcu:
neka se potuku,
i ostave grad na miru.

Priča o Gilgamešovom putovanju u kedrovu šumu nije mnogo drugačija. On iznova pokazuje nameru da ide glavom kroz zid kako bi ostvario svoje želje.

Savladaću diva Humbabu,
I učiniću moju slavu večnom

kaže članovima uručkog Veća staraca. S druge strane, oni pokušavaju da obuzdaju njegovu ambiciju:

Mlad si, Gilgamešu,
Tvoje te srce vodi na stranputicu.
Div nije poput čoveka koji umire.

Uprkos njegovom insistiranju, starine su negodovale. Gilgameš i Enkidu otišli su da se sukobe s divom, a veće je dalo Enkiduu zadatak da se brine o sigurnosti njihovog vladara.

Gilgamešov odlazak na sever bio je motivisan njegovom željom za slavom, onom koja ga je terala da svoj narod uvede u rat. Ali još jednom je opasnost po mir u Uruku zavisila od spoljašnjeg uticaja. Zlo nije vrebalo iz ličnosti vladara već iz severnih šuma.

Još jedna opasnost je vrebala. U ovoj najranijoj priči Gilgameša već muči smrt. I pre nego što se upustio u putovanje, on je razmišljao o sopstvenoj smrtnosti. Bio je rezigniran usled onog što je bilo neizbežno:

Kome možeš ići na nebesa?
Samo bogovi žive večno.
Čovek broji svoje dane,
Ali, čak i ako padnem, postaću slavan.
Slava će trajati doveka.

Briga da je postojala mogućnost da strada u borbi sve je više rasla u njemu. Tokom putovanja na koje se odvažio kako bi se sukobio s Humbabom, Gilgameš je tri puta sanjao san i svaki put se budio u suzama. „Bog je otišao; moje telo drhti!“ Treći san bio je zastrašujući:

Dan je utihnuo i noć je svuda,
munja udari i izbi vatra,

Smrt je padala sa nebesa.

Bio je dovoljno uplašen da bi se povukao, ali ga je Enkidu ubedio da nastavi dalje. A tada, u predvečerje okršaja s Humbabom, Gilgameš je utonuo u san koji je bio toliko dubok da je Enkidu jedva uspeo da ga na vreme probudi za borbu.

Uprkos predskazanju, izbegao je smrt. Do kraja priče, Uruk je bio bezbedan, a div Humbaba mrtav. Ali Gilgamešovo priznanje da su mu dani odbrojani postalo je srž oko koga se pleo nastavak čitave povesti. Svaki naredni deo priče pokazivao je narastajuću preokupiranost postepenim približavanjem smrti i podjednako snažnu odlučnost da se ona izbegne. Gilgameš se uputio u Vrt bogova u nadi da bi iz mrtvih mogao da povrati stradalog Enkidua. On je čuo za povest o potopu dok je tragao za uzrocima besmrtnosti. Uspeo je da pronađe Drvo mladosti koje će odložiti, pa možda čak nadvladati smrt, ali mu ga kasnije krade vodena zmija. U svojoj borbi da izbegne smrt, on spletkari, putuje, preklinje, traga, ali nikada ne uspeva.

Po Sumerce se ispostavilo da je to bilo dobro. Žalopojka kojom se završava ep deo je povesti još od najranijih dana. Ona se ne nalazi u verziji koja je bila deo fonda Asurbanipalove biblioteke. Izgleda da su je Asirci smatrali neprikladnom i nepriličnom potrazi za besmrtnošću, koja joj je prethodila. Međutim, žalopojka spaja sumerske brige u vezi s monarhijom u strofu koja je opisuje bolje nego bilo gde drugde.

Data ti je carska vlast,
večni život nije ti bio suđen.
Imao si moć da svezuješ i razrešavaš,
vlast nad narodom,
pobedu u bici.
Ali ne zloupotrebljavaj tu moć.
Pravedno se ophodi prema svojim slugama u palati.

Car je stradao,
Otišao je u planine;

i neće se vratiti.
Protivnik koji nema ni ruke, ni noge,
koji ne pije vodu i ne jede meso,
protivnik ga je nadvladao.[3]

Gilgameš je ubrzo po smrti smatran božanstvom u čitavom Sumeru. Ali njegova božanska priroda, stečena ogromnim naporima koji su išli na uštrb interesa grada (konačno, uloga vladara i boga bila je da štiti gradove, da ih čini moćnima), i dalje je bila ograničena smrću. Poput Baldara iz znatno poznije nordijske mitologije, Gilgameš je božanstvo, ali to nije u neposrednoj vezi s besmrtnošću.

Naime, Gilgamešova izuzetna energija činila je da smrt deluje još upečatljivije. Čak i da je ostao zao, njegova moć bi tada najverovatnije doživela kraj. Čak i najsnažniji sumerski vladar umire. Protivnik koji nema ruke i noge ograničava tu zastrašujuću snagu koja bi mogla da deluje u korist ili na štetu njegovog naroda. U prvom epu u istoriji sveta, kao i u samom Sumeru, car Gilgameš mogao je poraziti, usporiti ili ubediti svakog svog protivnika, ali ne i poslednjeg.

Jedanaesto poglavlje

Prva pobeda nad smrću

Između 2686. i 2566. godine p. n. e., u Egiptu su faraoni Treće i Četvrte dinastije gradili domove za mrtve

Na jugu, u Egiptu, faraoni Treće dinastije otpočeli su potragu za besmrtnošću.

Tokom razdoblja relativnog mira, Džoser, faraon Treće dinastije, uputio se u ekspedicije ka rudnicima bakra i nalazištima tirkiza na Sinajskom poluostrvu. Egipatska birokratija počela je da se uobličuje. Država je bila podeljena na oblasti na čijem su se čelu nalazili zapovednici koji su bili podređeni vladarskoj porodici. Džoser je dao lični doprinos stvaranju carstva, proširujući granice Egipta duboko na jug, sve do Prvog katarakta. Prema kasnijoj tradiciji koja je očuvana na natpisima u Asuanu, on je u znak zahvalnosti zbog okončanja sedmogodišnjeg razdoblja gladi, neke od tih novoosvojenih oblasti posvetio lokalnom božanstvu po imenu Knum.[1] „Sedam“ je mogla biti tradicionalna oznaka za „predugačko“. Ovo je u skladu s teorijom po kojoj je smanjivanje intenziteta poplava reke Nil uzrokovalo teškoće u faraonovoj težnji ka božanskoj moći.

Do razdoblja vladavine faraona Džosera uloga vladara, kao svojevrsnog štita protiv promena, bila je postepeno ritualizovana. Džoser je na jednom reljefu prikazan kako učestvuje u svečanosti *heb-seb* tako što sam ceremonijalno trči u okviru trkališta. Bilo je očekivano da uspešno okonča to fizičko nadmetanje budući da se njegova snaga povezivala s dobrobiti čitave zemlje. Uspeh u trci tokom svečanosti *heb-seb* iznova je potvrđivao faraonovu moć da brani Egipat, kao i da obezbedi nastavak, redovan rast i opadanje reka.

Činjenica da su Egipćani imali potrebu za svečanošću koja je podrazumevala obnavljanje ukazivala je i na strah da bi faraonova moć mogla da splasne ukoliko ne bi stalno bila pojačavana. Faraon je i dalje bio smatran za vladara božanske prirode mada su međusobne borbe pripadnika prve dve dinastije njegovu ljudsku prirodu učinile suviše vidljivom. Kad neka ideja počinje da gubi na svojoj izuzetnoj snazi, ona biva okružena ritualima i strukturama, tj. potvrdama koje ranije nisu bile potrebne. Na taj način harizmatično vođstvo ustupalo je svoje mesto mašineriji vlasti i nasleđivanja. Uobičajeno pokazivanje moći bilo je obogaćeno svečanostima. Smrtnost faraona bila je prikrivana izrazima narodne volje.

Kada je Džoser konačno preminuo, on nije bio sahranjen u okviru tradicionalnog groblja u Abidosu. On je ranije, na krajnjem severu, u Sahari, već sagradio svoju grobnicu. Takođe, napustio je i tradiciju Druge dinastije čiji su vladari svoje grobnice podizali ciglama izrađenim od blata. Njegova grobnica bila je od kamena i bila je predviđena da traje večno zato što ona nije predstavljala mesto s koga se faraonova duša otiskivala na put na onaj svet, već je to bilo mesto na kome je faraon *i dalje živeo*.

Oko Džoserove grobnice nalazio se čitav grad koji je trebalo da posluži njegovoj duši. U južnom delu bilo je sagrađeno trkalište na kome se odvijala trka u okviru svečanosti *heb-seb*. Oko grobnice su se nalazili delovi tradicionalnih egipatskih kuća: kameni zidovi ukrašeni šarama u obliku isprepletane trske, kameni stubovi u obliku snopova trske, čak i drvena ograda s poluotvorenim vratima izrađenim od kamena. Trska i drvo nikada neće istruliti. Oni će zauvek ostati na zemlji. Baš kao i faraonov duh. U maloj odaji, nazvanoj *serdab*, nalazila se statua Džosera u prirodnoj veličini koja je licem bila okrenuta istoku, obučena u tuniku izrađenu od krečnjaka. Jedan od zidova *serdaba* imao je dve rupe u visini očiju kako bi statua mogla da posmatra izlazak sunca. Ispod tih udubljenja nalazio se oltar na kome su sveštenici prinosili hranu. Džoser je duhovno mogao da uživa u raznim ukusima.

Umesto da se upusti u daleko putovanje u Ozirisov svet (sa ili bez žrtvovanih dvorjana), faraon je i dalje bio veoma prisutan. Koristio je građevine, jeo je prinesenu hranu, podmlađivao je sebe i Egipat na trkalištu u okviru svečanosti *heb-seb*. Više nije postojala potreba da se, zarad njegovog komoditeta, žrtvuju dvorjani. Živi su ga mogli dvoriti u njegovom gradu mrtvih.

U središtu grada mrtvih, izgrađena iznad same grobnice, nalazila se prva egipatska piramida: bila je stepenasta. Šest spratova kamenih blokova uzdizalo se u obliku stepenica do visine od oko šezdeset metara. Ispod nje je postojala jama koja je dopirala sve do vladarske grobnice koja se nalazila ispod prvog sprata građevine.

Izgleda da je Džoserov vezir Imhotep došao na tu ideju, osmislio je u potpunosti i rukovodio izgradnjom ove neobične građevine. Maneto nam kazuje kako je Imhotep bio prva ličnost u svetskoj istoriji koja je osmislila građevinu od klesanog kamena. Ne znamo šta je inspirisalo Imhotepa da dođe na ideju u vezi s ovom novom vrstom grobnice mada arheolozi smatraju da je stepenasti oblik piramide nastavak do tada već postojećih građevinskih formi u Egiptu. Grobnice u Abidosu bile su natkrivene objektima ugaonog oblika, izgrađenim od kamena, zvane *mastabe*. Stepenasta piramida je zapravo velika mastaba s pet manjih iznad nje. Možda je Imhotep konstruisao veliku grobnicu u obliku mastabe u središtu Džoserovog kompleksa, a potom započeo da ređa manje mastabe jednu iznad druge.

Ali ne postoji poseban razlog da se tako ređaju mastabe. Mnogo je verovatnije je da je Imhotep pozajmio ideju za izgradnju stepenaste piramide od Sumeraca koji su gradili hramove u stepenastom obliku, *zigurate*, kako bi obavljali verske obrede. Imajući u vidu rasprostranjenost trgovačkih puteva na Bliskom istoku, nema nikakve sumnje da su Egipćani videli te hramove koji su parali sumersko nebo.

Sama funkcija sumerskih zigurata nije najjasnija. Moguće je da su bili osmišljeni sasvim slučajno. Na najsvetijem mestu u Sumeru, u drevnom gradu Eriduu, hramovi koji su traljavo podizani bili su srušeni i ceremonijalno zapečaćeni debelim slojem utabane zemlje i gline. Kako je to činjeno mnogo puta, stvorile su se površine stepenastog oblika koje su bile ograničene potpornim zidovima da bi se predupredilo rasipanje zemlje. Tokom nekoliko vekova takav stepenasti oblik postao je opšteprihvaćen. Osveštan na uglovima, s ravnim i upotrebljivim zaravnjenim vrhom zigurata na kome su sumerski sveštenici obavljali obrede koji su i dalje obavijeni velom tajne, bio je veoma blizu nebu. Vrhovi zigurata mogli su biti pijedestali bogova, mesta na koja su oni mogli kročiti.

Ne znamo koje je koristi Džoserov duh mogao imati od stepenaste piramide, ali je zato Imhotepu ta inovacija donela niz počasti. Statua

Imhotepa, načinjena u doba Džoserove vladavine, na svom postolju sadržala je popis svih njegovih titula. Bio je čuvar riznice vladara Donjeg Egipta, prvi posle cara Gornjeg Egipta, upravnik dvora i prvosveštenik Heliopolisa, sluga boga Sunca.[2] Posle smrti odate su mu počasti kao velikom svešteniku i mudrom Egipćaninu. Nedugo potom, bio je deifikovan kao bog – zaštitnik zdravstva, još jedne u nizu oblasti koju je čovek izumeo kako bi nadvladao smrt.[3]

Stepenasta piramida, prva među egipatskim, jeste pokušaj da se smrt definiše kao odsustvo tela i prisustvo duha. Ona označava novo razdoblje u istoriji egipatske države, ujedinjene i mirnodopske, s uređenom državnom upravom. Džoser je vladao svega devetnaest godina što je bilo kratko vremensko razdoblje za izgradnju tako velikog kamenog objekta. Tokom tih devetnaest godina kamen je morao da bude oblikovan oruđem izrađenim od bakra i donet s velike udaljenosti. Prema Herodotu, kamen za izgradnju piramida bio je donet iz istočnih oblasti koje su se nalazile na prostoru zapadno od Crvenog mora.[4] Piramida je morala da bude građena angažovanjem organizovane radne snage koju su činili snažni muškarci oslobođeni rada na zemlji ili vojne službe. Izgradnja piramida zahtevala je mir, napredak i poreske prihode. Imhotepova titula *vezira* ili *kancelara* ukazuje na to da je nadzor nad prikupljanjem poreskih prihoda bio deo njegovih obaveza. Prvi put u svojoj istoriji Egipat je imao poresku upravu.

Samo snažna i dobro organizovana država mogla je uputiti svoje stanovnike u kamenolome i obezbediti im hranu i odeću. Egipat je dostigao novi nivo bogatstva i napretka. Iz tog razloga početak izgradnje piramida označava i početak novog razdoblja u egipatskoj istoriji – perioda Starog carstva.

Postojalo je devet pokušaja gradnje piramida u razdoblju prve dve dinastije Starog carstva čiji su materijalni tragovi sačuvani do danas. Neki su bili uspešniji, ali svi su odražavali istu veštinu ljudi, kao i resurse. Faraon koji je nasledio Džosera, Sekemket, preduzeo je sličan poduhvat. Ne znamo mnogo o Sekemketu, ali izgleda da je bio prilično nesiguran. Želeći da pokaže kako je bolji, Sekemket je svoju piramidu planirao kao sedmospratnu građevinu, a ne kao objekat od šest spratova poput Džoserove. Međutim, Sekemketova piramida nikada nije bila u potpunosti izgrađena. Umro je u šestoj godini vladavine tako da je gradnja nedovršene piramide obustavljena nakon što je bio podignut samo prvi sprat.

Četvrti vladar Treće dinastije, Kaba, takođe je gradio piramidu. Njegova stepenasta piramida nije bila podignuta u Sahari, već nekoliko kilometara dalje na sever, verovatno na području Donjeg Egipta mada su tenzije između dva dela države u tom periodu sasvim izbledele. Prilično je sigurno da je ona trebalo da bude sedmospratna građevina što bi je činilo višom građevinom u odnosu na Džoserovu piramidu. Kabine namere prevazišle su trajanje njegove vladavine. I ova piramida je ostala nedovršena. Ni Mejdum, poslednja piramida iz doba Treće dinastije, nije do kraja sagrađena. Nju je gradio faraon Treće dinastije po imenu Huni i trebalo je da ima osam nivoa.

Za razliku od prethodnih, izgradnju ove piramide okončao je faraon koji je, kao rodonačelnik, pripadao narednoj dinastiji. Iz sadašnje perspektive posmatrano, vladari Četvrte dinastije bili su uspešniji od faraona Treće dinastije jer su uspešno savladali proces izgradnje piramida.

Snefru je započeo u velikom stilu. Najpre je okončao gradnju piramide Mejdum, ali i uneo nekoliko inovacija u taj postupak. Prvo, grobna odaja piramide Mejdum nalazila se unutar samog objekta, a ne ispod njega kao što je to bio slučaj sa stepenastim i nedovršenim piramidama iz prethodnog razdoblja. Takođe, naredio je da se podigne poseban nasip – široka staza koja je vodila od piramide do *pogrebnog hrama*, svete građevine koja se nalazila istočnije od same piramide, okrenuta izlazećem suncu u kojoj su prinošeni darovi. Obe inovacije su kasnije, tokom vremena, postale standard prilikom podizanja piramida.

Najinteresantnije od svega predstavljao je pokušaj faraona Snefrua da na neki način oiviči piramidu Mejdum. Prve četiri piramide su bile stepenaste, sa stranicama koje su ličile na stepenice zigurata. Ali gomile lomljenog kamena pokazuju da su graditelji pokušali da prekriju stepenice glatkim kamenim slojem.[5]

Da im je to uspelo, Mejdum bi bila prva u nizu piramida glatkih stranica kakve danas poznajemo. Međutim, Snefruov arhitekta (koji kasnije nije bio deifikovan) nije raspolagao Imhotepovim veštinama. Piramida se urušila. Ostaci piramide Mejdum i danas štrče poput polupojedene svadbene torte, okruženi gomilama polomljenog kamenja.

Niko nikada nije bio pokopan u nedovršenoj piramidi, kao što niko mali hram bez prozora koji se nalazio na kraju nasipa nije doživeo kao poseban arhitektonski poduhvat. Nekoliko vekova kasnije jedan Egipćanin je naišao

na kutijicu koja je na sebi nosila natpis „Lepi hram faraona Snefrua“ što je bio prvi primer sarkastičnog grafita u svetskoj istoriji.

Snefru nije odustajao. Malo toga znamo o tom faraonu iz Četvrte dinastije osim već uobičajenih podataka koji govore o ekspedicijama ka rudnicima koji su se nalazili na Sinajskom poluostrvu i trgovačkim lukama u današnjem Libanu. (Postoji zanimljiva povest ispisana na papirusu *Vestkar* o tome kako je Snefru, kome je bilo dosadno, jednog dana naredio grupi od dvadeset najlepših devojaka obučenih samo u ribarske mreže da ga, veslajući, provozaju barkom po veštačkom jezeru koje se nalazilo u okviru kompleksa vladarske palate.) Ako ništa drugo, on je bio uporan. Nakon neuspeha sa piramidom Mejdum okrenuo se izgradnji još jedne piramide koja se nalazila na novoj lokaciji: nešto južnije od Sahare, u Dašuru.

Ta piramida je od samog početka bila drugačija. Odmah je bilo predviđeno da ima glatke ivice izrađene od krečnjaka koje je trebalo da sjaje pod zracima Sunca.

Postoje različite spekulacije u vezi s piramidama, ali jedna od najzanimljivijih i još uvek neodgonetnutih misterija odnosi se na to zašto se Snefru, kome nije odato priznanje za uspostavljanje novog arhitektonskog oblika, odlučio za izgradnju piramide sa glatkim ivicama umesto stepenaste. Da li je u tome bilo religijskog značaja? Da li to simboliše nov način promišljanja piramida kao svojevrsnih oznaka na tlu, a ne duhovnih središta?

Nemamo odgovore na ta pitanja. Ali nova Snefruova piramida glatkih ivica nesrećnim spletom okolnosti postala je poznata kao *prelomljena* piramida stoga što faraon nije uspeo da izvede njene uglove. Trebalo je da piramida ima glatke i veoma strme stranice, ali se tokom izgradnje desilo da su Snefru i njegov arhitekta shvatili da su im proračuni bili pogrešni. Ukoliko bi nastavili da grade piramidu pod započetim uglom, težina kamenih blokova bi usled relativno male osnove same građevine dovela do njenog urušavanja. Zato su brzo uneli izmene po pitanju uglova što je uslovilo da objekat deluje pomalo iščašeno, odnosno da je više orijentisan ka desnoj strani.

5. Prelomljena piramida; stranice ove piramide iznenada menjaju ugao (autor fotografije: Ričard Siman)

Ova piramida je u potpunosti izgrađena, ali zato nikad nije bila iskorišćena. Snefru nije uspeo da sagradi svoje večno počivalište kako je to želeo. Pred sam kraj vladavine otpočeo je sa gradnjom svoje treće piramide.

Severna piramida koja se nalazi na oko dva kilometra severno od *prelomljene* piramide bila je šira i niža od prethodnih. *Prelomljena* piramida ima blage uglove od 43 umesto dotadašnja 52 stepena. Severna piramida je nastala po ugledu na *prelomljenu*, sa stranicama koje se nalaze pod uglom od 43 stepena. U svom poslednjem pokušaju Snefruova građevina bila je tako dobro konstruisana da se čak ni sada, više od četiri hiljade godina od njenog podizanja, ne mogu uočiti nikakve pukotine na zidovima i plafonima odaja koje se nalaze ispod dva miliona tona teških kamenih blokova.

Severna piramida, poznata i pod nazivom „crvena“ usled toga što je krečnjačka oplata vremenom počela da otpada otkrivajući podlogu načinjenu od crvenog kamena kako se presijava pod sunčevim zracima, po svemu sudeći bila je Snefruovo konačno mesto pokopa. Arheolozi su u njenoj unutrašnjosti pronašli posmrtne ostatke i pomorskim putem ih poslali u Britanski muzej. Nažalost, tokom puta su se izgubili i nikada nisu nađeni.

Gde god da je Snefruovo telo završilo, posledice trostrukog građevinskog projekta ukazuju na to da je egipatsko verovanje u sveprisutnu prirodu pokojnog faraona bilo preobraženo u ritual. Gradeći svoje večno počivalište, Snefru je bio odlučan u tome da podigne prikladno mesto odakle bi njegov duh nakon smrti mogao da krene u novi život, ali i da napravi razliku u odnosu na sličnu praksu prethodnih egipatskih vladara. Smrt je tako, na neki način, bila savladana. Faraoni su se uljuljkivali u

verovanju da će nastaviti da žive i dalje sa svojim narodom. Tek tada su mogli da pokušaju da prevaziđu faraone koji su vladali pre njih.

Činjenica da je Snefru bio u mogućnosti da podigne jednu, a otpočne gradnju još dve piramide ukazuje na to da je u tom mirnodopskom razdoblju Egipat bio bogatiji i pod većom vlašću faraona nego ikada ranije. Kufu, Snefruov sin, nasledio je tu moć i u potpunosti je koristio. On je nastavio s praksom vojnih ekspedicija u pravcu Sinaja koje su postale toliko uobičajene za egipatske vladare. Trgovao je tirkizom i planirao izgradnju sopstvene piramide.

Prema Herodotu, Kufu je vladao pedeset godina. Egiptolozi, međutim, smatraju kako je njegova vladavina trajala oko dvadeset pet godina što se pokazalo dovoljnim za preduzimanje najvećeg graditeljskog poduhvata u svetskoj istoriji. Njegova piramida, poznata i kao Velika piramida, podignuta je u okviru kompleksa koji je bio koncipiran na osnovu usavršene Snefruove koncepcije: sama piramida, nasip koji je vodio ka istoku u dolinu gde se nalazio hram koji je služio za prinošenje darova i tri manje piramide, sagrađene najverovatnije za potrebe tri faraonove supruge.

Piramida podignuta na novoj lokaciji, u dolini Gize, bila je visoka oko 150 metara. Nagib njenih stranica iznosio je 51,52 stepeni što je čini oštrijom od Snefruove *Severne piramide*, ali ne i toliko strmom poput one nedovršene, *Prelomljene*. Kufuov arhitekta izvukao je pouke iz rada svojih prethodnika. Stranice velike piramide su iznenađujuće jednake. Svaka je dugačka oko dve stotine pedeset metara, sa međusobnim odstupanjem manjim od trideset centimetara. Severna strana koja čuva ulaz ka vladarevim odajama okrenuta je u pravcu zvezde Severnjače.

Mada malo toga znamo o Kufuovom životu, neke činjenice o njegovoj vladavini su nam poznate. Jedna govori o tome da je za potrebe obezbeđivanja dovoljne količine vode za stotine hiljada robova koji su radili na izgradnji Velike piramide Kufu podigao prvu branu u istoriji sveta. Bila je to brana kod Sad al-Kafara koji se nalazi tridesetak kilometara severno od današnjeg Kaira. Jezero stvoreno branom koja je u temelju bila široka oko dvadeset pet metara tako je postalo prvi javni rezervoar vode na svetu. Još jedan podatak govori o tome kako se graditelj Velike piramide, godinama podsmevao bogovima ukazujući tako svoj prezir sve dok se nije pokajao i sastavio zbirku svetih spisa.[6] Herodot je zapisao kako je izgradnjom Velike piramide Kufu „doveo Egipat u očajno stanje … I

zapovedio svim Egipćanima da rade za njega“.[7] Dodao je kako je on bio „veoma loš čovek“.

Herodot, koji je sve faraone pobrkao, daleko je od pouzdanog izvora po tom pitanju, a sveti spisi nikada nisu bili pronađeni možda zato što nisu ni postojali. Međutim, priče o tome da je Kufu bio loša osoba, koje do nas dopiru kroz više istorijskih tekstova, veoma su zanimljive. Kako bi podigao spomenik, kamenu građevinu koju je činilo oko dva i po miliona blokova od kojih je svaki težio po oko dve i po tone, Kufu je angažovao jednu od najbrojnijih armija radnika u svetskoj istoriji. Iako radnici nisu imali status robova, vladareva sposobnost da okupi toliko veliki broj ljudi jasno je pokazivala njegovu moć da vrši vlast nad sopstvenim podanicima. Same piramide predstavljale su simbol takve moći.

Priče o Kufuovoj surovosti ukazuju na to da njegova spremnost da vrši vlast zarad sopstvenih ciljeva, a na uštrb dobrobiti svog naroda nije pošla po dobru. Njegova ambicija vodila je do bezbožnosti. Bio je toliko obuzet gradnjom da je zatvorio hramove i naložio podanicima da prestanu da prinose darove. Jedna posebno negativna priča koja se pripisuje Herodotu govori o tome kako je Kufu, kome su počela da nedostaju sredstva te je bio prinuđen da ih obezbedi, naložio svojoj kćerki da boravi u prostoriji kako bi animirala svakog muškarca koji bi joj došao u posetu, a da novac koji na taj način zaradi da ocu. Ona je to učinila, ali je svakom muškarcu na izlazu govorila da na gradilištu ostavi gomilu kamenja za nju. Posledica toga jeste piramida druge kraljice koja se nalazi u blizini velike piramide i predstavlja specifično svedočanstvo o jednoj kurtizani.[8]

10. Piramide Starog carstva

U vreme Kufua osnovna funkcija prve nekropole koju je podigao Imhotep bila je skoro potpuno zaboravljena. Velika piramida, kao i spomenici koji su kasnije nastali su najstariji sačuvani primeri onoga što nazivamo monumentalnom arhitekturom, građevine koje su znatno razrađenije u veličini i izgledu u odnosu na svoju svrhu. Po rečima arheologa Brusa Trigera, „sposobnost da se na neutilitaran način proširi energija, posebno u kontekstu radnog angažovanja drugih ljudi, najosnovniji je i najuniverzalniji simbol moći“.[9] Što su piramide bile manje upotrebljive i potrebne, to su više svedočile o moći njihovih graditelja. Dom duha postao je šljašteće svedočanstvo moći.

Skoro sve što znamo o Kufuu u vezi je s njegovom piramidom. Ostali njegovi poduhvati izgubljeni su u istoriji.

Velika piramida nalazila se u središtu većeg broja teorija od bilo koje druge građevine (osim možda Stounhendža) u čitavoj istoriji. Teorije o piramidama idu u rasponu od onih koje su racionalne, ali teško dokazive, do onih koje bismo mogli okarakterisati kao besmislene. Neke od njih odnose se na to kako položaj piramida kod Gize predstavlja zemaljski odraz sazvežđa Orion (što bi možda i bilo tačno kada u tlocrtu ne bi nedostajalo toliko zvezda). Druge ukazuju na to kako je Velika piramida geografsko središte Zemlje (što bi takođe moglo biti tačno ukoliko bismo koristili Merkatorove projekcije, a što sigurno nije bio slučaj u drevnom Egiptu). Postoji i teorija po kojoj su Egipćani koristili vrstu kalema poznatog pod nazivom „kaducejski“, koji je bio povezan s planetarnom energetskom mrežom što im je omogućavalo da velike blokove kamena levitacijom pomeraju i postavljaju na željena mesta. Ono što je bilo najzanimljivije, ako ne i potpuno anahrono, jeste tvrdnja da je „glavna kontrolna tabla mreže bio Kovčeg zaveta“.[10] Takođe, govorilo se kako su Veliku piramidu, bez ikakvog posebnog razloga, izgradili žitelji Atlantide koji su sa svog mitskog kontinenta plovili lađama kako bi zidali piramidu da bi je zatim napustili. Neki smatraju da matematički proračuni dokazuju kako je Velika piramida „model hemisfere“, kao i da su oni koji su je gradili znali „obim planete i dužinu godine čak u nekoliko decimala“.[11]

Rodonačelnih najčudnijih teorija u vezi s piramidama bio je Erik fon Deniken, hotelijer švajcarskog porekla koji se početkom šezdesetih godina XX veka posvetio pisanju i objavio knjigu pod naslovom „Božje kočije“ („Chariots of God“). Deniken je tvrdio kako Egipćani nisu mogli da izgrade piramide zato što nisu raspolagali neophodnim tehnološkim veštinama, kao i da su se piramide pojavile iznenada, što je značilo da su ih najverovatnije podigli vanzemaljci.

Tačno je da Egipćani nisu imali apstraktna matematička znanja. Međutim, definisanje pravih linija piramide nije toliko složen zadatak. On zahteva precizne proračune, ali ne i poznavanje komplikovanih matematičkih koncepata. Zadatak da se pomeraju veliki blokovi kamena jeste bio složen, ali je on proizvodio teškoće u oblasti mehanike. Herodot je zapisao kako su blokovi kamena podizani pomoću zemljanih dizalica što je

bilo daleko od nemoguće misije. Eksperimenti su dokazali da nekolicina ljudi bez većih problema mogu da podignu blok kamena težak oko dve i po tone s užetom izrađenim od papirusa,[12] posebno ukoliko bi zaobljeni blokovi čvrstog dolomita bili podmetani ispod njega, služeći kao primitivni točkovi.

Što se tiče žitelja Atlantide i vanzemaljaca, postojanje čitavog niza nedovršenih piramida u razdoblju pre Kufua pokazuje kako tehnika njihove izgradnje nije potekla od vanzemaljskih bića. Piramide su nastajale u rasponu od Džoserovog autentičnog grada namenjenog boravku duše, pa sve do Kufuovog gargantuovskog večnog počivališta. One predstavljaju svedočanstvo nevoljnosti Egipćana da se u trenutku smrti liše moći, a ne posledicu boravka vanzemaljaca. Gilgameš je otišao u planine i nije se vratio. Ali za Egipćane, koji su uvek mogli u daljini da vide objekat u kome obitava faraonova duša, moć vladara bila je sveprisutna.

Vremenska traka 11

MESOPOTAMIJA	EGIPAT
Period Džemdat Nasr (3200–2900. g. p. n. e.)	
Atab	Arhajsko doba (3100–2686. g. p. n. e.)
Etana	Prva dinastija (3100–2890. g. p. n. e.)
Balih	Menes (Narmer)
Ranodinastičko doba I (2900–2800. g. p. n. e.)	
	Druga dinastija (2890–2696. g. p. n. e.)
Ranodinastičko doba II (2800–2600. g. p. n. e.)	
	Staro carstvo (2696–2181. g. p. n. e.)
Gilgameš	Treća dinastija (2686–2613. g. p. n. e.)
	Džoser
Ranodinastičko doba III (2600–2350. g. p. n. e.)	Četvrta dinastija (2613–2498. g. p. n. e.)
	Snefru
	Kufu

Dvanaesto poglavlje

Prvi reformator

Oko 2350. godine p. n. e. sumerski vladar je počeo borbu protiv korupcije i siromaštva, ali je izgubio presto

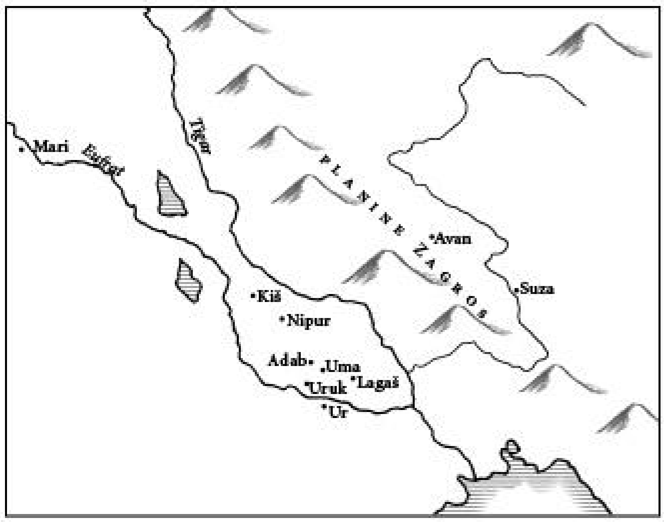
Teško je zamisliti da Sumerci, s njihovim neobičnim shvatanjem nezavisnosti, svom vladaru daju onoliku vlast kako su to činili Egipćani. Sumerci bi se najverovatnije pobunili kad bi im bilo naređeno da provedu dvadeset godina gradeći spomenik koji je simbolisao snagu njihovog vladara. Istovremeno, sumerski carevi nisu mogli da računaju na takvu vrstu potčinjenosti. Gilgamešov savez četiri grada bio je nešto najbliže ujedinjenom carstvu što je Sumer ikada doživeo, ali je to udruživanje samo za kratko nadživelo njegovog osnivača. Njegov sin Ur-Lugal nasledio je državu i uspeo da je održi na okupu uprkos tome što su gradovi bili znatno oslabljeni usled stalnih sukobljavanja. I mada se Egipat nije suočio s neposrednom opasnošću koja bi dolazila spolja, to nije važilo u slučaju Sumera. Na istoku, Elamiti su bili u pripravnosti.

Elamiti su živeli u gradićima koji su se nalazili duž istočnih obala Persijskog zaliva skoro isto onoliko dugo koliko su Sumerci boravili u mesopotamskoj ravnici. Njihova prapostojbina, kao i u slučaju mnogih drugih drevnih naroda, nije poznata, ali njihovi gradovi nisu nastajali isključivo u oblasti južno od Kaspijskog mora, već i duž južnih oboda prostranog i slanog pustinjskog platoa koji se nalazio istočno od planina Zagros.

Od oko 2.700 godina p. n. e. Elamiti su imali dva vladara. Dva grada, Suza i Avan, bili su središta njihove civilizacije. Avan, čija tačna lokacija nije poznata, bio je značajniji od Suze. I dok njegov sumerski pandan,

vladar Kiša, nije raspolagao vlašću na čitavoj teritoriji, dotle je car Avana gospodario prostorima na kojima su bili Elamiti.

Zapisi nastali dva veka nakon Gilgamešove smrti bacaju svetlo na čitav niz nadmetanja. Elamiti i gradovi u sumerskoj ravnici, Uruk i Kiš, ali i Ur, Lagaš i Uma koji su vremenom jačali, nalazili su se u stalnim sukobima koji su za cilj imali sticanje vrhovne vlasti.

11. Sukobljeni sumerski i elamski gradovi

Na spisku sumerskih vladara nedostaje više imena, a pošto on treba da predstavlja popis careva koji su istovremeno vladali iako su predstavljeni kao da su nasleđivali jedan drugog, nije nimalo lako utvrditi preciznu hronologiju. Znamo da je u nekom periodu, nakon što je Gilgamešov sin nasledio državu svog oca, Ur osvojio grad Uruk, kao i da je Uruk tada bio „pobeđen u bici, a njegova državnost preneta u Avan“. Ovo ukazuje na moguću elamitsku invaziju velikog intenziteta. I zaista, vladari naredne dinastije grada Kiša imali su elamitska imena.

Nisu svi sumerski gradovi potpali pod elamitsku vlast. Posle elamitske invazije, vladar sumerskog grada Adaba, koji se nalazio skoro u samom središtu mesopotamske ravnice, okupio je svoje ratnike i doveo u pitanje elamitsku vrhovnu vlast.

Ovaj car, po imenu Lugulanemunda, vladao je oko 2500. godine p. n. e. Kako bi oterao Elamite, sukobio se sa savezom koji je činilo trinaest gradova kojima su oni vladali. Na osnovu sadržaja njegovog pobedničkog

natpisa, Lugulanemunda je ostvario uspeh. Sebe je nazvao „vladarem četiri strane“ (čitavog sveta) i tvrdio je da „sve strane zemlje plaćaju danak njemu, [kao] i da je doneo mir narodima … i obnovio Sumer“.[1]

Ukoliko je zaista preduzeo pomenute pohode, on je time makar privremeno uspostavio veće carstvo nego što je to učinio Gilgameš. Ali Lugulanemundini uspesi, iako su po svemu sudeći spasli Sumer od Elamita i time nakratko produžili život toj nezavisnoj kulturi, nisu raspalili maštu njegovih savremenika. Ne postoji nijedan ep koji govori o ovim osvajanjima, niti je njegovo carstvo potrajalo duže od Gilgamešovog. Sledeći događaj koji se odigrao u sumerskoj ravnici odnosio se na pogranične razmirice Lagaša i Ume, na sukob zbog beznačajnog parčeta zemlje, a za posledicu je imao kraj sumerske kulture.

Zapisi koji govore o otpočinjanju sukoba nastali su svega dve ili tri generacije posle Lugulanemundine vladavine, mada je carstvo već bilo razgrađeno. Sumerski carevi vladali su koristeći moć i harizmu. Njihova carstva nisu raspolagala snažnim državnim aparatom koji bi ih održavao. Kad bi kruna prelazila s izrazitog ratnika na njegovog manje darovitog sina, državu bi potresala kriza.

Lugulanemundino carstvo toliko se brzo urušilo da čak ni njegov rodni grad Adab više nije predstavljao nikakvu silu na sumerskoj sceni. Kad su se Lagaš i Uma našli u sukobu, drugi vladar, car grada Kiša koji je iznova dobio na značaju, uključio se u neprijateljstva. Dva grada, koja su se nalazili na međusobnoj udaljenosti od osamdesetak kilometara, narušavala su zemljišne posede onog drugog. Car Kiša, po imenu Mesilim, umešao se i saopštio kako mu je Sataran, sumerski bog pravde, pokazao gde se nalazi ispravna granica između dva grada. Podigao je *stelu* (komad kamena s uklesanim tekstom) kako bi označio graničnu liniju. „Mesilim, car Kiša“, glasio je natpis koji je čuvao sećanje na taj događaj, „izmerio ju je u saglasju s rečima Satarana“.[2] Izgleda da su oba grada prihvatila tu odluku. Danas je teško posumnjati u tvrdnju da je bog govorio kroz pojedinca.

Sporazum nije dugo potrajao. Posle Mesilimove smrti, novi vladar Ume srušio je stelu i priključio zemljišne posede koji su bili predmet spora što bi moglo da ukaže na to da je strah od Mesilima, a ne poštovanje Satarana dovelo do zaključenja privremenog mira. Grad Uma zadržao je te posede

tokom naredne dve generacije nakon čega ih je ratoborni vladar Lagaša, po imenu Eanatum, povratio.

Znatno više znamo o Eanatumu nego o mnogim drugim sumerskim vladarima jer je on bio sklon zapisivanju i gradnji spomenika. Iza sebe je ostavio jedan od najznamenitijih sumerskih spomenika – *Jastrebovu stelu*. Na tom komadu kamena, poput stripa, prikazane su scene Eanatumove pobede nad Umom. Redovi Eanatumovih ratnika marširaju, pod šlemovima, sa štitovima i kopljima, preko tela stradalih. Jastrebovi sleću i uzimaju delove tela, a potom odlaze s njihovim glavama. „Načinio je u ravnici gomile od njihovih tela", objašnjava natpis, „a oni su se opružili i preklinjali za svoje živote".[3]

Jastrebova stela ukazuje na unapređenu veštinu ratovanja. Eanatumovi ratnici nisu bili naoružani samo kopljima već i borbenim sekirama i mačevima. Svi su bili jednoobrazno naoružani što je pokazivalo da je koncept organizovane vojske (nasuprot grupi samostalnih ratnika) odneo prevagu. Marširali su u formaciji zbijene falange koja se kasnije pokazala smrtonosnom u odnosu na države koje su se našle na putu Aleksandru Velikom. Eanatum je prikazan u ratnim dvokolicama u koje je, po svemu sudeći, bila upregnuta mazga.

6. Jastrebova stela. Prikaz jastrebova koji odnose glave pokorenih. Izrađeno u spomen na pobedu cara Lagaša
(Luvr, Pariz; autor fotografije: Erik Lesing/Art Risors, Njujork)

Eanatum, car Lagaša, koristio je tu dobro organizovanu armiju kako bi ratovao samo s Umom i sa svim drugim gradovima u sumerskoj ravnici.

Sukobio se s Kišom. Ratovao je i protiv grada Mari. S druge strane, sukobio se i s Elamitima. Njegov buran ratnički život bio je okončan smrću na bojnom polju. Na prestolu ga je nasledio brat.

Tokom naredne tri ili četiri generacije Lagaš i Uma ratovali su zbog određivanja granica teritorija koje su kontrolisala dva grada. Tu surovu i krvavu unutrašnju razmiricu povremeno su narušavali elamitski ratnici koji su upadali na to područje. Naredni vladar Ume spalio je Mesilimovu i jedinstvenu *Jastrebovu stelu*. To se pokazalo besmislenim budući da su obe bile od kamena, ali nam sam potez ukazuje na njegove stavove. Eanatumov brat predao je presto grada Lagaša svom sinu koga je potom zbacio jedan uzurpator.[4]

Stotinak godina nakon početka sukoba on je i dalje trajao. Lagašem je tada vladao car po imenu Urukagina. Ovaj svojevrsni Džimi Karter drevnog Bliskog istoka bio je prvi sumerski monarh koji je imao razvijenu društvenu svest. Ta velika snaga bila je i njegova slabost.

Rat s Umom nije predstavljao jedini problem s kojim se Lagaš suočavao. Čitav niz zapisa nastalih u doba vladavine cara Urukagine opisuju stanje u koje je grad zapao. Njime su vladali korumpirani sveštenici i imućni ljudi, dok su slabi i siromašni živeli u gladi i strahu. Zemljišne posede koji su se nalazili u vlasništvu hramova, a trebalo je da služe u korist žitelja Lagaša, preuzeli su beskrupulozni sveštenici zarad ličnog interesa kao što u naše vreme nacionalne parkove preuzimaju pohlepni zemljoposednici. Radnici su morali da mole za hleb, dok su poslužitelji ostajali neplaćeni, pri tome skupljajući mrvice hrane kako bi se prehranili. Zvaničnici su tražili da im se plati za sve, od najma belih ovaca do pokopa pokojnika (da bi se sahranio otac, bilo je neophodno pogrebniku dati sedam buradi piva i četiri stotine dvadeset vekni hleba). Poreski nameti bili su toliko veliki da su roditelji bili prinuđeni da prodaju svoju decu u roblje kako bi isplatili dugove.[5] „Poreznici su bili svuda, od granica pa sve do mora“, bila je izreka kojom se objašnjavao očaj kome se nije nazirao kraj.[6]

Urukagina je otpustio veći broj poreznika i snizio poreske stope. Ukinuo je namete za osnovne životne potrebe. Zvaničnicima i sveštenicima zabranio je da uzimaju imovinu radi naplate poreskih dugovanja, a dužnicima je ponudio amnestiju. Udario je na birokratiju u Lagašu koja je bila prepuna neobičnih položaja (poput glavnog nadzornika lađa, nadzornika ribarenja, kao i „nadzornika radnji u kojima je prodavano žito“).

Izgleda da je i sveštenicima oduzeo određenu moć tako što je odvojio svetovne od svešteničkih funkcija čime je predupredio onu vrstu vlasti koja je Mesilimu omogućila da, pozivajući se na autoritet boga Satarana, postavi svoju stelu: „Svugde, od granice do granice“, zapisao je hroničar, „niko više nije pominjao sveštenike-sudije. … Sveštenici više nisu upadali u bašte skromnog sveta.“[7]

Urukaginina namera imala je za cilj da u Lagaš vrati poštovanje pravde koje su tražili bogovi. „Stanovnike Lagaša oslobodio je zelenaša … gladi, krađa, ubistava“, zapisao je hroničar. „Uspostavio je *amagi*. Udovice i siročad više nisu bili prepušteni na milost i nemilost bogatih. Upravo je zbog njih Urukagina sklopio savez s Ningirsuom.“[8] *Amagi* je klinasti simbol koji je označavao slobodu od straha, osećaj sigurnosti da životima stanovnika Lagaša može da bude upravljano u skladu sa sigurnim i nepromenljivim pravilom, a ne na osnovu hirova moćnih. Moglo bi se reći da je to prvi put da se u ljudskoj istoriji koristi pojam *sloboda*. *Amagi*, što znači *povratak majci*, opisuje Urukagininu želju da grad Lagaš vrati u pređašnje, čistije stanje. Urukaginin Lagaš tako bi postao grad koji poštuje želje bogova, a posebno zaštitnika Lagaša, boga Ningirsua. Time bi Lagaš opet bio ono isto što i u dalekoj idealizovanoj prošlosti. Još od drevnih vremena nostalgija u vezi s blistavom i nepostojećom prošlošću postoji paralelno s društvenom reformom.

Urukagina nije imao ličnu korist od ovoga. S vremenske udaljenosti od oko pet hiljada godina nemoguće je znati šta je mislio, ali njegovi postupci ukazuju na ličnost opsednutu saosećanjem koje je nadvladalo bilo kakvu vrstu ideje o političkoj dobrobiti. Urukaginini etički stavovi pokazali su se kao političko samoubistvo. Njegovo sankcionisanje zloupotreba među sveštenstvom učinilo ga je veoma neomiljenim među pripadnicima te društvene grupe. Što je bilo još gore, njegovi postupci koji su išli u korist siromašnih učinili su ga nepopularnim i među njegovim imućnim podanicima. Svaki sumerski monarh vladao je uz pomoć dvodomne skupštine koju su činili ugledne starije i mlađe osobe, a očigledno je bilo kako je Veće staraca bilo popunjeno članovima iz grupe bogatih zemljoposednika. Upravo su te ličnosti, *lugali* (izuzetno imućni) iz Lagaša, bile oštro kritikovane u Urukagininim zapisima zbog toga što su maltretirali svoje siromašne susede.[9] Malo je verovatno da su oni bili spremni da bez protesta trpe takvu javnu osudu.

U međuvremenu, presto Lagaševog starog protivnika Ume nasledio je pohlepni i ambiciozni car po imenu Lugalzageši. On se sa svojim ratnicima uputio ka Lagašu, napao ga i Urukaginin grad je pao.

Deluje da je samo osvajanje sprovedeno prilično bezbolno, uz vrlo malo otpora branilaca grada. „Kad je Enlil, vladar svih zemalja, darovao vlast Lugalzagešiju“, glasio je pobednički natpis, „sve oči sa istoka i zapada gledale su u njega… i potčinio mu je sve narode. … Zemlja se radovala pod njegovom vlašću. Sve sumerske starešine pognule su glavu pred njim.“[10] Jezik ovog natpisa ukazuje na to kako su ne samo sveštenici iz Lagaša, već i oni iz Nipura, Enlilovog svetog grada, sarađivali s osvajačem.[11] Uticajni sveštenici iz Nipura teško su se mirili s izmeštanjem središta njihove moći dalje na jug. To je predstavljalo veoma loš presedan. I ukoliko čak Veće staraca nije pružilo podršku tokom zbacivanja Urukagine, svakako da se nisu požrtvovano borili u njegovu korist. Urukaginine reforme dovele su njegovu političku karijeru i sam život do nasilnog kraja.

Ovaj zapis je sačinio pisar koji je bio ubeđen u Urukagininu pravdoljubivost i obećavao je kako će dobri car biti osvećen:

„Zato što su ratnici iz Uma uništili bedeme Lagaša“, zapisao je on, „oni su učinili greh prema bogu Ningirsu; Ningirsu će odseći ruke koje su se podigle na njega.“ Zapis se završava molbom Lugalzagešijevoj ličnoj boginji-zaštitnici, da zbog počinjenog greha obrati pažnju na Lugalzagešija.[12]

Ohrabren lakom pobedom nad Lagašem, Lugalzageši je nastavio da plete svoju mrežu. Dvadeset godina je proveo u borbama širom Sumera. Kako je govorio, njegovi posedi rasprostirali su se „od Donjeg mora, duž Tigra i Eufrata, sve do Gornjeg mora“.[13] Bilo bi preterivanje ukoliko bismo njegovu državu nazvali carstvom. Lugalzagešijeva želja da svoju vlast proširi sve do Gornjeg mora verovatno se odnosila na njegov čudnovat pohod koji je preduzeo u pravcu crnomorskog priobalja.[14] Međutim, nema nikakve dileme da je Lugalzageši učinio sve što je mogao kako bi raštrkane sumerske gradove stavio pod svoju vlast.

I dok je Lugalzageši nadgledao svoje novo carstvo, leđa okrenutih severu, došlo je do odmazde.

Vremenska traka 12

MESOPOTAMIJA	EGIPAT
Period Džemdat Nasr (3200–2900. g. p. n. e.)	
Atab	Arhajsko doba (3100–2686. g. p. n. e.)
Etana	Prva dinastija (3100–2890. g. p. n. e.)
Balih	**Menes (Narmer)**
Ranodinastičko doba I (2900–2800. g. p. n. e.)	
	Druga dinastija (2890–2696. g. p. n. e.)
Ranodinastičko doba II (2800–2600. g. p. n. e.)	
	Staro carstvo (2696–2181. g. p. n. e.)
Gilgameš	Treća dinastija (2686–2613. g. p. n. e.)
	Džoser
Ranodinastičko doba III (2600–2350. g. p. n. e.)	Četvrta dinastija (2613–2498. g. p. n. e.)
	Snefru
Lugulanemunda (oko 2500. g. p.n.e)	**Kufu**
Mesilim	
Lugalzageši (Uma) **Urukagina** (Lagaš)	

Trinaesto poglavlje

Prvi vojni diktator

U Sumeru je, između 2334. i 2279. godine p. n. e., peharnik Sargon uspostavio carstvo

U gradu Kišu, peharnik Sargon kovao je planove o sopstvenom carstvu.

Sargon je bio osoba koja je odsustvovala i nestajala. U natpisu koji opisuje njegovo rođenje, Sargon kazuje:

Majka mi je bila prevrtljiva, a oca nisam poznavao,
Očeva braća volela su brda,
Moj dom bio je u planinama, gde trave rastu[33]
Majka me je začela u tajnosti, rodila me je u tišini.
Stavila me je u korpu od rogozi,
Poklopac je zapečatila katranom.[34]
Bacila me je u reku, ali me ona nije preklopila,
Voda me je odnela do Akija koji je zahvatao vodu,
Uhvatio me je kad je zaronio krčag u reku,
Prihvatio me je kao sina, podigao me je,
Učinio me je svojim vrtlarom.[1]

Ova priča o rođenju ne govori nam ništa o Sargonovom poreklu. Ne znamo koje je bio rase, niti njegovo dečačko ime. Ime *Sargon* nam nije od posebne koristi budući da ga je sebi nadenuo znatno kasnije. U svom

izvornom obliku, *Šarum-kin*, ime jednostavno znači *zakoniti vladar* i (poput brojnih izjava o legalnosti) pokazuje kako je on rođen bez bilo kakvih prava na presto.[35]

Ukoliko je poticao s visoravni, mogao je da bude semitskog, a ne sumerskog porekla. Semiti s juga i zapada mešali su se sa Sumerima u mesopotamskoj ravnici još od samog početka naseljavanja. Kao što je rečeno, mnoštvo semitskih pozajmica nalazimo u najranijim sumerskim tekstovima, a i prvi vladari grada Kiša su nosili semitska imena.

Postojala je podela između Sumeraca na jugu i Semita, koji su najvećim delom živeli na severu. Oba naroda poticala su od različitih plemena koja su iz različitih pravaca došla u Mesopotamiju u drevnom periodu. Semitski jezik, povezan s kasnijim jezicima Izraela, Vavilona i Asirije, bio je korišćen na severu. U sumerskim gradovima, na jugu, u pisanom i usmenom obraćanju korišćen je sumerski jezik koji, koliko nam je poznato, nije bio srodan ni sa jednim drugim jezikom. Čak i u oblastima u kojima je dolazilo do mešanja Sumeraca i Akađana i dalje je postojala razlika među narodima. Kad je otprilike vek i po ranije adabski car Lugulanemunda proterao Elamite i svoju državu privremeno proširio na „sve četiri strane“ Sumera, svih trinaest vladara gradova koji su se ujedinili protiv njega imali su semitska imena.[2]

Međutim, Sargonova priča ne potvrđuje njegovo semitsko poreklo jer je on pažljivo uklonio podatke o svojim roditeljima. Tvrdio je kako nije znao ko mu je otac čime je vrlo suptilno otklonio problem koji se ogledao u zakonu ili izdajničkom nasleđu. *Prevrtljiva* majka bila je podjednako nedostižna. Vrlo je verovatno da je ona promenila svoj identitet. Možda se odrekla svetovnog života zarad vere (neki prevodioci koriste reč *sveštenica*) ili joj je pošlo za rukom da se iz niže uzdigne u višu klasu, a moguće je i da se naselila među pripadnike drugog naroda.

Bez obzira na mesto koje je imala u njegovom životu, *prevrtljiva* majka nije ga podelila sa svojim sinom. Ostavljajući ga uz reku, napustila je i sopstveni identitet. Sam čin vađenja iz vode sadržavao je istu matricu koja se kasnije javila kod Jevreja i hrišćana. Sumerci su verovali kako ih je reka delila od onostranog sveta, kao i da prolaskom kroz nju biće doživljava suštinsku promenu. Kad su ga izvadili iz vode, Sargon je prihvatio identitet svojih usvojitelja. Osoba koja ga je spasla, Aki, nosila je semitsko ime.

Sargon je postao Semit. Aki je bio angažovan na dvoru vladara Kiša. On je svog usvojenog sina odgajao da bude vrtlar.

U vreme kad je Sargon odrastao, uzdigao se znatno više. Prema podacima iz popisa sumerskih vladara, postao je *peharnik Ur-Zababe*, sumerskog cara Kiša.[3]

Drevni peharnici nisu bili obična posluga. Sumerski tekstovi ne opisuju dužnosti peharnika, ali je u Asiriji, ne mnogo kasnije, peharnik bio prvi do vladara. Prema Ksenofonu, peharnik nije samo isprobavao hranu pre vladara, već je i nosio carev pečat što mu je davalo pravo da overi vladarevu odluku. Bio je zadužen za zvanične prijeme što je podrazumevalo da je u potpunosti kontrolisao pristup vladaru. Peharnik cara Persije, pisao je Ksenofon u „Obrazovanju Kira“, „imao je obavezu da uvede … one koji su imali povod da se vide sa vladarom, ali i da spreči one za koje je smatrao da ne treba da mu pristupe“.[4] Peharnik je imao toliki uticaj da je od njega traženo da proba vladarevu hranu i piće, ali ne da bi zaštitio svog gospodara od čestih pokušaja trovanja (peharnik je bio suviše dragocen zvaničnik da bi služio kao ljudski štit), već da sam peharnik ne bi sebe doveo u iskušenje da svoju moć osnaži time što bi otrovao vladara.

U vreme kad je Sargon služio Ur-Zababu u Kišu, Lugalzageši je bio zauzet slanjem vojnih odreda i postepenim priključivanjem delova sumerske teritorije svojoj državi. I dok je Sargon nosio vladarev pehar, Lugalzageši je napao Lagaš i zbacio Urukaginu s prestola. Zauzeo je Uruk, Gilgamešov grad, i priključio ga svom carstvu. A tada je, kao što bi učinio svaki sumerski osvajač, Lugalzageši skrenuo svoj pogled ka Kišu, tom dragulju među gradovima u ravnici.

Fragment jednog zapisa govori nam šta se tada desilo. „Enlil je“, piše u sačuvanom delu teksta, „odlučio da iz palate ukloni svaki napredak.“ Drugim rečima, Lugalzageši je bio agresor. Enlil je bio njegov zaštitnik. Saznavši da se protivnikova vojska približava gradu, Ur-Zababa se potpuno pomeo. U očekivanju skorog napada bio je „uplašen poput ribe u mutnoj vodi.“[5]

Ovakvo stanje bilo je dodatno pojačano Ur-Zababinom sumnjom u svog peharnika. Nešto u Sargonovom ponašanju, s pravom, nagonilo ga je na razmišljanje da li je njegov najbliži dvorjanin u stvari na vladarevoj strani. Stoga je Sargona, s porukom ispisanom na glinenoj tablici, poslao Lugalzagešiju. Umesto da sadrži tekst kojim se tražilo postizanje obostrano

prihvatljivih uslova za prekid neprijateljstava, obraćanje je imalo poruku da njegov protivnik ubije samog glasnika. Lugalzageši je odbio da ispuni poverenu mu molbu i nastavio napredovanje ka Kišu.

Ovaj deo priče mogao bi biti apokrifan. Povesti o Sargonu su znatno nakitili potonji asirski carevi koji su ga smatrali svojim velikim praocem. Svakako da naredni deo pripovesti u kome je Lugalzagešijeva supruga poželela dobrodošlicu Sargonu tako što mu je ponudila svoju „ženstvenost kao štit" pripada dugoj tradiciji portretisanja velikih osvajača kao seksualno neodoljivih. Napad na Kiš pokazuje da Sargon nije bio potpuno odan svom vladaru. Lugalzageši je trijumfalno umarširao u Kiš, dok je Ur-Zababa bio primoran da pobegne. Sargon, Ur-Zababin najviši dvorjanin, kao da je u zemlju propao.

Navodno, dok je Lugalzageši uživao u svojoj pobedi, Sargon je regrutovanjem okupljao sopstvenu vojsku (koju su možda uspostavili pripadnici Ur-Zababinih jedinica tokom prethodnih godina) kako bi krenuo na Uruk. Ovo možemo zaključiti na osnovu izvora o samoj bici koji nam otkrivaju da Lugalzageši nije bio prisutan kada se Sargonova vojska pojavila na vidiku tako da je njegov grad zauzet korišćenjem faktora iznenađenja. „Opustošio je Uruk", zapisano je u Sargonovom pobedničkom natpisu, „uništio njegove zidine, sukobio se sa stanovnicima Uruka i pokorio ih."[6]

Saznavši za napad, Lugalzageši je napustio Kiš i uputio se ka svom gradu kako bi uništio tu pretnju njegovoj moći. Ali tada je Sargon već bio nezaustavljiv. Sukobio se s Lugalzagešijem na bojnom polju, savladao ga, stavio mu omču oko vrata i kao zarobljenika ga odveo u sveti grad Nipur. U tom gradu je zarobljenog cara naterao da prođe kroz posebnu kapiju posvećenu Enlilu, božanstvu kome je Lugalzageši zahvaljivao na sopstvenim pobedama i koje mu je dalo pravo na „predvodi" čitavu zemlju. Bilo je to veoma surovo poniženje. Dve decenije nakon osvajanja Lagaša, Urukaginini ideali konačno su se vratili kući kako bi tu potpuno satrunuli.

Sargon je odmah uzeo titulu cara grada Kiša. U istom tekstu koji je opisivao njegovu pobedu nad Lugalzagešijem zapisano je bilo kako je osvojio grad Ur, zbrisao Umu i savladao preostali sumerski otpor u snažnom osvajačkom pohodu na jug, ka Persijskom zalivu. Tamo je „svoje oružje oprao u moru" što je predstavljalo tajanstveni znak pobede.

Sargovono relativno brzo osvajanje čitave Mesopotamije je zadivljujuće, imajući u vidu nesposobnost sumerskih careva da kontrolišu područje veće od dva ili tri grada. Kombinacija njegove snage i sumerske slabosti išla mu je u prilog. Njegove trupe bile su snažnije od sumerskih branilaca zahvaljujući tome što su koristile lukove i strele. Usled nestašice drveta, to je bilo retko oružje u Sumeru. Izgleda da je Sargon raspolagao tisovinom što ukazuje na to da je vrlo rano uspostavio kontrolu nad područjem planina Zagros koje su se nalazile istočno od Persijskog zaliva. Takođe, deluje da su se njegovi ratnici grupisali u drugačiju formaciju. Dok su *Jastrebova stela* i „zastava iz Ura" prikazivale naoružane ratnike koji su se grupisali u nešto što je kasnije postalo poznato pod pojmom falanga, dotle su Sargonovi borci na reljefima bili predstavljeni kao lako naoružani i znatno pokretniji na bojnom polju, kako u napadu, tako i kada je bilo potrebno da se pregrupišu.[7]

Povrh toga, Sumerci su po svemu sudeći bili hendikepirani i raskolom njihovih gradova. Neposredno pre osvajanja, sumerski gradovi patili su od povećanog jaza između elitnog vođstva i siromašnih. Zloupotrebe za koje se Urukagina zarekao da će ih iskoreniti bile su svojstvene društvu u kome su plemići, stupivši u savez sa sveštenstvom, koristili svoju kombinovanu svetovnu i versku moć kako bi za sebe zahtevali čak i do tri četvrtine zemlje u svakom gradu. Sargonovo relativno lako osvajanje te oblasti (da ne pominjemo njegov stalan sarkazam u vezi sa sopstvenim nearistokratskim poreklom) može da ukaže na uspešan poziv ugnjetenim pripadnicima sumerskog društva da se stave na njegovu stranu.[8]

Bez obzira na ulogu koju su sumerske slabosti imale u osvajačevom uspehu, ishod je predstavljao nešto sasvim novo. Sargon je uspeo u onome što nije nijedan sumerski vladar – da labavu koaliciju gradova pretvori u carstvo.[36]

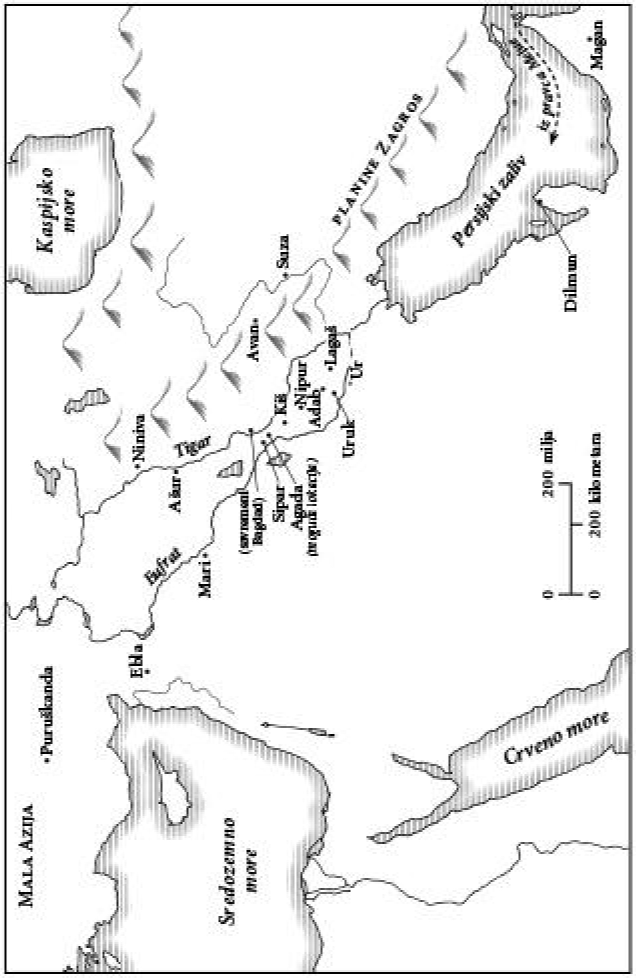
Jednom pokorena, nova teritorija morala je da bude i kontrolisana.

Kao deo strategije za upravljanje široko rasprostranjenim gradovima Sargon je podigao novu prestonicu, Agadu. Iz hebrejskog izgovora naziva grada, *Akad*, poteklo je i ime čitavog carstva – Akadsko.[37] Ostaci Agade nikada nisu pronađeni, ali se grad verovatno nalazio u severnom delu sumerske ravnice, verovatno u blizini današnjeg Bagdada, u uskom grlu gde

je bio i Sipar. S te pozicije, nešto severnije od Kiša, Sargon je mogao da kontroliše rečni saobraćaj i da nadgleda oba dela svog carstva.

Sumerci su u tom carstvu vrlo brzo stekli utisak da u sopstvenim gradovima žive kao potpuni stranci. Sargonovi ljudi bili su Semiti iz severnih ravnica. Njihov dijalekat, koji je postao poznat kao akadski, bio je semitski. Njihovi običaji i način govora nisu imali sličnosti s onima koje su upražnjavali Sumerci na jugu. Kad bi Sargon osvojio neki grad, on bi postajao uporište ispunjeno akadskim zvaničnicima i ratnicima.

Za razliku od svojih prethodnika, Sargon je bio spreman da bezobzirno vlada lokalnim stanovništvom. Kad je Lugalzageši osvojio Kiš, on je preuzeo vrhovnu vlast, ali nije sklonio sumerske zvaničnike, tzv. *lugale*, koji su upravljali državnim službama Kiša. Oni su naposletku bili njegovi zemljaci te ih je ostavio na njihovim položajima dokle god su bili odani. Sargon nije pokazivao takvu blagost. Kad bi osvojio neki grad, lokalne prvake zamenio bi svojim ljudima. „Od gornjeg do donjeg mora“, stajalo je u njegovom tekstu, „sinovi Akada bili su zapovednici njegovih gradova.“ Akađani semitskog porekla, koji su se u dugom vremenskom periodu mešali sa Sumercima, tada su odneli prevlast nad njima. Sama Agada imala je stalni garnizon koji je brojao 5.400 ratnika koji su pred carem „danima jeli hleb“. Mnogo hiljada drugih boraca bilo je raspoređeno širom Mesopotamije.

12. Sargonovo carstvo

I dok je mesopotamska ravnica bila pod njegovom kontrolom, Sargon je počeo da stvara carstvo koje se prostiralo izvan mesopotamskih granica. Svoje ratnike vodio je u stalne pohode. „Sargon, car Kiša“, pisalo je na jednom natpisu, „pobedio je u trideset četiri bitke.“[9] Prešao je reku Tigar i preoteo zemlju Elamitima koji su svoju prestonicu Avan iz središta carstva preselili u nešto dalju Suzu gde će i ostati. Napredovao je ka severu, sve do grada Mari, koji je osvojio da bi potom nastavio da napreduje dublje u zemlju naseljenu još jednim semitskim plemenom, divljijim i nomadskijim čak i od njegovih Akađana – Amorićanima – koji su živeli na velikim prostranstvima zapadno od Kaspijskog mora. Ratujući duž obala reke Tigar, Sargon je stigao da osvoji i severni grad Ašur, koji je bio središte kulta boginje Ištar čitavih tri stotine godina pre njegovog rođenja. Nakon toga napredovao dalje ka severu kako bi osvojio mali grad Ninivu koja se

nalazila na udaljenosti od oko sto pedeset kilometara. Niniva je bila udaljena tačka. S tog severnog položaja njegovi ljudi osmatrali su divlje severne predele, dok je sama Agada predstavljala lokaciju sa koje je posmatrao jug.[10]

Moguće je da je Sargon napao i Malu Aziju. Kasnija povest pod naslovom „Sargon, vladar bitaka“ opisuje njegovo putovanje u grad Puruškanda čiji su mu žitelji uputili poruku s molbom da ih zaštiti od Nur-dagala, okrutnog lokalnog monarha. U sačuvanim stihovima Nur-dagal odbacuje mogućnost da će se Sargon pojaviti:

Neće on doći ovoliko daleko.
Rečne obale i visoke vode će ga sprečiti,
Velike planine će stvoriti šipražje i preprečiti mu put.

a zatim:

Nur-dagal nije ni završio,
Kad je Sargon opkolio njegov grad,
I otvorio kapije s dva ovna![11]

Sargon je ostavljao utisak nezaustavljive ličnosti. Delovalo je da je skoro nestvarno sveprisutan po čitavom tada poznatom svetu. Tvrdio je da je stigao na zapad, čak do Sredozemnog mora[12] i da je kontrolisao brodove koji su dolazili iz pravca Meluhe (Indija), Magana (jugoistočna Arabija) i Dilmuna (koji se nalazio na južnoj obali Persijskog zaliva).

Kontrolisanje tolikih prostranstava iziskivalo je postojanje stajaće vojske. Ljudi koji su svakodnevno u Sargonovom prisustvu jeli hleb mogli bi biti prvi profesionalni vojnici u svetskoj istoriji. Vršenje vlasti nad različitim etničkim skupinama zahtevalo je i određenu dozu verske prevrtljivosti koju je Sargon posedovao. Odavao je poštovanje skoro svakom značajnijem lokalnom božanstvu na koje bi naišao, poput dobrog Sumerca gradio hramove u Nipuru i učinio svoju kćerku prvosveštenicom kulta boga Meseca u Uru.

Istorijski izvori koji su nastali na Sargonovom dvoru pokazuju da je to carstvo raspolagalo državnim aparatom koji je bio neuporediv sa bilo čime što se do tada pojavilo u čitavom Sumeru. Sargon je pokušao da standardizuje težinu i mere u okviru svojih granica. Takođe, u upotrebu je uveo egipatski poreski sistem koji su vodili službenici odgovorni za državne finansije.[13] Njegova politička strategija obuhvatala je mnogo više nego što su to bili porezi i administracija. Na dvoru je zadržao predstavnike nekadašnjih vladajućih porodica čineći na taj način potez koji će postati uobičajen u potonjim carstvima. Ti predstavnici, bogato ugošćeni zbog njihove izrazite lojalnosti, bili su taoci čime je bilo garantovano odgovarajuće ponašanje žitelja samog grada.[14]

Takva strategija otkriva stalne rak-rane njegovog carstva. Sargonovo prostrano carstvo sve vreme se nalazilo u opasnosti od pobuna.

Popis sumerskih vladara govori kako je Sargon vladao pedeset šest godina. Uoči smrti, prema drevnim vavilonskim izvorima, kad je imao više od sedamdeset godina života, došlo je do izbijanja ozbiljnih pobuna. Drevni vavilonski zapisi svedoče o tome kako su se „najuzvišeniji u zemlji“, koji su tada bili lišeni njihovog pređašnjeg položaja i uticaja, udružili i zabarikadirali u hramu boginje Inane u Kišu.

Sargon je tvrdio kako je ugušio pobunu, ali drevni vavilonski istorijski izvori (koji su, istina, kasniji i antisargonovski nastrojeni) kazuju kako je najmanje jedan vojni pohod bio tako loše osmišljen da su se stari ljudi krili u rupama dok su pobunjenici prolazili pored njih.[15] Nema nikakve sumnje da je ubrzo po Sargonovoj smrti njegov sin Rimuš morao da krene u napad na savez pet gradova koji su uključivali i Ur, Lagaš i Umu.[16] Rimuš je vladao manje od deset godina, a iznenada je preminuo. Pozniji izvori svedoče o tome kako su ga ubili njegovi dvorjani.

Uprkos nemirima do kojih je došlo posle Sargonove smrti, njegovi potomci zadržali su se na akadskom prestolu više od stotinu godina što je bilo daleko duže od bilo koje druge sumerske dinastije. Akadsko carstvo nije držano na okupu samo harizmom. Sargonova birokratija i administracija, poput onih u Egiptu, konačno su Mesopotamiji obezbedile strukturu koja je mogla da održi stabilnost carstva čak i u situaciji kada je vlast prelazila s velikog oca na sina koji je za nju morao da se bori.

Vremenska traka 13

MESOPOTAMIJA	EGIPAT
Ranodinastičko doba I (2900–2800. g. p. n. e.)	
	Druga dinastija (2890–2696. g. p. n. e.)
Ranodinastičko doba II (2800–2600. g. p. n. e.)	
	Staro carstvo (2696–2181. g. p. n. e.)
Gilgameš	Treća dinastija (2686–2613. g. p. n. e.)
	Džoser
Ranodinastičko doba III (2600–2350. g. p. n. e.)	Četvrta dinastija (2613–2498. g. p. n. e.)
	Snefru
Lugulanemunda (oko 2500. g. p.n.e)	Kufu
Mesilim	
Lugalzageši (Uma) Urukagina (Lagaš)	
Akadsko doba (2334–2100. g. p. n. e.)	
Sargon	
Rimuš	

U *Postanju* 10:10 nalaze se posebni osvrti na Vavilon, Uruk i „Akad, u Šinaru“.

Sargon je stupio na presto oko 2334. g. p. n. e. i to predstavlja datum koji je izračunat tako što je brojano sedam stotina godina unazad u odnosu na vreme vladavine vavilonskog cara Amisaduge. Godina 2334. p. n. e. može biti netačna čak i za dva veka. To je postala tradicionalna tačka podele mesopotamske istorije na ranodinastičko (2900–2334. g. p. n. e.) i akadsko doba (2334–2100. g. p. n. e.).

Šarum-kin ili Šarken u hebrejskom jeziku izgovara se kao *Sargon*. On se pominje kod Isaije 20:1 (u smislu reference na Sargona II koji je uzeo ime svog slavnog prethodnika nekih hiljadu pet stotina godina kasnije, oko 700. godine p.n.e) te je tako hebrejski izgovor postao najpoznatija verzija tog imena.

Ukoliko se bilo ko ko je pohađao veronauku upitao kakve ovo veze ima s Mojsijem, moja razmišljanja s tim u vezi naći će u Trideset drugom

poglavlju.

Ovaj stih u bukvalnom prevodu glasi: „Moj grad je Azupiranu“, ali Azupiranu nije bio stvaran grad. Kao što asirolog Gvendolin Lik naglašava, to se odnosi na planinsku oblast na severu gde je rasla aromatična biljka (*azupiranu*). Videti u: Gwendolyn Leick, *Mesopotamia: The Invention of the City*, str. 94.

Četrnaesto poglavlje

Prvi planski osnivani gradovi

Pre 2300. godine p. n. e. indijska sela postala su harapski gradovi

Meluha, iz koje su stizali brodovi kojima je trgovano sa Sargonom Velikim, bila je *Indija* u kojoj je nastala značajna civilizacija. Ali od te značajne civilizacije nije sačuvano ništa o nekoj konkretnoj ličnosti.

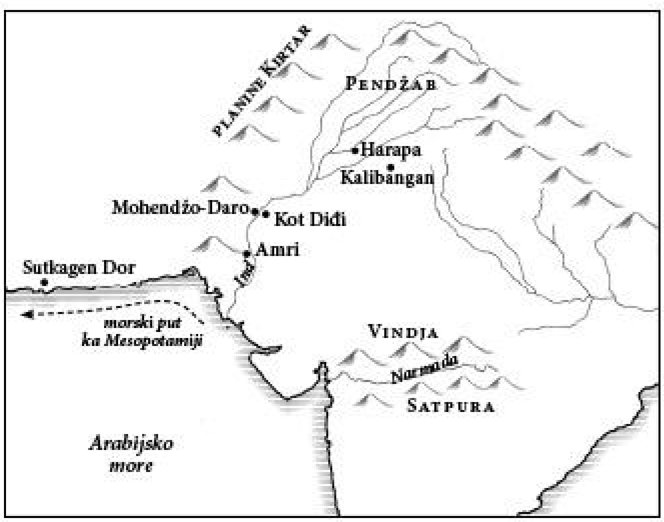
Tokom sedam stotina godina, koliko je delilo Manu Višnua i Sargona, sela u dolini reke Ind preobrazila su se u mrežu gradova. Žitelji tih gradova svojim poreklom bili su u ne tako dalekoj vezi s Elamitima. Baš kao što su Amorićani i Akađani bili izdanak iste migracione grupe naroda, tako su i autohtoni stanovnici elamitske ravnice koja se nalazila severno od Arabijskog mora, kao i žitelji gradova koji su se nalazili duž obala Inda poticali iz iste skupine.

To je sve što znamo. Ono što je preostalo od gradske civilizacije nastale duž obala reke Ind, a koja se naziva *harapska civilizacija* po gradu Harapi (koji je jedan od njenih najranije otkrivenih lokaliteta), obuhvata ruševine gradova, čitav niz pečata korišćenih kako bi se označila dobra radi trgovine i kratka uputstva koje niko ne može da pročita budući da njihovo pismo još uvek nije dešifrovano. Dva najveća harapska grada bili su sama Harapa koja se nalazila uz severnu pritoku Inda i Mohendžo-Daro koji se nalazio na jugu. Uz posebnu maštovitost možemo ih povezati s anonimnim zanatlijama, trgovcima i radnicima, ali harapska civilizacija ne raspolaže izvorima o bitkama, opsadama, borbama za moć ili pričama o herojima.

Ovo možda toliko ne opterećuje antropologe i arheologe, ali se veoma tiče istoričara. „[Imamo] istoriju koja je kompletirana s pretpostavkama o

datumima, gradovima, privrednim granama i umetnostima“, negoduje Džon Ki, „ali apsolutno bez zabeleženih događaja … [kao i] neke ne preterano korisne kosti, ali ne i ljude.“[1]

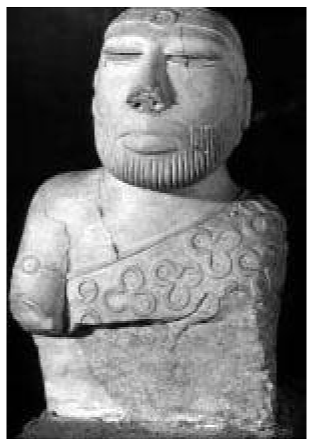
Možemo pretpostaviti da su ti gradovi imali svoje vladare jer je jedan od nekoliko relativno dobro očuvanih portreta nađenih među ruševinama bila statua čoveka s bradom, poluzatvorenih očiju i bez ikakvog izraza na licu, koji nosi kitnjastu garderobu i šlem. Možda je on vladar Mohendžo-Dara pošto je statua nađena u tom gradu. U gradu se nalazio čitav niz objekata za koje se pretpostavlja da su bili kasarne ili građevine za poslugu što ukazuje na mogućnost da je vladar ili sveštenik-vladar imao potrebu za licima koja bi obavljala različite poslove za njega.[2] A možda uopšte nije postojao vladar. Među ruševinama harapskih gradova nisu pronađene nikakve glinene tablice, tekstovi ispisani na papirusu ili drugi materijalni tragovi pisane tradicije iako je njihovo pismo, kakvo god da je bilo, izgleda bilo u mogućnosti da ih stvori.[3] Teško je pretpostaviti kako su sveštenici, vladari i oni koji su bili angažovani u javnoj službi mogli obavljati svoje poslove a da nisu imali potrebu da ostave trag o njima.

13. Harapski gradovi

Sa ili bez birokratije, harapski trgovci prodavali su svoju robu u dalekim područjima. Harapski pečati nalaženi su u ruševinama Ura, a poticali su iz vremena Sargonove vlasti nad tim gradom. Moguće je da su se dve civilizacije prvi put susrele u jugoistočnoj Arabiji pošto su obe bile

zainteresovane za bakar koji se kopao u rudnicima u Maganu, da bi potom otpočele neposrednu trgovinu. Ur, koji se nalazio u blizini najsevernije tačke Persijskog zaliva, mogao je biti centar trgovine indijskom i akadskom robom. Indijski trgovci zaobilazili su planinski masiv Kirtar, koji je sprečavao pristup severnoj ravnici, tako što su plovili rekom Ind do Arabijskog mora, potom kroz Omanski zaliv na sever u Persijski zaliv, a odatle u Eufrat. Harapska trgovačka postaja pronađena je u Sutkagen Doru koji se nalazio bezmalo na elamitskoj teritoriji. Izgleda da su dve kulture održavale neku vrstu poslovnog mira.

7. Čovek iz Mohendžo-Dara. Krečnjačka figura čoveka iz ravnice Ind, oko 2000. g. p. n. e.
(Narodni muzej Pakistana, Karači; fotografija: Skala /Art risors, Njujork)

Neko vreme smatralo se da su Harapa i Mohendžo--Daro jedini harapski gradovi. Međutim, do sada je otkriveno više od sedamdeset harapskih gradova koji se nalaze na prostranstvu od ušća Inda do njegovih severnih pritoka, počev od Sutkagen Dora na zapadu, do reke Narmade na istoku. Harapska civilizacija rasprostirala se na površini od oko 800.000 km^2.[4]

Gradovi su bili prostrani, podignuti od cigala načinjenih od blata koje su bile pečene na visokim temperaturama. Kuće su retko prelazile visinu od dva sprata, a prave, dobro isplanirane ulice bile su dovoljno široke da su se na njima mogle mimoići zaprege u koje su bili upregnuti volovi.[5] Ostave, najverovatnije magacini u kojima su se nalazile žitarice za prehranu stanovništva, nalazile su se u blizini najvećih gradova. Mohendžo-Daro i Harapa mogli su imati po oko trideset hiljada žitelja.

Stanovnici gradova posvećivali su posebnu pažnju higijeni. Ulice su bile opremljene olucima i kanalizacionim sistemom za odvođenje upotrebljene vode. Kuće su imale kupatila, dok su najupečatljivije pojave u velikim gradovima bila velika kupatila, veličine bazena, okružena manjim odajama koje su možda služile za presvlačenje. Niko sa sigurnošću ne može kazati da li je harapska potreba za čistoćom bila religiozne ili lične prirode. Ostaci harapskih varoši i gradova arheolozima nisu otkrili tragove nijednog objekta koji bi mogao da bude identifikovan kao hram.

Najupečatljivije pojave u harapskim gradovima bila su utvrđenja, visoke građevine okružene bedemima i osmatračnicama. Mnoštvo kuća obično se nalazilo u neposrednoj blizini istočnih bedema tvrđave. Oko čitavog grada bio je još jedan debeli bedem izgrađen od cigala načinjenih od pečene zemlje. Ukoliko bi ti bedemi bili probijeni, stanovnici grada mogli su se povući u gornji grad koji je predstavljao njihovo poslednje utočište.

To nas navodi na pitanje: čega su se stanovnici harapskih gradova toliko plašili kad su im bila potrebna dva niza bedema? Ni Sumerci, kao ni Elamiti nikada nisu poslali svoje trupe toliko daleko na istok. Takođe, ne raspolažemo ni dokazima o prisustvu divljih nomadskih plemena u toj oblasti. Ipak, dvostruki bedemi su visoki i debeli, sa zidinama i osmatračnicama podignutim da zadrže protivnika.

Možda su upravo ta ojačanja ključ za odgonetanje harapskog karaktera.

Dugo se smatralo kako su utvrđeni gradovi predstavljali fazu u prirodnom razvoju sela koja su se već više od hiljadu godina nalazila u dolini. Ipak, postoji i druga mogućnost. Četrdesetak kilometara od Mohendžo-Dara, na suprotnoj obali reke Ind, nalazio se grad Kot Didži. Pažljiva iskopavanja čitavih slojeva naselja pokazala su da su, vekovima pre nego što su harapski gradovi dostigli najveću veličinu, bedemi Kot Didžija bili neprestano ojačavani zbog opasnosti. Tokom ranog perioda harapske dominacije oni su bili ojačani još jednom. Tada se gradom proširio veliki požar koji nije uništio samo bedeme već i čitavo naselje. Nov grad podignut je na mestu nekadašnjeg Kot Didžija. Taj grad imao je široke ulice, oluke načinjene od cigala i kuće s kupatilima. Bio je to harapski grad bez odlika naselja koje se ranije nalazilo na tom mestu.[6]

Kot Didži nije jedini lokalitet za koji se smatra da dokazuje oružano preuzimanje jednog grada u harapskom razdoblju. Drevni grad pod imenom Amri, koji se nalazio na istoj obali reke Ind kao i Mohendžo-Daro, ali oko

sto pedeset kilometara južnije, iznenada je napustilo polovina njegovih žitelja. Na njegovim ostacima nastao je harapski grad sa širokim ulicama, olucima načinjenim od cigala koje se bile izrađene od pečene zemlje, kao i kućama s kupatilima.

U Kalinabanganu, na severu, ne mnogo daleko od Harape, žitelji su napustili stari grad. Preko napuštenih ostataka nastao je harapski grad sa širokim ulicama, olucima načinjenim od cigala koje se bile izrađene od pečene zemlje, kao i kućama s kupatilima.[7]

Tragove oružanog sukoba teško je naći. Ali oni ipak pružaju određene informacije. Tokom svog širenja, harapska civilizacija nije se uvek nalazila u fazi razvoja. U istoriji pojedinih gradova beležimo da su ih preuzimali ratoborni Indijci. Procenjujući druge prema sebi ili se možda bojeći osvete, oni su gradili zidine kako bi se zaštitili od napada i odmazdi.

Oružano preuzimanje nije jedinstvena pojava, ali je širenje harapske arhitekture veoma neobično. Čak i na području koje se prostiralo na površini od oko million i po kvadratnih kilometara, harapski gradovi veoma su ličili jedan na drugi. Generalni plan grada uvek je bio isti, s gornjim gradom koji je bio odvojen od mnoštva kuća i radnji i koji se uvek nalazio na zapadu. Kuće i radnje, tzv. donji grad, nalazile su se u pažljivo projektovanim ulicama. U zavisnosti od nivoa saobraćaja koji je trebalo da se odvija na njima, one su bile osmišljene kao oko osam metara široke glavne gradske arterije, šest metara široke ulice ili sporedne, široke oko četiri metra. Po svemu sudeći, prostirale su se u pravcu sever-jug ili istok-zapad stvarajući tako unapred planiranu mrežu. U gradovima su korišćene standardizovane mere za težinu što nije bilo uobičajeno u Sargonovom Akadskom carstvu, dok su Egipćani tada tek počeli da deluju u istom pravcu. Ono što je donekle čudno odnosilo se na to da je standardizacija bila primenjena i u vezi s ciglama, izrađenim od pečene zemlje, koje su bile korišćene u graditeljstvu, a koje su počele da se prave u istoj veličini (17,5x15x30 cm).[8]

Ovo se pokazalo veoma praktičnim što može da posvedoči svako ko je koristio *lego* kocke, ali to takođe svedoči i o veoma snažnom saglasju koje je uspostavljeno. Džon Ki tu pojavu naziva „opsesivnom uniformnošću“ i napominje kako se ona proširila na građevinska oruđa i zanatlijska pomagala koja su bila standardizovana tako da su bila veoma lako uočljiva

bez obzira na to da li su nađena uz obale Arabijskog mora ili daleko u Pendžabu.

Istovremeno, svakodnevni život razlikovao se od grada do grada. Širenje harapske civilizacije nije baš predstavljalo drevni ekvivalent najezde *Borga*. Međutim, sličnosti između toliko prostorno odvojenih gradova zahtevala je blisku komunikaciju, da ne govorimo o načinima njenog realizovanja, ali nijedna poruka nije ostala sačuvana do naših dana. Harapsko pismo je, tokom tog perioda, takođe bilo standardizovano u formi i, najverovatnije, u načinu korišćenja.

Ipak, ono nam nije ostavilo nikakvu poruku. Harapski gradovi ostali su depersonalizovani. Ukoliko su i ličili na pripadnike kulture *Borga,* to su mogli biti isključivo u smislu odsustva bilo kog glasa koji bi se, iz zajedništva harapskog iskustva, pojavio kao *ja*.

VREMENSKA TRAKA 14	
MESOPOTAMIJA	INDIJA
Ranodinastičko doba I (2900–2800. g. p. n. e.)	
	Nastanak sela duž obala reke Ind
Ranodinastičko doba II (2800–2600. g. p. n. e.)	
Gilgameš	
	Harapska civilizacija širi se duž Inda, ka Pendžabu
Ranodinastičko doba III (2600–2350. g. p. n. e.)	
Lugulanemunda (oko 2500. g. p.n.e)	
Mesilim	
Lugalzageši (Uma) Urukagina (Lagaš)	
	Trgovina s Mesopotamijom
Akadsko doba (2334–2100. g. p. n. e.)	
Sargon	Zrelo razdoblje harapske civilizacije
Rimuš	

Petnaesto poglavlje

Prvi slom carstva

Između 2450. i 2184. godine p. n. e. ispadi faraona stvarali su probleme Egipćanima i Staro carstvo se urušilo

U međuvremenu, Egipat je patio od prevelikog broja ličnosti koje su želele da budu upamćene u večnosti.

Kufua, graditelja Velike piramide, najpre je nasledio njegov najstariji sin, koji nije vladao dovoljno dugo kako bi podigao bilo šta značajnije, a potom je na presto stupio i faraonov mlađi sin Kafre. Po Manetou i Herodotu, Kafre je vladao pedeset šest godina.[40] Koliko god da je bilo, on se na prestolu zadržao prilično dugo.

Herodot je zabeležio kako se Kafre „ponašao na sličan način" poput njegovog oca. Poput Kufua, posvetio je mnogo vremena graditeljstvu, dok je potpuno zapostavio bogove i nije ponovo otvorio svetilišta. „Egipćanima su Kefren [Kafre] i Keops [Kufu] toliko dojadili da ne žele ni imena da im spominju", dodao je Herodot.[1] Koje god da je mere Kufu sprovodio tokom izgradnje svoje piramide, njih je primenjivao i njegov sin. Kafreova piramida, tzv. *druga*, bila je svega oko osam metara niža od Velike piramide. Ali Kafre ju je vešto izgradio na višoj tački tako da posmatrač stiče utisak kako je *druga* piramida viša.

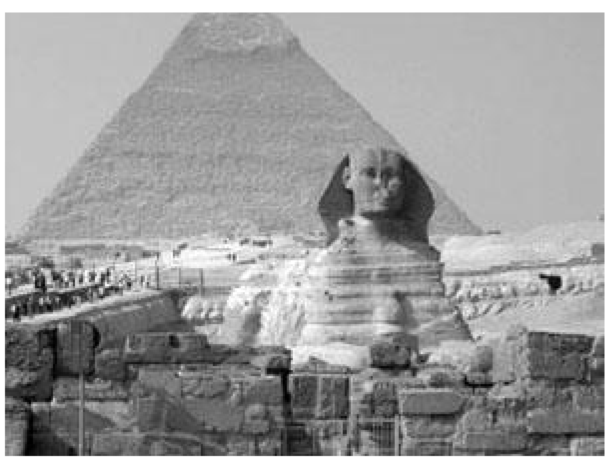
On je iza sebe ostavio još jedan izuzetan spomenik: Sfingu, tajanstvenu skulpturu izrađenu od krečnjaka u obliku polulava-polusokola s ljudskim licem (moguće da je to Kafreov portret, mada i dalje postoje sporenja u vezi s tim). To veliko biće okrenuto je istoku. Najčešće se govori kako je ono načinjeno od „žive stene" što podrazumeva da je bilo izrađeno od jednog

komada kamena koji je virio iz tla, a ne da je napravljeno na nekoj drugoj lokaciji da bi potom bilo preneto na to mesto.

Poreklo te forme (sfinga) je nepoznato. Kasnije su Grci ispredali divne priče o njoj iako one nisu imale nikakav smisao u trećem milenijumu p. n. e. Kafre ju je možda izmislio budući da je jedina sfinga koja bi mogla biti starija[41] bila mala skulptura sfinge u ženskom obličju koja je otkrivena u ruševinama nedovršene grobnice njegovog brata Džedefrea. Nemoguće je utvrditi da li je ona potekla iz vremena Džedefrea ili je u njegovu grobnicu uneta docnije.[2]

O sfingi su postojale mnoge teorije: poticala je iz razdoblja oko 10.000 godine p. n. e. ili su je podigli pripadnici nestale, ali veoma napredne civilizacije; sagradili su je stanovnici Atlantide (ili vanzemaljci); predstavlja znak zodijaka ili svetsko središte energije.

Soko je bio poistovećen s Horusom, dok je lav bio identifikovan sa Suncem, a samim tim i s bogom Sunca, Ra, kao i njegovim božanskim kolegom Amonom (lokalno božanstvo koje je poistovećivano s bogom Ra, a ponekad i kao složeno božanstvo Amon-Ra). Postavljanje statue polulava-polusokola, koja je trebalo da čuva mesto na kome će duša večno postojati, predstavljalo je prizivanje najmoćnijih božanstava da zaštite Egipat. Stavljanje vašeg lica na statuu značilo je preuzimanje njihovog identiteta. Naziv *sfinga* je grčkog porekla. Najverovatnije je da je egipatski naziv za nju bio *šesepankh* što je značilo „živa slika“.[3]

8. Sfinga u Gizi s Velikom piramidom u pozadini
(autor fotografije: Galen R. Frajzinger)

Moguće je da je Kefrenu bilo potrebno da izmisli novi dokaz sopstvene božanske prirode, kao što je to pretpostavljao Herodot, zato što su Egipćanima dojadili neprestani prohtevi njihovog vladara. Naime, Kefren je bio poslednji graditelj velikih piramida i poslednji vladar koji je trošio energiju svog naroda. Njegov sin Menkaur bio je prinuđen da se povuče i pristupi reformama.

Herodot nam govori da je, po egipatskoj tradiciji, Menkaur ponovo otvorio egipatske hramove i svetilišta i zaštitio stanovništvo od bede u koju su ga doveli njegovi prethodnici.[42] Menkaurova piramida predstavlja još jedan dokaz promena: treća piramida visoka je svega sedamdeset tri metra što je polovina visine Kufuove piramide. Njeno podizanje je zahtevalo angažovanje ogromnih resursa, ali ni približno sličnih doživotnom radnom angažovanju što je bilo neophodno prilikom izgradnje ranijih piramida.

Menkaurova dobrodušnost, objašnjavao je Herodot, poticala je iz njegove savesti. On nije bio „saglasan s onim što je činio njegov otac."[4] Možda se Menkaur zaista protivio monumentalnoj arhitekturi njegovog oca i dede. A moguće je i da se on samo povlačio pred neizbežnim: nedovoljnom sposobnošću faraona Četvrte dinastije da izdejstvuju takvu vrstu poslušnosti ogromnog broja egipatskih radnika koja je bila potrebna u izgradnji Velike piramide. Ukoliko je pomišljao na to da bi moglo doći do pobune, vidljivo i javno redefinisanje stavova, kao i činovi milosrđa nisu samo bili potrebni već i neizbežni.

To je, takođe, bilo trajno. Grandiozne piramide iz razdoblja Četvrte dinastije, koje mnogima predstavljaju sveukupnu egipatsku prošlost, jesu istorijski kurioziteti u tamošnjem reljefu. Nijedan potonji faraon nije ih više gradio. Oni su iskusili granice svog božanskog autoriteta i dosegli njegov vrhunac. Menkaur nije mogao da ostvari tako neupitnu potčinjenost svojih podanika kao što je to bio slučaj s njegovim ocem i dedom.

Spoznaja ograničenja božanske moći izgleda da je vodila ka tome da je sreća okrenula leđa faraonima te je i Menkaurovo priznanje sopstvenih ograničenja uticalo na to da Egipat uđe u fazu opadanja koja je završena talasom anarhije.

Tradicionalne ocene Menkaurove vladavine, koje su memfiski sveštenici pripisali Herodotu, ukazuju na to da se Menkaur osetio sputanim. Bogovi su bili nezadovoljni njegovim načinom vladavine pa su mu uputili poruku: Menkaur će umreti pre nego što navrši sedam godina vladavine.

Menkaur je bio ogorčen. Smatrao je krajnje nepoštenim da su Kufu i Kafre, koji su

zatvarali svetilišta, ignorisali bogove i uništavali živote ljudi, proživeli dug život, dok je bogobojažljiva osoba poput njega trebalo uskoro da umre. Druga poruka došla je iz proročišta i ona je objašnjavala da je upravo zbog njegove bogobojažljivosti njegov život skraćen te da on mora da se ponaša u skladu s tim. Bilo je predodređeno da Egipat strada sto pedeset godina i njegovi prethodnici, za razliku od njega, to su razumeli.[5]

Ova priča o krajnje neobičnoj kazni svedoči da je postojala unutrašnja tenzija između božanskog identiteta i milosrdne vladavine. Naime, faraonov bogoliki status bio je u vezi s njegovom spremnošću da ga koristi. Pokazivanje saosećanja značilo je demonstraciju slabosti. Na taj način je neograničena moć bogolikog vladara sama po sebi bila ograničena. To bi na kraju imalo dva ishoda: ili bi se faraon povukao, ili bi se podanici pobunili.

A upravo se to desilo Četvrtoj dinastiji. Menkaur je iznenada preminuo ostavljajući presto svom sinu Šepsekafu koji se na vlasti zadržao svega četiri godine, i koji čak nije ni uspeo da podigne piramidu. Pokopan je u mastabi, starovremenoj grobnici, koja se nalazila u okviru drevnog groblja u Sahari gde su bili sahranjivani njegovi prethodnici iz Treće dinastije. Period Četvrte dinastije time je bio okončan.

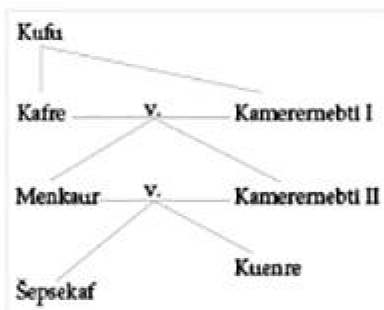
Moguće je da je samovlašće dovelo do dinastičkog kraja, ali je možda postojao još jedan razlog za to.

Budući da je vladar bio bogolik, očigledno je da je bilo neophodno da stupi u brak s osobom božanskog porekla kako bi i kod svojih naslednika održao tu božansku prirodu. Vladarska porodica nije priznavala mogućnost da je bilo koji smrtnik u Egiptu imao tu osobinu. Stoga su se među vladarevim najbližim srodnicima morale tražiti supruge.

Sledeći primer svojih prethodnika, Kafre se venčao svojom polusestrom, po imenu Kamerernebti I. Ona je rodila sina i kći, Menkaura i Kamerernebti II. Menkaur se, nakon što je nasledio presto, oženio svojom rođenom sestrom koja je istovremeno bila i njegova rođaka pošto je Kemerernebti I, udavši se za svog polubrata, svojoj kćerki postala polu-

ujna. (Ona je istovremeno bila Menkaurova majka i svekrva, što je izazovna uloga za svaku ženu.) Šepsekaf je tako bio sin svog oca, bakin nećak i majčin bliski rođak.

Čitalac se po svemu sudeći pita kako to da ove ličnosti nisu imale bar tri glave. Bračne zajednice bliskih krvnih srodnika proizvode veoma ograničen broj gena i u tim slučajevima dolazi do daleko većeg broja poremećaja. Nekoliko hiljada godina kasnije, u Evropi, decenijska praksa zasnivanja brakova između bliskih krvnih srodnika uzrokovala je rađanje ozbiljno bolesnih osoba. Majka Ferdinanda I Austrijskog, koja mu je istovremeno bila i rođaka, volela je da ga stavi u korpu za otpatke i da ga onda kotrlja po dvorani, dok je njegova jedina opaska na to navodno bila: „Ja sam car! Želim knedle!“

9. *Kefrenovi potomci*

Moguće je da je genetski kod nekada davno bio nešto snažniji. Takođe, postojala je selekcija. Ukoliko ste bili u prilici da suprugu birate između više srodnica, verovatno biste se opredelili za najzdraviju te biste na taj način možda izbegli oštećene gene. S druge strane, iznenadno slabljenje faraonove moći, do čega je došlo posle Menkaura, moglo bi da ukaže na zdravstvene probleme unutar same vladarske porodice. Statue Menkaura prikazuju osobu donekle izobličene glave s izraženim očima iako je, po svemu sudeći, faraon bio potpuno zdrav. Kako god bilo, njegov najstariji sin, koga je dobio u braku sa svojom sestrom Kamerernebti II, princ Kuenre poživeo je samo toliko dugo da bi bio proglašen prestolonaslednikom da bi potom, pre smrti svog oca, podlegao posledicama neke nepoznate bolesti. Izgleda da je i Menkaur preminuo iznenada. Njegov drugi sin, Šepsekaf, imao je nezanimljivu i kratku vladavinu.

Zahvaljujući Herodotu sačuvana je i veoma neobična priča o tome kako se Menkaur navodno zaljubio u sopstvenu kći koju je napastvovao, a koja se zatim obesila. Sam Herodot je zabeležio kako je to, po njegovom mišljenju, „sve bila besmislica“,[6] što verovatno i jeste bio slučaj. Imajući u vidu uobičajenu pojavu incesta unutar egipatske vladarske porodice, nije mnogo verovatno da bi egipatska princeza taj čin doživela toliko traumatično kao što bi to bilo u naše doba. Takođe, u priči se govorilo i o tome kako je ta kći bila Menkaurovo jedino dete što nikako ne odgovara istini. Ali ta legenda o stupanju u brak krvno bliskih lica jedina je koja je preostala kao objašnjenje uzroka kraja dinastije.

Faraone Pete dinastije nije obeležio značajniji priliv sveže krvi. Prvi faraon Pete dinastije, Userkaf, bio je Menkaurov bliski rođak. I on se oženio svojom rođakom, Menkaurovom kćerkom. Ipak, prekid u lancu nasleđivanja, koji se prenosio s oca na sina, ukazivao je i na druge promene.

Tekst na papirusu, koji je najverovatnije nastao nekih pet stotina godina posle smrti Userkafa, ali koji je bio znatno stariji u odnosu na Manetoovu hroniku, razlog za promenu dinastije pripisivao je proročanstvu. Kufuu je rečeno kako će njegov sin i unuk vladati, ali da će posle njih presto preći u ruke trojice sinova prvosveštenika kulta boga Sunca, Ra, koji je služio u glavnom svetilištu tog božanstva u Heliopolisu. Ta deca s kožom zlatne boje biće rođena u prisustvu bogova.[7]

Drugim rečima, vlast je prelazila iz palate u hram. Faraoni Pete dinastije, a bilo ih je ukupno devet manje-više beznačajnih, gradili su male piramide, ali je tokom tog stoleća podignuto pet novih svetilišta posvećenih bogu Sunca. Prvo je podigao sam Userkaf. Barka, koja je trebalo da služi za potrebe boga Ra, nalazila se uz južnu ivicu svetilišta, a ispred hrama nalazio se obelisk – kamena forma koja je stremila ka nebu, ka domu boga Ra. Sam vrh obeliska predstavljala je mala piramida prekrivena zlatom, koja je blistala na sunčevim zracima.

Tokom perioda Pete dinastije faraoni su, istovremeno, u znatno većoj meri poistovećivani s bogom Sunca. Nekada su to bili Horus i Oziris. Sada je faraon bio sin boga Ra.[8] To ga je, po svemu sudeći, stavilo pod pojačanu pasku prvosveštenika kulta boga Sunca koji je mogao da mu prenese reči njegovog oca.

Umesto zemaljske inkarnacije boga, vladar je sada bio božji sin što je predstavljalo domišljatu, ali relativno jednostavnu degradaciju. Svojevrsni krugovi božanske vlasti su popustili i faraon više nije bio središte i njen neupitni medijum. Istovremeno, ideja o vladarevom večnom prisustvu na Zemlji počela je da gubi na značaju. U razdoblju Pete dinastije prvi put je zapisan tok kretanja duše na onaj svet, nakon smrti. Poslednji faraon te dinastije, Unas, bio je pokopan u maloj piramidi čije su zidove krasili detaljni zapisi koji su imali za cilj da osiguraju da on stigne na cilj kome se uputio. Ovi tekstovi iz piramida, koji su postali uobičajeni ukras u pogrebnim prostorijama faraona naredne dinastije, jasno su ukazivali na to da je Unas napuštao svoj narod.[43] „O, Ra," počinjao je tekst zapisa br. 217, „ovaj vladar Unas dolazi kod tebe. Tvoj sin ti dolazi." Poistovećivanje faraona Unasa s Horusom i Ozirisom bilo je samo uzgred pomenuto. Ipak, mnogo više pažnje bilo je posvećeno činjenici da će se on sada pridružiti bogu Ra, uzdići na nebo i „uzneti u visine" kako bi tamo živeo „u naručju svog oca, uzvišenog i dalekog boga Ra."[9]

Kad je Unas napustio svoj narod, izgleda da je to učinio a da nije odredio naslednika, što je izazvalo borbu za presto. Naredna dinastija koja je stupila na presto imala je još manje izraženu svest o svojoj božanskoj prirodi. Faraoni su se venčavali ženama koje nisu bile plemenitog porekla. To je vladarskoj porodici moglo da povrati živost i moć, ali bilo je prekasno. Pripadnici drugih uglednih porodica doveli su u pitanje moć same vladarske porodice. Tokom stotinak godina upravnici nekoliko egipatskih oblasti, birokrate koje su uvek imenovali vladari, iskoristili su povremena haotična razdoblja u Memfisu da bi sinovima ustupili svoj položaj.[44]

Kao posledica toga, prvi faraon Šeste dinastije, po imenu Teti, vladao je Egiptom koji je obuhvatao niz malih naslednih države s njihovim vladarskim porodicama. Teti je sebi uzeo versko (u čast Horusa) ime *Seheteptavi* što je značilo *Onaj koji smiruje dve zemlje*.[10] Ovo iznenadno ponovno pojavljivanje neprijateljstava na relaciji sever-jug, nešto što je ranije nestalo u okviru egipatskog ujedinjenja, predstavljalo je samo jedan od procesa koji su se odigravali u Egiptu. Oni koji poznaju Manetoov spis uočiće kako je on naglasio da su faraona Tetija ubile osobe koje su bile zadužene za njegovu bezbednost. Nekada davno božanska priroda faraona činila ga je nedodirljivim, ali je sada to počelo da se urušava. Tetijev naslednik, Pepi I, bio je prinuđen da slomi zaveru koja je izbila unutar

njegovog harema.[11] Njegov najstariji sin bio je lišen prestola i zamenjen šestogodišnjakom pod imenom Pepi II, koji je očigledno bio marioneta u rukama moćne dvorske kamarile.

Smatra se da je Pepi II vladao devedeset četiri godine, što predstavlja najdužu pojedinačnu vladavinu u čitavoj egipatskoj istoriji. Ali pored toga što je predstavljalo razdoblje napretka, to doba je karakterisala činjenica da je faraon vladao isključivo u svoje ime. Plemići, sveštenici i dvorjani brzo su među sobom podelili državu. Pepi II, poslednji faraon u razdoblju Starog carstva, ostao je na vlasti toliko dugo samo zato što je imao veoma malo vlasti u rukama.

Egipat, već podeljen na manje države koje su bile ujedinjene samo oko toga da je s prestola u Memfisu na neki način upravljano čitavom zemljom, tokom druge polovine izuzetno duge vladavine Pepija II počeo je da se raspada. Teško je ukazati na presudni momenat, ali izgleda skoro potpuno sigurno da je nivo poplavnog talasa Nila opet opao kao što je to bio slučaj krajem razdoblja Prve dinastije. Zapadna pustinja počela je postepeno da se proširuje na uštrb oboda egipatskog obradivog zemljišta.

Istorijski izvori koji svedoče o poslednjoj etapi razdoblja Šeste dinastije su veoma retki. Naš najpouzdaniji izvor jeste popis egipatskih vladara koji, kao što to naglašava Kolin Mekevedi u svom atlasu drevnog sveta, navodi da je nakon Pepija II na presto stupila „budalasta dinastija: Sedma dinastija sa sedamdeset faraona tokom sedamdeset dana.“[12] Ove brojčane oznake treba posmatrati isključivo na simboličkom nivou. Broj *sedam* još uvek nije imao značenje *završetka* koji je dobio nešto kasnije, u svetim spisima Izraelićana. Verovatnije je da su pisari koji su izrađivali nove primerke popisa egipatskih faraona deset puta multiplikovali broj vladara kako bi time ukazali na haos do koga je tada došlo.[45]

Besmisleno trošenje života i novca vladara Četvrte dinastije, slabljenje genetskog materijala unutar same vladarske porodice i prirodna ograničenost faraonovog božanskog porekla doveli su do sunovrata. Tokom nešto više od sto godina, suprotstavljene dinastije vladale su u različitim gradovima te je Egipat tako bio podeljen između neprijateljski nastrojenih faraona. Šesta dinastija bila je poslednja vladarska porodica Starog carstva. Naredne četiri dinastije pripadale su vremenu razgradnje koje je poznato pod nazivom *Prvi međuperiod*.

VREMENSKA TRAKA 15	
INDIJA	EGIPAT
	Druga dinastija (2890–2696. g. p. n. e.)
Nastanak sela duž obala reke Ind	
	Staro carstvo (2696–2181. g. p. n. e.)
	Treća dinastija (2686–2613. g. p. n. e.) Džoser
Harapska civilizacija širi se duž Inda, ka Pendžabu	Četvrta dinastija (2613–2498. g. p. n. e.) Snefru Kufu Kafre Menkaur
	Peta dinastija (2498–2345. g. p. n. e.)
Trgovina s Mesopotamijom	Šesta dinastija (2345–2184. g. p. n. e.)
Zrelo razdoblje harapske civilizacije	
	Prvi međuperiod (2181–2040. g. p. n. e.)

U Egiptu se kuga pojavila neposredno pre nego što je u *Knjizi izlaska* bila opisana deseta, poslednja i najstrašnija, kazna. Ovo može da se odnosi i na to što je broj *deset* označavao veći intenzitet nečega. (Za još jedan primer videti napomenu na strani 262.)

Grci su te upravnike nazivali *nomarsima*, a oblasti kojima su upravljali *nomama*. Ti drevni nazivi vremenom su postali opšteprihvaćeni.

Tekstovi iz piramida ponekad su bili ispisivani na poklopcima ili bočnim stranicama kovčega zbog čega su i dobili naziv *tekstovi s kovčega*. Kasnije su zapisivani na papirusu čime su postali čuvena *Knjiga mrtvih* koja je govorila o sudbini duše nakon smrti. Ipak, taj tekst nije u potpunosti bio razvijen još čitavih hiljadu godina, sve do razdoblja Novog carstva.

Herodot naziva Menkaura njegovim grčkim imenom Mikerin. On se bavio i genealogijom tvrdeći da je Kafre (Kefren) bio Kufuov (Keopsov) brat, da bi za Menkaura govorio da je pre bio Kufuov sin nego unuk.

Lav i soko spojeni u jedno biće pojavljuju se u preddinastičkom reljefu, ali to biće deluje potpuno drugačije i vremenom je postalo poznato pod nazivom *Grifon*.

Maneto Kafrea naziva Sufisom II, a Herodot Kefrenom.

Šesnaesto poglavlje

Prva najezda varvara

Između 2278. i 2154. godine p. n. e. horde Guta napale su akadske zemlje, da bi ih vladari Treće dinastije Ura proterali

Akadsko carstvo, koje se tada nalazilo pod vlašću Sargonovog sina Maništušua, težilo je širenju. Za razliku od Egipta, Agada je smatrala da se njeni najveći protivnici i dalje nalaze izvan njenih granica.

Maništušuovi zapisi diče se time kako je on bio ratoboran kao i njegov otac. Hvalio se kako je osvojio još više teritorija za svoje carstvo i preko Persijskog zaliva putovao brodom samo da bi se sukobio s „trideset dvojicom vladara koji su se udružili protiv njega“, gde ih je „porazio i udario na njihove gradove“.[1] U ovoj priči bilo je mnogo više dima nego vatre. Iako se hvalio svojim osvajanjem oblasti koje su po svemu sudeći njemu plaćale danak, to su bile iste one koje je već ranije pokorio Rimuš. „To nisu laži!“ bio je sam kraj jednog teksta. „To je potpuno tačno!“[2] (što upravo ukazuje na suprotno, poput titule „zakonitog vladara“, koju je izgovorio uzurpator).

Maništušuova četrnaestogodišnja vladavina je najvećim delom značajna zato što je on bio otac Naram-Sina Velikog, unuka Sargona Velikog i akadskog cara koji je državu proširio na najveću teritoriju ikad. Poput svog dede, Naram-Sin je sve vreme ratovao. Na jednoj od njegovih stela ispisan je tekst koji govori o devet pobeda na bojnom polju tokom samo jedne godine. Na drugoj, s nemaštovitim nazivom *Pobednička stela*, predstavljena je njegova pobeda nad jednim plemenom koje je živelo u zapadnim elamitskim oblastima. Akadske granice proširile su se kako bi progutale i Suzu, jednu od elamitskih prestonica. Međutim, Avan je ostao slobodan i

vremenom je postao središte elamitskog otpora sve većoj pretnji koja je dolazila sa zapada.

Ignorišući nezavisnost elamitskih vladara, Naram-Sin je sebi dodelio titulu „vladara četiri četvrtine sveta“ i „vladara čitavog univerzuma“ čime je pokazao stepen samohvalisavosti, koji je bio preteran čak i za drevnu Mesopotamiju. U tekstovima pisanim klinastim pismom njegovo ime nalazilo se neposredno uz simbol koji je označavao božansku prirodu, dok je *pobednička stela* prikazivala njegovu veliku figuru, u položaju u kome su u ranijem periodu prikazivana božanstva, kako stoji iznad svojih protivnika na bojnom polju. Naram-Sinu nisu bila potrebna bilo kakva božanstva koja bi blagoslovila njegove bitke. On je to i sam mogao učiniti. Koliko nam je poznato, Naram-Sin bio je prvi mesopotamski vladar koji imao bogoliki status već tokom svog života. To je postupak koji je ukazivao na određeni stepen sazrevanja moći samog prestola.

Do vremena Naram-Sina, sami Akađani stekli su određeni stepen zrelosti i kao narod. Sargon je međusobno sukobljene mesopotamske gradove uključio u sastav jednog carstva mada akadska kultura nikada nije bila identična akadskoj političkoj sferi. Mogli ste da živite u akadskom carstvu i da budete podanik njegovog vladara a da i dalje budete Sumerac. Sargonovi sinovi i unuci opisivali su svoje pobede koristeći sumersku verziju klinastog pisma (zbog pokorenih), ali i akadsku (radi njih samih). Državni zvaničnici i njihove vojne jedinice boravili su u sumerskim gradovima, ali su sebe doživljavali kao pripadnike potpuno drugačije kulture.

Ovaj narastajući osećaj kulturnog identiteta posebno je uočljiv u razdoblju kad se carstvo nalazilo u najvećoj opasnosti. Iz pravca stenovitih planina Zagros, koje su se nalazile istočno od reke Tigar, spuštala su se plemena Guta hrleći u pravcu oboda Naram-Sinovog carstva.

Haos koji je pretio da uruši već uspostavljeni poredak u državi nije predstavljao ništa novo. Kineska tradicija zabeležila je primere borbe vladara protiv izazivača unutrašnjih nemira što je bio impuls za represiju i surovu eksploataciju. Egipćani su pripovedali priče o sukobima između braće, što je dovodilo do toga da se carstvo u dolini Nila rasparčavalo na više manjih država. Gilgameš se sukobio s divljim stvorenjem, ali je to biće u stvari bilo njegovo drugo *ja*.

Međutim, Naram-Sin se suočio s nečim potpuno novim. Radilo se o invaziji *varvara*, onih koji su dolazili spolja, *drugih*, koji su želeli da razaraju i uništavaju. Akadsko preuzimanje Sumera bilo je nasilno, ali su Sargonovi ljudi imali svoj jezik i pismo. Do vremena vladavine Naram-Sina Akadsko carstvo u većoj meri poprimilo je obrise nacije, a znatno manje je pokazivalo karakteristike oružanih snaga koje su se stalno nalazile u pokretu, praveći kraće pauze za odmor. Ono je imalo sopstvenu istoriju i svog osnivača. Tek tada je bilo moguće da se govori o različitim vrstama naroda, o *varvarima*.

„Niko sebe ne naziva varvarinom“, zabeležio je istoričar Dejvid Mek Kulou, „tako vas naziva vaš protivnik.“[4] Akadska kultura nalazila se nasuprot raštrkanog sveta Guta koji, mada su delili isti jezik, nisu ostavili tekstove, tradiciju, ni istoriju. Sigurni smo u to da nijedan akadski pisani izvor ne sadrži reč *varvarin* koja je znatno kasnije potekla od Grka. Ali Akađani u hordama Guta, spoljnoj sili koja je isključivo uništavala, nisu videli nekoga ko je želeo da umesto njihove kulture uspostavi svoju. Asirolog Leo Openhajm naglasio je kako je istinska mržnja, koja se javljala u akadskim hronikama u vezi s napadima Guta, predstavljala nešto potpuno novo u drevnom svetu. Kako je zaključio, ona se „može porediti isključivo s mržnjom koju su Egipćani gajili u odnosu na Hikse“ što se manifestovalo dva stoleća kasnije i što je predstavljalo prvi slučaj da Egipat napadne rušilački nastrojen nomadski narod koji je došao spolja. Sumerci su Gute nazivali zmijama, škorpijama i parodijama od ljudi:

Oni koji nisu deo zemlje:

Guti, narod bez uzdi,

S umom čoveka, a osećanjima psa,

Izgledom nalik majmunima.

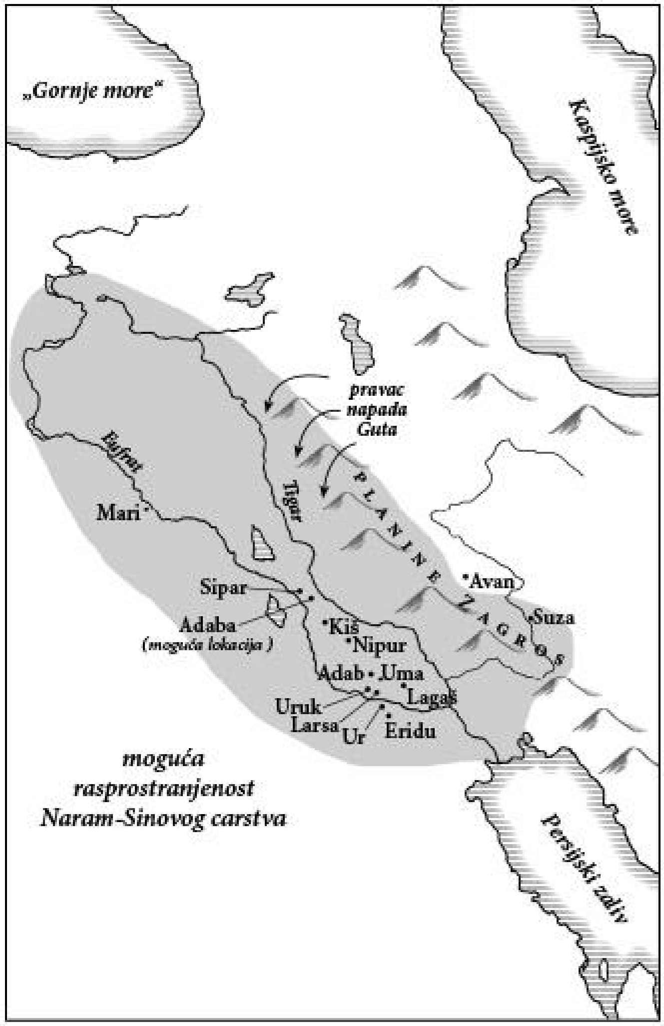
Poput malih ptica, oni su zauzimali tlo kao nekakva velika jata…

Ništa nije moglo da umakne njihovim čeljustima,

Niko nije utekao od njihovog stiska.[6]

Vojska Naram-Sina nije bila sposobna da zaustavi horde Guta. Oni su prosto pokuljali i počeli da zauzimaju gradove. Gutsko zauzimanje

akadskih gradova dovelo je do toga da se već uspostavljeni unutrašnji red potpuno preokrenuo.

14. Mesopotamija u doba Naram-Sina

Glasnik više nije mogao da ide putem,
poklisarska barka više nije mogla da brodi rekom. ...
Zatvorenici su zaposeli osmatračnice,
a razbojnici su zauzeli puteve. ...
Oni su u gradovima zasadili svoje bašte,
a ne, kao što je to uobičajeno, na prostranim poljima izvan njih.

Polja nisu rodila žitaricama, a vode ribom,
voćnjaci nisu dali sirup ili vino,
oblaci nisu doneli kišu. ...
Izdajnici su zamenili poštene ljude,
heroji su mrtvi ležali na gomilama, jedni iznad drugih,
krv izdajnika tekla je preko krvi poštenih.[7]

Narušavanje unutrašnjeg reda, do čega je došlo usled najezde varvara, bilo je toliko uznemirujuće da je to uticalo na skori nastanak čitavog niza priča koje su se odnosile na to uništavanje. Bogovi su bili ljuti. Bio je to prvi, ali ne i poslednji put da su najezde varvara izazvale takvo objašnjenje.

U priči pod naslovom „Kletva Agade" Naram-Sin uništava veliki hram boga Enlila, koji se nalazio u njegovoj prestonici, i krade zlato, srebro i bakar. Bio je to čin svetogrđa zbog koga je čitava zemlja bila prokleta. Sve blago ukrcao je na brodove i odvezao ga, a dok su se brodovi udaljavali iz luke grad je izgubio svu svoju pamet."

Grad je izgubio svoje vrline, svoj jasni, civilizovani i ljudski karakter. Enlil, koji je tada odlučio da zbog osvete pusti horde Guta, obrušio se na Agadu poput „potmule oluje koja je potčinila čitavu zemlju, narastajućeg potopa kome se nije moglo suprotstaviti". Horde, koje su imale malo toga ljudskog, bile su instrument božjeg gneva. „I tako je to bilo", zaključeno je u priči. „Na stazama duž obala kanala rasla je visoka trava. I putevi su zarasli u korov." Civilizovani svet počeo je da nestaje.

Iz sadržaja popisa sumerskih vladara saznajemo da su gutski ratnici već ranije preuzeli kontrolu nad Urukom, gradom iz koga je Gilgameš. Pošto su prokrčili svoj put duboko na zapad, oni su sasvim izvesno narušili akadsku vlast u južnom Sumeru.

U vreme smrti Naram-Sina, 2218. godine p. n. e., horde Guta uspele su da nekadašnju teritoriju njegovog carstva umanje za polovinu. Naram-Sin je svom sinu Šar-Kali-Šariju ostavio haos s kojim se ovaj suočio ali i zadatak da varvare protera iz svoje zemlje. U tome nije uspeo. I Lagaš je pao u ruke Guta, a do kraja Šar-Kali-Šarijeve vladavine južni Sumer je nepovratno bio izgubljen. Guti su ušli u neke od južnih gradova, ali su drugi gradovi, uključujući tu i one koji su se nalazili na području Elama, jednostavno

iskoristili Šar-Kali-Šarijevu zaokupljenost Gutima kako bi se konačno oslobodili lojalnosti svom akadskom gospodaru koji je to, vrlo verovatno, bio samo formalno.

Po svemu sudeći, ono što je usledilo u akadskim zemljama bilo je pravo bezvlašće. Negde oko 2190. godine p. n. e., kad je Šar-Kali-Šari umro, središte carstva jedva da je bilo na okupu. Ali u popisu sumerskih vladara postavljalo se pitanje: „Ko je bio car? Ko nije bio car?“ što je sve ukazivalo na to da niko nije uspevao da zadrži vlast u dužem vremenskom periodu.[8] Konačno, ratnik koji nije bio ni u kakvom srodstvu sa Sargonom preuzeo je presto i uspeo da se na njemu zadrži dvadeset jednu godinu i da ga posle prepusti svome sinu.

Međutim, ta nesargonska dinastija, o kojoj ništa ne znamo, bila je prokleta. U tekstovima koji su sačuvani žalilo se nad padom Agade, do kojeg je došlo oko 2150. godine p. n. e., pošto su gutski napadači probili gradske bedeme. Budući da ostaci Agade nisu otkriveni, nije nam poznato da li je grad bio poharan i predat vatri. Možda i sam izostanak lokaliteta ukazuje na mogućnost da je došlo do njegovog potpunog uništenja. Kako grad iza sebe nije ostavio nikakav trag na reljefu, verovatno je da u kasnijem razdoblju nije bio ponovo naseljen. Većina lokaliteta nekadašnjih gradova na području drevnog Bliskog istoka sadrži slojeve koji svedoče o ponovnim naseljavanjima, mada je grad koji se izvesno vreme nalazio pod prokletstvom ostajao napušten vekovima.

Tokom skoro pola veka gutski *varvari* kretali su se čitavom mesopotamskom ravnicom. Malo toga su ostavili na osnovu čega bi se moglo zaključiti da su razvili sopstvenu kulturu. Ne postoji pismo, niti zapisi, statue ili kultna mesta. Gutska najezda rezultirala je krajem jedne civilizacije a da nije bila uspostavljena nova.

Popis sumerskih vladara povlačio je jasnu liniju između vladavine akadskih i gutskih „vladara“ koji očigledno nisu imali svest o tome kako uspostaviti nasleđivanje prestola. Maništušu je vladao petnaest, a Naram-Sin pedeset šest godina. Čak je i Naram-Sinov sin, suočen s teškoćama koje su se ogledale u tome kako da zaštiti ostatke carstva od uporne horde koja je nadirala, uspeo da ostvari četvrt veka stabilne vladavine. Ali Guti koji su ovladali Agadom i susednim gradovima predstavljali su nestabilno i promenljivo mnoštvo. Neimenovanog cara nasledio je niz od dvadeset

jednog vladara od kojih se samo jedan na prestolu zadržao duže od sedam godina. Mnogi su vladali svega godinu ili dve, dok je poslednji na prestolu bio svega četrdeset dana.

Drevni i moćni sumerski gradovi, koje su tada najverovatnije držali Sumerci, Akađani i Guti, nisu dugo tolerisali vlast varvara.

Otpor je počeo da se javlja u Lagašu, gradu koji je bio najbliži Elamitima. Ratnik Gudea iz Lagaša oslobodio je svoj grad od Guta, preuzeo vlast u Lagašu kao car da bi potom počeo da pročišćava i obnavlja sumerske hramove koje su očigledno opustošili Akađani ili Guti.

Gudea se uopšte ne pojavljuje u popisu sumerskih vladara na osnovu čega se može zaključiti da se njegova vlast nikada nije proširila izvan gradskih zidina. Ipak, on je toliko bio opijen sopstvenim pobedama da je sebe nazvao *istinskim pastirom* svog naroda. Na tablicama na kojima su bili ispisani slavljenički tekstovi tvrdio je kako je ponovo uspostavio trgovačku razmenu s Elamitima koji su se nalazili u planinama i slali bakar, s Indijom, odakle je stizao *crveni kamen*, pa čak i sa severnim oblastima Mesopotamije. Govorio je da je on

načinio put ka kedrovim gorama … da je velikim sekirama sekao tamošnji kedar … poput velikih zmija kedrova debla plovila su rekama nizvodno od kedrovih gora, a bor iz planina prekrivenih borovima.[9]

Ukoliko je ovo istina, to je značilo da Guti nisu bili sposobni da brane reku i dalje otvorenu za trgovinu.

Takođe, Gudea je iz Magana (savremeni Oman u Arabiji) donosio kamen kako bi od njega izrađivao statue na kojima je sam bio predstavljen. Te statue prikazuju cara kao poštovaoca bogova, nenaoružanog i obučenog u ceremonijalnu odoru, ruku sklopljenih u molitvi. Teško da je bilo moguće naći veći kontrast u odnosu na toliko izraženu Naram-Sinovovu bogolikost. Gudea nije želeo da rizikuje da izazove gnev bogova ponavljajući greške svog prethodnika.

Oslobođeni Lagaš uskoro je pratilo i oslobađanje Gilgamešovog rodnog mesta Uruka čiji je vladar Utuhegal imao mnogo ozbiljnije planove od oslobađanja svog grada. Proterao je Gute iz Uruka da bi njegovi vojnici (njemu potpuno odani; kako kaže, sledili su ga „poput jednog čoveka“)

krenuli u pohod na Ur i Eridu, južno od Ura, a verovatno i toliko daleko na sever do drevnog svetog grada Nipura.

10. Gudea, vladar Lagaša, prikazan kao skromni poštovalac bogova
(Luvr, Pariz; autor fotografije: Skala/Art Risors, Njujork)

Oslobađanje Nipura od Guta simbolizovalo je konačno oslobađanje od gutskih hordi. S ratnicima koji su bili smešteni u gradovima koji su se nekada nalazili pod haotičnom gutskom upravom Utuhegal je sebe počeo u zapisima da opisuje titulom koju niko nije godinama koristio, možda još od vremena kada je Sargonov sin vladao carstvom: *car četiri četvrtine sveta*. Po sopstvenim pobedničkim zapisima, bio je „vladar čije se naredbe nisu mogle osporiti“.[10] Zarobio je najjačeg gutskog vođu, osobu koju je opisao kao „zmiju iz planina“, doveo ga na svoj dvor s vezanim rukama da bi mu – u sceni koja je postala poznata s reljefa narednog velikog carstva koje se pojavilo u ravnici – „nogom stao za vrat“.[11]

Međutim, iako je Utuhegal okončao dominaciju napadača, on nije poživeo dovoljno dugo da bi uživao u svojim uspesima. Prava opasnost koja je vrebala izgleda da je bio njegov najbliži saradnik Ur-Namu koji je bio oženjen Utuhegalovom kćerkom.

Nakon što je Gute proterao iz Ura, Utuhegal je Ur-Namuu prepustio upravu nad gradom sa svim vojnim formacijama pod njegovom komandom.

Nedugo zatim, Ur-Namu poslao je svoje ratnike protiv sopstvenog vladara. Popis sumerskih vladara beležio je kako je Utuhegal vladao nad svojim tek oslobođenim područjima ukupno sedam godina, šest meseci i petnaest dana – što je predstavljao jedini slučaj da dužina vladavine nekog monarha nije bila utvrđena samo godinama. Ovu preciznost trebalo bi pripisati iznenadnom i šokantnom kraju Utuhegalove vladavine: možda njegovoj smrti u bici ili od ruke njegovog zeta.

Uprkos krvavom početku, Ur-Namu je nakon što je uspostavio vlast nad Urom i Urukom počeo da se ponaša ne kao vojskovođa, već kao pravi car. Povremeno se upuštao u ratne pohode protiv Guta, ali istorijski izvori koji svedoče o sklopljenim mirovnim dogovorima i uspostavljenim savezništvima ukazuju na to da je Ur-Namu svoje carstvo najvećim delom proširivao mirnim putem (mada su, bez sumnje, ratnici koji su se nalazili iza nasmejanih pregovarača značajno doprinosili Ur-Namuovim uspesima). Tamo gde Ur-Namu nije osvajao, tu je sklapao savezništva. Oženio se kćerkom vladara grada Mari. Nije nam poznata reakcija njegove prve supruge, kćerke ubijenog Utuhegala, na takvu strategiju. Podizao je hramove u gradovima koji su se nalazili u svim delovima ravnice uključujući tu i novi hram koji je bio posvećen velikom bogu Enlilu. Čak je i Suza priznala njegovu vrhovnu vlast, dok je Avan uspeo da sačuva svoju nezavisnost.

Sumerci su pod vlašću Ur-Namua doživeli svoju poslednju renesansu. Njegova uprava nad tim neosumerskim carstvom, kao i vladavine careva koji su ga nasledili obuhvatile su razdoblje koje nazivamo *Treća dinastija Ura*. Ur-Namu nije bio jedini osvajač ravnice već je njegov značaj u tome što je obnovio civilizaciju. Iznova je podigao bedeme i puteve, iskopao je kanale kako bi u gradove ponovo bila dopremljena sveža voda umesto ustajale, koja se vremenom sakupljala. „Moj grad je pun ribe“, tvrdio je, „a vazduh pun ptica. U mom gradu zasađeno je plodonosno bilje.“[11]

Pesme posvećene Ur-Namuu nisu hvalile samo njegove graditeljske poduhvate već i to što je ponovo uspostavio princip poštovanja zakona i reda:

Ja sam Ur-Namu,

štitim svoj grad.

Udaram na one koji čine velike prestupe i činim da drhte. ...
Stajem nogom za vrat kradljivcima i razbojnicima,
sprečavam sve one koji zlo čine. ...
Sprovodim pravdu i pobeđujem pokvarenost. ...
Putevi su izgrađeni u pustinji, na radost,
A prohodni su zahvaljujući meni. ...
Ja sam dobri pastir čije se stado znatno uvećava.[13]

Makar privremeno, haos je bio sprečen, a vladavina zakona ponovo uspostavljena. Za duži vremenski period sumerski gradovi u ravnici bili su zaštićeni.

VREMENSKA TRAKA 16	
EGIPAT	MESOPOTAMIJA
	Ranodinastičko doba II
Staro carstvo (2696–2181. g. p. n. e.)	(2800–2600. g. p. n. e.)
Treća dinastija (2686–2613. g. p. n. e.)	**Gilgameš**
Džoser	
Četvrta dinastija (2613–2498. g. p. n. e.)	Ranodinastičko doba III (2600–2350. g. p. n. e.)
Snefru	
Kufu	**Lugulanemunda** (oko 2500. g. p. n. e.)
Kafre	**Mesilim**
Menkaur	
Peta dinastija (2498–2345. g. p. n. e.)	**Lugalzageši** (Uma) **Urukagina** (Lagaš)
Šesta dinastija (2345–2184. g. p. n. e.)	Akadsko doba (2334–2100. g. p. n. e.)
	Sargon
	Rimuš
	Najezda Guta
Prvi međuperiod (2181–2040. g. p. n. e.)	Pad Agade (oko 2150. g. p. n. e.)
	Treća dinastija Ura (2112–2004. g. p. n. e.)
	Ur-Namu

Sedamnaesto poglavlje

Prvi jednobožac

Avram napušta Ur oko 2166. godine p. n. e. i putuje u zapadnosemitske oblasti, dok neosumersko carstvo sve više jača

Tokom sumerskih okršaja sa Gutima, građanin Ura po imenu Terah okupio je svoju služinčad, supruge, sinove i njihove porodice i uputio se ka zapadu. U tom domaćinstvu nalazio se i Avram, Terahov sin, kao i Avramova žena Sara, koja je i dalje bila bezdetna.

Terah nije bio sumerskog porekla, već akadskog ili nekog od srodnih plemena. Svoje poreklo vukao je još od Sema, biblijskog praroditelja svih Semita.[1] Rođen u vreme vladavine Naram-Sina, Terah po svemu sudeći nikada nije živeo u Uru koji je bio oslobođen od pretnje Guta. Tokom njegovog detinjstva Ur je koristio prednost koja se ogledala u slabljenju vlasti akadskih vladara, da bi se oslobodio njihove dominacije. U vreme kad je postao otac trojice sinova, poslednji akadski car nalazio se u konačnoj fazi odbrane prestola. I dok su mlađi članovi porodice rasli, Guti su poharali Agadu i slobodno se kretali severnim prostranstvima ravnice.

U vreme kad je Utuhegal nastupao u pravcu Ura kako bi ga ponovo osvojio da bi ga nedugo zatim i izgubio pošto ga je zauzeo njegov zet, Terah i članovi njegove porodice su odlučili da bi im bilo mnogo bolje ukoliko bi se nalazili izvan grada. Napustili su Ur i, prema Knjizi postanja, uputili se u pravcu „Hanana“ – na zapad, u ka obalama Sredozemnog mora, daleko od varvarskih Guta, osvetnički nastrojenih Elamita i ambicioznih Sumeraca.

Teološko objašnjenje za to putovanje, koje nalazimo u *Knjizi postanja, 12*, zasniva se na tome da je Avram čuo glas Gospoda. Nije to bio sumerski ili akadski bog, već sam Gospod. Bog koji je sebi nadenuo zagonetno ime (יהוה), JHVH, što je mogući oblik pojma *biti*.

Izgleda kako je to za Avrama bila potpuno nova ideja. Verovatno je da su Terah i njegovi sinovi bili poštovaoci Sina, boga Meseca i njegove kćerke Inane, božanstava-zaštitnika Ura, možda i samo zato što su svi žitelji tog grada makar na rečima poštovali kult boga Meseca. Takođe, porodičnim imenima bilo je iskazano poštovanje sumersko-akadskom panteonu bogova. Ime Terah ukazuje na povezanost s kultom boga Meseca, Sinom. Sara, Avramova žena, bila je istovremeno i njegova polusestra, Terahova kćerka koju mu je rodila druga supruga. Njeno ime predstavljalo je akadsku verziju imena Sinove žene, boginje Ningal. Terahova unuka Milka očigledno je dobila ime po Sinovoj kćerki koja se zvala Malkatu.[2] Avramovo ime, koje je značilo „uzvišeni otac“, bilo je dvosmisleno. Bez obzira na to, možemo da zaključimo kako je Avramovo i Sarino ime bilo delimično povezano s Mesečevim kultom stoga što im kasnije, tokom povesti, JHVH daje nova imena u kontekstu uspostavljanja saveza. Oba njihova nova imena, Avraham i Sarah, sadrže slog *ah*, što je bio i prvi slog zavetnog imena JHVH, imena koje ih je oslobodilo nasleđa Ura i prevelo pod zaštitu boga *postanja*.

Od tog boga Avram je istovremeno dobio obećanje i zapovest. Obećanje se odnosilo na to kako će od Avrama postati veliki narod i kako će biti blagosloven. Zapovest se odnosila na to kako je on trebalo da napusti svoju zemlju i svoj narod (grad Ur i njegove stanovnike koji su bili mešavina Akađana, Sumeraca i drugih Semita), kao i da ode „u zemlju koju ću ti Ja pokazati“: u zemlju haanansku, koja se nalazila daleko na zapadu.

Mnogi narodi tvrdili su da svoje poreklo vode od posebnog pojedinca koji je uživao božju milost, ali se ovde radilo o prvom takvom slučaju koji je zabeležen u istoriji. Po svojoj krvi Avram se nije razlikovao od Semita koji su se nalazili u njegovom okruženju, ali ni od naroda koji je naseljavao zemlju u koju se uputio. Ali božjom voljom bio je odvojen od ostalih i, kao jedan u mnoštvu Semita, doneo je nešto potpuno novo: ideju o jednom Bogu koji se nalazi izvan politeističkog haosa. On je postao prvi jednobožac.

Umesto da se uputi pravo na zapad, putem koji bi je vodio kroz pustinju, porodica se kretala severozapadno duž pristupačnijeg pravca koji je predstavljala reka Eufrat. Tim pravcem stigli bi do severnih obala Sredozemnog mora. Ali najsevernije što su stigli bila je reka Bilik koja se uliva u Eufrat na mestu gde je trebalo da skrenu levo. Umesto toga, skrenuli su u pravcu istoka prateći malu reku sve dok nisu stigli do grada Harana u kome su se i naselili. Haran se nalazio na značajnom trgovačkom putu. Poput Ura, bio je središte kulta boga Meseca i možda im je sve to delovalo blisko. Terah je stario, a Haran je bio relativno miran.

Dalje na jugu, Ur-Namu je preuzeo tastov tron i proširio svoju vlast na neosumersko carstvo, ali nikad nije dospeo toliko severno da bi obuhvatio i Haran. Preminuo je oko 2094. godine p. n. e., nakon osamnaestogodišnje vladavine. Pogrebne pesme hvalile su ga kao mudrog i odgovornog pastira svog naroda, vladara koji je vratio Sumer samom sebi, ličnost dostojnu da se u zagrobnom životu nađe na prestolu zajedno sa Gilgamešom.[3]

Šulgi, Ur-Namuov sin, preuzeo je njegovo mesto. Nedugo zatim, u roku od četiri ili pet godina, Avram je napustio Haran da bi nastavio putovanje u bogom obećanu zemlju. Uputio se u pravcu jugozapada i konačno stigao u Šehem koji se nalazio zapadno od reke Jordan i na pola puta između dve vodene površine poznate pod nazivima Galilejsko jezero i Mrtvo more.

Haanan je drevni naziv za oblast koja je tokom prvog hiljadugodišta pre naše ere bila poznata pod imenom *Izrael*, kasnije Rimljanima kao *Palestina*, a još kasnije krstašima kao *Levant*. Najranija pojava naziva *Haananac* potiče s tablice koja je pronađena u mestu Mari, Zimri-Linovom utvrđenom gradu, koja je poticala iz razdoblja oko 1775. godine p. n. e. Bio je to uvredljiv osvrt na razbojnike koji su se vrzmali u blizini reke Jordan.[4] Godine 2900. p. n. e. nije postojao naziv za zemlju koju je Gospod obećao Avramu budući da ona nije raspolagala nikakvim etničkim ili političkim identitetom.

Zapadni Semiti su živeli duž prostranstava istočnosredozemne obale Ovaj narod smo pominjali u prvom odeljku ove knjige kad je bilo govora o tome kako su se Semiti mešali sa Sumercima u najranijoj povesti sumerskih gradova. Umesto da se nastane u mesopotamskoj ravnici, Zapadni Semiti nastavili su da se kreću. I dok su njihovi sunarodnici učili Sumerce kako da

se bave poljoprivredom, Zapadni Semiti raštrkali su se duž obala podižući gradove.

Avram je prva ličnost koja se pojavila u toj oblasti. Zapadni Semiti nisu uspostavili jedinstvenu kulturu, niti ostavili zapise, a sve ono što znamo o njima potiče iz ruševina njihovih gradova. Oko 7.000 godina p. n. e. stočari s pripitomljenom stokom i ovcama zaposeli su gradove u čitavoj oblasti. Čatal Hujuk, koji se nalazio daleko na severu i Jerihon, osnovan duboko na jugu, u blizini Mrtvog mora, smatraju se najstarijim gradovima u svetskoj istoriji. Jerihon, koji se nalazio u oblasti na koju su Avramovi potomci polagali pravo, posebno se izdvajao. Većina zapadnosemitskih naseobina, naime, bila su sela koja nisu raspolagala ni sa kakvim odbrambenim sistemima, ali su zato, oko 6.800 godina p. n. e., stanovnici Jerihona podigli izuzetno velike bedeme. Na uglu utvrđenja uzdizala se kula kružnog oblika visine od oko dvanaest metara kako bi osmatrači mogli stalno da nadgledaju okolinu.

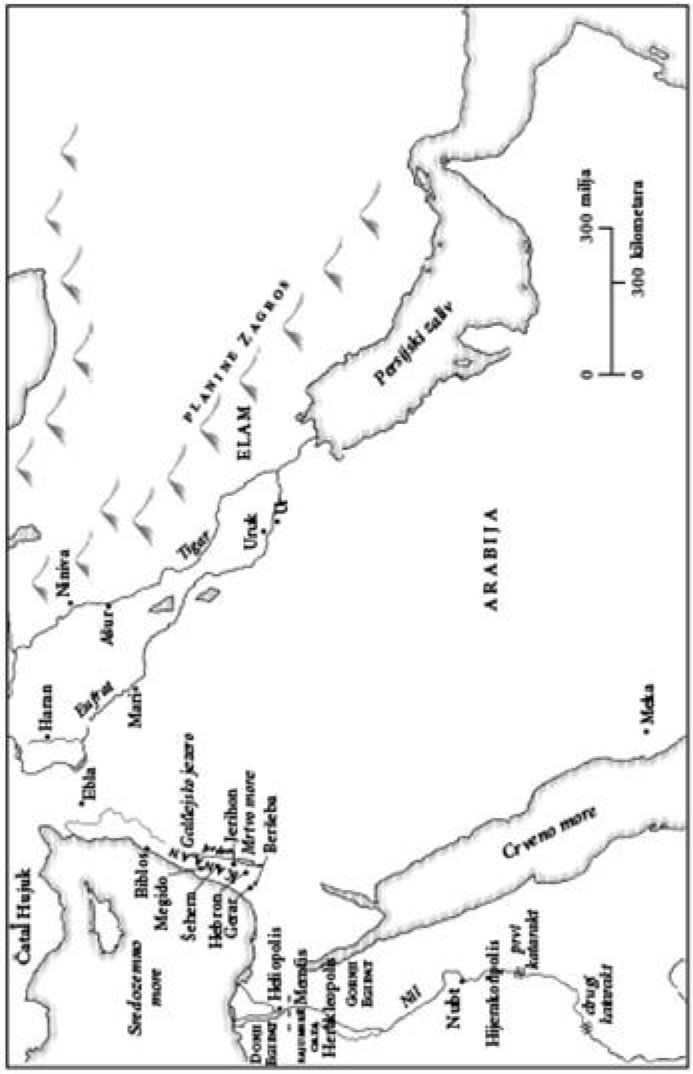
Nije potpuno jasno koga su žitelji Jerihona očekivali da im dođe. Tačno je da je Jerihon bio na mestu gde se nalazio jak izvor pijaće vode,[5] ali ni reka Jordan nije bila mnogo daleko. Bez obzira na to, žitelji Jerihona, baš kao i drugi Zapadni Semiti, gradili su moćne odbrambene zidine kako bi se zaštitili od spoljne opasnosti i stalno su bili na oprezu u slučaju da se ona iznenada pojavi.

Kad je Avram stigao, zapadnosemitski gradovi imali su sopstvene trgovačke puteve, posebno s Egiptom. Biblos, koji se nalazio na sredini obale (Akađanima poznat pod nazivom Gubla, a Semitima kao Gebal), svoju ukupnu privredu bazirao je na prevoženju kedrovine brodovima do Egipta u zamenu za lan i plemenite metale. Severni grad Ebla prikupljao je danak od gradova koji su slali karavane.[6] Grad Megido, podignut u klancu koji je povezivao dolinu reke Jordan i ravnicu Šaron, razvijao se još od oko 3.500 godina p. n. e. Šehem, grad u kome je Avram najpre upitao Gospoda da mu potvrdi svoje obećanje, bio je isto toliko star i verovatno je bio formiran zbog toga što je na tom mestu postojao izvor pijaće vode koji nikada nije presušivao. Autohtonom zapadnosemitskom življu pridružili su se brojni doseljenici koji su tu dospeli sa severa i juga. Najvećim delom bili su Amorićani, pripadnici nomadskog plemena koji su govorili sopstvenim jezikom semitskog porekla, koji su najverovatnije tu stigli s Arabijskog poluostrva.

Avramu se ne može zameriti radoznalost u vezi s tim kako će ta rasparčana oblast postati njegova. Uprkos tome, nije imao mogućnost da dugo tumara tim predelima budući da se posle svega pet godina boravka u njima opet otisnuo na put. Nije bio sam. Arheološki nalazi koji potiču iz razdoblja između 2.400 i 2.000 godina p. n. e. dokazuju da je zapadnosemitska kultura, koja se kontinuirano razvijala u pravcu urbanizacije, iznenada pošla putem manje organizovanog nomadskog načina života što je dovelo do toga da su mnogi gradovi privremeno bili napušteni. Kombinacija ponovne sadnje useva i suše štetno je uticala na vodne resurse i obradive površine. Žitelji velikih naselja, koja su trošila znatne količine vode, bili su prinuđeni da se raštrkaju kako bi preživeli.[7] Ukoliko bismo tome dodali raspad Starog carstva na jugu, Zapadni Semiti su izgubili ne samo plodne oranice, već i njihove najbogatije i najbolje trgovačke partnere, čitavu oblast koja se nekada bogatila zahvaljujući razmeni dobara između Biblosa i drugih gradova. Haotično stanje, koje je vladalo u Starom carstvu, proširilo se i na sever te se Avram uputio u pravcu juga.

„Glad je morila zemlju“, kazuje Knjiga postanja, 12:10, „i Avram iđaše na izvesno vreme na jug, u Egipat, pošto je bila ozbiljna glad.“ U Egiptu je bilo znatno više vode, a makar privremeno, i malo više reda. „Luckastu“ Sedmu dinastiju nasledila je Osma dinastija koju je odlikovalo to što je bila nešto stabilnija, ali potpuno nezanimljiva. Tokom perioda od 146 godina Egiptom je vladalo ukupno dvadeset sedam faraona iz te dinastije, ali nijedno ime nekog od tih vladara nije poznato.

Oko 2160. godine p. n. e. moćni plemić, poreklom iz Heliopolisa, po imenu Ahtoj, snagom svoje ličnosti, veštih savezništava i otvorene sile uspeo je da čitav Egipat stavi pod svoju vlast. Maneto opisuje Ahtoja kao „surovijeg od svih njegovih prethodnika“. Moguće je da je ovaj sud nastao usled velikog krvoprolića koje je zahtevalo ponovno ujedinjenje Egipta.[8] Tokom narednih stotinu godina Ahtojevi naslednici – sedamnaest faraona u neprekinutom nizu koji su, po Manetou, činili Devetu i Desetu dinastiju – vladali su Egiptom koji je skoro potpuno izgubio svoju nekadašnju veličinu. Država nije patila samo od unutrašnjih teškoća, već i od nemogućnosti da brani svoje granice od opasnosti koju je predstavljala najezda Zapadnih Semita, koji su stalno upadali u deltu Nila, pljačkajući je u malim nomadskim grupama.

15. Svet u doba Avrama

U skladu s tradicionalnim datiranjem, Avram je sa suprugom, služinčadi i stokom u Egipat stigao oko 2085. godine. p. n. e. To nije bilo vremenski mnogo daleko od doba faraona Desete dinastije Ahtoja III koji je o zapadnosemitskim osvajačima zapisao:

Odvratni Azijat! Tamo gde se on nađe nedostaje vode, a sve zarasta u korov. ... Nikada se ne zadržava na jednom mestu, već stalno luta i pešice putuje zemljom. ... Azijat je krokodil na rečnoj obali: grabi sve na pustom drumu.[9]

Možda upravo to neprijateljstvo objašnjava zašto je Avram, kad je stigao u Egipat, obznanio kako je Sara njegova sestra, a ne žena. Prema Knjizi postanja, Avram je tokom puta u Egipat pogledao Saru i pomislio: Ona je lepa tako da će faraon verovatno narediti da budem ubijen kako bi je on imao (što ukazuje na to da su Semiti imali podjednako loše mišljenje o Egipćanima).

Avramov strah se ostvario. Faraon (jedan iz niza bezimenih, bezličnih i neupečatljivih vladara Desete dinastije) uzeo je Saru, a Avramu zauzvrat dao darove zato što je svoju lepu sestru doveo u Egipat. Avramu su ostale egipatske ovce, krave, magarci, kamile i sluge. U međuvremenu, ni faraon, ni njegovo domaćinstvo nisu se usrećili. U Knjizi postanja, 12, čitamo kako je Sarino prisustvo u faraonovom haremu izazvalo božansku kletvu koja je pala na njega. Faraon i svi članovi domaćinstva bili su zaraženi nečim što se nazivalo *neh-ga*. Prevod na savremene jezike veoma blago taj pojam tumači kao *kugu* pošto uključuje i vrlo neprijatne rane. Faraon je postao potpuno nezainteresovan za susret sa bilo kojom ženom iz njegovog domaćinstva, a posebno sa Sarom.

Ova neobična priča dobija smisao ukoliko se doda ostatku epike sadržane u Knjizi postanja. Bežeći iz Egipta (i faraona koji je odustao od toga da ubije Avrama plašeći se dodatne božanske osvete), Avram se vratio u Haanan i naselio se u Hebronu koji se nalazio znatno južnije od Šehema. Obećanje po kome bi on trebalo da postane tvorac čitavog novog naroda kao da se nije ostvarivalo. Par je i dalje bio bez dece sve dok Sara nije zašla u godine i bila suviše stara da zatrudni.

Dvadesetak godina nakon što je od Gospoda primio prvu poruku, Avram je dao mali podstrek božjem obećanju. Uzeo je Sarinu sluškinju Hagar kao svoju drugu i nezvaničnu ženu obećavši Sari da će dete koje bi bilo rođeno iz tog odnosa zvanično biti proglašeno za Sarino.

To nije bila nepoznata praksa u sumerskim gradovima – ta pojava bila je regulisana sumerskim zakonima koji su se nazivali *Nuzi tablice* – ali to nije pomoglo Avramu. Obećanje Gospoda u vezi sa stvaranjem novog naroda nije se odnosilo isključivo na Avrama, već na njega i Saru skupa. Avram je trebalo da bude otac novog naroda, a Sara (ne bilo koja plodna i slobodna žena) njegova majka. Kao što je bog bio jedan, novi narod trebalo je da liči na ono što mu je prethodilo, ali da istovremeno predstavlja nešto potpuno novo. Bog iz Knjige postanja sadržavao je neke od kvaliteta prirodnog

panteona, ali je on bio izvan prirode koja ga nije mogla kontrolisati. Novi narod razlikovao bi se od drugih susednih naroda u tome što je nastao kao obećanje boga koji je samo jedan. To obećanje dato je Avramu i Sari, a ne samo Avramu. Podsticaj koji bi davao faraon ili neka druga žena (*Hagar* je bilo egipatsko ime koje je označavalo doseljenika; jedna od sluškinja koju je oboleli faraon darovao Avramu) nije bio prihvatljiv. Neko drugi, a ne jedini bog, pozdravio bi Enlilovu ili Ištarinu pomoć. Tek nakon epizode s Hagar, Gospod je ponovio obećanje dato Avramu davši mu novo ime, *Avraham*, čime je stavio pod svoju božansku zaštitu njega i njegove potomke.

Nedugo zatim, Avram je ponovo video uplašenog faraona koji je vladao Gerarom, gradom koji se nalazio južno od Hebrona, u oblasti Negev, između Egipta i Haanana. I ovog puta, u strahu da može da bude skrajnut, Avram je insistirao kako je Sara bila njegova sestra. I ovog puta ona je postala deo faraonovog harema.

Kao posledica toga, sve žene u čitavom vladarevom domaćinstvu postale su jalove sve dok Sara ne beše vraćena tamo otkud je i došla (faraon Abimeleh „suzdržavao se da je dodirne“ što ukazuje na to da nisu samo žene bile onemogućene u ispoljavanju svojih prirodnih funkcija). I ovog puta čitava priča bila je nabijena rasnim identitetom naroda koji je Gospod obećao da će stvoriti.

Knjiga postanja svakako je nastala znatno kasnije u odnosu na događaje koje opisuje namerno odabranim starovremenskim načinom pripovedanja. U biblijskim tekstovima uobičajeno su korišćena imena koja su bila poznata onovremenim čitaocima, a ne imena koja su bila u upotrebi u prošlosti: „Ur haldejski“ jedan je od takvih naziva budući da je oblast koja se nalazila duž severnih obala Persijskog zaliva nazivana „zemljom Haldejaca“ i to najranije u vreme vladavine asirskog cara Asurnasirpala II. Avram je imao posla s Amorićanima. Abimeleh, vladar Gerara, nazivan je Filistejcem. Ova imena nalaze se u vezi s kasnijim političkim identitetima koji su nastali u vreme kada su Zapadni Semiti zauzeli tu oblast i počeli da se bore za nju.

Ipak, ukoliko su imena u tekstu namerno navedena u njihovom drevnom obliku, događaji koji su opisani pokazuju jasno uočavanje razlike ne samo između Avrama i Egipćana, već i Avrama i Abimeleha. Time je prvi put bilo moguće da se o Zapadnim Semitima govori kao o pripadnicima drugog naroda.

Još od najranijih vremena osnovni identitet naroda u Sumeru nije bio „sumerski“. Oni su bili građani Ura, Lagaša ili Uruka od kojih su svi primarnu lojalnost iskazivali prema različitim božanstvima, dok su istovremeno prihvatali postojanje svih ostalih. Uspon Sargonovog Akadskog carstva doneo je promenu koja se odnosila na to da su se dva naroda, kao Sargonovi podanici, našla unutar istih političkih granica iako nisu izgubila svoje osnovne razlike. Pljačkaški nastrojeni Guti tome su još više doprineli. Dva različita naroda mogla su ipak da dele zajednički identitet *civilizovanih* koji ih je suprotstavio u odnosu na neku treću stranu.

Sada je Avram, koji je tumarao po zapadnim oblastima i služio se jezikom toliko sličnim onom koji su koristili Zapadni Semiti, s njima mogao da se sprorazumeva bez većih teškoća. Za razliku od Abimeleha, još jednog Zapadnog Semita, on je to bio po svom izboru.

Kada je Božje obećanje konačno bilo ispunjeno, a Isak bio rođen, stvoren je novi narod čijim je pripadnicima dat i telesni znak. Gospod je zapovedio Avramu da obreže sebe, svoje sinove i druge članove svoje porodice što je trebalo da predstavlja znak njihove različitosti. (Smatra se da je taj znak najverovatnije trebalo da ih u ključnim trenucima spreči da se mešaju s pripadnicima drugih naroda.) Kasnije, kad je Avram poželeo da pronađe suprugu svom sinu, nije dozvolio Isaku da se oženi pripadnicom Zapadnih Semita među kojima su živeli. Umesto toga, on je svog slugu poslao sve do severozapadne Mesopotamije kako bi odatle doveo neku krvnu srodnicu, njegovu dalju rođaku Rebeku, koja je poticala iz onog dela rodbine koja je ostala u Haranu.

Novi narod potekao je iz starog.

I Hagarin sin je bio drugačiji.

Uz Avramovo odobrenje Sara je oterala trudnu Hagaru. Ona je otišla putem koji je vodio u Hebron, prošla je pored Beršebe i uputila se na jug, u Egipat. Vraćala se kući.

Ali Avramov sin ipak nije postao deo haosa koji je Egiptom vladao tokom Prvog međuperioda. Hagar je, prema Knjizi postanja, 16, na putu doživela susret sa Božjim glasnikom te je i njoj dato obećanje. Kao svojevrstan odraz u ogledalu, u odnosu na ono što je rečeno Sari, i Hagarina deca biće osnivači novog, mnogoljudnog naroda.

Tako se Hagar vratila u Avramovo domaćinstvo. Kad se rodila, beba je dobila ime Ismael i odrastala je u očevom domaćinstvu. Tradicionalno, Arapi smatraju da potiču od njega. Prema Kuranu (koji je bio napisan znatno kasnije u odnosu na događaje koje opisuje, i u poređenju s *Knjigom postanja*) Avram – Ibrahim, u arapskom izgovoru, bio je prvi koji je poštovao Alaha, jednog boga, a ne zvezde, Mesec ili Sunce. Kad je odrastao, Ismael se zajedno s Ibrahimom uputio u grad Meku u Arabiji, koji se nalazio na jugozapadu poluostrva te su tamo zajedno podigli Kabu, prvo zdanje namenjeno praktikovanju kulta Alaha. Kuran zapoveda svim Alahovim sledbenicima, „narodu *Knjige*", da se okrenu ka tom zdanju. „Gde god da se nalazite", piše u Kuranu, „okrenite svoja lica u tom pravcu. … odakle god da polazite, okrenite svoja lica u pravcu Svete džamije; gde god da ste, okrenite svoja lica u tom pravcu."[10]

* * *

U neosumerskom carstvu iz koga je Terah pobegao došlo je do nemira.

Šulgi, koji je na prestolu grada Ura nasledio svog oca, ambicioznog Ur-Namua, proveo je prvu fazu vladavine u pokušajima da smiri situaciju u državi. Nakon dvadeset godina provedenih na prestolu, što se pokazalo kao razdoblje koje je bilo kraće od polovine trajanja njegove vladavine, Šulgi je počeo reorganizaciju svog carstva.[11] Takav proces zahtevao je i određeni stepen osvajanja. Šulgi je krenuo u vojne pohode na daleki sever, sve do malih gradova Asura i Ninive, pa dalje, sve do obala Tigra ka oblasti u kojoj su živeli Elamiti kako bi osvojio Suzu. Nikad se nije uputio toliko daleko da bi pokorio elamitske visoravni na kojima su tamošnji vladari iz dugovečne dinastije Simaš održavali svoju samostalnu vlast. No, tamo gde su bili zaustavljani Šulgijevi osvajački pohodi, počinjala su njegova pregovaranja. Šulgi je sklapao mirovne sporazume i stvarao savezništva s nizom malih gospodara i vojskovođa, udajući tri svoje kćerke za vladare oblasti koje su se nalazile na elamitskom području. Svoju teritorijalno narastajuću državu podelio je na mnogo provincija na čijem su se čelu nalazili zapovednici koji su ga o svemu izveštavali. Bilo je to carstvo kojim su vladali zakoni i dogovori, zasnovano na pravilima koje su njegovi podanici morali da poštuju. Oni nisu morali da budu lojalni isključivo zbog

toga što je Šulgi raspolagao ratnicima koji su mogli da ostvare njegove zahteve već i stoga što su ga izabrali bogovi s posebnim ciljem:

Majka Nintu te je dojila,
Enlil ti je uzdigao glavu,
Ninlil te je volela ...
Šulgi, car Ura.

Najpre ga je zavolela boginja Inana koja se u njega zaljubila najviše zbog njegovih seksualnih veština:

Pošto je sklonio kosu iz mog krila. ...
Pošto je u postelji govorio milozvučne reči, ...
Zarekoh se da ću se založiti za njega.[12]

Njega je voleo i Nana, božanstvo Meseca. U znak zahvalnosti svojim božanskim zaštitnicima, Šulgi je u Uru podigao najveći zigurat, neosumerski pandan velikoj piramidi. Bila je to grandiozna religijska građevina, na sumerskom jeziku nazvana „Zdanje čiji su temelji obavijeni nasiljem“.[13] Želeći da vlada pravedno, kao što su to bogovi tražili od njega, Šulgi je doneo novi niz zakona. Iako sačuvani samo fragmentarno, oni predstavljaju prve zakone u istoriji sveta koji su za određeni prestup predviđali odgovarajuću sankciju.[14]

Dok je Šulgi vladao Urom, Avram se trudio da svoju porodicu učini bezbednom. Bilo je to teško vreme za boravak u Haananu. Tokom tog razdoblja zidine Jerihona bile su oštećivane i iznova obnavljane čak sedamnaest puta.[15]

Avram nije bio tvorac samo jednog, već dva naroda. Obojica njegovih sinova bili su označeni simbolom saveza. Ceremonijalno uklanjanje kožice stvorilo je fizičku razliku između njih i drugih Semita koji su se nadmetali za vlast nad surovom oblašću između obala Sredozemnog mora i reke Jordan. Međutim, obrezivanje nije predstavljalo prednost u njihovoj borbi

za teritorije. Kad je Sara preminula, čitavih trideset godina nakon što je rodila Isaka, porodica je raspolagala s toliko malo zemlje da je Avram bio prinuđen da od obližnjeg zapadnosemitskog zemljoposednika kupi pećinu kako bi sahranio svoju suprugu.

Vremenska traka 17

EGIPAT	MESOPOTAMIJA
Četvrta dinastija (2613–2498. g. p. n. e.)	Ranodinastičko doba III (2600–2350. g. p. n. e.)
Snefru	
Kufu	**Lugulanemunda** (oko 2500. g. p. n. e.)
Kafre	**Mesilim**
Menkaur	
Peta dinastija (2498–2345. g. p. n. e.)	**Lugalzageši** (Uma) **Urukagina** (Lagaš)
Šesta dinastija (2345–2184. g. p. n. e.)	Akadsko doba (2334–2100. g. p. n. e.)
	Sargon
	Rimuš
	Najezda Guta
Prvi međuperiod (2181–2040. g. p. n. e.)	
Sedma i Osma dinastija (2181–2160. g. p. n. e.)	
Deveta i Deseta dinastija (2160–2040. g. p. n. e.)	Pad Agade (oko 2150. g. p. n. e.)
	Treća dinastija Ura (2112–2004. g. p. n. e.)
	Ur-Namu
	Šulgi Avram putuje u Haanan

Osamnaesto poglavlje

Prva prirodna katastrofa

Između 2037. i 2004. godine p. n. e. u Sumeru Treća dinastija Ura bila je pobeđena najezdom, pobunom i glađu

U neosumerskom carstvu kojim su vladali carevi Treće dinastije Ura vladavina zakona i reda bila je impresivna, ali kratkog veka.

Nakon veoma duge i plodne četrdesetsedmogodišnje vladavine, Šulgi je presto predao svom sinu koji je tada već i sam bio u poodmaklim godinama. Nakon njegove kratke, osmogodišnje vladavine, Šulgijev unuk po imenu Šu-Sin nasledio je presto. Tokom vladavine ovog četvrtog vladara iz Treće dinastije Ura carstvo je počelo da se raspada.

Vladavinu Šu-Sina obeležila je narastajuća pretnja: Amorićani, zapadnosemitski nomadi koji su se sada nalazili u blizini zapadne granice, između Haanana i oboda neosumerskog carstva. Sumerci su ih nazivali *Martu* (ili *Amuru*) i bili su prinuđeni da se s njima neposredno sukobe zbog nečega čega nije bilo u izobilju: plodnog zemljišta.

* * *

Vekovima, ako ne i milenijumima, gradovi u ravnici uz pomoć irigacionih sistema uzgajali su dovoljne količine žitarica kako bi prehranili svoje sve brojnije stanovništvo. Kopani su kanali koji su rečna korita povezivali s rezervoarima kako bi poplavne vode oticale u planski građene bazene odakle su tokom sušnih meseci tim kanalima odvođene do polja.

Međutim, vode Tigra i Eufrata, mada dovoljno sveže da održe život, bile su blago slane. Kada bi se takva voda našla u rezervoarima ona je dobijala dodatne količine soli iz same zemlje koja je bila bogata mineralima. Voda je potom tekla preko polja i ostajala pod sunčevim zracima. Najveći deo vode upijala bi isušena zemlja, ali je jedan deo isparavao ostavljajući za sobom na zemlji znatno više soli nego što je to prvobitno bio slučaj.

Sam proces, nazvan *salinizacija*, vremenom je rezultirao tolikom količinom soli u zemljištu da su usevi počeli da trunu. Žito je bilo posebno osetljivo na pojavu soli u zemljištu. Istorijski izvori nastali u sumerskim gradovima u razdoblju pre 2000. godine p. n. e. pokazuju prelaz sa žita na ječam koji je bio mnogo otporniji na veće količine soli. U tim vremenima je i ječam teško uspevao da raste u tako slanom zemljištu. Žito je slabo rađalo. Slično se desilo i s mesom budući da kad nije bilo dovoljno žita za ljudsku upotrebu, bilo ga je manje i za životinjsku. Stoka je odvođena sve dalje na ispašu kako bi se našla kvalitetna trava.

U vreme vladavine Šu-Sina pisari su zabeležili kako je zemljište u pojedinim poljima „pobelelo“.[1] Onovremena izreka ukazuje na brige zemljoradnika usled povećane koncentracije soli u zemljištu. Jedna od izreka koje se nalaze u zbirci nastaloj u to vreme glasi: „Kako da zemljoradnici sade pšenicu kad ne znaju dovoljno ni o sadnji ječma?“ Druga izreka kaže kako će isključivo „muškarac“ koji izranja iz reke – pretpostavlja se da se to odnosilo na nekog snažnog – „pojesti so“ iz zemljišta.[2]

Sumerski zemljoradnici nisu bili toliko neupućeni u osnovna znanja u vezi s poljoprivredom da nisu znali u čemu je bio problem. No, jedini način da se on reši podrazumevao je to da se sadnja ne vrši svake godine te da se primeni praksa koja je predviđala sadnju korova s dubokim korenjem i spuštanje ustava čime je so spirana s površine zemljišta.[3] Ipak, postavljalo se pitanje čime će se u međuvremenu prehraniti stanovništvo sumerskih gradova. Takođe, pitanje je bilo i kako izmiriti izuzetno visoke poreske obaveze koje je Šulgi uspostavio, a njegovi naslednici održavali, s idejom da se omogući postojanje brojnog i organizovanog državnog aparata.

Da se nije pristupilo organizovanoj sadnji korova, polja bi vremenom postala toliko zatrovana da bi poljoprivrednici u potpunosti bili prinuđeni da ih napuste na period od možda i pola veka kako bi zemljištu omogućili

da se oporavi. Sve to je doprinelo da amorićanski prelazi preko sumerskog plodnog zemljišta ne izazivaju samo bes, već i egzistencijalni strah. Mesopotamska ravnica nije raspolagala neograničenim površinama pod obradivim zemljištem. Antropolozi su to nazvali „ograničenim obradivim zemljištem“, koje je jasno bilo limitirano susednim planinama i pustinjama.

Sve manje količine žitarica učinile su da sumersko društvo počne da gladuje, da bude podložnije bolestima, svadljivije i manje sposobno da se brani. Uz manji priliv poreskih prihoda prikupljanih na ime roda žitarica, vladari Treće dinastije Ura nisu mogli u potpunosti da isplate svoje vojnike, a upravo tada su Amorićani, koji su često upadali na područje Sumera, lako mogli biti oterani.

U prve tri godine vladavine Šu-Sin je doživljavao sve veće poraze na granicama. Tokom četvrte godine bio je toliko očajan da je pokušao i s potpuno novom strategijom koja do tada nikada nije bila primenjena: naredio je da se podigne masivni zid u ravnici između Tigra i Eufrata, koji je bio dugačak više od dve stotine pedeset kilometara. To je učinio vođen namerom da zaustavi Amorićane.

Zid se pokazao potpuno beskorisnim. Sin Šu-Sina, Ibi-
-Sin, uskoro je odustao i od namere da brani zemlju koja se nalazila iza zida. Siromaštvo, nered i spoljni napad doveli su do postepene razgradnje njegovog carstva ne samo usled najezde Amorićana, već i zbog nezadovoljstva sopstvenog izgladnelog i nezadovoljnog naroda. Tokom druge godine vladavine Ibi-Sina, grad Ešnuna, koji se nalazio u severnim oblastima carstva, pobunio se odbivši da plaća danak, a vladar nije imao vojnike pomoću kojih bi pobunjeni grad ponovo stavio pod svoju vlast. Naredne godine elamitski vladar Enšana – oblasti koja je uslovno bila pod sumerskom vlašću, ali je pola stoleća pre toga putem braka uspostavila savezništvo sa Šulgijem – odbacio je pola veka star sporazum i proterao Sumerce iz grada Suze. Dve godine kasnije i grad Uma se oslobodio sumerske vlasti. Nakon tri godine, u osmoj godini Ibi-Sinove vladavine, ugledni grad Nipur odbio je da i dalje priznaje njegovu vrhovnu vlast.

Ono najgore trebalo je tek da se dogodi. Kako je gubio na snazi, Ibi-Sin je svojim vojnim zapovednicima davao sve veću samostalnost u delovanju. Tokom desete godine njegove vladavine jedan od tih zapovednika semitskog porekla, po imenu Išbi-Era, počeo je sopstveni pohod na vlast.

Grad Ur trpeo je posledice gladi usled već pomenutih slanih polja, kao i nestašice mesa i žitarica. Ibi-Sin je uputio svog pouzdanog zapovednika Išbi-Eru na sever, u gradove Isin i Kazalu kako bi obezbedio potrebne namirnice. Čitav niz pisama sačuvanih na glinenim tablicama svedoči o Išbi--Erinoj strategiji. Najpre je Išbi-Era pisao caru objašnjavajući mu da, kad bi mu Ibi-Sin poslao još brodova uzvodno rekom i dao mu još veća ovlašćenja, on bi mogao da dopremi žitarice. U suprotnom, bio bi prinuđen da ostane u Isinu.

Potrošio sam dvadeset talenata srebra na žitarice, i nalazim se ovde u Isinu s njima. Sada sam doznao da su Martu napali središnje oblasti koje se nalaze između nas. Ne mogu se vratiti do tebe sa žitaricama ukoliko mi ne pošalješ šest stotina brodova i daš mi zapovedništvo nad Isinom i Nipurom. Ukoliko to učiniš, mogu ti doneti toliko žitarica da bude dovoljno za petnaest godina.[4]

Ovo je bila otvorena iznuda što je Ibi-Sinu postalo jasno kada mu je pisao i zapovednik grada Kazalu, žaleći se kako je Išbi-Era, pod izgovorom da prikuplja žitarice za potrebe vladara, zauzeo Nipur, poharao nekoliko obližnjih gradova, nametnuo svoju vlast u još neke od njih i da sada preti da zauzme i grad Kazalu. „Neka moj car zna da nemam saveznika“, žalio se zapovednik, „nikoga ko bi mi se našao u pomoći.“

16. Raspad Sumera

Ibi-Sin nije mogao da preduzme ništa protiv Išbi-Ere koji je oko sebe imao mnoštvo njegovih vojnika i najveći deo hrane. Njegovo uzvratno pismo upućeno zapovedniku grada Kazalu ispunjeno je očajem:

Dao sam ti jedinice i stavio ti ih na raspolaganje. Ti si zapovednik grada Kazalua. Pa kako to da ti onda nisi znao šta Išbi-Era smera? Zašto nisi … krenuo na njega? Sada Išbi-Era može da traži da bude car. A on čak i nije Sumerac. Sumer je ponižen u očima bogova, a svi gradovi za koje si ti bio odgovoran odmah su prešli Išbi-Eri. Naša jedina nada je da će ga Marti zarobiti.[5]

Amorićani nisu zarobili Išbi-Eru i, kao što je Ibi-Sin strahovao, odmetnuti zapovednik proglasio se prvim carem dinastije Isin, s prestonicom u gradu Isinu i teritorijom u severnim oblastima koje su prethodno bile pod vlašću Ura. Ta dinastija sačuvaće se od amorićanske opasnosti i vladaće severnim delom ravnice dvesta godina. U međuvremenu, Ibi--Sinu je ostao Ur, središte njegovog carstva koje se raspadalo.

U tom trenutku doleteli su i lešinari. Godine 2004. p. n. e. Elamiti, sada ujedinjeni pod vlašću vladara koji se zvao Kindatu i oslobođeni vrhovne sumerske vlasti, bili su spremni da se svete zbog višedecenijskog ugnjetavanja. Prešli su Tigar, srušili zidine Ura, spalili palate, sravnili sa zemljom sveta mesta i označili konačni kraj sumerskog doba. Ona polja koja nisu bila ispošćena solju, bila su spaljena. Sam Ibi-Sin odveden je kao zarobljenik u Anšan.

Kasnije nastale pesme izražavaju žal za padom Ura i to ne samo u kontekstu grada, već i čitave kulture:

Leševi su gomilani na uzvišenim gradskim kapijama,

na ulicama na kojima su se nekada održavale svetkovine glave su ležale pobacane,

tamo gde se igralo, tela su ležala na gomilama. ...

U reci se skupljala prašina,

u gradu više nije bilo tekuće vode,

polja koja su ranije bila prekrivena travom sada su spržena.[6]

Pad Ura nije pokazao samo slabost Ibi-Sina, već, što je bilo znatno kobnije, nemoć Nane, boga Meseca i drugih božanstava koja su bila zaštitnici osvojenog grada, bogova koji nisu bili u stanju da odbrane ono što je bilo njihovo.

Oče Nana,

tvoja pesma pretvorena je u plač,

tvoj grad tuguje pred tobom, poput deteta izgubljenog na ulici,

tvoj dom pruža ruke ka tebi,

i vapi, „Gde si?

Koliko ćeš još dugo nemo posmatrati svoj grad?“[7]

Avram i Terah pobegli su iz Ura i odbacili kult poštovanja boga Meseca, u strahu da ih nije mogao zaštititi. Konačno, pokazalo se da on nije mogao da zaštiti ni sopstveni hram. Stari bog prirode, baš kao i polja Ura, izgubio je svoju snagu.

Sumersko doba konačno je bilo okončano. Semiti, Akađani i Amorićani, kao i Elamiti vladali su ravnicom koja više nikada nije bila toliko plodna kao što je to bio slučaj u vreme najranijih vladara kad je sveža voda tekla kroz zelena polja.

VREMENSKA TRAKA 18	
EGIPAT	MESOPOTAMIJA
Peta dinastija (2498–2345. g. p. n. e.)	Lugalzageši (Uma) Urukagina (Lagaš)
Šesta dinastija (2345–2184. g. p. n. e.)	Akadsko doba (2334–2100. g. p. n. e.)
	Sargon
	Rimuš
	Najezda Guta
Prvi međuperiod (2181–2040. g. p. n. e.)	
Sedma i Osma dinastija (2181–2160. g. p. n. e.)	
Deveta i Deseta dinastija (2160–2040. g. p. n. e.)	Pad Agade (oko 2150. g. p. n. e.)
	Treća dinastija Ura (2112–2004. g. p. n. e.)
	Ur-Namu
	Šulgi Avram putuje u Haanan
	Pad Ura (2004. g. p. n. e.)

Treći deo

BORBE

Devetnaesto poglavlje

Borba za ponovno ujedinjenje

Između 2181. i 1782. godine p. n. e. Mentuhotep I ujedinio je razjedinjeni Egipat čime je otpočelo razdoblje Srednjeg carstva

Više od veka i po Egipat nije imao faraona čije je ime zasluživalo da bude upamćeno.

Avram je u Egipat stigao tokom perioda vladavine faraona Devete i Desete dinastije, dve vladarske porodice koje su se najverovatnije preklopile. Prema Manetou, Devetu dinastiju uspostavio je faraon po imenu Ahtos, koji je Egiptom vladao iz Herakleopolisa, grada koji se nalazio daleko na jugu. Ahtos je, kaže nam Maneto, bio najsuroviji faraon koga je Egipat ikada imao. „Povređivao je ljude širom Egipta.“[1]

Faraon koji se u pisanim izvorima pominje kao *Ahtos I* bio je u stvari zapovednik oblasti čije je središte bio grad Herakleopolis. Tradicija koja govori o faraonovoj surovosti verovatno potiče od njegovih pokušaja da oružanim sredstvima zagospodari čitavim Egiptom. Skoro odmah nakon Ahtosove smrti (Maneto je zabeležio kako je faraon poludeo, kao i da ga je pojeo krokodil što je tumačeno kao čin božanske osvete) jedan drugi „faraon“, daleko na jugu, proglasio se za egipatskog vladara. Zvao se Intef i čitavim Egiptom vladao je iz grada Tebe.

Maneto je zapisao kako je Ahtosovu Devetu dinastiju nasledila Deseta, a potom i Jedanaesta. Ono što se zapravo desilo bilo je to da su vladari Devete, Desete i Jedanaeste dinastije istovremeno vladali. „Vladavina“ je neobična reč. Buntovni vojni zapovednici međusobno su se sukobljavali kako bi uspostavili sopstvenu vlast nad celokupnim Egiptom, dok su drugi zapovednici oblasti nastavili da čine šta su hteli. Natpis jednog od tih

zapovednika (ili *nomarha*; oblasti kojima su upravljali *nomarsi* nazivane su *nomama*) pokazuje potpuno odbacivanje bilo kakvih pretenzija faraona nad Herakleopolisom i Tebom. „[Ja sam] nadzornik sveštenika, nadzornik pustinjskih oblasti, nadzornik plaćenika, veliki gospodar noma“, hvalio se Anktifi. „Ja sam početak i vrhunac čovečanstva. … Prevazišao sam svečanosti mojih prethodnika. … Čitav Gornji Egipat je umirao od gladi, a ljudi su jeli svoju decu, ali ja nisam dozvolio da bilo ko umre od gladi u ovoj nomi. … Nikada nisam dozvolio da iko iz ove nome, zbog bilo kakve potrebe, ode u drugu. Ja sam junak bez premca.“[2] Anktifi je, makar u sopstvenim očima, bio ravan svakom faraonu.

Manetoovo pažljivo nadovezivanje dinastija nastalo je usled njegove odlučnosti da čitav taj haos stavi u okvire drevnog međudinastičkog nasleđivanja. Čak i celih pet stotina godina nakon događaja, Maneto nije tako lako mogao da se pomiri s tim da je vlast boga Horusa na Zemlji nestala. U tome nije bio sam. Ono što nam natpisi koji potiču iz tog razdoblja svedoče jeste da su egipatski pisari ignorisali stvarnost koja se ogledala u razgradnji njihove zemlje (drugi drevni popisi vladara pretvaraju se kako Deveta i Deseta dinastija nikada nisu ni postojale, dok su Jedanaestu samo delom priznavali)[3] ili su pokušavali da koriste pojmove koji nisu bili toliko zastrašujući. U Egiptu nije bilo bezvlašća. Samo se privremeno vratilo staro sukobljavanje između severa i juga. To neprijateljstvo nije bilo ništa novo, a u prošlosti se uvek pojavljivao faraon kako bi izvršio ujedinjenje.

Tako nalazimo da Intef I, pretendent iz Tebe, u svojim natpisima sebe naziva „Vladarem Gornjeg i Donjeg Egipta“.[4] Ovo je zaista bilo suviše pretenciozno budući da on svakako nije bio vladar Donjeg Egipta, a verovatno nije ni kontrolisao veći deo Gornjeg Egipta. Uprkos svemu, to ga je uvrstilo među one gornjoegipatske faraone kojima je tradicionalno polazilo za rukom da pobunjenički jug ponovo stave pod svoju vlast. Intefovi ratnici su se više puta borili sa suparnicima koji su dolazili iz Herakleopolisa u događajima koji su predstavljali svojevrsno obnavljanje drevnih bitaka između severa i juga. U međuvremenu je došlo do sloma rivalskih zapovednika noma i upada Zapadnih Semita u Deltu što je dovelo do narušavanja nekad slavne egipatske prošlosti. „Ratnici su se sukobljavali s ratnicima“, piše u jednom istorijskom izvoru iz tog razdoblja. „Egipat se bori u grobljima, uništavajući grobove u osvetničkom besu.“[5]

I tada, na sredini perioda vladavine faraona Jedanaeste dinastije, Mentuhotep I stupa na tebanski presto.

Mentuhotep, koji je ime dobio po tebanskom bogu rata, proveo je prvih dvadeset godina vladavine prodirući sa svojim jedinicama na teritoriju Donjeg Egipta. Za razliku od Narmera i Kasekemvija koji su vladali pre njega, on nije samo morao da nastupa protiv ratnika severnjačkog vladara, već i protiv svih onih nomarha koji su mu se nalazili na putu. Jedna od njegovih velikih pobeda bila je ona protiv zapovednika Abidosa. Surovost ovog preuzimanja obeležena je makar jednom masovnom grobnicom u koju je bilo pokopano šezdeset ratnika stradalih u jednoj bici.[6]

Dok se probijao na sever pred njim su se povukli vojnici faraona Desete dinastije iz Herakleopolisa. Samo što je Mentuhotep stigao do Herakleopolisa, u tom gradu je preminuo faraon iz Desete dinastije. Borba za presto potpuno je srušila odbrambeni sistem te je Mentuhotep bez ikakvih prepreka ušao u grad.

Sada je gospodario Tebom i Herakleopolisom, ali je Egipat bio daleko od ujedinjenog. Nomarsi nisu bili voljni da predaju svoju dugogodišnju vlast, a oružani sukobi s različitim oblastima nastavili su se godinama. Portreti egipatskih dvorskih zvaničnika koji potiču iz tog razdoblja prikazuju ih kako nose oružje, a ne papiruse ili druga službena pomagala, što nam omogućava da pretpostavimo kako je odlazak na posao još dugo vremena bio veoma opasan.[7]

Međutim, do momenta kada je otpočeo trideset devetu godinu svoje vladavine, Mentuhotep je mogao da izmeni način pisanja svog imena. Njegovo novo ime, posvećeno bogu Horusu, bilo je, na iznenađenje malobrojnih, „Ujedinitelj dve zemlje“. Naime, njegovo bezmalo četrdesetogodišnje vojevanje radi sticanja vlasti imalo je malo toga s neprijateljstvom između severa i juga. Stara paradigma građanskog rata pružila mu je mnogo bolju priliku da sebe postavi kao velikog faraona koji je i ovog puta spasao Egipat.

Njegovo samohvalisanje urodilo je plodom. Nedugo zatim njegovo ime počelo je na natpisima da se spominje uz Narmerovo. Bio je hvaljen kao drugi Narmer, jednak legendarnom faraonu koji je prvi ujedinio Gornji i Donji Egipat.

* * *

Mentuhotepova vladavina označila je i kraj Prvog međuperioda, kao i početak novog razdoblja u istoriji Egipta, Srednjeg carstva, koje je bilo obeleženo napretkom. Prema Manetou, Mentuhotep je vladao pedeset godina.

Mada tekstovi u grobnicama kao njegove supruge identifikuju najmanje pet žena, nijedan istorijski izvor nastao tokom njegove vladavine ne spominje sina.[8] Naredna dva faraona nisu bila u srodstvu s njim, niti su međusobno bila povezana po poreklu. Treći u nizu, faraon Amenemhet I, koji je nekada služio Mentuhotepa I kao vezir, poticao je iz staleža običnih građana. Deluje da je ideja božanskog porekla vladarske porodice, mada i dalje poštovana na rečima, u stvarnosti bila potpuno napuštena.

Amenemhet I bio je rodonačelnik Dvanaeste dinastije. Južnjak po mestu rođenja (prema natpisima, njegova majka poticala je iz Elefantine, koja se nalazila duboko na teritoriji Gornjeg Egipta), Amenemhet I odmah je sebe svrstao među najveće ujedinitelje tako što je sebi podigao potpuno novu prestonicu, baš kao što je to učinio i Narmer želeći da proslavi što je zagospodario čitavom državom. Novu prestonicu, koja se nalazila tridesetak kilometara južno od Memfisa, nazvao je „Ona koja drži dve zemlje“ („Idž-tavej“).[9] Ona je trebalo da mu posluži kao tačka ravnoteže između severa i juga. Iako je i dalje ostao središte kultova egipatskog panteona i mesto gde su se nalazili najsvetiji hramovi u zemlji, Memfis više nije bio i lokacija na kojoj je faraon obitavao.

Amenemhet je takođe naložio da pisari napišu „proročanstvo“ koje se odnosilo na njega, dokument koji je počeo da se širi Egiptom ubrzo pošto je stupio na presto. „Nerfertino proročanstvo“, najverovatnije nastalo u vreme faraona Snefrua, pet stotina godina pre toga, počinjalo je žalopojkom faraona Snefrua kako će Egipat pasti pod vlast azijatskih osvajača koji će doći s istoka (što je jasan primer brige nastale znatno ranije budući da se tako nešto sigurno nije moglo dogoditi tokom Snefruove vladavine). Na sreću, Snefruova saga bila je pozitivno predskazanje:

Faraon će doći s juga. ...

Preuzeće Belu krunu,

Nosiće Crvenu krunu. ...
Azijati će pasti pod njegovim mačem,
Pobunjenici pred njegovim gnevom, izdajnici pred njegovom moći. ...
[On će] podići „vladarske zidine“,
da bi Azijate sprečio da prodru u Egipat.[10]

Amenemhet je tada počeo realizaciju tog proročanstva. Uz pomoć svog sina Senusreta poveo je vojnu kampanju protiv „stanovnika pustinje“ koji su prodrli u Deltu.[11] Takođe, istočno od Delte podigao je tvrđavu kako bi sprečio upad drugih osvajača i, sasvim očekivano, nazvao je „vladarske zidine“.

Pred sam kraj svoje vladavine Amenemhet je bio dovoljno moćan sebi podigne piramidu koja se nalazila blizu novog grada Idž-tavaj. Bila je to piramida malih dimenzija, ali je ona predstavljala spomenik koji je svedočio o ponovnom uspostavljanju starog poretka. Amenemhet je zasigurno osećao kao da korača stopama svojih velikih prethodnika Narmera, Kufua i Kafrea. Faraonova moć ponovo se nalazila na uzlaznoj putanji.

Ali tada su ubili Amenemheta.

* * *

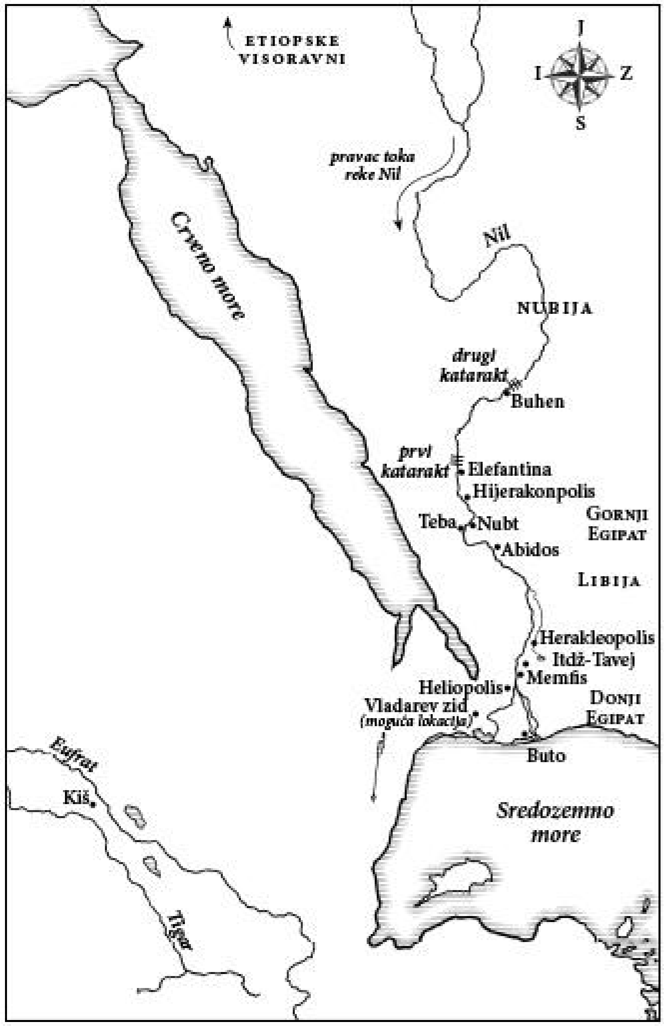
Senusret I je zatim, očevim rečima, zapisao priču o Amenemhetovom ubistvu. „Probudio sam se kako bih se borio“, kazuje mrtvi Amenemhet, „i videh da je to bio napad mojih telesnih čuvara. Da sam brže uzeo oružje u ruke, naterao bih bednike da se povuku. … Međutim, ne postoji onaj koji je moćan tokom noći, onaj koji se može boriti sam. … Moja povreda desila se kad nisam bio s tobom, sine moj.“[12]

Više detalja nalazimo u nešto kasnijoj „Sinuhinoj priči“. Prema tom istorijskom izvoru, Senusret se nalazio u vojnom pohodu na jugu, „u zemlji Libijaca“, koja se nalazila u pustinji zapadno od Nila, u području čiji su žitelji pravili probleme na egipatskoj granici. Dobivši vest o očevom ubistvu Senusret je napustio svoje jedinice i poput sokola pohitao na sever, u Idž--tavaj, što je predstavljalo dugo i nimalo lako putovanje. Kako se krunski princ približavao prestonom gradu. Dvorjanin Sinuha pobegao je iz

palate u zemlju pod kontrolom Azijata jer je bio siguran da će biti optužen za učešće u tom zločinu.

Beg u Haanan, za jednog Egipćanina, bio je očajnički čin. Sinuhi je predstojalo teško putovanje. Trebalo je krišom da prođe pored tvrđave pod imenom „vladareve zidine“ („Sklupčah se u grmlju, u strahu da me stražari iz tvrđave … ne uoče.“) i da tokom vrelih dana pređe preko pustinje. Konačno, stigao je u Haanan koji je on nazvao „Jaa“ stupivši u oblast u kojoj su tekli med i mleko. „Tamo je bilo smokava“, objašnjavao je, „i vina; mnogo je više bilo vina nego vode, a u izobilju je bilo i meda, kao i ulja.“

Znatno kasnije Sinuha se vratio u svoju domovinu gde ga je pomilovao faraon Senusret, koji je preuzeo očevo mesto da bi Egipat učinio snažnijim i bogatijim. Kako čitalac ne bi stekao utisak da je Haanan bio dobro mesto za život, Sinuha je naglasio kako je, pre nego što se vratio u uljudno egipatsko društvo, morao iznova da bude civilizovan nakon toliko godina provedenih među Azijatima. To je očigledno bio duži proces koji je podrazumevao brijanje budući da ga je izgnanički period, koji je proveo među Zapadnim Semitima, učinio maljavim.

17. Srednje carstvo

Nakon što je osvetio oca ubivši njegovog telesnog čuvara, Senusret je ostvario naprednu vladavinu. Nekoliko godina pre smrti, svog sina je učinio savladarem čime je uveo običaj koji je postao neka vrsta standarda među vladarima Dvanaeste dinastije. Savladarstvo je prelaz vlasti s jednog na drugog faraona učinilo jednostavnijim i mirnijim. Istovremeno, ono je podrazumevalo i određeni kompromis. Uspostavljanje savladarstva odigravalo se istovremeno s tradicijom koja je povezivala vladarevu smrt i njegovo ponovno rađanje kroz njegovog sina. Međutim, u tom razdoblju je faraon sasvim izvesno bio više čovek, a manje bog. Njegov promenjeni status našao je svoj odraz na statuama vladara Dvanaeste dinastije koji predstavljaju portrete stvarnih ličnosti nasuprot nepokretnih bogolikih lica vladara Četvrte dinastije.

Proces nasleđivanja prestola odvijao se nesmetano. Egipat je opet bio na putu napretka. Senusretovog sina nasledio je njegov unuk, a potom i njegov praunuk, Senusret III, koji je ostao upamćen po svojoj neobičnoj građi (navodno je bio visok više od dva metra) i prepoznatljivim statuama koje ga prikazuju s linearnim licem, široko postavljenim očima s teškim kapcima i ušima toliko dugačkim da su mu pridržavale pokrivku za glavu. On je na tlu Nubije podigao više utvrđenja nego bilo koji drugi faraon. Na osnovu zapisa koje je sam ostavio za sobom, bilo ih je najmanje trinaest. Tvrđave su bile velike, poput srednjovekovnih zamaka s kulama, pokretnim mostovima i opkopima. Jedna od najvećih, tvrđava u Buhenu, koja se nalazila u blizini Drugog katarakta, imala je bedeme izgrađene od blokova pečene zemlje koji su bili široki oko četiri metra. Raspolagala je sa pet visokih kula, masivnom središnjom kapijom s dvostrukim vratima i mostom preko zaštitnog kanala. Unutar same tvrđave bilo je toliko prostora da se tu mogao smestiti čitav jedan grad, ulice i hram.[13]

Egipćani koji su živeli u Buhenu nisu noćili izvan gradskih zidina gde su ih mogli zateći Nubijci. Tokom surovog Senusretovog vojnog pohoda Egipćani su masakrirali Nubijce, na sever kao roblje odveli žene i decu i uništili bunare. Nubijci su suviše mrzeli svoje gospodare da bi živeli u njihovoj blizini.

11. Egipatski faraon Senusret III.
Glava izrađena od granita pronađena je u blizini Karnaka
(autor fotografije: Bridžmen-Žirodo/Art Risors, Njujork)

Međutim, ovakav surov odnos prema najproblematičnijoj egipatskoj oblasti samo je privremeno uticao na to da njen otpor oslabi. U vreme kad je Senusret III predao presto svom sinu, teritorijom Egipta vladao je mir. Egipat je ponovo počeo da trguje kedrovinom s Biblosom. Sinajski rudnici radili su punim kapacitetom. Poplavni talas reke Nil dosegao je najviši nivo. Srednje carstvo bilo je na svom vrhuncu iako je čovek, a ne bog, bio na njegovom prestolu.

Vremenska traka 19

EGIPAT	MESOPOTAMIJA
Prvi međuperiod (2181–2040. g. p. n. e.)	Lugalzageši (Uma) Urukagina (Lagaš)
Sedma i Osma dinastija (2181–2160. g. p. n. e.)	
Deveta i Deseta dinastija (2160–2040. g. p. n. e.)	Pad Agade (oko 2150. g. p. n. e.)
Srednje carstvo (2040–1782. g. p. n. e.)	
Jedanaesta dinastija (2134–1991. g. p. n. e.)	Treća dinastija Ura (2112–2004. g. p. n. e.)
Intef I-III	Ur-Namu
Mentuhotep I-III	Šulgi Avram putuje u Haanan
	Pad Ura (2004. g. p. n. e.)
Dvanaesta dinastija (1991–1782. g. p. n. e.)	
Amenemhet I	

Dvadeseto poglavlje

Mesopotamsko vrenje

Između 2004. i 1750. godine p. n. e. vladari Larse i Ašura uspostavili su države na severu i jugu, dok je Hamurabi iščekivao svoju priliku u Vavilonu

Dok je u Egiptu ponovo otpočinjalo doba napretka, u Mesopotamiji je i dalje vladao haos. Pošto su poharali Ur i zarobljenog Ibi-Sina pobednički odveli u Suzu, Elamiti su zaposeli ostatke grada i obnovili gradske zidine, spremni da ga koriste kao bazu za dalja osvajanja drugih oblasti. Međutim, nisu računali na neiskrenog vojnog zapovednika Išbi-Eru koji je i dalje čvrsto držao grad Isin, na severu te oblasti. Išbi-Eri bio je potreban Ur kako bi izveo svoju šaradu koja se odnosila na uspostavljanje nove sumerske vladarske dinastije, velike poput urske koja je bila srušena.

Nije imao mnogo suparnika. Nakon uništenja Ura većina gradova koja se nekada nalazila pod vrhovnom vlašću careva Treće dinastije nije uspela da obnovi svoju vlast. Postojala su svega tri moguća suparnika: dva drevna sumerska grada koja su uspela da povrate određeni stepen samostalnosti nakon pada Treće dinastije Ura, kao i samo Elamiti.

Prvi od tih gradova, Ešnuna, nalazio se daleko na severu, na desnoj obali reke Tigar. Ubrzo nakon što se Ibi-Sin suočio s teškoćama, stanovnici Ešnune iskoristili su prednost koju im je pružala njihova udaljenost kako bi organizovali pobunu. Grad je predstavljao pretnju Išbi-Erinoj moći, ali se istovremeno nalazio na priličnoj udaljenosti od Isina (a i Amorićani su se nalazili na putu ka njemu). S druge strane, drugi samostalni grad drevnog Sumera, Larsa, nalazio se baš u južnoj ravnici koju je Išbi-Era zauzeo. I taj

grad se pobunio protiv Ibi-Sinove vlasti, ali su Amorićani istakli svoje pravo na njega.

Umesto da slabi svoje snage boreći se s Larsom, Išbi-Era odlučio je da dodatno utvrdi svoj grad Isin i pripremi svoje jedinice za napad na pravi dragulj: grad Ur.

Sebi je dao dovoljno vremena. Skoro pred kraj njegove vladavine, desetak godina nakon elamitskog zauzimanja Ura, Išbi-Era se sjurio sa severa, prošao pored Larse i napao elamitske okupatore. Pesma koja je tek fragmentarno sačuvana očuvala je podatak o njegovoj pobedi nad Elamitima i Išbi-Erinom preuzimanju Ura od protivnika:

Išbi-Era se približio neprijateljima,

I oni nisu umakli njegovoj moći, tu na ravnici urimskoj.

Na velikim dvokolicama,

U grad uđe pobednički,

Njegovo zlato i dragulje uze,

I vest o tome stiže ... caru Elama.[1]

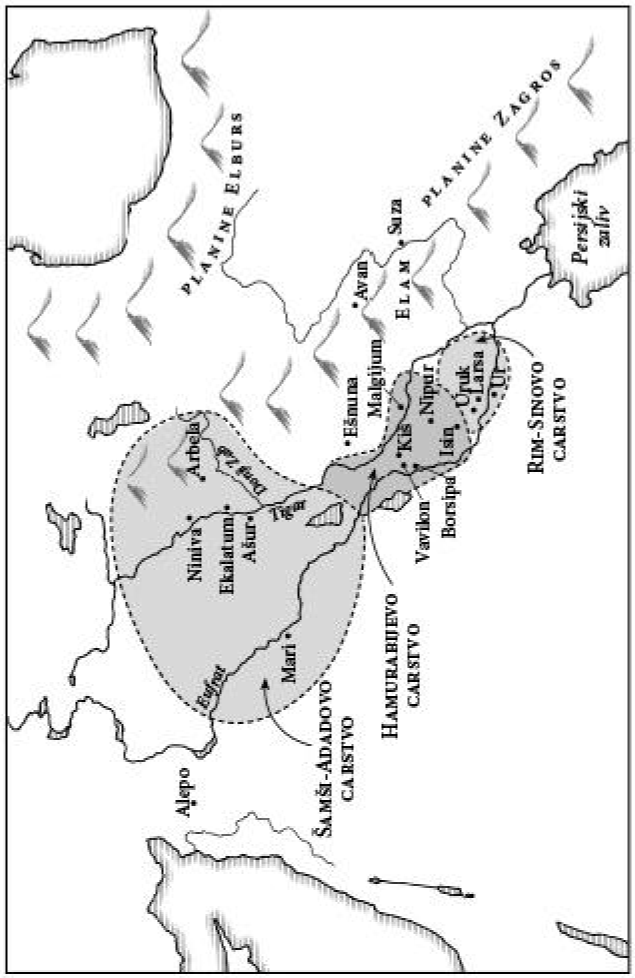
Išbi-Era bio je zadovoljan svojim krunskim nakitom te stoga nikada nije napao Larsu ili Ešnunu. Ubrzo je preminuo i svog sina ostavio da gospodari njegovom državom koju su sačinjavala četiri grada: Isin, Nipur, Uruk i Ur.

Narednih pedeset godina Išbi-Erina dinastija Isin i amorićanski vladari Larse borili su se međusobno na području južne ravnice. Niko nije pobedio.[2]

Gore, na severu, gradovi koji su se nekada nalazili na oku vladara Treće dinastije Ura otpočeli su obnovu nezavisnosti. Ašur, koji je prvi bio priključen Asirskom carstvu u vreme cara Sargona, a potom i grad Ur koji je postao deo Šulgijeve države obnavljali su svoje gradske bedeme i počeli da trguju sa Zapadnim Semitima koji su se nalazili u blizini obala Sredozemnog mora. Trgovci iz Ašura čak su osnovali i svoje male trgovačke kolonije na istočnim obodima Male Azije.[3] Zapadno od Ašura, i grad Mari koji se nalazio na obalama Eufrata činio je isto. Između Ašura i

Marija, baš kao i između dve reke, nalazio se čitav niz lokalnih amorićanskih gospodara koji su najčešće upravljali manjim površinama obradivog zemljišta, neprestano se svađajući zbog linija razgraničenja njihovih poseda koje su iznova povlačili.

Oko 1930. godine p. n. e. ravoteža moći na jugu počela je da se menja.

18. Mesopotamsko vrenje

Peti vladar Larse, Amorićanin po imenu Gungunum, preuzeo je presto posle smrti svog brata i otpočeo akciju da uspostavi carstvo. Probio se do Suze i tamo ostavio natpis u kome je bilo spomenuto i njegovo ime. Nastupao je i u pravcu Nipura kako bi ga preuzeo od vladara iz dinastije Isin. Potom je otpočeo pohod protiv Ura koji je predstavljao ponos te dinastije. U vezi s tim raspolažemo s nekoliko pisama ispunjenih strahom koje je vladar Isina po imenu Lipit-Ištar (verovatno se radilo o dalekom

potomku Išbi-
-Ere) upućivao svom vojnom zapovedniku u vreme kad su pokušavali da se odbrane od jedinica koje su napredovale. Zapovednik je pisao kako je, „stiglo šest stotina Gungunumovih ratnika; ukoliko moj gospodar ne pošalje pojačanje, oni će uskoro podići drvene utvrde; ne oklevaj, moj gospodaru!“

Odgovor Lipit-Ištara sadržavao je isti onaj osećaj očajanja koji je osam godina ranije imao i Ibi-Sin, u vreme napredovanja Išbi-Ere: „Drugi moji zapovednici su bolje vladareve sluge od tebe! Zašto me nisi bolje obaveštavao? U brzini sam ti uputio dve hiljade kopljanika, dve hiljade strelaca i hiljadu ratnika sa sekirama. Odagnaj protivnika iz njegovog logora i zaštiti susedne gradove. To je hitno!“[4]

Pojačanje je stiglo prekasno ili ga nije bilo dovoljno. Protivničke jedinice iz Larse nadvladale su ratnike Ura. Nedugo zatim, Gungunum je sebe proglasio božanskim zaštitnikom drevnog grada, a naručio je i da se napišu pesme koje su, bez obzira na njegovo amorićansko poreklo, sadržavale carevo obećanje bogu Meseca kako će obnoviti starine. „Tebe, Nana, voli car Gungunum“, glasila je jedna. „On će za tebe obnoviti tvoj grad. Zbog tebe će ponovo okupiti raštrkane narode Sumera i Akada. U tvom Uru, drevnom gradu velikih i božanskih moći, obnoviće dom koji više nikada neće nestati. Neka nam Gungunum dugo poživi!“[5] Namera da se obnovi nečije tuđe nasleđe postala je strategija više potonjih osvajača.

Gungunumov naslednik dobio je Larsu i Ur, a odlučio je da svojevrsnoj zbirci gradova priključi i Nipur. Kad se car Isina (uzurpator; potomci Išbi-Ere izgubili su presto neposredno uoči propasti grada Ura) usprotivio tome, dva grada su obnovila svoj stari rivalitet. I ponovo su Larsa i Isin otpočeli ratni sukob koji je trajao godinama, ovog puta zarad zadobijanja vlasti nad bespomoćnim Nipurom koji je najmanje osam puta prelazio iz ruke u ruku obe zaraćene strane. U međuvremenu, ostali gradovi u ravnici poput Isina, Larse, Uruka (kojim je tada vladao neki drugi amorićanski gospodar), Ešnune, Ašura i Marija tokom više godina egzistirali su jedni pored drugih u svojevrsnom vanrednom stanju, zvanično neutralni, ali zato naoružani do zuba.

Tada je nastao još jedan grad koji im se priključio. To se dogodilo tek onda kad se novi amorićanski gospodar naselio u selo Vavilon, na obali reke, i rešio da ga učini svojim prestonim gradom. Taj starešina, po imenu Sumu-abum, podigao je zidine oko sela i time ga učinio gradom. Sebe je

proglasio vladarem grada, a svoje sinove naslednicima prestola. U natpisu koji je ostavio a koji svedoči o njegovoj vladavini, (poput Gilgameša u starini) nazvan je velikim osnivačem grada. Druga godina njegove vladavine bila je opisana kao „godina u kojoj su zidine bile podignute“, a peta godina kao „godina tokom koje je sagrađen veliki hram božanstva Nanar“.[6]

Osim Sumu-abuma nijedan drugi grad nije se mogao pohvaliti nekim izuzetnim vođom. Slabašni vladari nasleđivali su jedni druge ne ostavljajući za sobom ništa značajno. Isin je doživeo ponižavajući prenos izvršne vlasti kad je u proročištu njegovom devetom caru, Era-imitiju, bilo rečeno da se približava velika nesreća. Era-imiti je hteo da izbegne katastrofu tako što bi obavio ritual žrtvovanja koji nam je poznat iz docnije asirske tradicije. Odabrao je jednog od dvorskih poslužitelja, čuvara, kako bi on na jedan dan bio car. Na kraju odgovarajućeg perioda navodni vladar mogao je da bude ceremonijalno ubijen. Na taj način proročanstvo bi bilo ostvareno budući da se „vladaru“ desila nesreća, dok bi je istinski car izbegao bez ikakvih posledica.

Nažalost, kako nam hronike koje čuvaju podatke o tom događaju govore, nakon što je čuvar privremeno preuzeo ulogu vladara, car je pojeo činiju supe i preminuo.[7] Sasvim je sigurno da je na delu bio neki dvorski trovač. S mrtvim vladarem, čuvar je odbio da preda presto te je vladao naredne dvadeset četiri godine.

Sukob s Larsom trajao je sve vreme i Larsa je oslabljena stalnim borbama postala laka meta kad su Elamiti krenuli u delimičnu kontraofanzivu. Oko 1834. godine p. n. e. vojni zapovednik, poreklom iz severozapadnog Elama, okupio je vojsku i uputio se preko Tigra. Zauzeo je Larsu, a nedugo potom Ur i Nipur. Mlađem sinu, Rim-Sinu, predao je Larsu na upravu.

Rim-Sinov novi posed bio je oslabljen usled posledica čitavog niza ratnih godina te je stoga odlučio da Larsi povrati staru slavu. Nije nam poznato šta je sve preduzimao tokom prvih godina svoje vladavine, ali znamo da su do 1804. godine p. n. e., osamnaest godina nakon što je stupio na presto Larse, tri grada uplašena narastajućom moći Larse ostavila po strani svoja tradicionalna neprijateljstva i udružila se protiv zajedničke pretnje. Gospodar Isina, amorićanski vladar Uruka, kao i amorićanski car Vavilona, okupili su zajedničku vojsku protiv Rim-Sina.

Rim-Sin ju je potpuno potukao i krenuo u pravcu Uruka koji je u znak odmazde osvojio. Vladari Vavilona i Isina povukli su se kako bi dobro promislili o svojim narednim potezima.

Tada je vladar Ešnune odlučio da iskoristi haos koji je nastupio na jugu da bi svoju teritoriju proširio u pravcu severa. Napredovao je uzvodno uz Tigar, zbacio s prestola amorićanskog cara Ašura i grad na upravu predao svom sinu. Međutim, pre nego što je bio u prilici da napravi planove u vezi s nastavkom vojnog pohoda, pred oštećenim asirskim gradskim zidinama pojavio se novi napadač.

Taj ratnik, po imenu Šamši-Adad, verovatno je bio amorićanskog porekla poput mnogih onovremenih moćnika. Popis asirskih vladara (koji je, slično popisu sumerskih vladara, zabeležio nasleđivanje asirskog prestola) svedoči da je Šamši-Adad proveo neko vreme u Vavilonu, kao i da je „zaposeo grad Ekalatum“, vojno utvrđenje severno od Ašura, na suprotnoj obali reke Tigar, koje je najverovatnije imalo ulogu svojevrsne predstraže grada Ašura.[8] Tamo se zadržao tri godine kako bi detaljno isplanirao njegovo preuzimanje. Potom je krenuo na sam grad Ašur, uklonio Ešnuninog zastupnika i stupio na carski presto.

Nakon toga je počeo da stvara carstvo što je trebalo da predstavlja odraz larsanske države koja je doživljavala svoj procvat pod Rim-Sinom, ali na severu. Šamši-Adad je svom starijem sinu Išme-Daganu poverio da upravlja Ekalatumom i asirskim severnim oblastima, a zatim je lično preuzeo kontrolu nad oblašću između Tigra i Eufrata. Uputio se zatim na zapad, sve do grada Marija, savladao njegove odbrambene linije i pogubio tamošnjeg vladara. Jedan od Šamši-Adadovih dostojanstvenika mu je nešto kasnije pisao moleći ga da mu odredi u kojoj meri treba da se potrudi u organizaciji pogreba mrtvog vladara.

I vladarev sin je ubijen. Samo je jedan član nekadašnje vladarske porodice, mladi knez Zimri-Lim, uspeo da pobegne u zapadnosemitski grad Alep, koji se nalazio severno od Haanana. Nešto ranije, oženio se kćerkom vladara Alepa te je uoči Šamši-Adadovog napada pronašao sigurno utočište kod svog tasta. Šamši-Adad je svog mlađeg sina Jašmah-Adada postavio na presto grada Marija kako bi njime upravljao kao namesnik, pod očevom vrhovnom vlašću.

Šamši-Adad nije samo naložio da se izrade uobičajeni natpisi kojima je trebalo ovekovečiti njegove pobede, već je i redovno održavao prepisku s

obojicom svojih sinova. Ta pisma, otkrivena u ruševinama grada Marija, dokazuju nam kako Šamši-Adad nije preuzeo kontrolu samo nad zapadnim delovima ravnice, već i nad onima koji su se nalazili istočno od Tigra – a na nekim mestima dospeo je toliko daleko da je stupio u oblast planina Zagros, koje su se nalazile pod vlašću Elamita. Nastupajući u pravcu severa, pokorio je gradove Arbelu i Ninivu. Prvi put je upravo pod vlašću Šamši-Adada prostorni trougao koji se nalazio između gornjeg toka Tigra i donjeg toka reke Zab, oivičen gradovima Ašurom, Arbelom i Ninivom, postao *Asirija* – središte carstva.

Izuzimajući Egipat, ovo je bio primer najprostranije teritorije koja se našla pod upravom jednog vladara, a Šamši--Adad je požurio da obznani svoje uspehe, kao i da se pohvali kako se nalazio u milosti bogova koje je pridobio podižući im velelepne hramove. „Ja sam Šamši-Adad, car vaseljene“, pisalo je u jednom od ktitorskih tekstova koji se nalazio na novoizgrađenom hramu, „graditelj hrama Ašura koji posvećuje svoju energiju zemlji između Tigra i Eufrata. … Krov hrama prekrio sam kedrovinom, a i na vrata sam stavio oplatu od kedrovine prekrivenu zlatom i srebrom. Temelji hrama kojeg sam podigao su od srebra, zlata, lapis lazulija i kamena. Njegove zidove pomazao sam uljem kedrovine, medom i puterom.“[9]

Šamši-Adadovo carstvo karakterisala je čvrsta kontrola koju je istovremeno sprovodio birokratski aparat sačinjen od njegovih slugu, kao i onih poteklih iz naroda koje je pokorio. „Svoje zapovednike oblasti postavio sam svugde“, kazuje o sopstvenoj državi, „i osnovao sam vojne straže svuda.“[10] Međutim, trebalo je da se zabrine i to ne samo zbog moguće pobune svojih podanika. Njegovom carstvu pretili su i Elamiti, koji su okupljali vojne jedinice na istoku. Oficir, koji je imao zadatak da nadgleda najistočnije oblasti Šamši-Adadove države, ne jednom je pisao svom gospodaru da vladar Elamita raspolaže s dvanaest hiljada ratnika koji su bili spremni da krenu u pohod.[11] Ali Šamši-Adad je okupio dovoljan broj svojih podanika i time oformio impresivne odbrambene snage što je dovelo do toga da Elamiti, makar privremeno, odlože već planirani napad.

Rim-Sin je u južnim oblastima konačno uspeo da osvoji Isin koji je više od dve stotine godina bio suparnik Larse u toj regiji. Nakon što je zbacio dinastiju Isin, postao je neprikosnoveni gospodar južnih oblasti, baš kao što je to bio i Šimši-Adad na severu. Do 1794. godine p. n. e. ova dvojica

vladara pod svojom vlašću držala su skoro celokupnu mesopotamsku dolinu.

Godine 1792. p. n. e. amorićanski vladar Vavilona je preminuo, a na presto je stupio njegov sin Hamurabi. Prema podacima koje nam pruža popis vavilonskih careva, bio je daleki potomak Sumu-abuma, prvog Amorićanina koji je podigao bedeme oko Vavilona. Moguće je da je bio i daleki rođak Šamši-Adada budući da popis vavilonskih careva, kao najstarije pretke vavilonskih vladara, pominje dvanaest ličnosti istog imena koji se pojavljuju pod nazivom „vladari koji su živeli u šatorima“. Ti vladari nalazili su se i na Šamši-Adadovom popisu careva. Obojica su vodili poreklo od ovih amorićanskih nomada.[12]

Dve moćne teritorije kojima su upravljali Rim-Sin i Šamši-Adad nalazile su se, poput dvojice džinova između kojih se nalazio čovek s praćkom, s obe strane Hamurabijevog Vavilona. Međutim, činjenica da je Vavilon bio u središtu Mesopotamije predstavljala je prednost. Grad se nalazio suviše na jugu u odnosu na Ašur da bi izazivao brigu kod Šamši-Adada, ali i previše na severu u odnosu na Larsu da bi predstavljao pretnju Rim-Sinu. Hamurabi je postepeno počeo da preuzima kontrolu nad susednim gradovima u središnjoj Mesopotamiji. Nedugo nakon što je stupio na presto nailazimo kako svoje ime postavlja na stare sumerske gradove Kiš i Borsipu, koji su se nalazili južno od Eufrata.[13]

Ukoliko je želeo da i dalje širi svoje posede, Hamurabi je morao da okrene ka severu ili ka jugu. Opredelio se za jug. Rim-Sinovo osvajanje Isina učinilo je da odbrambeni sistem grada bude u veoma lošem stanju. Godine 1787. p. n. e., pet godina nakon što je preuzeo vavilonski presto, Hamurabi je napao Isin i osvojio ga iako se u njemu nalazila vojska odana vladaru iz Larse. Takođe, vojni pohod nastavio je prelaskom reke Tigar i zauzimanjem grada Malgijuma koji se nalazio u najzapadnijim oblastima elamitske teritorije.[14]

Međutim, još uvek nije pokušavao da zauzme središte Rim-Sinove države, niti je bio spreman da na sukob izazove čitav sever. Tokom devete godine svoje vladavine sklopio je savez sa Šamši-Adadom. Tekst ispisan na glinenoj tablici otkrivenoj u Vavilonu sačuvao je sadržaj zakletve koju su dala obojica vladara. Sadržaj teksta implicirao je kako je Hamurabi priznao vrhovnu vlast Šamši-Adada. Jasno je da se on još uvek nije osećao dovoljno

snažnim kako bi napao vladara Ašura. Zato je analizirao buduće korake. Šamši--Adad je preminuo dve godine kasnije, najverovatnije od starosti, iako su datum njegovog rođenja i podaci o roditeljima ostali nepoznanica.

Čak i tada Hamurabi nije odmah krenuo na sever, u asirsku oblast. Čekao je svoj trenutak gradeći kanale i hramove, jačajući gradove i vojsku. Sa Šamši-Adadovim sinom Jasmah-Adadom, koji je i dalje vladao kao gospodar grada Marija, uspostavio je vrlo bliske odnose, baš kao i s vladarom Ešnune, koja se nalazila severno od Vavilona. Njegovi odnosi s dvojicom vladara bili su toliko dobri da je poslao svoje poslanike (istovremeno i špijune) na njihove dvorove. Igrajući na obe karte učinio je prijateljski gest i u odnosu na Alep u kome se nalazio prognani zakoniti pretendent na presto grada Marija time što je primio delegaciju Alepa.[15]

U južnim oblastima, Rim-Sin nije imao nikakvu sumnju u to da pretnja po središnju Mesopotamiju stalno narasta. Hamurabi je mirovao, ali je ipak bio opasan. Rim-Sin je već počeo da uspostavlja savezništva. Poslao je poruke Elamitima i vladaru grada Malgiuma koji se nalazio istočno od Vavilona, vladaru Ešnune, severno od Vavilona, pa čak i Gutima, koji su živeli u oblastima severno od Elama. Nameravao je da organizuje sveobuhvatni manevar koji bi Hamurabija sa severa i juga uterao u zamku.

Vremenska traka 20

EGIPAT	MESOPOTAMIJA
Prvi međuperiod (2181–2040. g. p. n. e.)	Lugalzageši (Uma) Urukagina (Lagaš)
Sedma i Osma dinastija (2181–2160. g. p. n. e.)	
Deveta i Deseta dinastija (2160–2040. g. p. n. e.)	Pad Agade (oko 2150. g. p. n. e.)
Srednje carstvo (2040–1782. g. p. n. e.)	
Jedanaesta dinastija (2134–1991. g. p. n. e.)	Treća dinastija Ura (2112–2004. g. p. n. e.)
Intef I-III	Ur-Namu
Mentuhotep I-III	Šulgi Avram putuje u Haanan
	Pad Ura (2004. g. p. n. e.)
Dvanaesta dinastija (1991–1782. g. p. n. e.)	
Amenemhet I	Dinastija Isin Amorićanski vladari Larse
	(Larsa) Gungunum (oko 1930. g. p. n. e.)
	(Larsa) Rim-Sin (1822–1763. g. p. n. e.)
	(Ašur) Šamši-Adad (1813–1781. g. p. n. e.)
	(Vavilon) Hamurabi (1792–1750. g. p.n.e.)

Dvadeset prvo poglavlje

Pad dinastije Ksija

Godine 1766. p. n. e., u dolini Žute reke, dinastiju Ksija, ogrezlu u korupciji, zamenjuje dinastija Šang

Kineski vladari su još uvek postojali na granici mita.[60] Prema zapisima velikog istoričara Suma Kijena, dinastija Ksija, koju je osnovao vladar po imenu Ju, zadržala se na prestolu više od četiri veka. Sedamnaest careva iz dinastije Ksija vladalo je u razdoblju između 2205. i 1766. godine p. n. e. I mada su arheolozi otkrili ostatke prestonice dinastije Ksija, kao i same vladarske palate, ne raspolažemo podacima o bilo kojoj ličnosti koje Suma Kijen opisuje s vremenske distance od oko hiljadu i po godina.

Imajući u vidu usmenu tradiciju koja, ma koliko nejasno, pruža podatke o stvarnom nasleđivanju vladara, povesti o samoj dinastiji Ksija i o njenom kraju ukazuju na to da su se borbe za vlast znatno razlikovale od onih do kojih je dolazilo u mesopotamskoj ravnici. U Kini još uvek nije došlo do toga da varvari napadaju civilizovane narode, niti do međusobnog sukobljavanja naroda. Najveća borba odvijala se na relaciji vladarevih vrlina i njegovih mana. Prva pretnja po njegov presto dolazila je od same njegove prirode.

Tri cara koja su vladala neposredno pre početka razdoblja dinastije Ksija za svoje naslednike nisu odabirala svoje sinove, već dostojne i skromne ličnosti. Treći među njima, po imenu Ju, došao je na položaj isključivo zahvaljujući svojim sposobnostima. Suma Kijen zabeležio je kako je Ju bio vazal, koga je angažovao vladar da bi rešio problem poplava Žute reke koje su bile toliko štetne da se „voda dizala ka nebesima, toliko široke da su obuhvatile planine i prekrile brda.“[1] Ju je radio trinaest godina,

planirao rovove i kanale, gradio brane i nasipe kako bi usmerio poplavne talase Žute reke ka irigacionim sistemima i daleko od naselja koja su bila ugrožena nadolazećim vodama. Time je pokazivao da je istovremeno „vredan i neumoran“.[2] Nakon što je okončao svoje napore, „svet je tada bio u stanju velike uređenosti.“[3] Ju svoj narod nije štitio od spoljne opasnosti, već od pretnji koje su se nalazile unutar same države.

Oblast kojom je Ju upravljao podudarala se s teritorijom koju je ranije zauzimala praistorijska kultura nazvana „Longšan“[61] kojoj su pripadali ljudi koji su gradili utvrđenja oko svojih sela duž južne okuke Žute reke. Tim seljanima najverovatnije su upravljale starešine, snažne glave porodice koje su se brakovima, a povremeno i putem osvajanja, povezivale sa starešinama drugih sela. Zapisi o prvom delu razdoblja dinastije Ksija ukazuju na „feudalne gospodare“ ili „vođe“ koje su podržavale vladare iz te dinastije ili im stvarali probleme. To su bile starovremene titule starešina iz perioda kulture Longšan.[4]

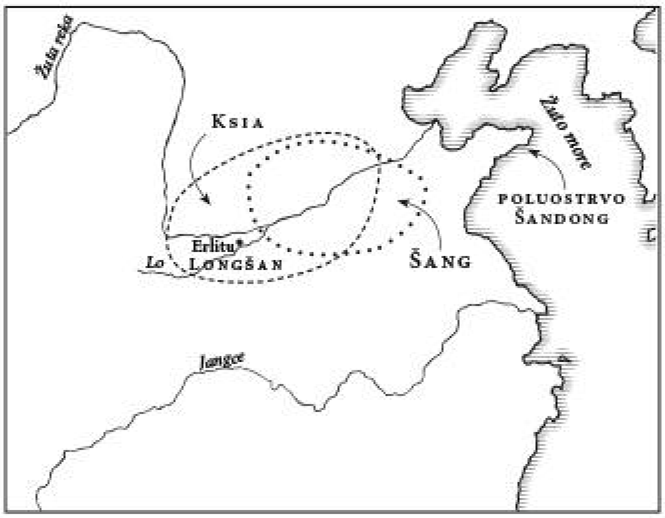
Nije poznato gde se nalazio prestoni grad cara Jua, vladara koji se borio s nabujalom rekom. Međutim, između 2200. i 1766. godine p.n.e glavni grad dinastije Ksija izgleda da je bio podignut neposredno ispod južne okuke Žute reke. Iskopavanja koja su tamo obavljena otkrila su velike građevine i možemo pretpostaviti da se radilo o vladarskoj palati.[62]

Erlitu, koji se nalazi neposredno ispod južne okuke Žute reke, nalazio se u dolini koju je formirala reka Lo koja se iz pravca juga uliva u Žutu reku. Zemljište u njenoj neposrednoj blizini bilo je izuzetno dobrog kvaliteta jer je bilo redovno đubreno rečnim muljem. Planinski masivi koji su s tri strane okruživali dolinu doprineli su tome da je Erlitu bilo lako braniti, pa grad nije imao odbrambene zidine.[5]

Uprkos tome što je u Erlituu postojala vladarska palata, starešine fortifikovanih naselja (ili *ji*) koja su se nalazila duž Žute reke zadržale su značajan deo samostalnosti, organizujući trgovačke aktivnosti s drugim selima i sopstvene male vojske.[6] Ipak, tradicija svedoči o tome kako je postojala određena vrsta vlasti vladara koja je bila prisutna u dolini. Moguće je da je Juova borba s rušilačkim poplavnim talasima Žute reke donekle očuvala drevnu promenu u podizanju nivoa voda, odnosno pojave ozbiljnih poplava. Ukoliko je to bilo tako, ozbiljne teškoće u preživljavanju

u nepristupačnijoj sredini mogle su dovesti dotle da su sela prihvatila ujedinjujuću i zaštitničku ulogu vođe.

Faktor nasleđivanja te uloge (vladareve vlasti) otpočeo je s Juom koji je činio sve što je mogao kako bi sledio primer vladara pre njega. Poput njih, i on je odbacio princip nasleđivanja prestola po osnovu rodbinske povezanosti, već se opredelio da za naslednika izabere dostojnu ličnost čime je zaobišao svog sina. Nažalost, moćne starešine naselja nisu bile saglasne s njegovim izborom te su, nasuprot tome, podržali Juovog sina koji se zvao Ki. Njihova želja bila je da imaju naslednu dinastiju. Ova pobunjenička aktivnost označila je prelazak naselja duž obala Žute reke iz razdoblja drevnih izabiranih vladara u doba nasleđivanja po osnovu krvne veze.

19. Dinastije Ksija i Šang

Ovaj novitet nije bio prihvaćen a da istovremeno nije stavljen pod znak pitanja. Selo Jouhu toliko se protivilo onome što je podrazumevalo promenu vladarske porodice da su svi seljani bojkotovali krunidbene svečanosti koje je priredio Ki povodom svog stupanja na presto. S druge strane, Ki nije bio raspoložen da toleriše takvo principijelno odbijanje. Uputio je vojsku da savlada pobunjenike, ugušio otpor žitelja sela Jouhu i potom ga uništio tvrdeći kako samo sprovodi „nebesku kaznu“ zbog njihove pobune.[7] Sila je tako nadvladala razum.

Prve godine nakon ovako krvavog stupanja na presto nisu protekle bez ozbiljnih trzavica. Nakon Kijeve smrti njegova petorica sinova borila su se

za tron. Nije postojao dogovor koji bi državu dinastije Ksija vodio kroz miran prenos vlasti s jedne generacije vladara na drugu. Sin koji je stupio na presto opravdao je sve strahove žitelja sela Jouhu u vezi s opasnostima koje je nosila nasledna monarhija. Odmah se dao u lumpovanje i jurenje žena, a uopšte se nije posvetio svojim vladarskim obavezama. Tada je jedan od moćnih seoskih starešina organizovao napad na palatu, zauzeo je i preuzeo presto. Međutim, ubrzo ga je ubio jedan dvorjanin koji je tron preuzeo za sebe.

U odsustvu mudre prakse da aktuelni vladar bira svog naslednika, zavladao je potpuni haos. Čak je i nasleđivanje prestola po osnovu krvnog srodstva bilo bolje od ovoga. Kijev rođak koji je nekako uspeo da sebi obezbedi dovoljnu podršku kako bi stupio na presto bio je njegov dalji nećak po imenu Šao-kang.

Šao-kang se od krvoprolića do koga je došlo u prestonom gradu spasao pobegavši u jedno selo. U pratnji svojih pristalica, krenuo je na Erlitu, savladao dvorjanina koji je uzurpirao presto i istakao svoje pravo da vlada. Tek ustoličenoj dinastiji Ksija je već bilo potrebno spasavanje.

Nakon ovako surovog početka vladari iz dinastije Ksija zadržali su se na prestolu vekovima. Međutim, kineski istoričari govore nam kako je pravo da se vlada, zasnovano ne na kvalitetu već na pravu stupanja na presto po osnovu rođenja, postepeno počelo da kvari one koji su vršili vlast. Vladari iz dinastije Ksija ušli su u proces koji će se ponavljati tokom kineske istorije: prvi vladari dinastije sticali su pravo da vladaju zahvaljujući mudrosti i vrlinama. Presto su predavali svojim sinovima, a kako je vreme prolazilo, ti sinovi postajali su lenji. Lenjost je vremenom prerastala u dekadenciju, a ona u potpuno rastakanje koje bi na kraju dovelo do konačnog pada čitave dinastije. Nova ličnost, mudra i moćna, preuzimala bi presto što bi označavalo početak razdoblja nove dinastije, ali se čitav proces iznova ponavljao. Na kraju svakog takvog ciklusa tirani bi bili zbačeni, a dostojne ličnosti vraćale bi se temeljnim principima. Međutim, nisu mogli dugo da se drže tih principa. Dobra volja postepeno je prelazila u nepoverenje, saosećanje u sumnju, a plemenitost u ponos. Od svog oca koji je živeo u drugom veku pre nove ere nasledio je položaj starešine vladarevih pisara i možda je Suma Kijen imao donekle pristrasan pogled na svet. Nakon što je uvredio cara napisavši jedan ili dva nimalo laskava osvrta

na njegovog oca, bilo mu je ostavljeno da bira između pogubljenja i kastracije. (Opredelio se za ovo drugo kako bi okončao pisanje svoje hronike; takva posvećenost svom delu redak je primer u čitavoj istoriji.) Međutim, njegovi stavovi o kružnom toku istorije bili su zasnovani na dugoj tradiciji i na dugogodišnjem analiziranju. Ideal kineskog načina vladanja bilo je mudro upravljanje državom. Ipak, čim bi car ostvario vlast nad naseljima duž obala Žute reke, usledili bi njeno kvarenje, nasilje i oružani sukobi.

U periodu dinastije Ksija vrhunac sukoba bio je kada je na presto došao car Džie koji se postepeno otuđio od svojih dvorjana tako što je ispraznio državnu kasu kako bi podizao palate samo za sebe. Od svog naroda se distancirao time što je za ljubavnicu uzeo lepu, ali neomiljenu ženu, podjednako okrutnu i zlu, provodeći dane s njom u lumpovanju i opijanju umesto da se posveti vladarskim obavezama. A od starešina naselja otuđio se tako što je lišavao slobode svakoga ko bi mogao predstavljati pretnju njegovoj vlasti, da bi ih kasnije kažnjavao vremenskim zatvorskim sankcijama ili čak ubijao. Suma Kijen je ocenio kako se „Džie nije posvetio vladanju na osnovu vrline, već se oslonio isključivo na oružanu moć“.[8]

Jedan od seoskih starešina koji se potpuno nepravedno našao u zatvoru bio je Tang, pripadnik porodice Šang, koji je usled toga što je zagospodario velikim prostranstvima istočno od Erlitua predstavljao ozbiljnu pretnju. Izgledalo je da je Džie ubrzo, možda pod uticajem vina i poznih večernjih provoda, zaboravio na svoje prvobitne zamerke te je oslobodio Tanga iz pritvora. Odmah nakon toga Tang se posvetio jačanju svojih pozicija među starešinama drugih gradova koji su se nominalno nalazili pod vlašću cara iz dinastije Ksija. Džie je sve manje bio omiljen, a Tang je, nasuprot tome, mudro vodio vrlo primeren život. Suma Kijen je kazao kako je ovaj „unapređivao svoje vrline“ (a verovatno i preduzimao čitav niz diplomatskih aktivnosti). Čak je angažovao svoje ratnike kako bi napao drugog plemića koji je tiranisao svoje podanike.

Konačno, Tang se pozvao na božansko pravo da se osveti za učinjeno zlo, pa je svoje pristalice poveo u pohod protiv samog cara.[9] Džie je pobegao iz prestonog grada da bi 1766. godine p. n. e. (što predstavlja tradicionalan datum njegovog stupanja na presto) Tang postao prvi car nove dinastije Šang.

Džie je umro u izgnanstvu. Navodno su njegove poslednje reči bile: „Trebalo je da ubijem Tanga kad sam imao priliku za to.“[10]

Stupanje na presto vladara iz dinastije Šang nije istovremeno predstavljalo uspostavljanje novog oblika vladavine, već samo širenje moći nad oslabljenom vladarskom palatom u Erlituu. Decenijama su vladari iz dinastije Šang jačali svoju moć u oblastima koje su se nalazile istočno od prestonog grada. Baš kao što se praistorijska kultura Longšan proširila na teritoriju kulture Jang-šao, tako je i dinastija Ksija postojala na području nekadašnje kulture Longšan. Stoga se i država dinastije Šang rasprostirala u oblasti koju je ranije kontrolisala dinastija Ksija. Preuzimanje vlasti od Tanga, koji je dobio epitet „onaj koji je završio“, predstavljalo je unutrašnjepolitičku pojavu. Država dinastije Ksija borila se sama sa sobom. Kad je srušena, pala je isključivo usled pritiska sopstvenih stanovnika.

Novi krug je ponovo počeo. Tangova vladavina bila je primer pravedne uprave carstvom tokom koje je kaznama pretio oblasnim gospodarima ukoliko ne bi „činili dobra dela narodu“. Poput svog velikog prethodnika Jua, i on se posvetio rešavanju problema nastalih zbog poplava. Suma Kijen kaže kako je car „regulisao“ četiri problematična vodotoka čime je obezbedio nastanak novih obradivih površina i naselja. Dinastija Šang počela je svoju vladavinu ozbiljnim radom.

„U suštini, to je bio krug. Kad bi se okončao, morao bi iznova početi“, pisao je Suma Kijen.

VREMENSKA TRAKA 21

MESOPOTAMIJA	KINA
	Dinastija Ksija
	Ju
	Ki
Pad Agade (oko 2150. g. p. n. e.)	
Treća dinastija Ura (2112–2004. g. p. n. e.)	
Ur-Namu	Šao kang
Avram putuje u Haanan Šulgi	
Pad Ura (2004. g. p. n. e.)	
Dinastija Isin Amorićanski vladari Larse	
(Larsa) Gungunum (oko 1930. g. p. n. e.)	
(Larsa) Rim-Sin (1822–1763. g. p. n. e.)	
(Ašur) Šamši-Adad (1813–1781. g. p. n. e.)	
(Vavilon) Hamurabi (1792–1750. g. p.n.e.	
	Džie
	Dinastija Šang (1766–1122. g. p. n. e.)
	Tang

Sve do ovih arheoloških iskopavanja koja su obavljena krajem pedesetih godina XX veka mnogi istoričari su pretpostavljali da je dinastija Ksija u potpunosti bila legendarna. Arheologija je pokazala da je zaista postojalo carstvo u dolini Žute reke u periodu kad je postojala ta dinastija. Odnos između lokaliteta Erlitu i dinastije Ksija još uvek je predmet debate mada su tu vezu najpre doveli u pitanje zapadnjački istoričari i arheolozi (videti: Li Liu i Xingcan Chen, *State Formation in Early China*, 26–27).

Tradicionalna arheološka podela kineske istorije, u poređenju s onom koja se odnosi na Mesopotamiju, daleko je jednostavnija: kulturu Jang-šao (5000–3000. g. p. n. e.) nasledili su kultura Longšan (3000–2200. g. p. n. e.), Bronzano doba (2200–500. g. p. n. e.), a zatim i Gvozdeno doba.

Korišćenje pojma „Kina“ je anahronizam kao i upotreba termina „Iran“ za teritoriju Elama (što sam pokušala da izbegnem). Tokom tog milenijuma države koje su se nalazile na krajnjem istoku azijskog kontinenta dobijale su nazive po vladajućim porodicama. Ipak, znatno je lakše da se opravda korišćenje pojma „Kina“ za to područje nego upotreba naziva „Iran“ za

oblast nekadašnjeg Elama, budući da je država Kina podudarna s oblašću na kojoj se drevna država dinastije Ksija veoma dugo nalazila (dok to svakako nije slučaj sa savremenim Iranom čije su granice određene u XX veku i to na način da se ne podudaraju ni s jednom teritorijom nekadašnjih carstava koja su se nalazila na istom području).

Dvadeset drugo poglavlje

Hamurabijevo carstvo

Između 1781. i 1712. godine p. n. e. vladar Ašura i njegovi saveznici priznali su vrhovnu vlast vavilonskog cara Hamurabija koji je potom proglasio zakonik kako bi kontrolisao svoje carstvo

Nakon mnogo godina tokom kojih je čekao da dođe njegov trenutak, Hamurabi je počeo da uočava pukotine u carstvu koje se nalazilo na severu.

Kad je 1781. godine p. n. e. u dubokoj starosti preminuo Šamši-Adad, krunu Ašura preuzeo je vladar po imenu Išme--Dagan koji je kao očev savladar do tada upravljao oblašću Ekalatuma i severnim regijama. Sada je Išme-Dagan kontrolisao čitavo carstvo uključujući i sam grad Mari, kojim je upravljao njegov mlađi brat Jasmah-Adad, u svojstvu carevog zastupnika.

Išme-Dagan i Jasmah-Adad nikada nisu bili posebno bliski. Stariji sin predstavljao je Šamši-Adadov ponos. Mlađi je patio zbog očevog prezira od samog početka njegovog upravljanja gradom Mari. Šamši-Adad je u svakom pismu poredio braću i to uvek u korist Išme-Dagana. „Tvoj brat je odneo veliku pobedu na istoku“, pisao je Šamši-Adad svom mlađem sinu:

[Ali,] ti sediš tu, blažen među ženama. Zar ne možeš da se ponašaš kao muškarac? Tvoj brat je proslavio svoje ime. I ti treba da učiniš isto u svojoj oblasti.[1]

U retkim prilikama Jasmah-Adad je uspevao da zadovolji svog zahtevnog oca. Šamši-Adad ga je u pismima kritikovao od toga što nije

izabrao dvorjanina koji bi se starao o njegovom domaćinstvu („Zašto još uvek nisi imenovao nekog na taj položaj?“) do toga da nije dovoljno brzo poslao traženog zvaničnika. Stalne kritike ugasile su i ono malo samopouzdanja koje je Jasmah-Adad imao. Nalazimo ga tako nesigurnog kako u jednom pismu upućenom ocu govori o teškoćama prilikom davanja naloga svom nižem zvaničniku: „Zahtevao si da pošaljem Sim-idinama da ti pomogne i ja ću učiniti kako si naložio“, započeo je. „Ali ako tako postupim, ko bi ovde ostao da upravlja? Poštujem svog oca i biće mi zadovoljstvo da ti ga uputim. Međutim, šta će biti ako dođeš ovde i kažeš: *Zašto mi nisi kazao da ćeš morati njegovo mesto da ostaviš upražnjeno? Zašto me nisi obavestio?* Stoga te sada obaveštavam kako bi mi ti kazao šta zaista želiš da učinim.“[2]

U međuvremenu, Išme-Dagan je svom bratu dodatno zagorčavao život izveštajima o ostvarenim pobedama.

U osam dana zagospodario sam gradom Kirhadatom i proširio svoju vlast nad susednim naseljima.

Raduj se!

Napao sam Hatku i u istom danu sam je sravnio sa zemljom i postao njen vladar.

Raduj se!

Podigao sam opsadne kule i pripremio jurišne ovnove protiv grada Hurare koji sam zaposeo za sedam dana.

Raduj se! [3]

Nije ni čudo što ga je Jasmeh-Adad mrzeo.

Nakon što je Šamši-Adad preminuo, Išme-Dagan pisao je svom bratu u nameri da poprave međusobne odnose. Nažalost, nasledio je očev zapovednički ton:

Nasledio sam presto u očevom domu i bio sam veoma zauzet jer da nisam, vesti bih ti prosledio znatno ranije. Sada ću ti reći – nemam drugog brata osim tebe. … Nemoj brinuti. Dokle god sam živ, ti ćeš sedeti na svom

prestolu. Hajde da damo zakletvu međusobne bratske odanosti. I potrudi se da mi odmah pošalješ ceo izveštaj.[4]

Teško je proceniti iskrenost ovog prijateljskog postupka. Neodlučni Jasmah-Adad uskoro se suočio s opsadom. Knez Marija, Zimri-Lin, koji je ranije bio prinuđen da pobegne u zapadne oblasti usled napada Šamši-Adada, pripremao se za povratak. Njegove jedinice bile su pojačane ratnicima koje mu je dao tast, vladar Alepa. Šest godina nakon smrti Šamši-Adada, Zimri-Lin bio je spreman da krene protiv Jasmah-Adada.

Nikakvo pojačanje nije stiglo iz Ašura. Jasmah-Adad se sam suočio s napadačima i dočekao je svoju smrt u žaru borbe.

Sada je Zimri-Lin opet bio vladar Marija. Znajući da su se tri velika i osvajački nastrojena carstva nalazila istočno od njegove države (carstvo Išme-Dagana sa središtem u Ašuru, Hamurabijevo u Vavilonu i Rim-Sinovo na jugu), Zimri-Lin je shvatio da je Mariju potrebno da uspostavi saveznički odnos s najjačim kako bi preživeo preostalo dvoje.

Ali nikako nije bilo jasno ko je uistinu bio najjači. U jednom od Zimri-Linovih pisama o tome se kaže:

Ne postoji car koji je, sam po sebi, najjači. Desetorica od petnaestorice vladara sledi Hamurabija. Isti broj odan je Rim-Simu iz Larse. Istovetan broj saveznik je caru Ešnune.[5]

Nakon što je analizirao stanje na tom području, konačno se opredelio da zaigra na kartu Hamurabija.

Hamurabi je prihvatio to savezništvo. Nema nikakve sumnje da je pažljivo pratio dešavanja u vezi s onima koji su gomilali svoje snage protiv njega. Išme-Dagan se sa gospodarom Ešnune, nezavisnog grada koji se nalazio istočno od Tigra i samim Elamom, sporazumeo o međusobnoj podršci. Bila je to sila na koju je trebalo računati. Elam je, nakon pada Ura, manje-više bio ujedinjen. Regija na jugu je u različitim vremenima potpadala pod vlast nekolicine mesopotamskih careva, dok su severne oblasti uvek ostajale čvrsto elamsko uporište. Sada je nova dinastija, Eparti,

preuzela kontrolu nad čitavom tom oblašću i bila spremna da se sukobi s Vavilonom.

U južnim oblastima Rim-Sin je smatrao kako je bolje da se priključi antihamurabijevskom savezu koji su činili Ašur, Ešnuna i Elam. Moguće je da je u tom periodu smatrao da je Hamurabi nepobediv. Verovatno je osećao kako je suviše star i umoran da bi se borio u severnim oblastima. U tom momentu, na prestolu se nalazio već više od šezdeset godina što je predstavljalo najdužu pojedinačnu vladavinu u čitavoj mesopotamskoj istoriji.

Išme-Dagan i vladari Ešnune i Elama pokrenuli su se i bez njega. Godine 1764. p. n. e., devet godina nakon što se Zimri-Lim vratio na presto Marija, združene oružane snage krenule su u pohod protiv Hamurabija.

On ih je, potpomognut pojačanjem koje je stiglo od Zimri--Lima, potpuno potukao. Zauzeo je Ašur i priključio ga Vavilonskom carstvu. Potom je pobedio i Ešnunu i mada nije otišao predaleko na istok u elamitske visoravni, osvojio je i poharao Suzu. Uzeo je statue različitih elamitskih božanstava koje je dao da se svečano prenesu u Vavilon, praćene njihovim sveštenicama. Bio je to pristojan i posvećen način da odvedete žene svojih protivnika kako biste ih potom obeščastili.

Godinu dana kasnije Hamurabi se okrenuo protiv Rim--Sina kome sopstvena neutralnost nije donela ništa dobro. Vavilonski car je upravo tu neutralnost uzeo kao povod za napad na južnjačkog vladara. Zašto mu se Rim-Sin nije pridružio u borbi protiv napadača sa severa? Kad Rim-Sin nije uspeo da pruži zadovoljavajući odgovor, Hamurabi je izmenio tok reke tako da je ona poplavila veoma naseljene oblasti Rim-Sinove države. Izgleda da sam Rim-Sin nije mnogo vere polagao u oružani otpor te je ubrzo pristao da prizna Hamurabijevu vrhovnu vlast (dok je, prema istorijskim izvorima nastalim u tom periodu, istovremeno dao nalog da se isuše zemljišne površine u drugim delovima carstva kako bi na brzinu tamo preselio stanovništvo koje je prethodno bilo poplavljeno).

Hamurabi se onda okrenuo protiv svog dotadašnjeg saveznika.

Navodno je Zimri-Lim bio toliko dobar ratnik i tako snažna ličnost da se Hamurabi osećao spokojno. On nije napao svog dotadašnjeg saveznika. Umesto toga, za sebe je zahtevao pravo da ima uvid i kontroliše svu Zimri-Limovu prepisku s predstavnicima drugih država. Ovakva posebna vrsta dominacije – pravo da se upravlja spoljnom politikom druge države –

postaće česta praksa u narednim vekovima kad je i došlo do svojevrsnog ukidanja stvarne nezavisnosti i samostalnosti. Zimri-Lim je bio svestan toga. Odbio je taj zahtev s gnušanjem. Hamurabi mu je zapretio odmazdom, a Zimri-Lim mu se suprotstavio. Hamurabi je stigao sa svojim trupama do Marija i počeo s pogubljenjima ratnih zarobljenika neposredno izvan gradskih bedema. Pošto su gradske kapije i posle toga ostale zatvorene, počeo je opsadu Marija. Hamurabi je porušio zidine, odveo stanovnike grada u ropstvo i zapalio ga.[6]

Nije ostalo zabeleženo šta se desilo sa Zimri-Limom, njegovom suprugom Šiptu i njihovim kćerima. Oni su imali i dva sina, ali se njih dvojica ne pominju u spisima nastalim u Mariju ili u Vavilonu.

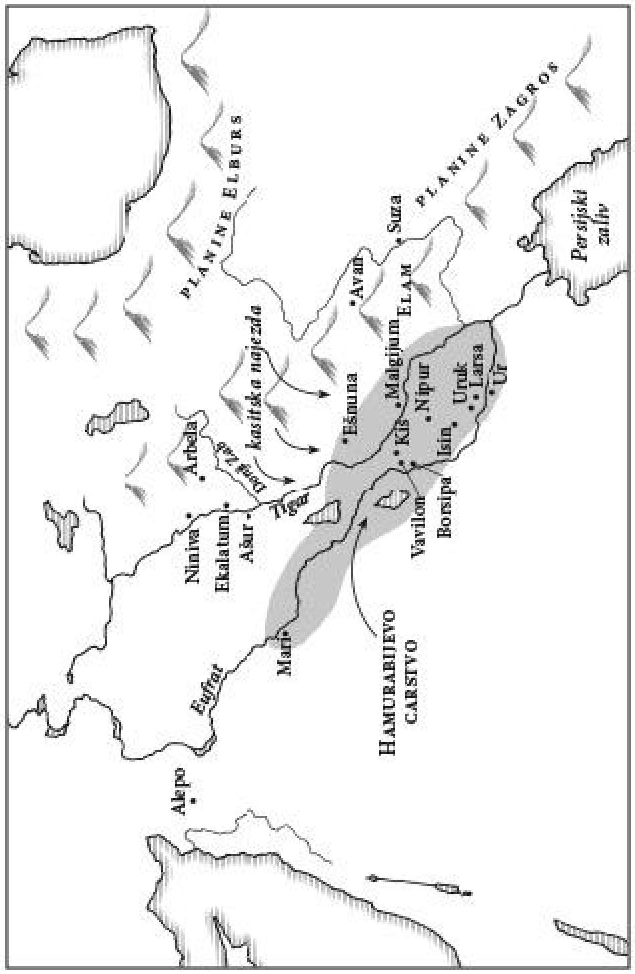
Godinu dana nakon ovog napada Hamurabi se ponovo okrenuo protiv Larse. Možemo samo pretpostaviti da je Rim-Sin neozbiljno shvatio činjenicu da je priznao vrhovnu vlast Hamurabija te da se podigao na ustanak. Larsa je bila osvojena nakon šestomesečne opsade.

Ovog puta Hamurabi je Rim-Sina uzeo za svog zarobljenika čime ga je uklonio s prestola. Njegova šezdesetogodišnja vladavina bila je time okončana. Sad su svi drevni sumerski gradovi, a da ne spominjemo i mnoštvo onih koji su se nalazili zapadno i severno u odnosu na nekadašnji Sumer, postali deo carstva čije je središte bilo u Vavilonu. „Neka se svi ljudi poklone tebi sa strahopoštovanjem“, zapisao je Hamurabijev pisar. „Neka oni proslavljaju tvoju veliku slavu. Neka pokažu svoju odanost pod tvojom vrhovnom vlašću.“[7]

To nije bila država kojom je upravljano samovoljno. Ona je bila zasnovana na poštovanju zakona. Dok je proširivao teritoriju svog carstva, Hamurabi je zahtevao poštovanje svog zakona i na novoosvojenim područjima. Jedini sačuvani primerak teksta tog zakonika otkriven je mnogo vekova kasnije, ispisan na jednoj steli izrađenoj od crnog granita koja je pronađena u gradu Suzi. Jasno je da je zakonik trebalo da sprovede božansku pravdu (pri vrhu same stele prikazano je božanstvo pravde kako prenosi svoj autoritet Hamurabiju), ali je stvarno pojavljivanje zakonika u zaposednutim gradovima trebalo da doprinese kontroli pokorenih naroda. Prema natpisu na samoj steli, zakonik je u potpunosti bio poštovan u Nipuru, Eriduu, Uru, Larsi, Isinu, Kišu, Mariju, kao i u drugim gradovima.

Hamurabi nije bio prvi zakonodavac. Ur-Namu ga je u tom smislu preduhitrio. Međutim, Hamurabijev zakonik je bez ikakve sumnje najsloženiji pravni akt koji potiče iz drevnih vremena, a obuhvata čitav niz različitih oblasti.

Kazne predviđene za krađe (pogubljenje), pomoć prilikom bekstva roba (pogubljenje), otmice (pogubljenje), izgradnju kuće koja se srušila i nekoga usmrtila (pogubljenje), kao i nesavesno ispunjavanje obaveza prema caru (pogubljenje) bile su praćene članovima zakonika koji su definisali pitanje braka (bio je zahtevan ugovor; sud je mogao da odobri razvod braka u korist supruga, ali je i žena mogla da se razvede ukoliko bi je muž osramotio), povreda (svako ko nekome iskopa oko izgubiće svoje, dok bi isti prestup počinjen nad robom iziskivao samo plaćanje novčane kazne), nasleđivanja (udovice su nasleđivale zemlju, ali je nisu mogle prodavati i morale su je čuvati za svoje sinove) i protivpožarne zaštite (ukoliko bi čovek pritekao susedu u pomoć zbog požara u njegovom domu, a tokom gašenja ukrao nešto od susedovih stvari bio bi „predat plamenu“).[8] Čitav ovaj set Hamurabijevih zakona koji su bili proglašeni u prestonom gradu carstva i na čijem se sprovođenju insistiralo trebalo je da pokorene narode uveri u pravednost i pravdu vavilonske uprave. Ali oni su istovremeno služili i da učvrste Hamurabijevu vlast nad njegovim podanicima.[9]

20. Hamurabijevo carstvo

Čvrsta vlast karakterisala je svaku vrstu odnosa Hamurabija s njegovom državom. Zahvaljujući velikim osvajanjima car je bio u mogućnosti da kontroliše sve rečne rute od severa ka jugu. Kedrovina i lapis lazuli, kamen i srebro, metal i bronza, sve je to moralo da prođe kroz njegove kontrolne punktove u kojima su samo oni brodovi koji bi dobijali vladarevu propusnicu mogli da nastave plovidbu.[10] To je osiguravalo potpuno plaćanje poreza, ali je i vladaru omogućavalo potpun uvid u sva dobra koja su transportovana na problematični jug. Nijedan grad koji se nalazio u okvirima Hamurabijevog carstva nije mogao da se naoruža u tajnosti. Hamurabi je voleo sebe da naziva pastirom svog naroda. Ipak, kao da se više plašio da njegovim ovcama ne izrastu vučji zubi, nego što je strahovao od vukova koji bi mu mogli prići spolja.

Bio je potpuno svestan toga da će njegovo carstvo ostati na okupu isključivo ukoliko on sam zadrži apsolutnu kontrolu. U pismu upućenom jednom od njegovih vojnih zapovednika nalazimo ga kako, nakon što ga je sreća napustila na bojnom polju, pokušava da pronađe način da statue elamitskih božanstava vrati u njihovu domovinu kako bi ona (božanstva) blagoslovila njegov vojni pohod. Nije mu bilo baš najjasnije kako je to moglo biti postignuto. Nije želeo da se bori, ali ukoliko bi ih samo predao Elamiti su to mogli protumačiti kao znak careve slabosti.[11]

Hamurabijeva vlast se, posebno u severnim i istočnim oblastima, zasnivala isključivo na potčinjavanju i primeni sile. Nepunih deset godina nakon što je osvojio Ešnunu, opet se našao u vojnom pohodu protiv tog grada. Opsada Ešnune trajala je pune dve godine, a bila je okončana time što su vavilonske snage opljačkale, spalile i potpuno porušile čitav grad. Ratovao je duž istočnih granica carstva, a borio se i u blizini Ninive gde je mnogo pobunjenika pokušavalo da se osamostali. Vojevao je tokom najvećeg dela svoje vladavine kako bi sačuvao teško stečeno carstvo. Oko 1740. godine p. n. e. bio je u poodmakloj dobi, narušenog zdravlja usled godina provedenih u teškim putovanjima i nedovoljno zaraslih rana zadobijenih u bitkama. Preminuo je samo pet godina pošto je sravnio Ešnunu sa zemljom. Svom sinu Samsuiluni ostavio je mnogo problema.

Tokom nekoliko godina, male grupe nomada, Kasita, lutale su područjem planina Zagros, prelazeći preko Tigra u samo središte Mesopotamije. Vavilonski pisani izvori povremeno ih pominju kao ljude koji se često sele, nazivajući ih jeftinim doseljenicima-nadničarima.

Deveta godina Samsuilunine vladavine bila je poznata kao godina „tokom koje je došla kasitska vojska“. Nadničari su se naoružali i kidisali su na severoistočne granice. Ešnuna je služila kao svojevrsna prepreka napadačima. Kad je grad pao u njihove ruke, pokuljali su u sve većem broju preko granica samog carstva.

U isto to vreme Samsuiluna se suočio s pobunom koju je njegov otac čitav svoj život gušio. Uruk, Isin, Larsa i Ur naizmenično su otpočeli pobunu što je iziskivalo da vladar pošalje ratnike kako bi ih iznova vratio pod vavilonsku vlast. U tom poduhvatu Ur je bio u toliko porušen da vekovima nije bio iznova naseljen. Malo kasnije, ista sudbina zadesila je i Nipur.[12]

Samsuiluna je, istovremeno ratujući na više frontova, tada otkrio novu pretnju koja je dolazila s istoka. Elamiti su imali novog vladara, ratobornog Kutir-Nahuntea I. Deset godina nakon početka kasitskog napada, Kutir-Nahunte I prešao je Tigar sa svojom vojskom. Slabašna vavilonska odbrana duboko se povukla s elamitske teritorije na svoje područje, a potom i u sam Vavilon. Ovaj poraz vavilonskih trupa bio je toliko veliki da su ih njihovi okoreli neprijatelji Asirci čitavih hiljadu godina kasnije i dalje začikavali zbog njega.

Samsuiluna nije mogao da poput svog oca očuva čvrstinu vlasti nad carstvom budući da se odupirao tolikom broju pretnji. Do 1712. godine p. n. e., koja označava i kraj njegove vladavine, Samsuiluna je izgubio kontrolu nad čitavim jugom. Hamurabijev zakonik nije mogao u zajednici da održi najudaljenije delove carstva da nije bio potpomognut ratnikom koji se neprestano nalazio u vojnim pohodima.

Vremenska traka 22	
MESOPOTAMIJA	KINA
Treća dinastija Ura (2112–2004. g. p. n. e.)	
Ur-Namu	Šao-kang
Avram putuje u Haanan Šulgi	
Pad Ura (2004. g. p. n. e.)	
Dinastija Isin Amorićanski vladari Larse	
(Larsa) Gungunum (oko 1930. g. p. n. e.)	
(Larsa) Rim-Sin (1822–1763. g. p. n. e.)	
(Ašur) Šamši-Adad (1813–1781. g. p. n. e.)	
(Vavilon) Hamurabi (1792–1750. g. p.n.e.	
	Džie
Hamurabi osvaja Ašur i Ešnunu (1764. g. p. n. e.)	Dinastija Šang (1766–1122. g. p. n. e.)
	Tang
Samsuiluna (1749–1712. g. p. n. e.)	

Dvadeset treće poglavlje

Egipat pod Hiksima

Između 1782. i 1630. godine p. n. e. zapadni Semiti zaposeli su egipatski presto čime je okončano razdoblje Srednjeg carstva

Zlatno doba Srednjeg carstva potrajalo je relativno kratko. Vladavina sina faraona Senusreta III, Amenemheta III, predstavljala je njegov vrhunac. Snaga faraona koja se ogledala u tome da državu štiti od napadača i da je održava ujedinjenom postepeno je počela da bledi nakon njegove smrti.

Još jednom je Nil dosezao do faraonovih stopala. Nakon što je u periodu vrhunca vladavine Amenemheta III Nil dostigao svoj najviši nivo poplavnih talasa, tokom godina je počeo da se smanjuje.[1] Kao i uvek u egipatskoj istoriji, slabljenje poplavnih talasa reke Nil i faraonove moći išlo je zajedno.

Teškoće koje su se javljale u vezi s nasleđivanjem prestola verovatno su bile u vezi i s krizom do koje je došlo. Amenemhet III vladao je ukupno četrdeset tri godine. U vreme kad je preminuo, njegov naslednik nije bio samo u poodmakloj dobi, već i bez potomstva. Amenemhet IV, koji je čitav svoj život čekao da stupi na presto, umro je ubrzo nakon što je bio krunisan te je njegova supruga, kraljica Sobeknefru, preuzela muževljevo mesto na prestolu. Svega nekoliko detalja u vezi s njenom vladavinom sačuvano je do naših dana. Međutim, činjenica da se na egipatskom prestolu našla jedna žena značila je da se vladarska palata nalazila u ozbiljnim problemima.

Maneto je početak razdoblja nove dinastije označio smrću kraljice Sobeknefru budući da ona nije imala naslednike spremne da preuzmu vladarski tron. Vladar koji je po svemu sudeći stupio na egipatski presto i time označio početak razdoblja Trinaeste dinastije bio je faraon o kome ništa ne znamo, baš kao što ne znamo ni o njegovim naslednicima.

U južnim oblastima, u Nubiji, zapovednici koji su imali obavezu da u ime krune čuvaju južne granice počeli su da se ponašaju sve samostalnije. Nubijska oblast, koju je faraon Senusret III tokom perioda Dvanaeste dinastije zauzeo nasilno, postepeno je počela da se odvaja od egipatske krune. I na severu su se javili problemi. Materijalni tragovi pokazuju kako su pogranična utvrđenja koja su se nalazila duž istočne granice, između Delte i „zemlje Azijata“, počela da se urušavaju. Nekada davno ta granica bila je tako dobro čuvana da je dvorjanin Sinuha imao ozbiljne probleme da izađe iz Egipta. Ovog puta su „Azijati“, ti zapadnosemitski nomadi, u velikom broju pohrlili u Deltu. Neki su se tu i naselili kako bi živeli skupa sa Egipćanima. Drugi su se u znatno manjoj meri odomaćili. Šezdesetak godina otkako su faraoni Trinaeste dinastije počeli svoju vladavinu, oko 1720. godine p. n. e., posebno ratoborna skupina nomada napala je i u potpunosti spalila grad Memfis, drevnu egipatsku prestonicu. Za razliku od Egipćana, oni su ratovali na konjima, koristeći i dvokolice, čime su nadoknađivali malobrojnost.

Uprkos poniženju, faraoni Trinaeste dinastije nekako su uspevali da održe kontrolu nad zemljom. Ipak, njihova vlast nad Egiptom bila je u toj meri slaba da su istoričari zaključivali kako je razdoblje Trinaeste dinastije označilo kraj perioda Srednjeg carstva i početak Drugog međuperioda. Pred kraj razdoblja Trinaeste dinastije vlast faraona toliko je oslabila da se istovremeno pojavila još jedna vladarska porodica. O toj Četrnaestoj dinastiji znamo jedino da je ona jedno vreme egzistirala paralelno s Trinaestom dinastijom. I dok su se faraoni Trinaeste dinastije najčešće nalazili u prestonici Srednjeg carstva, gradu Tadž-taveju, takozvani vladari Četrnaeste dinastije isticali su svoje navodno pravo da upravljaju istočnim delovima delte reke Nila.

Još jedna dinastija pojavila se četrdesetak godina kasnije te je i ona postojala istovremeno sa Trinaestom i Četrnaestom. Ova Petnaesta dinastija svoje središte imala je u gradu Avarisu, koji se nalazio istočno od Delte, u pustinjskoj oblasti. Prvi faraon Petnaeste dinastije, Šeši, svoje sledbenike organizovao je u vojsku i silom širio svoju vlast u pravcu zapada i juga. Dvadesetak godina kasnije, oko 1663. godine p. n. e., faraonima Petnaeste dinastije pošlo je za rukom da nadvladaju Trinaestu i Četrnaestu dinastiju te su bili u mogućnosti da uspostave svoju vrhovnu vlast.

Prema Manetou, Šeši je bio stranac. Kao i njegovi sledbenici, pripadao je u narodu poznatim „kneževima iz pustinje“ ili *Hikau-kosvet* (Hiksi).[2] Maneto je najezdu Hiksa i uspostavljanje njihove dominacije nad Egiptom opisao kao nasilnu i iznenadnu divljačku invaziju:

Jer ono što je meni kao uzrok poznato, to je bio iznenadni gnev bogova; iz istočnih oblasti, sasvim neočekivano, protiv naše zemlje nastupili su pripadnici nepoznatog naroda, sigurni u svoju pobedu. Glavninom svojih snaga, bez većih teškoća nadvladali su gospodare zemlje; potom su nemilosrdno spalili naše gradove, sa zemljom su sravnili hramove posvećene bogovima, a prema svem zatečenom stanovništvu odnosili su se s okrutnim neprijateljstvom, jedne ubijajući, a odvodeći u roblje žene i decu. Jednog među sobom odredili su za vladara.[3]

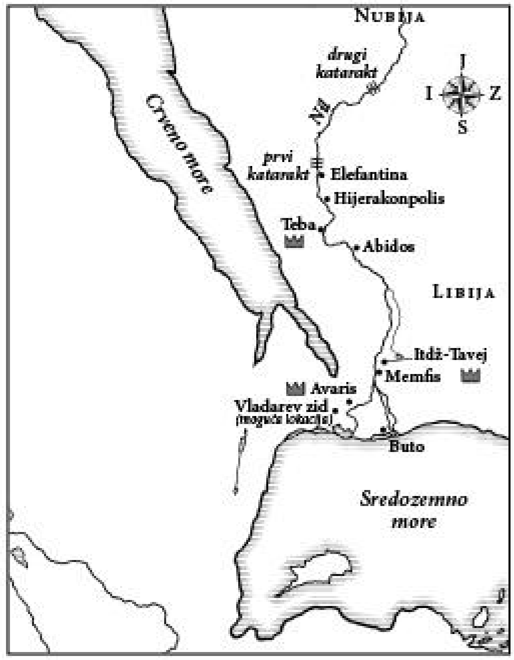
Manetou kao Egipćaninu donekle i možemo oprostiti što je smatrao kako su njegovi veliki preci jedino mogli biti savladani iznenadnim i surovim napadom. Međutim, materijalni ostaci koji svedoče o delovanju faraona Petnaeste dinastije dokazuju kako su Hiksi u Egiptu već boravili izvesno vreme. Semitska imena počinju da se pojavljuju u natpisima i drugim pisanim izvorima iz razdoblja Srednjeg carstva znatno pre napada do koga je došlo 1663. godine p. n. e. Toliko veliki broj Zapadnih Semita nastanio se u gradu Avarisu (čije je ime značilo „dom u pustinji“) da je on postao poznat kao naselje čiji su svi stanovnici bili semitskog porekla. Kad su faraoni Trinaeste i Četrnaeste dinastije među sobom podelili već znatno oslabljenju vlast nad Egiptom, žitelji Avarisa istakli su svoje pravo na deo kolača. Tvrdnja da su invaziju na Egipat izveli stranci bila je tačna, ali se radilo o takozvanoj unutrašnjoj invaziji.

Ukoliko Manetoovu hiperbolu za trenutak ostavimo po strani, Hiksi, koji su se na egipatskoj teritoriji već bili nalazili generaciju ili dve, nisu osnovali mnogo gradova. I mada su njihova imena bila semitskog porekla, oni su već prihvatili praksu nošenja tradicionalne egipatske garderobe, kao i poštovanja egipatskih običaja. Egipatski je i dalje ostao zvanični jezik natpisa i istorijskih izvora. Egipćani su Hiksima služili kao sveštenici i službenici.

Uprkos tome što su zbacili faraone Trinaeste i Četrnaeste dinastije, Hiksi nikad nisu uspeli samostalno da vladaju čitavim Egiptom. Severozapadnim regijama, najverovatnije uz dozvolu samih Hiksa, upravljao je čitav niz oblasnih gospodara. Ostalo je sačuvano svega nekoliko imena, a Maneto ih grupiše u Šesnaestu dinastiju. Mnogo je značajnije bilo saopštenje egipatskih zapovednika grada Tebe, koja se nalazila na jugu, kojim su odbili da se potčine vlasti Hiksa ističući pri tom kako je istinska vlast Egipćana sada imala svoje središte upravo u Tebi. Po Manetou, to su bili vladari Sedamnaeste dinastije. Petnaesta, Šesnaesta i Sedamnaesta dinastija istovremeno su postojale.

Vladari, poreklom Hiksi, u potpunosti svesni svojih ograničenja, po svemu sudeći nisu mnogo učinili da bi doprli do južnih oblasti. Egipatski vladari, čije je središte bilo u Tebi, vladali su oblastima koje su se prostirale čak do Abidosa. Tradicije Srednjeg carstva, lišene uticaja sa strane, nastavile su da postoje u toj državi koja se nalazila na jugu. Međutim, između ta dva državna entiteta, po Manetou, nije bilo mira. Zapisao je kako su „vladari Tebe i drugih delova Egipta podigli ustanak protivu inostranih kneževa što je izazvalo užasan i dug rat među njima.“[4]

Neprijateljstvo između dve toliko udaljene oblasti postalo je očigledno usled pokušaja petog vladara hiksoskog porekla, po imenu Apepi I, koji je po svemu sudeći vladao oko 1630. godine p. n. e. da počne kavgu s vladarem Tebe. Papirus koji se čuva u Britanskom muzeju sadrži deo pisma koje je Apepi I poslao sve do Tebe tamošnjem vladaru iz Sedamnaeste dinastije koji se zvao Sekenere. „Otarasi se nilskog konja u Tebi“, naredbodavno je pisao. „Oni riču po svu noć. Mogu da ih čujem čak i ovde u Avarisu, a njihova buka narušava moj san.“[5]

21. Tri istovremene dinastije

Nalazeći se na udaljenosti većoj od sedam stotina kilometara, Sekenere je te reči razumeo kao poziv na sukob. Njegovi posmrtni ostaci, koji se sada nalaze u muzeju u Kairu, svedoče da je okupio vojsku da bi potom krenuo u pravcu severa. Kad je naišao na hiksoske pogranične jedinice poveo je svoje ratnike i počeo bitku. Tokom borbe Sekenere je smrtno stradao usled posledice udarca buzdovana u glavu. Dok je nepomično ležao na tlu bio je ubadan noževima, kopljima i sekirama. Njegovo telo bilo je balzamovano na brzinu iako je bilo u poodmaklom stanju raspadanja. Deluje da je tebanski faraon po svemu sudeći nekoliko dana mrtav ležao na bojnom polju pre nego što su se hiksoski ratnici povukli kako bi njegovi vojnici mogli da dođu i uzmu posmrtne ostatke svog vladara.[6]

Ovaj sukob nije prerastao u pravi rat. Hiksoska i tebanska vojska povukle su se na svoje teritorije. Kahmos, Sekenereov stariji sin, preuzeo je tebanski presto i počeo da kuje plan kako bi osvetio očevu smrt.

Vremenska traka 23

MESOPOTAMIJA	EGIPAT
	Srednje carstvo (2040–1782. g. p. n. e.)
Treća dinastija Ura (2112–2004. g. p. n. e.)	Jedanaesta dinastija (2134–1991. g. p. n. e.)
Ur-Namu	**Intef I-III**
Šulgi Avram putuje u Haanan	**Mentuhotep I-III**
Pad Ura (2004. g. p. n. e.)	
	Dvanaesta dinastija (1991–1782. g. p. n. e.)
Dinastija Isin Amorićanski vladari Larse	**Amenemhet I**
(Larsa) **Gungunum** (oko 1930. g. p. n. e.)	
	Amenemhet III
(Larsa) **Rim-Sin** (1822–1763. g. p. n. e.)	**Amenemhet IV**
(Ašur) **Šamši-Adad** (1813–1781. g. p. n. e.)	**kraljica Sobeknefru**
(Vavilon) **Hamurabi** (1792–1750. g. p.n.e.	
	Drugi međuperiod (1782–1570. g. p. n. e.)
Hamurabi osvaja Ašur i Ešnunu (1764. g. p. n. e.)	Trinaesta dinastija (1782–1640. g. p. n. e.)
Samsuiluna (1749–1712. g. p. n. e.)	
	Četrnaesta dinastija (1700–1640. g. p. n. e.)
	Hiksi zauzimaju Egipat (1663. g. p. n. e.)
	Petnaesta, Šesnaesta i Sedamnaesta dinastija

Dvadeset četvrto poglavlje

Kritski kralj Minoj

Između 1720. i 1628. godine p. n. e. Minojci su vršili obrede žrtvovanja u čast boga mora

Severno od delte Nila, duboko u prostranstvima Sredozemnog mora, južno od bezimenog i haotičnog poluostrva koje je štrčalo iz evropskog kopna nalazilo se dugačko planinsko ostrvo. Moguće je da su njegovi žitelji znatno ranije na ostrvo pristigli s područja Male Azije. Do razdoblja koje je obeleženo Hiksima i oni su bili na stupnju razvoja koji je podrazumevao postojanje država na čijem se čelu nalazio vladar. I Minojci su podigli palatu svojim monarsima.

Palata se nalazila u centru Knososa, naselja u neposrednoj blizini središta severne ostrvske obale, na strateški važnom mestu s koga je bilo moguće nadzirati istočne i zapadne obode ostrva. Nedugo pošto je ona bila sagrađena, druga palata, nešto manjih dimenzija, podignuta je na još jednoj važnoj tačci: u Miliji, koja se i sama nalazila na severnoj obali, istočno od Knososa, a nasuprot Festosa, koji se uzdizao u neposrednoj blizini južne obale.[1]

Budući da ovi najstariji ostrvljani nisu ostavili nikakav pisani trag, nije nam poznato ko je zaista živeo u tim palatama. Ipak, one su predstavljale središta ubrzano rastućih gradova, čitave mreže ulica i kuća. Žitelji tih gradova trgovali su s civilizacijama koje su postojale s druge strane mora. Njihovi krčazi (za vino ili ulje), bojeni svetlim bojama, nisu bili otkriveni isključivo na području obližnjih ostrva, već i duž obala reke Nil, kao i obala Sredozemnog mora na kojima su obitavali Zapadni Semiti.

I oni su žrtvovali ljude. Zemljotresi su često drmali brdovito ostrvo. Usled jednog od brojnih podrhtavanja tla došlo je do rušenja hrama koji se nalazio na planini koja se danas naziva Juktas, okrenuta ka severnoj morskoj obali. Tom prilikom došlo je do pogibije ljudi koji su se zatekli u svetilištu. Njihovi posmrtni ostaci ostali su tamo skoro tri hiljade godina sve dok arheolozi nisu otkrili čitavu tu scenu: mlađa muška osoba, vezanih ruku i nogu, ležala je postrance na oltaru koji je bio načinjen od kamena i gline; na vrhu njegovog tela nalazio se bodež čije je sečivo bilo izrađeno od bronze; ispred oltara stajala je osoba od nekih četrdesetak godina koja je imala ceremonijalni prsten i pečat; jedna žena potrbuške je ležala u jugozapadnom uglu.[2]

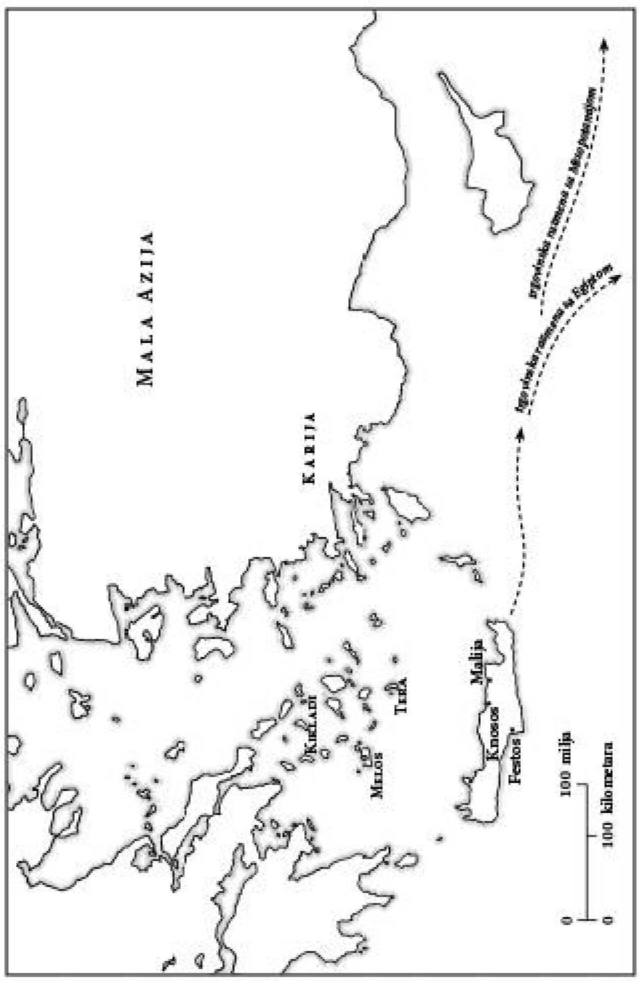
Ljudske žrtve nisu bile često prinošene. Tragovi takvog žrtvovanja otkriveni su samo na još jednom mestu: u kući koja se nalazila u zapadnom delu grada Knososa gde dvoje dece nije bilo samo žrtvovano, već je sa njihovih tela bila uklonjena koža, dok su oni bili skuvani sa puževima kao deo ritualne svečanosti.[3] Ruševine nam nisu mogle pružiti odgovor na pitanje u vezi sa značenjem samog žrtvovanja, niti s time šta je sveštenike i sveštenice u gradu Knososu moglo motivisati da obave tako gnusan verski čin.

Ipak, možemo da pretpostavimo.

Oko 1720. godine p. n. e., zemljotres je potpuno srušio staru palatu u Knososu. Na njenom mestu bila je podignuta nova, koja je donekle sadržavala ostatke prethodne. Druga palata bila je znatno složenija u broju i rasporedu prostorija. Žitelji Knososa napredovali su sve do tačke kad im je bio neophodan „kraljevskiji“ vladar.

Grci, koji su to ostrvo nazivali Krit, verovali su kako je moćni kralj Minoj živeo u Knososu u razdoblju kad je postojala „druga palata“.[66] Prema grčkom mitu, Minoj je bio posinak kritskog plemića. Nameran da vlada čitavom zemljom, on je stanovnicima Krita saopštio kako je u stanju da dokaže da su ga odabrala božanstva. Sve ono za šta se bude molio daće mu bogovi. Narod ga je izazvao da dokaže svoju tvrdnju i on se obratio Posejdonu tražeći od njega da mu pošalje bika radi žrtvovanja. Jedan ogroman bik je zakoračio iz samog mora na kritsku obalu. Bio je toliko moćan da Minoj nije mogao da natera sebe da ga žrtvuje. Priključio ga je svom stadu, a umesto njega žrtvovao je znatno manjeg bika.

Krićani su izabrali Minoja za svog kralja. Međutim, Posejdon je bio razočaran Minojevom pohlepom i bacio je prokletstvo na njegovu ženu Pasifaju tako što je ona osetila telesnu žudnju prema biku. Uz pomoć legendarnog izumitelja Dedala, Pasifaja i bik imali su neobičan intimni čin. Pasifaja je potom rodila potpuno deformisano dete koje je imalo ljudsko telo, a glavu bika. Kad je ugledao bebu, Minoj ju je zatvorio u tamnicu koja se nalazila ispod palate u Knososu. Zatvor, načinjen po Dedalovim nacrtima koji je time bio kažnjen zato što je pomogao Pasifaji, bio je načinjen od bezbroj hodnika tako da dete kome je majka dala ime Asterije, dok ga mi znamo pod imenom Minotaur, nikada ne bi moglo da pobegne. U tom zatvoru, lavirintu, Minotaur je ostao sve do svog punoletstva. Minoj ga je hranio ljudskim mesom. Nakon bitke koju je vodio sa stanovnicima grčkog kopna naredio im je da mu svake godine šalju sedam mladića i sedam devojaka kako bi ih Minotaur pojeo.[4]

Ova priča sadržana je u *Biblioteci*, grčkoj zbirci pripovesti koja je poticala iz II veka p. n. e.[67] Iza koprene koju stvara mit možemo samo nazreti delove civilizacije koja za sobom nije ostavila nijednu drugu priču.

Minoj možda nije bilo samo ime jednog legendarnog vladara, već i čitavog niza kraljeva koji su vladali u Knososu i koji su pozajmili svoje ime najranijoj kritskoj civilizaciji. Priča o Minotauru, s razmenom dobara između gradova, odražava neprekinutu međunarodnu prekomorsku trgovinu koju su sprovodili Minojci. Isto svedoče i tragovi dobara iz neopalatskog doba koji su pronađeni širom drevnog sveta. Ćup s poklopcem, izrađen od alabastera, na sebi ima ispisano ime hiksoskog vladara, dok se na zidovima hiksoske palate u Avarisu nalaze ostaci zidnih slika izrađenih u minojskom stilu. Kontakti s istočnom obalom Sredozemnog mora bili su redovni. Moguće je da su Minojci trgovali i s toliko udaljenim oblastima kao što je to bila Mesopotamija. Neki od slikovnih prikaza Gilgameša u sceni njegove borbe s Nebeskim bikom (najuočljiviji na pečatima), što je priča koja je počela da se pojavljuje na glinenim tablicama između 1800. i 1500. godine p. n. e., prikazuju Gilgameša kako se rve s bićem koje je polučovek, a polubik, i koji na sebi ima rvački pojas. Čudovište ima telo bika, a glavu čoveka i predstavlja potpunu suprotnost u odnosu na deformitet samog Minotaura, ali sličnost između ta dva čudovište ukazuje na mogućnost da su minojski i mesopotamski moreplovci međusobno razmenjivali svoje priče u lukama.[5]

Mada je dobro organizovana grčka civilizacija iz koje je Minoj makar i teorijski prikupljao redovan godišnji danak potpuni anahronizam (u tako drevnom razdoblju na poluostrvu su se nalazila samo raštrkana naselja), Minojeva sposobnost da zahteva danak na tuđoj teritoriji odražava vojnu moć koju je Krit imao tokom neopalataskog doba. *Biblioteka* kazuje kako je Minoj bio prvi koji je „ostvario vlast nad morem; svoju vlast proširio je nad skoro svim ostrvima“. Minojski gradovi otkriveni su na brojnim obližnjim ostrvima, uključujući tu i Melos, Keu i malu, zemljotresima sklonu Teru. Gradovi nisu služili isključivo kao mesta u kojima su se trgovci zaustavljali, već i kao pomorske baze. Grčki istoričar Tukidid zapisao je kako je Minoj bio prvi antički vladar koji je raspolagao mornaricom. „Sebe je učinio gospodarom onoga što danas nazivamo Grčkim morem“, kaže Tukidid, „i vladao je Kikladima [severnim egejskim ostrvima] gde je najvećim delom

slao svoje koloniste, proterujući Karijce [doseljenike iz severozapadne Male Azije] i postavljajući svoje sinove za zapovednike; time je dao sve od sebe da uništi gusare u tim vodama što je bio neophodan postupak kako bi obezbedio dobra za sopstvenu upotrebu.“[6] Prema Herodotu, Karijci su nastavili da žive na tim ostrvima, ali su postali Minojevi podanici. Bili su to iskusni moreplovci koji su „na njegov zahtev obezbeđivali posadu“.[7] Minojsko carstvo bilo je stvoreno na vodi.

Oko 1680. godine p. n. e. ono je doseglo vrhunac moći. Gusari su oduvek predstavljali problem na Sredozemnom moru – Tukidid objašnjava kako je Knosos prvo bio podignut na kopnu, dalje od morske obale, „usled velike opasnosti od gusara“ – ali je Minojeva mornarica uništila gusare, makar u onom delu mora koje se nalazilo oko Krita. Novi mir značio je da su žitelji ostrva, kao i oni koji su naseljavali obale mogli „u znatno većoj meri da se posvete sticanju materijalnih dobara te je njihov način života postao znatno bogatiji.“[8] Trgovina je cvetala, podizane su nove građevine, a slikarstvo i vajarstvo dobili su veću sofisticiranost.

Međutim, u priči o kralju Minoju postoji prikrivena pretnja, a to je stvorenje u obliku bika koje se nalazilo ispod palate. Njegovo zloćudno prisustvo, iako skriveno od očiju javnosti, bilo je vidljivi znak Posejdonovog nezadovoljstva. Ono je predstavljalo pretnju ne samo ljudima koji su Minoju davali danak, već i samom kralju. Bila je to neukroćena i gladna sila koja je i bukvalno podrivala temelje njegove palate i zahtevala stalno žrtvovanje.

Palata u Knososu bila je ukrašena freskama: zidnim slikama nastalim nanošenjem svetlih boja načinjenih od karbona, žutog okera, gvožđa i drugih minerala na tanak sloj svežeg maltera. Sveti bikovi, prikazani na tim kompozicijama, spuštaju svoje rogove u znak pretnje, dok se osoba izvija iznad rogova na leđa životinje da bi odatle dosegla tlo. Najpoznatija skulptura izrađena od bronze, pronađena u ruševinama Knososa, prikazuje istu tu igru s bikovima, zaustavljenu u svom najdramatičnijem trenu.

12. Plesač s bikovima. Skulptura od bronze iz minojskog doba koja prikazuje čoveka koji preskače leđa bika.
(Britanski muzej, London; autor fotografije: HIP/Art Risors, Njujork)

Pretpostavlja se da su osobe koje su učestvovale u tom ritualu bile mlade, fizički jake i spremne da umru. Sasvim je moguće da priča o Minotauru čuva podatke o veoma starom obliku prinošenja ljudskih žrtava tokom koga posvećena žrtva nije bila polegnuta na oltar, već se nalazila potpuno slobodna pred bikom. Arheološka iskopavanja koja su obavljena na tzv. bivoljem trgu, centralnom gradskom trgu u Knososu gde su se po svemu sudeći i odigravali ti obredi koji su uključivali bika, imali su čitav niz vrata, stepenica i hodnika kojima se iz okolnih građevina izlazilo na trg – istinski lavirint.[9] Postoji još jedna veza između priče o Minotauru i religijskih običaja na ostrvu Krit. Minotaur je pojeo četrnaest žrtava. Samo mesto žrtvovanja, otkriveno u Knososu, ukazuje na izvesno ritualno obedovanje mrtvih.

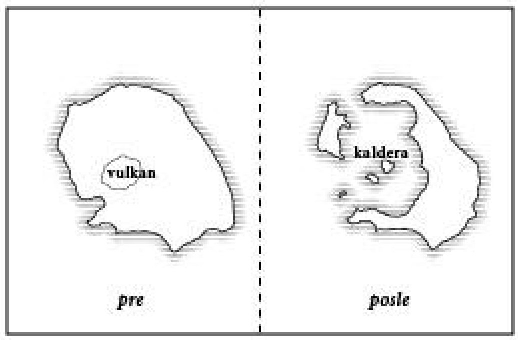
Kakva je to vrsta božanskog besa zahtevala takvu vrstu žrtvovanja?

U poznijoj grčkoj verziji priče o Minotauru, bog mora Posejdon koji je nazivan i „onaj koji trese zemlju“, za svoju svetu životinju imao je bika. Ostrvo Krit i okolne morske površine stalno su doživljavale zemljotrese, kao i rušilačke talase koji bi usledili. Samo je stalna molitva upućena „onom koji trese Zemlju“ mogla da otkloni opasnost koja je dolazila iz pravca mora.

Oko 1628. godine p. n. e. zemljotresi koji su pogađali obližnju Teru bili su sve češći.[68] Ostrvo je predstavljalo aktivni vulkan, a do tada se odigrala još najmanje jedna erupcija. Međutim, tokom čitavog niza godina ostrvo je bilo

dovoljno mirno te se Akrotiri, jedini važniji grad na Teri, uvećao i uznapredovao.[10]

Zemljotresi su učestali, a stanovnici Akrotirija obnavljali su zidine porušene usled posledica potresa. Kako je pomeranje tla postajalo sve jače, oni su počeli da napuštaju grad. Iskopavanja nisu otkrila posmrtne ostatke, a iz grada je odneto sve što je imalo vrednost, posebno nakit i srebrnina.[11]

23. Tera pre i posle vulkanske erupcije

Ubrzo je vulkan koji se nalazio u središtu ostrva počeo da izbacuje plavi kamen. Ruševine grada bile su prekrivene tom vrstom kamena što znači da je on izvesno vreme (od dva meseca do dve godine) bio izložen vazduhu (pre nego što ga je prekrio pepeo nastao kao posledica glavne erupcije). Grmljavina koja je dopirala iz pravca Tere, a koju su sa strahom osluškivali stanovnici obližnjih ostrva, dugo je trajala. Dve godine je suviše dug period da bi se čekalo na potpunu katastrofu. Ipak, bilo je to dovoljno dugo razdoblje tokom koga su mogla da budu obavljena žrtvovanja u nadi da će se nesreća izbeći.

A tada je vulkan preokrenuo čitavo ostrvo naglavačke stvarajući sloj pepela debljine veće od pet metara kojim je prekrio čitav obližnji grad. Veliki komadi kamena izbijali su iz dubina vulkanskog grotla zasipajući okolinu pepelom poput kakvog gargantuovskog pljuska.[12] S jedne strane ostrva otvorila se ogromna rupa koja je omogućila da morska voda uđe u krater koji je ostao iza vulkana. Kad je erupcija konačno prestala, Tera više nije bila ostrvo okruglog oblika, s vulkanom u svom središtu. Ona je postala svojevrsni kopneni prsten oko mora koje se nalazilo u njegovom centru. Bila je to ogromna kaldera.

Bio je to kraj minojskog grada Akrotirija koji je ostao netaknut ispod debelih slojeva pepela, sve do vremena kad su ga otkopali arheolozi, početkom šezdesetih godina XX veka. Nije potpuno jasno koliki je obim štete u odnosu na minojski Krit prouzrokovala ta velika vulkanska erupcija. U kraćem vremenskom razdoblju nakon erupcije do koje je došlo na Teri, minojska civilizacija nastavila je svoj uobičajeni život. Ipak, postepeno je dolazilo do smanjivanja broja stanovnika. Kuće su bile dotrajale, a trgovalo se sve manje.

Sve je to moglo biti u vezi s vulkanskom erupcijom.[69] Materijalni tragovi koji su dostupni na samom ostrvu Tera ukazuju na to da je do erupcije vulkana najverovatnije došlo krajem juna ili početkom jula, neposredno pre početka žetve. Padavine koje su uz pomoć vetra donele velike količine pepela zaobišle su zapadne obode Krita, ali su doprle do istočnih delova ostrva gde su najverovatnije uništile celogodišnji prinos svih vrsta useva.[13] Tragovi pepela na obalama Tere dokazuju da je erupcija izazvala cunami koji je potopio susedna ostrva, kao i da je visina talasa bila veća od deset metara kad je, dvadeset pet minuta nakon erupcije, cunami stigao do obala Krita.[14] Oblak izuzetno velikih dimenzija prekrio je Sunce za izvesno vreme. Usledile su jake oluje koje je karakterisao izraziti elektricitet, kao i pad temperature vazduha. Mesecima je zalazak Sunca bio zagasito crvene boje.

Čak i ukoliko vulkanska erupcija nije neposredno uticala na opadanje minojske civilizacije, niz tako neobičnih pojava je sigurno imao veoma sličan efekat kao što je to bilo sa snižavanjem nivoa reke Nil u Egiptu. Takve strahote pokazale su svu ljutnju boga Posejdona. Vladarska porodica više nije bila u milosti bogova. Veoma je moguće da je ta katastrofa bila samo predskazanje znatno surovijeg božanskog nezadovoljstva koje se pomaljalo na horizontu. Sa „onim koji trese Zemlju“ nije bilo šale. On je uvek vrebao iz dubina, spreman da prekine svaki napredak.[70]

VREMENSKA TRAKA 24	
EGIPAT	KRIT
Srednje carstvo (2040–1782. g. p. n. e.)	
Jedanaesta dinastija (2134–1991. g. p. n. e.)	
Intef I-III	
Mentuhotep I-III	
	Protopalatsko doba (2000–1720. g. p. n. e.)
Dvanaesta dinastija (1991–1782. g. p. n. e.)	
Amenemhet I	
Amenemhet III	
Amenemhet IV	
kraljica Sobeknefru	
Drugi međuperiod (1782–1570. g. p. n. e.)	
Trinaesta dinastija (1782–1640. g. p. n. e.)	
	Neopalatsko doba (1720–1550. g. p. n. e.)
Četrnaesta dinastija (1700–1640. g. p. n. e.)	Minoj
Hiksi zauzimaju Egipat (1663. g. p. n. e.)	
Petnaesta, Šesnaesta i Sedamnaesta dinastija	
	Erupcija vulkana na ostrvu Tera (približno 1628. g. p. n. e.)
	Završno palatsko doba (1550–1350. g. p. n. e.)

Mnogo je pisano, više ili manje utemeljeno, o tome kako je moguće da je erupcija vulkana na ostrvu Tera i potonuće njegovog središta predstavljalo izvor za Platonov opis izgubljenog ostrva Atlantide, koje je potonulo u more nakon velikih zemljotresa i poplava. Platon Atlantidu naziva najvećom pomorskom silom u regiji što bi moglo predstavljati određenu vezu s minojskom civilizacijom. I mada je ova vrsta nagađanja fascinantna, u ovoj knjizi nemam dovoljno prostora da se detaljnije bavim civilizacijama koje su zaista postojale, a kamoli onima koje su bile izmaštane.

Ipak, to je nemoguće tvrditi budući da su u opticaju čak četiri datuma kad je moglo doći do vulkanske erupcije na ostrvu Tera, kao i da se arheolozi spore u vezi s vremenskim okvirom kad je došlo do opadanja minojske civilizacije. (I reljef je poremećen usled toga što se čitav niz stručnjaka različitih specijalnosti posvetio njegovom proučavanju: istoričari, arheolozi, vulkanolozi i okeanografi koristili su drugačije metode i sporili se oko

dobijenih rezultata.)

Datum erupcije vulkana na ostrvu Tera i dalje predstavlja temu koja izaziva mnoga oprečna mišljenja. Korišćenjem radiokarbonske metode datiranja vulkanskog pepela došlo se do datuma oko 1628. g. p. n. e. Dokazi na brojnim godovima drveća širom severne hemisfere ukazuju na to da je otprilike te godine došlo do prekida u njihovom rastu što sigurno predstavlja moguću posledicu ogromne erupcije koja se mogla dogoditi na Teri. Međutim, nije moguće u potpunosti povezati te pojave s erupcijom vulkana do koje je došlo na Teri. Arheolozi odbacuju pretpostavku da je do erupcije došlo oko 1628. g. p. n. e. jer se arheološki sloj (zasnovan na osnovu različitih stilova obrade grnčarije) tokom koga se erupcija dogodila završio tridesetak godina posle nje. Ukoliko je do erupcije vulkana na ostrvu Tera došlo oko 1628. g. p. n. e., to razdoblje (nazvano LM IA) moralo je da bude okončano oko 1600. g. p. n. e. Međutim, sličnosti koje se javljaju između grnčarije nastale tokom razdoblja LM IA, kao i drugih kultura koje su trgovale s Kritom omogućavaju pretpostavku da je doba nazvano LM IA trajalo sve do oko 1500. g. p. n. e. Ovo predstavlja pojednostavljenje sažetog osvrta Dž. Lesli Fitona u vezi s raspravom između zagovornika teorije o 1628, odnosno 1530. g. p. n. e. kao ključnoj (videti: J. L. Fitton, *Minoians*, 25–36. Za skorašnji pregled svih teorija videti: Paul Rehak i John G. Younger, *Review of Aegean Prehistory VII: Neopalatial, Final palatial, and Postpalatial Crete*, u: *American Journal fo Archaeology*, 102:1 (1998), 91–178).

Biblioteka se najčešće pripisuje Apolodoru, grčkom istoričaru koji je u Atini živeo oko 140. g. p. n. e. On najverovatnije nije bio autor tog spisa.

Rana istorija Krita uobičajeno se deli na razdoblje pre nastanka palate (3200–2000. g. p. n. e.), koje obuhvata doba pre nego što su obe palate bile podignute; Protopalatski period ili doba prve palate (2000–1720. g. p. n. e.), Neopalatski period ili doba druge palate (1720–1550. g. p.n.e; traje do 1450. g. p. n. e. ukoliko bi se erupcija vulkana na ostrvu Tera smestila u 1520, a ne u 1628. g. p. n. e. [videti fusnotu na strani 300]) i završno razdoblje palate (1550. [1450]–1350. g. p. n. e.).

Dvadeset peto poglavlje

Pad Harape

Između 1750. i 1575. godine p. n. e. harapski gradovi u Indiji počeli su da slabe, a došljaci sa severa naselili su njihove ruševine

U oblastima koje su se nalazile znatno istočnije u odnosu na Sredozemno more jednolični harapski gradovi suočavali su se s nesrećom.

Između 1750. i 1700. godine. p. n. e. žitelji Mohendžo--Dara počeli su da napuštaju svoj grad. Nisu svi uspeli da pobegnu. Arheološka iskopavanja otkrila su skelete koji su, nepokopani, ležali na ulicama, kao i čitave porodice koje su bile uhvaćene u zamku u sopstvenim domovima i ubijene, dok se za njihove posmrtne ostatke niko nije postarao. Ponegde su se mogli primetiti tragovi požara, kao i porušena zdanja. Stanovnici koji su bežali ostavljali su za sobom svoje dragocenosti (oruđa za domaćinstvo, nakit i srebro).[1] Slične scene odigravale su se i u oblastima koje su se prostirale severno od Harape. Materijalni ostaci otkriveni u manjim harapskim naseljima nisu potpuno pouzdani, ali je sigurno da je harapska civilizacija počela postepeno da nestaje.

Tu civilizaciju nisu uništili napadači koji su došli spolja. U ruševinama nije pronađeno naoružanje, ili tela uz koja se nalazilo oružje, nisu pronađeni dokazi o sistematskom rušenju objekata, niti tragovi borbi oko utvrđenog gornjeg grada (koji je i bio podignut u svrhu odbrane).[2]

Rušenje različitih objekata, praćeno požarima (koji su mogli biti izazvani usled prevrtanja kuhinjskog posuđa za pripremanje hrane) mogli su da izazovu zemljotresi ili poplave. Ukoliko je došlo do poplave, priliv velikih količina vode bio je iznenadan i destruktivan. Slojevi mulja

dokazuju kako je Ind, baš kao i druge velike reke koje su proticale kroz oblasti gde su se razvijale značajne civilizacije, u redovnim vremenskim intervalima i na ustaljen način plavio zemljište ostavljajući plodan sloj.[3] Cigle od pečene zemlje od kojih su bile izgrađene gradske zidine služile su kao svojevrsna brana iznenadnim nabujalim vodama. Samo je poplavni talas koji je imao visinu veću od gradskih bedema mogao da prouzrokuje toliki obim uništenja koji je vidljiv u harapskim naseljima.

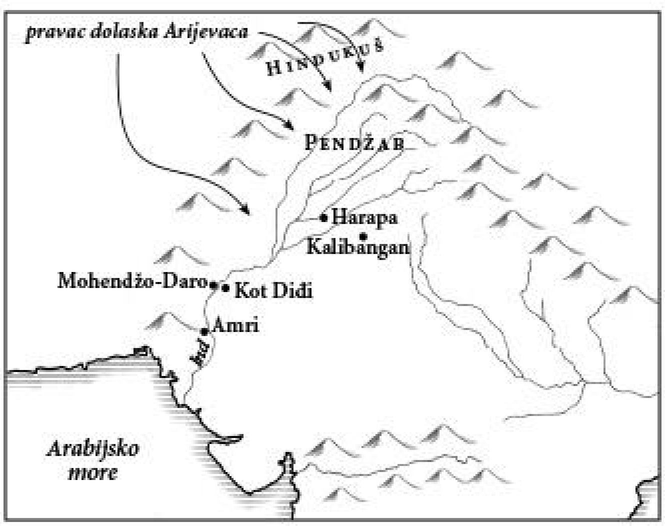
Hidrolog R. L. Rajkes smatrao je kako je svojevrsna brana nastala severno od Harape, usled taloženja mulja, za izvesno vreme zaustavila plavljenja (što je dovelo do opadanja količine dobijenih useva i moguće gladi manjeg obima u samom gradu) da bi potom, pod pritiskom ogromne količine akumulirane vode, bila probijena što je izazvalo strahovitu poplavu koja je zadesila Harapu. Nešto slično zaista se desilo 1818. godine kad je brana načinjena od nagomilanog mulja na period od dve godine zaustavila Ind stvarajući jezero dužine sedamdesetak kilometara i dubine od oko sedamdeset metara.[4] Međutim, tragovi mulja otkriveni u dva harapska grada ni na koji način ne ukazuju na poplave. Pa čak i da je to bio slučaj, postavlja se pitanje zašto građevine koje su bile uništene poplavom kasnije nisu bile obnovljene.

Možemo pretpostaviti da se neka prirodna katastrofa obrušila na civilizaciju koja je uveliko patila od unutrašnjih teškoća. Posmrtni ostaci ukazuju na posledice bolesti među kojima je najprisutnija bila ozbiljna anemija koja je verovatno bila izazvana nepravilnom ishranom.[5] Obale reke Ind nikada nisu bile pogodne za pojavu salinizacije, ali nijedno zemljište nije imuno na ispošćenost. Sve brojnije stanovništvo imalo je potrebu za većim količinama useva. Proizvodnja cigala od pečene gline zahtevala je mnogo više drvne građe potrebne za zagrevanje peći. Kako su gradovi rasli, njihovi tvorci su raskrčili velike površine koje su se do tada nalazile pod šumama. Moguće je da su poplave predstavljale osvetu prirode u odnosu na civilizaciju koja je već tada bila veoma raširena. A kad su gradovi počeli da se rastaču harapski sistem nije više mogao da taj proces preokrene u drugom smeru. Možda je upravo ta izražena jednoličnost onemogućila fleksibilnost koja bi im pomogla da se, nakon što su bili primorani da napuste svoje gradove, snađu u novom okruženju u kome su se našli.

Gradovi nisu bili potpuno napušteni. Neki njihovi žitelji ostali su u njima, drugi su se vratili, dok su mnogi lutali po prirodi. Malobrojno

prisustvo ljudi u sloju koji se nalazi iznad harapskog, pokazuje slabo obrađenu keramiku, lošu organizaciju i izostanak pokušaja da se obnovi ili koristi složeni gradski kanalizacioni sistem, kao i stvaranje sistema za odvodnjavanje koji nisu bili toliko sofisticirani poput harapskih. Arheolozi ovo razdoblje nazivaju postharapskim ili kulturom Džukara koja je dobila ime prema nazivu sela gde je prvi put otkrivena slabo obrađena keramika.[6] Međutim, tu se ne može govoriti o postojanju organizovane kulture. Preciznije, kultura Džukar označava skupinu ljudi koji su živeli na ostacima harapske civilizacije u razdoblju kad ona više nije postojala.

Osvajači su zaista došli u Indiju sa severa, ali oni se nisu pojavili sve do razdoblja između 1575. i 1500. godine p. n. e. To su bili nomadi koji su lutali oblastima istočno od Elama i planina koje se nalaze u zapadnim indijskim oblastima (danas se one nazivaju planine Hindu Kuš). Veruje se da su prošli koristeći planinske prevoje kako bi se potom spustili u doline koje su nastale usled delovanja gornjih pritoka reke Ind. Njihova književnost koja nije bila zapisana još čitavih hiljadu godina njihovo prvo stanište u Indiji naziva „zemljom sedam reka“ što bi ukazivalo na to da su se oni najpre nastanili na području Pendžaba. To je oblast u kojoj se nalaze gornje pritoke Inda koje se dele u šest posebnih vodotokova sve dok se ne sjedine u jednu veliku reku (tokom narednog hiljadugodišta, jedan od tih vodotokova, Sarasvati je presušio).[7]

24. Došljaci u Indiju

U prvoj etapi, njihova civilizacija nije imala karakteristike civilizacije kakvu poznajemo. Oni su navikli na to da žive u grupama na čijem su se čelu nalazile vojne starešine. Stoga se nisu bavili graditeljstvom, niti su ostavljali pisane tragove za sobom. Koliko nam je poznato, nisu se bavili ni umetnošću. U njihovom jeziku nisu postojale reči koje bi označavale „plug“ ili „nađubreno zemljište“.

Ono čime su se bavili bilo je ratovanje. Ostali su poznati po svome oružju, ne samo po konjima, već i po dvokolicama, bronzanim sekirama i dugim lukovima koji nisu ličili ni na šta što su koristili Harapljani.[8] Baš kao i Hiksi u Egiptu, koji su takođe pristigli iz ravničarskih pustinja, ovi izumi koji su primenjivani u borbama pomogli su im da savladaju protivnike koji su im stajali na putu.

Međutim, njihova prvobitna namera nije bila da zagospodare dolinom reke Ind. Tokom najmanje jednog veka živeli su u oblasti Sedam reka pre nego što su se uputili u pravcu juga i zapada. Kad su se pokrenuli u pravcu harapskih gradova, harapska civilizacija je uveliko proživela period opadanja i potpuni slom. Osvajanja su se svodila na upade. Koristili su se zatečenim objektima u koje su se uselili jer nisu raspolagali sopstvenim (u njihovom jeziku nije bilo reči koja bi označavala „malter“). Sofisticirana i visokorazvijena harapska civilizacija bila je zamenjena pojavom lutajućih plemena koja su se nalazila na nižem stupnju kulture. Nisu raspolagali ni veštinama upravljanja gradovima, ali su se zato uspešno prilagođavali nepoznatoj sredini.

Kasnije su potomci ovih došljaka počeli da se nazivaju *arija* što predstavlja pridev koji u prevodu na engleski jezik ima čak sedam značenja, od „ugledan“ pa do „čist“.[9]

Na svom početku arijevska civilizacija bila je sve samo ne čista. I mada su stanovnici Harape i Mohendžo-Dara ostali bez birokratske strukture koja je na okupu održavala harapsku državu, oni nisu iščezli u većem broju s prostora severne Indije. Raštrkali su se, ali su preživeli. Mešali su se s pridošlim Arijevcima, pozajmili im reči za „plug“, „nađubreno zemljište“ i „malter“, a verovatno su te nekadašnje nomade naučili kako da se služe oruđem. Arijevska kultura koja se širila severnim oblastima uplela se u svojevrsno tkanje nastalo delovanjem već nestalih Harapljana.

Vremenska traka 25	
KRIT	INDIJA
Protopalatsko doba (2000–1720. g. p. n. e.)	
	Početak napuštanja harapskih gradova (1750. g. p. n. e.)
Neopalatsko doba (1720–1550. g. p. n. e.) **Minoj**	
Erupcija vulkana na ostrvu Tera (približno 1628. g. p. n. e.)	
Završno palatsko doba (1550–1350. g. p. n. e.)	Početak naseljavanja Arijevaca

Dvadeset šesto poglavlje

Uspon Hetita

Između 1790. i 1560. godine p. n. e. Hetiti su stvorili carstvo na području Male Azije, a Kasiti su osvojili Vavilon

U vreme kad je preminuo Samsuiluna, oko 1712. godine p. n. e., Vavilonsko carstvo, koje je stvorio njegov otac Hamurabi (Starovavilonsko carstvo), izgubilo je najveći deo svojih oblasti na jugu i istoku. Elam se digao na ustanak. Nekadašnji centri moću u Sumeru bili su uništeni i skoro potpuno napušteni. Zemlja je bila pusta i neplodna. Novi niz careva o kojima se skoro ništa ne zna, pripadnici tzv. Primorske dinastije, istakli su svoje pravo na vlast nad tim prostranstvima. Car čiji se presto nalazio u Vavilonu i dalje je mogao da vrši vlast nad oblastima koje su se prostirale na severu i zapadu, ali samo do Marija. Regijom koja se nalazila s druge strane Marija, kao nezavisni vladar, upravljao je car Alepa.

Posle Samsuilunine smrti na vavilonskom prestolu nalazio čitav niz krajnje neupečatljivih careva. Veoma malo znamo o njima. Najdetaljniji dokument koji je potekao s vavilonskog dvora, čitav vek nakon Samsuilunine smrti, odnosio se na delovanje planete Venere u njenoj ranoj i poznoj fazi.

Opadanje moći jednog carstva podudaralo se s uzdizanjem drugog. U vreme kad su Semiti lutali Mesopotamijom i prelazili u Hanan, narodi koji su govorili potpuno različitim jezicima živeli su u severnim oblastima, između Crnog i Kaspijskog mora. Neki od tih naroda sa severa uputili su se u pravcu istoka kako bi postali preci onih Arijevaca koji su kasnije stigli i do Indije. Međutim, drugi su se usmerili ka zapadu, ka Maloj Aziji, da bi se naselili u brojnim selima koja su se nalazila duž morske obale.

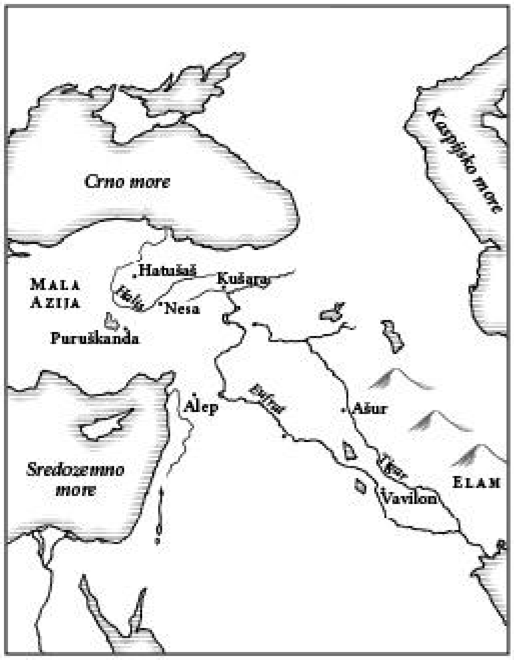
Do oko 2300. godine p. n. e. jedno posebno indoevropsko pleme proširilo se po zapadnim oblastima poluostrva, kao i duž reke Halus. Oni su uspostavili jake trgovinske veze s ostrvima koja su se nalazila na zapadu i narodima koji su živeli u istočnim regijama, posebno s gradom Ašurom. Upravo zato su trgovci iz Ašura tu otvarali svoje radnje.

I dok je Hamurabi tutnjao širom Mesopotamije, ujedinjujući je snagom oružja, maloazijska sela u kojima su živeli Indoevropljani postepeno su prerastala u male države na čijem su se čelu nalazili vojni zapovednici. Nije nam poznat njihov identitet tako da se o tom procesu ne može kazati ništa više. Jedino što znamo jeste da su Egipćani imali saznanja o postojanju tih državica, kao i da su imali svest o tome da se radilo o pripadnicima istog naroda. Egipćani su ih nazivali *Ht* što je poticalo iz pojma *Hati,* koji su pripadnici tog naroda koristili kako bi označili svoju domovinu, teritoriju Hetita.

Hetiti su se pismenosti učili zahvaljujući trgovcima iz Ašura koji su živeli u njihovoj blizini. Njihovi najstariji zapisi i računi ispisani su klinastim pismom koje je bilo u upotrebi kod drevnih Asiraca. Do 1790. godine p. n. e. starešina hetitskog grada Kusare vodio je lične beleške. Tako su Hetiti stupili na istorijsku scenu.[1]

Starešina po imenu Anitas nasledio je od svog oca malu državu koja je obuhvatala dva grada. Njegovom ocu je pošlo za rukom da osvoji susedni grad Nesu, čiji se stanovnici nisu nadali napadu, kao i da otme njihovog vladara. Za očevog života Anitas je obavljao dužnost zapovednika osmatračnice što je podrazumevalo da je morao da prati izveštaje koji su pristizali iz svih graničnih stanica te državice.[2] Kad mu je otac umro, Anitas – koji je do tada nosio skromnu titulu „kneza od Kusare“ – krenuo je u osvajačke pohode. Ratovao je s moćnim susednim gradom Hatušašem koji je na kraju uspeo da osvoji iako su njegovi branioci pružali snažan otpor.[3] Istovremeno, on ga je prokleo što se dogodilo i u slučaju grada Agade: „Na mestu gde se nalazio, sadio sam bilje“, izjavio je. „Neka bog munja udari svakoga ko bi se usudio da zacari nakon mene, kao i da iznova naseli Hatušaš!“[1] Potom se okrenuo ka gradu Puruškandi koji je za većinu Hetita predstavljao isto ono što je Nipur bio Sumerima. Bila je to prestonica mudrosti. Vladar tog grada je mogao da istakne svoje moralno pravo na prvenstvo vlasti nad ostalim gradovima. Vladar Puruškande, koji je možda

na umu imao udaljen stub gustog dima koji se pojavio iznad Hatušaša, predao se bez borbe.

25. Domovina Hetita

Poput svog savremenika Hamurabija, koji se u tom razdoblju borbom probijao kroz područja između Tigra i Eufrata, Anitas je stvorio narod. „Pokorio sam svaku zemlju u kojoj se sunce rađa“, kazao je Anitas uzvišeno i počeo sebe da naziva, ne „knezom“, već „velikim carem“.[5] Svojim carstvom upravljao je punih četrdeset godina što je bilo zavidno vremensko razdoblje za jednog drevnog vladara. Preminuo je iste godine kad i Hamurabi, mada ne postoje dokazi da su ta dvojica vladara ikada međusobno razmenila poruke.

Anitasovo carstvo imalo je središte u njegovom rodnom gradu Kusari i ono je tu ostalo tokom nekoliko potonjih generacija sve dok jedan od vladara nije odlučio da zanemari prokletstvo i obnovi Hatušaš. U blizini se nalazilo sedam izvora, plodno zemljište, kao i stena na kojoj je bilo moguće podići lako odbranjivu palatu. Taj lokalitet bio je toliko pogodan da nije mogao da ostane napušten.

Čim je svoju prestonicu preselio iz Kusare u Hatušaš, taj vladar je postao poznat pod imenom Hatušiliš I: „onaj koji potiče iz Hatušaša“.[6] Pokrenuo je vojne pohode u pravcu Male Azije, ka zapadnosemitskim

državama duž severoistočne obale Sredozemnog mora gde je osvojio nekoliko manjih gradova. Anitas je stvorio hetitsku naciju, ali ju je Hatušiliš I preobrazio u carstvo koje je obuhvatalo više od jednog naroda. Bio je veliki ratnik, verovatno za svog vremena najznačajniji u čitavom tada poznatom svetu. Snaga harapskih gradova je opadala, a Hamurabi je već bio mrtav. U Egiptu su vladari Tebe i Avarisa bili u ratu, a vladavina Minosa odavno je prošla.

Uprkos postignutim uspesima, Hatušiliš I umro je nesrećan, ali ne u Hatušašu, već u svom rodnom gradu Kusari u koji je, dok se nalazio na samrtnoj postelji, tražio da ga prenesu. Hetitski pisani izvor, „Poslednja volja“, beleži sadržaj njegovog samrtnog obraćanja upućenog unuku Muršilišu. Hatušiliš je kritikovao svog sina i kćerku koji su poklonili poverenje nezadovoljnom hetitskom plemiću i okrenuli se protiv sopstvenog oca. „Rekoše ti: Pobuni se protiv svog oca“, žalio se Hatušiliš, „te oni postadoše pobunjenici i stadoše da kuju zaveru.“[7]

On je još ranije razbaštinio dvoje svoje starije dece i nećaka odredio za naslednika. Međutim, u poslednjim satima života Hatušiliš je odbacio i nećaka. Prema navodima u „Poslednjoj volji“ car je bio „bezosećajan… hladan i nemilosrdan… nedorastao rečima jednog vladara“. Delimična odgovornost za njegov karakter bila je na njegovoj majci. Hatušiliš se potom ustremio na svoju sestru, koju je kroz konfuzne metafore nazvao zmijom u travi koja riče poput nekakve krave.[8] Ostareli car tada je izabrao svog unuka, Muršiliša, za naslednika prestola da bi ubrzo potom preminuo čime je okončao život ispunjen pobedama na bojnom polju i razočaranjima u porodici.

Muršiliš, koji je tada imao samo trinaest ili četrnaest godina, nije bio okružen samo namesnicima čiji je zadatak bio da se staraju o njemu, već i brojnim razbaštinjenim rođacima, ujacima i ujnama. Uprkos tako nezgodnom početku, Muršiliš je uspeo da doživi doba kad je preuzeo potpune prerogative vlasti (što je predstavljalo uspeh za to vreme). Izgleda da je imao sreće sa zaštitnicima. Jedan od namesnika, hetitski knez Pimpira, posebno se trudio da on ne bude samo car, već i pravedan i milosrdan vladar. „Podaj hleb onome ko je gladan“, glasilo je Pimpirino uputstvo koje je bilo zabeleženo u jednoj hetitskoj hronici, „daruj odeću onome ko je nag. Uvedi na toplo one koji drhte na hladnoći.“[9]

Kad se jednom našao na prestolu, Muršiliš se više posvetio osvajanju novih oblasti nego humanom upravljanju carstvom koje je već bilo njegovo. Pozniji hetitski mirovni ugovor s Alepom, koji je sadržavao i pregled dotadašnjih odnosa dve strane, ukazivao je i na njegov naredni korak: „Posle Hatušilиša, veliki car Muršiliš, unuk velikog cara Hatušiliša, uništio je alepsko carstvo i sam grad Alep.“[10]

Ohrabren uspesima ostvarenim kod Alepa, Muršiliš je otpočeo pohod na Vavilon. Na svom putu naišao je na veći broj kasitskih vojnih zapovednika koje je pobeđivao ili uzimao za saveznike. Do 1595. godine p. n. e. on je stigao pod zidine Vavilona. Ekspolozija koja je usledila više je podsećala na utuljenu halabuku. Vavilon, tada pod vlašću dalekog Hamurabijevog potomka, pružio je slab otpor. Prema pisanim svedočanstvima samog Muršiliša, on je zauzeo grad, zarobio njegove stanovnike i vladara bacio u okove.[11] Konačna sudbina tog poslednjeg Hamurabijevog potomka nije poznata.

Muršiliš je odlučio da Vavilon ne priključi svom carstvu. Postigao je ono što je nameravao. Poput svoga dede, bio je najveći osvajač na čitavom svetu. Vavilon je bio na tolikoj udaljenosti od Hatušaša da se njime nije u potpunosti moglo upravljati. Umesto toga, Muršiliš je napustio Vavilon da bi se pobedonosno vratio u svoju prestonicu. Kad je već odmakao, obližnje kasitske starešine uputile su se ka ruševinama Vavilona kako bi zavladale njima. Razdoblje amorićanske vlasti nad Vavilonom time je bilo okončano.

Muršiliš je u Hatušaš umarširao vodeći za sobom zarobljenike i blago. Međutim, iza uzvika odobravanja naslućivali su se obrisi zavere da se ubije car.

Inspirator je bio carev peharnik, Hantili, zvaničnik od posebnog poverenja koji je bio vladarev zet. U odsustvu Muršiliša, Hantili se navikao da vlada u svojstvu čuvara trona. Svakako da mu se nije svidelo iznenadno obustavljanje njegovih ingerencija. Nedugo pošto se Muršiliš vratio iz Vavilona, Hantili i još jedan dvorski zvaničnik usmrtili su cara te je Hantili stupio na presto. „Počinili su strašnu stvar“, kazuje jedna hetitska hronika, „ubili su Muršiliša. Prolili su krv.“[12]

Hantili je na prestolu bio bezmalo trideset godina tokom kojih su se Hetiti utvrdili u svojoj ulozi ključnog faktora na međunarodnoj sceni. Međutim, počinio je vrlo nesrećan presedan. Čim je Hantili umro, jedan dvorjanin ubio je njegovog sina i sve njegove unuke te je stupio na tron.

Njega je, pak, ubio njegov sin koga je kasnije ubio i na prestolu zamenio uzurpator, koji je takođe skončao kao žrtva ubica.

Nasleđivanje prestola kod Hetita vremenom se pretvorilo u svojevrstan lov na vladara. Tokom tog perioda vladarska palata u Hatušašu dobila je osam metara debele zidove.[13] Pokazalo se da je za hetitske vladare život unutar granica carstva bio mnogo opasniji od nekog vojnog pohoda.

Vremenska traka 26	
INDIJA	MALA AZIJA/MESOPOTAMIJA
	Anitas (oko 1790. g. p. n. e.)
Početak napuštanja harapskih gradova (1750. g. p. n. e.)	
	Samsuilunina smrt (1712. g. p. n. e.)
	Hatušiliš I (1650–1620. g. p. n. e.)
	Muršiliš I (1620–1590. g. p. n. e.)
	Hetiti osvajaju Vavilon (1595. g. p. n. e.)
	Hantili
Početak naseljavanja Arijevaca	

Dvadeset sedmo poglavlje

Ahmos proteruje Hikse

Između 1570. i 1546. godine p. n. e., u Egiptu, faraon iz Tebe pobedio je Hikse

Kada je Sekenere iz Tebe stradao u bici sa Hiksima, njegov stariji sin Kahmos preuzeo je presto. Apepi I, najdugovečniji među svim hiksoskim vladarima, još uvek se nalazio na prestolu tako da je Kahmos dao sebi u zadatak da osveti smrt svog oca.

Njegovi planovi su u obzir uzimali ne tako prijatnu stvarnost: njegova država, sa sedištem u Tebi, nalazila se između neprijateljske sile na severu i saveznika te sile na jugu. Tokom razdoblja haosa, neposredno uoči uspostavljanja prevlasti Hiksa u Egiptu, zapovednici Nubije lojalni egipatskom vladaru otrgli su se od njegove vlasti. Pripadnici lokalnog nubijskog stanovništva uzdizali su se na visoke državne položaje, a Nubija se godinama ponašala kao potpuno nezavisna država. I umesto da ih savladaju, hiksoski faraoni Petnaeste dinastije sklopili su savez s njima. Nubijci su se obavezali da će pružiti pomoć severnoj oblasti u slučaju oružanog sukoba s vladarom iz Tebe koji bi u tom slučaju morao da ratuje na dva fronta.

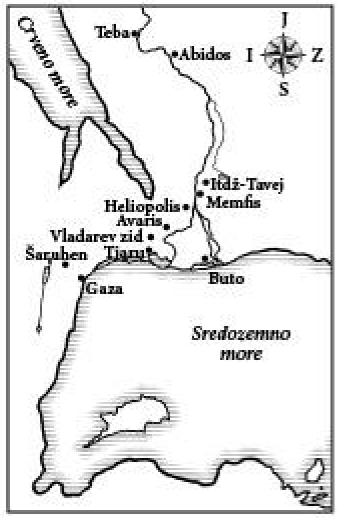
Kahmosu iz Tebe to je bilo dobro poznato. Dok se sa svojim ratnicima kretao dolinom Nila u pravcu severa, istovremeno je razaslao špijune širom južnih oblasti u nadi da će tako preseći pokušaj Hiksa da pozovu u pomoć svoje nubijske saveznike. Prema samom Kahmosu, ta strategija pokazala se uspešnom. U natpisu posvećenom Amonu, božanstvu Sunca, Kahmos je istakao kako se probio sve do Avarisa gde su Hiksi, u strahu od njegovog približavanja, „virili iz pukotina njihovih bedema poput mladih guštera“. U

međuvremenu su njegovi ljudi uspeli da presretnu hiksoskog kurira koji se uputio put Nubije. Pismo koje je nosio sačuvano je u Kahmosovom zapisu: „Kahmos je odlučio da uništi obe naše zemlje, tvoju i moju“, poručivao je hiksoski vladar svom nubijskom savezniku. „Dođi, stoga, ovde na sever i ne boj se. On je već ovde, u mojoj oblasti. Ja ću ga uznemiravati napadima dok ti ne stigneš, a potom ćemo ti i ja podeliti egipatske gradove.“[1]

Posedovanje tog pisma izazvalo je mnogo hvalisanja među Egipćanima. „Naložio sam da se pismo vrati Apepiju“, hvalio se Kahmos, „kako bi ga moj uspeh ujeo za srce i paralisao njegove udove.“[2]

Ovaj potpuno javni postupak koji je za cilj imao da svima pokaže kako je on zakoniti vladar svekolikog Egipta, zaslužan za porast nivoa rečnih voda, ukazuje na mogućnost da Kahmosova pobeda ipak nije bila tako potpuna kako nam on govori. Ukoliko je Hikse zaista zastrašio svojom oružanom silom, postavlja se pitanje zašto nije nastavio svoj pohod i ponovo uspostavio vlast nad čitavim severnim delom Egipta. Mogao je da zauzme Memfis, drugi po snazi hiksoski grad, iz koga su Hiksi nadgledali južne oblasti svoje države. Avaris se ionako nalazio suviše na severu kako bi se iz njega, kao središta, efikasno moglo upravljati čitavom državom.

Nije učinio ništa od toga što ukazuje na to da je njegovo napredovanje ka Avarisu predstavljalo samo običan, istina, uspešan pljačkaški pohod. Kahmosu nije preostalo mnogo vremena. Preminuo je iste godine posle trogodišnje vladavine. Moguće je da je bio ranjen tokom pohoda ka Avarisu, te da je nešto kasnije podlegao posledicama. Budući da je preminuo ne ostavivši za sobom sinove, njegov brat Ahmos stupio je na presto. Kako je još uvek bio prilično mlad, njegova majka Ahotep vladala je umesto njega u svojstvu namesnice.

26. Ahmos protiv Hiksa

U to isto vreme, u Avarisu je preminuo dugovečni Apepi I. Hiksoski presto nasledio je novi vladar, daleko manje sposoban. Onovremeni istorijski izvori ne govore mnogo o njemu, a ni pisari nisu mogli da se usaglase oko njegovog imena. Navodno je namesnica Ahotep iskoristila prednosti slabljenja severne oblasti kako bi sopstvenom vojnom akcijom nastavila sinovljev pohod. Ona je u natpisima nazivana „onom koja se starala o svojim ratnicima… koja je umirila Gornji Egipat i prognala pobunjenike“.[3] Pokopana je s ceremonijalnom sekirom u kovčegu, kao i s tri medalje koje su predstavljale egipatski ekvivalent za hrabrost.

Koristeći tu prednost, Ahmos je odmah po stupanju na presto uspeo da se probije sve do samog Avarisa. Do vremena kad je navršio dvadesetu godinu vladavine uspeo je da zagospodari Helipolisom (koji se nalazio neznatno južnije od Avarisa) i tvrđavom Tdžaru, u blizini istočne granice. S ovim uporištima na istoku i jugu koja su se nalazila pod njegovom vlašću bio je spreman da Avaris smesti između dva krila svojih jedinica.

Maneto, koga je Josif citirao u svom delu, opisao je narednu etapu tog rata:

[Hiksi su] podigli bedeme oko čitavog [Avarisa], koji su bili dugački i moćni zidovi s ciljem da sva svoja dobra i sav plen zadrže unutar tog moćnog mesta. Ali [Ahmos] je preduzeo korake kako bi ih pobedio silom i nadjačao opsadom, i to sa četiri stotine osamdeset hiljada ratnika koje je

rasporedio oko njih. Kad je odustao od opsade grada, postigli su dogovor. Oni će napustiti Egipat, i bez bilo kakvih poteškoća koje bi im bile pričinjene, uputiće se kuda god požele. Nakon što je taj dogovor postignut, oni su otišli sa svojim porodicama i stvarima, i to njih dve stotine četrdeset hiljada otpočeše svoje putovanje iz Egipta u pravcu nepristupačnih oblasti.[4]

Ovo svedočenje treba prihvatiti s rezervom budući da egipatski izvori govore o velikom krvoproliću. Natpisi u grobnici Ahmosovog vojnog starešine (čije je ime takođe bilo Ahmos) svedoče o najmanje tri velika oružana okršaja oko grada i u samom Avarisu. „Borio sam se tamo i odatle doneo ruku“, ponosno je rekao. (Egipatski pisari pominjali su amputirane neprijateljske šake kako bi naglasili obim stradanja protivnika.) „To je bilo saopšteno carskom glasniku i meni je bila dodeljena medalja časti.“[5] Egipatski reljefi i skulpture koje svedoče o tom događaju prikazuju rituale, bitke i veliki broj zarobljenih Hiksa. Materijalni ostaci svedoče o tome da je Avaris bio opljačkan. Hiksoska vladarska palata bila je sravnjena sa zemljom da bi nove građevine, čije je podizanje naložio faraon Ahmos, bile izgrađene na njenim ruševinama.[6] I drugi tragovi hiksoske okupacije bili su temeljno uklonjeni tako da je izuzetno teško da se rekonstruiše razdoblje njihove vlasti nad Donjim Egiptom.

Uprkos svemu, ostaci grada ne pokazuju da je u Avarisu došlo do opšteg pokolja koji je predstavljao poslednju fazu dugotrajnih opsada. Takođe, tokom narednih pedesetak godina nije bio zabeležen ni znatniji broj imena semitskog porekla u popisima posluge tako da je malo verovatno da je veliki broj Hiksa pretekao kao roblje. Zato je verovatno da je došlo do masovnog egzodusa Hiksa, mahom onih koji nisu bili pod oružjem, čime je bio označen kraj razdoblja njihove dominacije u Egiptu.

Pouzdano znamo i to da je faraon Ahmos, nakon što je zagospodario Avarisom, nastavio vojni pohod i ka Hananu da bi se konačno zaustavio kod mesta Šaruhen koje se nalazilo u blizini Gize. Ovde je vojni zapovednik po imenu Ahmos ostvario još jednu uspešnu opsadu. To je moglo predstavljati nastavak izgona Hiksa iz Avarisa. Ako su pobegli toliko daleko da su utočište pronašli u nekoj drugoj tvrđavi, faraon Ahmos svakako nije želeo da im pruži priliku da se okupe i obnove svoju vojnu snagu u blizini egipatskih granica.[7] Šaruhen je u svakom slučaju

predstavljao opasnost za Egipat. Arheološka iskopavanja na tom lokalitetu pokazuju da je to naselje postalo središte zapadnosemitske države i najjače vojno središte južno od Hanana.[8] Osvajanje Šaruhena značilo je mnogo više od toga da je Egipat bio malo sigurniji od opasnosti ponovne invazije. Taj događaj pretvorio je južni Haanan u egipatsku provinciju.

Prema sadržaju natpisa koji se nalaze u grobnici vojnog zapovednika po imenu Ahmos, opsada Šaruhena trajala je šest godina.[9] Ukoliko bi ovo bilo tačno, najverovatnije je da je faraon Ahmos prepustio opsadu svom vojnom zapovedniku, a da se on sam uputio u Memfis kako bi se pozabavio unutrašnim pitanjima, posebno jer je preminuo ubrzo po osvajanju Avarisa.

Ahmosu je bilo potrebno punih dvadeset godina da povrati vlast nad Donjim Egiptom, a Maneto i Josif svedoče kako je njegova vladavina potrajala četvrt veka. U činjenici da je bio vladar čitavog Egipta faraon nije dugo uživao. Međutim, upravo usled toga što je izvršio ponovno ujedinjenje Egipta, kao i zbog toga što je ponovo uspostavio vlast Egipćana u svojoj zemlji, Maneto ga je označio prvim vladarom Osamnaeste dinastije. Iznova ujedinjen, Egipat je ušao u novo razdoblje graditeljstva, mira i napretka, umetnosti i književnosti: Novo carstvo.

Vremenska traka 27

MALA AZIJA/MESOPOTAMIJA	EGIPAT
Anitas (oko 1790. g. p. n. e.)	Drugi međuperiod (1782–1750. g. p. n. e.)
	Trinaesta dinastija (1782–1640. g. p. n. e.)
Samsuilunina smrt (1712. g. p. n. e.)	
	Četrnaesta dinastija (1700–1640. g. p. n. e.)
	Uspostavljanje vlasti Hiksa (1663. g. p. n. e.)
Hatušiliš I (1650–1620. g. p. n. e.)	Petnaesta, Šesnaesta i Sedamnaesta dinastija
Muršiliš I (1620–1590. g. p. n. e.)	
	Kahmos
Hetiti osvajaju Vavilon (1595. g. p. n. e.)	
Hantili	
	Novo carstvo
	Osamnaesta dinastija (1770–1293. g. p. n. e.)
	Ahmos I (1570–1546. g. p. n. e.)

Dvadeset osmo poglavlje

Uzurpacija i osveta

Između 1546. i 1446. godine p. n. e., u Egiptu, Tutmos III izgubio je presto u korist svoje tetke Hatšepsut, ali ga je povratio i osvojio zapadnosemitske oblasti

Nakon Ahmosove smrti, njegov sin Amenhotep I stupio je na presto, ugrožavan od strane Nubijaca sve dok oni nisu vraćeni pod okrilje egipatske države, čime je učvrstio uspehe koje je ostvario njegov otac. Međutim, porodična linija bila je tu i završena. Amenhotep I je bio bez potomstva i najveći deo života je proveo kao samac. Njegova prva supruga (koja je bila njegova rođena sestra) rano je preminula, a on se nije ponovo oženio.[1]

U razdoblju kad su faraoni bili okruženi mnoštvom supruga i još većim brojem konkubina, deluje kao da Amenhotep I nije bio zainteresovan za žene. Čak i kada bi to bilo tačno, deluje prilično neverovatno da se faraon nije ponovo oženio. Veliki broj drevnih vladara koji su bili skloni istom polu uspevali su da obezbede naslednike čime su obezbeđivali stabilnost dinastije. Amenhotep I je ostao sam, suštinski usamljen, a za svog naslednika odredio je vojnog starešinu u koga je imao veliko poverenje.

Taj vojni starešina, po imenu Tutmos, bio je faraonov zet. Formalno posmatrano, time je stupio u vladarsku porodicu. Međutim, njegovo krunisanje predstavljalo je presedan u odnosu na princip koji je podrazumevao da sin nasleđuje presto od svog oca. Mumije Ahmosa I; Tutmosa I, dva Tutmosova potomka (njegovog sina Tutmosa II i daljeg potomka Tutmosa IV) tako su dobro očuvane da se i danas mogu nazreti crte njihovih lica. Veoma slične crte lica kod članova Tutmosove porodice

su zapanjujuće i, istovremeno, bitno drugačije u odnosu na fizionomiju Ahmosa I.[75]

13. Egipatski faraoni. Ahmos I (levo) fizionomijom ne podseća na faraone Tutmosa I, II i III (fotografija preuzeta iz: G. Elliot Smith, *Catalogue Général des Antiquités Egyptiennes du Muséee de Caire, Cairo)*

Tutmos I, već star kad je stupio na presto, vladao je svega šest godina. Ubrzo po preuzimanju vlasti otpočeo je s planiranjem izgradnje svoje grobnice. Piramide koje su izazazivale, između ostalog, i strahopoštovanje, kod pripadnika najviše klase u egipatskom društvu izgubile su svoju nekadašnju svetost. Pljačkašima je pošlo za rukom da provale u skoro svaku egipatsku piramidu. Napokon, one su zaista predstavljale svojevrsne oznake za mesta gde se nalazilo blago budući da su se nalazile iznad podzemnih pogrebnih prostorija ispunjenih zlatom. Da bi sačuvao svoje pogrebno blago, Tutmos I planirao je izgradnju nove, tajne grobnice: pećine oslikanih zidova, ukrašene poput bilo koje piramide, ali s tajnim ulazom. Dolina u kojoj se nalazila njegova grobnica kasnije je postala poznata pod nazivom *Dolina kraljeva*.[76]

Za razliku od svog prethodnika, Tutmos I ženio se dva puta. Njegova uzvišena supruga bila je Amenhotepova sestra, kćerka velikog Ahmosa, majka dvojice sinova i dve kćerke. Međutim, on se venčao i sa ženom koja nije bila plemenitog porekla, a koja mu je rodila sina.

Kad je postao faraon, Tutmos I je svog starijeg, a potom i mlađeg sina odredio za svoje naslednike. Obojica su umrli pre njega. On nije pokazivao nameru da krunu preda osobi od poverenja, a njegov jedini preostali sin poticao je iz braka sa ženom koja nije bila plemenitog porekla. Kako bi ojačao dinastički položaj svog sina, proglasio ga je svojim naslednikom i oženio jednom od svojih kćeri koju je dobio u braku sa prvom suprugom, princezom Hatšepsut. Faraon Tutmos I preminuo je posle svega šest godina

provedenih na prestolu, a nasledio ga je sin Tutmos II. Hatšepsut je tako postala egipatska kraljica.

Tutmos II je tokom čitavog života imao zdravstvenih problema, a njegova fizička slabost bila je dodatno zakomplikovana supruginom spremnošću da na sebe preuzme sve vladarske obaveze. Od samog početka njegove vladavine Hatšepsut je bila navođena kao savladarka svog supruga. To nije imalo nikakav uticaj na njihov brak. Hatšepsut je rodila samo jedno dete, kćerku, i to u vezi sa svojim polubratom. Nakon tog neprijatnog događaja, na koji je Tutmos II po svemu sudeći reagovao skretanjem pogleda na drugu stranu, faraon i njegova supruga nisu imali dece. Uživao je u društvu žene po imenu Iset sa kojom se nikada nije oženio. Kad mu je Iset rodila sina, Tutmos II je tog dečaka odmah proglasio svojim naslednikom, otvoreno uvredivši suprugu Hatšepsut.

Kad je u trideset petoj godini Tutmos II preminuo, njegov jedini sin Tutmos III bio je još uvek dete. Hatšepsut je odmah istakla svoje pravo da vlada u svojstvu namesnice budući da je bila detetova tetka i pomajka. Tokom prve tri ili četiri godine njenog namesništva na reljefima je prikazivana kako stoji iza mladog Tutmosa III u položaju osobe koja mu pruža podršku. Međutim, negde oko 1500. godine p. n. e. Hatšepsut je otpočela izgradnju velikog hrama: pogrebnog svetilišta, kultnog mesta koje se nekad nalazilo uz sam put ka piramidama, dok je sada imalo primarnu funkciju pogrebnog obeležja. Zvanično, taj hram je bio podignut u čast Amona, boga Sunca. Izgrađen u pravcu istoka, odmah nasuprot druge obale reke Nil, nalazio se tačno nasuprot još jednog velikog hrama posvećenog bogu Amonu, onog u Karnaku.[2] Hatšepsut je naredila da se preko čitavog jednog zida iskleše reljef koji je prikazivao scenu u kojoj impresivno predstavljen bog Amon dolazi u posetu Hatšepsutinoj majci. Poruka se odnosila na to da je Hatšepsut začeta u vezi jedne smrtne žene i boga.

Igrajući na obe roditeljske karte, naredila je da se izradi reljef koji je govorio o tome kako je njen ovozemaljski otac, Tutmos I, pre smrti naložio da se ona kruniše kao vladarka Egipta. Krunidbene svečanosti obavljene su pred svim dvorjanima tokom poslednjeg dana u godini čime je Hatšepsut dobila pravo da sebi da ime u čast boga Horusa, kao i da se nazove vladarkom Donjeg i Gornjeg Egipta.

Kako je čitava ova povest bila potpuno izmišljena, postojala je mogućnost da se neko od dvorjana pobuni protiv nje. Međutim, nema

nijednog podatka koji bi ukazivao na to da je došlo do negodovanja što bi ukazalo na to da je Hatšepsut uspela da ubedi najuticajnije dvorjane da će ona biti uspešniji vladar od Tutmosa III, koji se tada približavao dobu kad je trebalo da stupi na presto. Svakako da je uživala podršku jedne od najmoćnijih ličnosti u Egiptu – Senenmuta, prvosveštenika kulta boga Amona. Tokom niza godina obasula ga je nizom laskavih titula. Postao je glavni arhitekta, kapetan vladarske barke, nastojnik Amonovih tkalja, žitnica, polja, krava i vrtova.

To ga je učinilo moćnim, ali ne i popularnim. Govorkalo se kako je samoj vladarki Senenmut bio mnogo više od savetnika. Oštećeni grafit otkriven na zidu pećine, koja se nalazi u blizini Hatšepsutinog pogrebnog hrama, prikazuje veoma malog Senenmuta s udom u stanju erekcije kako vrlo obazrivo viri iza velike i muškobanjaste Hatšepsut. Bio je to uvredljivi prikaz moćne vladarke i ambicioznog saradnika.[3]

Hatšepsut nije uklonila mladog Tutmosa III s prestola, a sebe je prikazivala kao starijeg člana tog savladarskog para. Nekoliko statua na kojima je prikazana predstavlja kraljicu s krunom na glavi, pa čak i s uglastom bradom koju su nosili faraoni. I u pogrebnom hramu Hatšepsut je prikazana u reljefnoj predstavi koja oslikava scenu tokom koje vladarka učestvuje u ritualu *heb-seb*, koji je kao cilj imao obnavljanje snage. Tutmos III se takođe nalazi na ovim predstavama, prikazan kako učestvuje u ritualima s kraljicom. Međutim, samo je Hatšepsut prikazana kako predvodi središnji deo rituala *heb-seb*, koji je podrazumevao faranovu moć da u svoje korito vrati nadošle rečne vode.[4]

Natpisi Tutmosa III govore nam o tome gde je proveo najveći deo Hatšepsutine vladavine. On se najvećim delom nalazio na velikoj udaljenosti od Memfisa budući da ga je tetka slala u vojne pohode, najčešće u nove egipatske oblasti na severu u kojima su njihovi zapadnosemitski žitelji predstavljali stalnu opasnost od pobuna.

Moguće je da je kraljica potajno gajila nadu da će faraon stradati u oružanim sukobima. To što on nije podlegao eventualnim povredama ili pokušajima atentata može govoriti i o tome da su se trupe s mnogo manje oduševljenja odnosile prema Hatšepsut, Senenmutu i njihovim saradnicima nego prema Tutmosu III. Svakako da je sama Hatšepsut najviše energije posvećivala rešavanju unutrašnjih pitanja, posebno u oblasti graditeljstva. U drevnim vremenima uspeh vladara merio se brojem građevina koje je za

života podigao, a Hatšepsut nije želela da se sumnja u njenu veličinu. S druge strane, oružane snage Egipta tokom čitavih dvadeset godina nisu ostvarile znatniji uspeh na bojnom polju.[5]

Dvadeset jednu godinu nakon muževljeve smrti, i sa svojim savladarem i posinkom koji se nalazio u dvadesetim godinama, očeličenim dugim vremenskim periodom provedenim u borbama, preminula je Hatšepsut.

Ne postoji nijedan dokaz da je Tutmos III imao veze sa smrću kraljice. Međutim, neposredno nakon što je ona umrla faraon se vratio s fronta kako bi besomučno počeo da uklanja kraljičino ime. Njene titule bile su sastrugane sa svakog spomenika do kog je stigao. Uništeni su reljefi na kojima je predstavljena njena božanska priroda. Statue s kraljičinim likom bile su odnete u obližnje kamenolome. Hatšepsut je tokom svoje vladavine naredila da se podignu obelisci u čast Amona, boga Sunca, koji bi prikazivali tačno vreme. Možda u strahu od božanskog gneva, Tutmos III nije naredio da se oni sruše, ali su zato oko njih podignuti visoki zidovi kako ne bi mogli da budu vidljivi.[6] Takođe, naredio je i da se uništi grobnica u kojoj je počivao Senenmut. Faraon je već imao više od trideset godina i za njega je već bilo prekasno da se lati nekog posla.

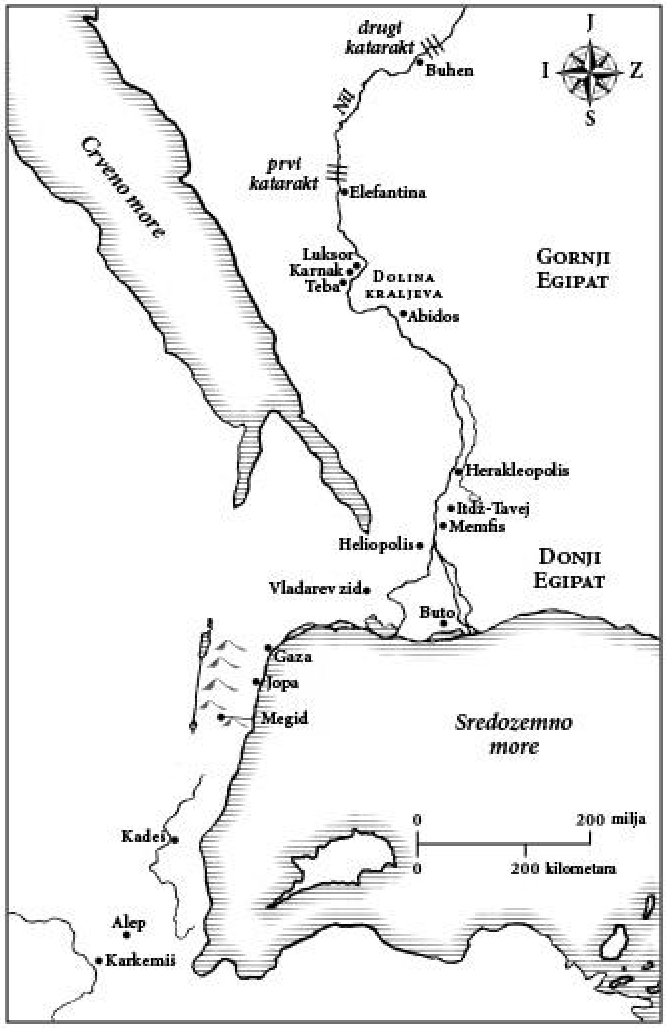
Formalno, Tutmos III bio je vladar Egipta dvadeset dve godine pre nego što se domogao prestola. Tolike godine tokom kojih je bio lišen mogućnosti da vlada značajno su uticale na obim njegove ambicije. Njegovi vojni pohodi u narednim godinama, po svojim karakteristikama, ličili su na Napoleonove.[77] Faraon je bio sušta suprotnost svemu onome što je Hatšepsut predstavljala. Zato se posebno bavio onim pitanjima koja je ona zapostavljala.

Tutmos III imenovao je posebnog pisara koji je putovao sa trupama da bi beležio njegove vojne pohode. Taj istorijski izvor je odavno izgubljen, ali su neki njegovi delovi koji su prikazivali prve faraonove postupke bili prepisivani kao segmenti poznijih pisanih svedočanstava. Iste godine u kojoj je Hatšepsut preminula, Tutmos III je prošao kroz Hanan. Vladar grada Kadeša, koji se nalazio na sredokraći priobalja, okupio je nekoliko saveznika kako bi se skupa suprotstavili napadaču. Tutmos III susreo se s njima kod grada Megida, na planinskom prevoju koji je Egipat razdvajao od Mesopotamije.[78]

Bitka je okončana porazom branitelja. Savezničke trupe koje je predvodio vladar Kadeša ubrzano su se povlačile ka Megidu tako da su ratnici jedni druge vukli za odeću kako bi se uspentrali uz gradske zidine. Egipćani su se nakratko zaustavili kako bi opljačkali šatore koji su se nalazili u blizini što je braniteljima Megida omogućilo da zatvore gradske kapije.

Za razliku od Asiraca, Egipćani nisu imali mnogo iskustva u opsadi gradova. Nisu raspolagali pokretnim kulama ni merdevinama.[7] Jedini način da uspeju bio je da izgladne protivnika. Nakon sedam meseci, vladar Kadeša predao se praćen svojim saveznicima. Egipatska vojska u domovinu se vratila pobedonosno, s blagom, oružjem, dvokolicama, stokom, zarobljenicima i žitaricama. Bio je to prvi veliki plen obnovljene egipatske armije u razdoblju nakon smrti Hatšepsut. Osobe koje su odbile da izvrše atentat na Tutmosa III bile su nagrađene zbog svog stradanja.

Taj vojni pohod prilično je uznemirio čitavu oblast. Semitski vojni zapovednici iz susednih gradova počeli su da šalju darove Tutmosu III trudeći se da održe mir s mladićem koji se nalazio na jugu. Gradovi koji su pružali otpor bili su osvojeni i poharani tokom vojnih pohoda egipatskih trupa do kojih je došlo u narednim godinama. Grad Jopa, koji se nalazio na obali, pokušao je da ispregovara određeni sporazum, a ne da se bezuslovno preda. Prema navodima u kasnijoj povesti, vladar Jope pristao je da se sretne s egipatskim vojnim zapovednikom kako bi pregovarali o miru. U njegovu čast organizovana je svečanost, ali je onesvešćen udarcem i utamničen u susednoj odaji. Egipatski vojni zapovednik prišao je potom pratiocu vladara Jope koji je vozio dvokolice i obavestio ga kako su Egipćani navodno odlučili da se predaju. Takođe, kazao mu je da se hitno vrati u Jopu i svoju kraljicu obavesti kako se njen suprug već nalazi na putu ka gradu, u pratnji brojnih zarobljenika. Velika grupa zarobljenih Egipćana, koji su u korpama nosili blago opljačkano u egipatskom taboru, uskoro se pojavila na vidiku. Međutim, u svakoj korpi nalazio se naoružani ratnik. Kad je kraljica Jope naredila da se širom otvore gradske kapije, ratnici su poiskakali iz korpi nateravši branitelje na predaju.[8]

27. Najveće egipatsko širenje na sever

Grad Ardata bio je osvojen i opljačkan na uobičajen način. Zidine su bile uništene, a gradske kapije provaljene. Na veliko oduševljenje egipatskih ratnika, uočeno je da su podrumi s bačvama vina bili prepuni. Napijali su se danima sve dok Tutmosu III nije dosadilo slavlje. Naredio je da se popale sva polja i voćnjaci, a svoje trupe poveo je ka novom cilju.[9]

Tutmos III proveo je skoro dvadeset godina u vojnim pohodima u severnim oblastima. Probio se do Kadeša i grad je primorao na predaju. Osvojio je Alep, čak je zagospodario Karkemišom stigavši tako do samih oboda Male Azije. Tokom poslednjih godina svoje vladavine Tutmos III uspeo je da se iskupi za razdoblje koje je proveo u svojevrsnom egzilu.

Egipat se u njegovo doba prostirao sve do Eufrata što je bila tačka koja nikad kasnije nije bila dostignuta.

Vremenska traka 28

MALA AZIJA/MESOPOTAMIJA	EGIPAT
Anitas (oko 1790. g. p. n. e.)	Drugi međuperiod (1782–1750. g. p. n. e.)
	Trinaesta dinastija (1782–1640. g. p. n. e.)
Samsuilunina smrt (1712. g. p. n. e.)	
	Četrnaesta dinastija (1700–1640. g. p. n. e.)
	Uspostavljanje vlasti Hiksa (1663. g. p. n. e.)
Hatušiliš I (1650–1620. g. p. n. e.)	Petnaesta, Šesnaesta i Sedamnaesta dinastija
Muršiliš I (1620–1590. g. p. n. e.)	
	Kahmos
Hetiti osvajaju Vavilon (1595. g. p. n. e.)	
Hantili	
	Novo carstvo
	Osamnaesta dinastija (1770–1293. g. p. n. e.)
	Ahmos I (1570–1546. g. p. n. e.)
	Hatšepsut-Tutmos III (oko 1504–1483. g. p. n. e.)
	Tutmos III (samostalno, 1483–1450. g. p. n. e.)

Ovo je prvo pominjanje grada Megida koji je predstavljao raskršće puteva još od vremena Avrama (videti str. 131–133) budući da se nalazio na strateški važnom mestu. Upravo zahvaljujući svom strateškom položaju, Megid će biti lokacija na kojoj će se odigrati još neki značajni oružani okršaji od kojih su se poslednji desili u XX stoleću. U *Otkrovenju Jovanovom* 16:16 trupe se okupljaju kod Megida, koji je u grčkoj verziji teksta nazvan *Armagedon*, neposredno uoči *smaka sveta*.

Istoričar Džejms Henri Brestid bio je prvi koji je Tutmosa III nazvao „Napoleonom drevnog Egipta“ što je kasnije postalo opšteprihvaćeno.

Po svemu sudeći, Tutmos I bio je prvi faraon koji je koristio *Dolinu*

kraljeva. Ali budući da njegova mumija nije identifikovana (njegovo ime nalazi se na dva sarkofaga koji su otkriveni u *Dolini kraljeva*), neki naučnici smatraju da je sahranjen na drugom mestu.

Ove četiri mumije, zajedno s još pedeset dve, izuzetno su dobro očuvane jer su ih egipatski sveštenici oko 1000. g. p. n. e. sakupili i sakrili u dve grupe. Time su pokušali da ih zaštite od sve učestalijih pljački vladarskih grobnica. Prva grupa otkrivena je 1881, a druga 1898. godine.

Dvadeset deveto poglavlje

Trojako nadmetanje

Između 1525. i 1400. godine p. n. e. Mitani sa severa osvajaju hetitske oblasti na zapadu i sklapaju mirovni sporazum s Egipćanima koji su se nalazili na jugu

Severni obodi Egipta koji su se tada protezali sve do Eufrata nikada nisu bili potpuno sigurni. Ta oblast bila je veoma udaljena u odnosu na Memfis, a suviše blizu Hetita. Istovremeno, ona je egipatsku državu opasno približila jednom protivniku.

Nekoliko vekova ranije, oko 2000. godine p. n. e., planinsko pleme sa Zagrosa otpočelo je da luta po zapadnim regijama. Pripadnici tog naroda, Huriti, prešli su Tigar i stupili u središnji deo Mesopotamije da bi se u malim grupama naselili na obodima gradova. Oko 1700. godine p. n. e. nekoliko huritskih državica nalazilo se u severnom susedstvu Mesopotamije, iznad Ašura i Ninive, dok se manja skupina Hurita uputila dalje na zapad. Huritska imena pominju se u trgovačkim ispravama poteklim iz asirskih pograničnih radnji čak i na teritorijama koje su se nalazile pod kontrolom Hetita.[1]

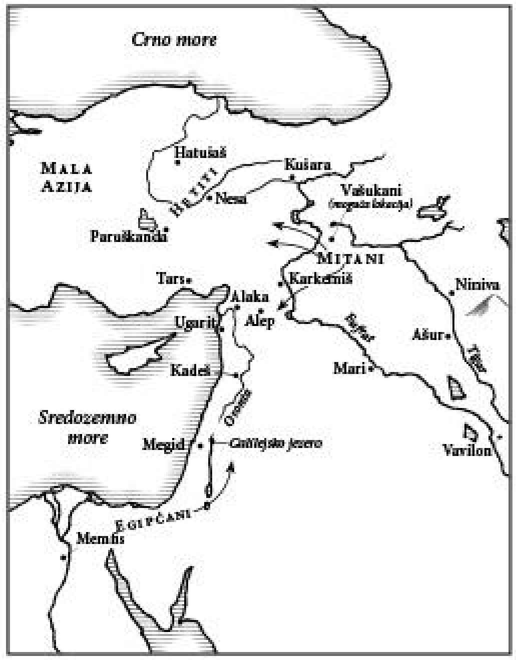
Ovi Huriti nisu bili uređen narod i verovatno bi i nastavili da borave u svojim raštrkanim selima i utvrđenim gradovima da se nije pojavila nova grupa zavojevača koja ih je naterala da se bolje organizuju. Jedna skupina Arijevaca koji su se postepeno kretali u pravcu Indije, neznatno pre nego što se glavnina uputila u pravcu juga, izdvojila se iz celine i krenula je na zapad, ka Mesopotamiji. Huriti su ih lepo prihvatili i oni ne samo da su se naselili i izmešali s njima, već su se izborili da postanu *marjanu*,

upravljačka klasa samim Huritima. Marjanu i Huriti postali su pripadnici niže i više klase u državi koju su njeni susedi nazivali *Mitani*.

Huriti nisu bili skloni pisanju i veoma je teško ustanoviti šta se kod njih dešavalo u razdoblju između 1700. i 1500. godine p. n. e. Ali u vreme kad je Tutmos III otpočeo svoje osvajačke pohode u pravcu severozapada, Mitani su već imali sopstvenu prestonicu u gradu Vašukani, koji se nalazio neznatno istočnije od najsevernijeg dela toka reke Eufrat. Prvi vladar Mitana čije je ime sačuvano od zaborava i koji se oko 1500. godine. p. n. e. uzdigao u vreme kraljice Hatšepsut zvao se Paratarna.

Pod Paratarninim vođstvom mitanske trupe prodrle su na jug, u Mesopotamiju, sve do Ašura. Taj grad, koji je u vreme Hamurabija postao deo Starovavilonskog carstva, izgubio je Samsuilun, pa su od toga vremena njime vladali brojni oblasni gospodari. Tada je postao deo oblasti pod vlašću Mitana, dok je njegov vladar postao mitanski vazal.[2]

Mitani tada još uvek nisu bili sposobni da se odupru Egipćanima. Pred snažnim prodorom Tutmosa III bili su prinuđeni na povlačenje. Jedno od pobedničkih obeležja faraona Tutmosa III nalazi se na istočnim obalama Eufrata, duboko na teritoriji koja je bila pod mitanskom vlašću. Egipatski pohodi u ove oblasti za posledicu su imali zarobljavanje malog broja protivnika. Vladar Mitana i njegove trupe organizovano su se povukli kako bi izbegli veće gubitke.[3]

28. Mitani

Tokom iste godine kad se Tutmos III vratio u Egipat i preminuo, na mitanski presto u gradu Vašukaniju stupio je novi vladar. On je počeo da stvara svoje carstvo. Njegove trupe uputile su se na istok, sve do udaljenih obala reke Tigar, na zapad sve do Taurusa na maloazijskom poluostrvu, a na jug čak do grada Kadeša.

Pohodi u pravcu istoka nisu predstavljali smetnju nikome dovoljno moćnom ko je mogao da reaguje. Međutim, vojni pohod u pravcu zapada doveo je do sukoba između Saustatara i Hetita. Istovremeno, njegovo napredovanje u pravcu juga, kroz oblasti naseljene zapadnosemitskim življem, dovelo ga je u kontakt s naslednicima Tutmosa III.

Hetitima, suočenim s mitanskim carem koji se nalazio na čelu dobro organizovane armije, predstojalo je veoma teško stoleće. Godine ispunjene ubistvima i stalnim promenama u palati podrazumevale su da je svaki novi hetitski vladar morao da počne iz početka, obezbeđujući podršku sopstvenih zvaničnika i ubeđujući žitelje Hatušaša da upravo on ima pravo da vlada. To je zahtevalo vremena, a oduzimalo je mnogo energije koja je mogla biti upotrebljena u odbrani granica carstva. Gradovi koji su se nalazili na obodima države počeli su da se otcepljuju.[4]

Sedamdeset pet godina pre Saustatarovog pohoda na zapad, jedan Hetit po imenu Telepinus pokušao je da reši taj problem. Telepinus nije baš pripadao vladarskoj porodici. Njegov zet, koji nije imao pravo na presto, unajmio je ubice s ciljem da likvidiraju znatan deo vladarske porodice. Pokolj ne samo što je rezultirao smrću svih prinčeva, naslednika prestola, već i pogubljenjem svih naslednika drugih porodica koje su možda mogle istaći svoje pravo da vladaju u situaciji kad više nije postojala vladarska porodica. Telepinus je posmatrao kako njegov zet planira krunisanje, ali je saznao da budući vladar planira da ubije i njega jer je predstavljao moguću pretnju. Kako bi predupredio takav razvoj situacije, Telepinus se potrudio da njegov zet napusti grad, a sebe je proglasio za cara.[5]

To je stavilo Telepinusa u najbolju poziciju budući da ovi podaci potiču upravo iz njegovih zapisa. Ipak, on se nalazio na visokoj poziciji te je mogao da razume zašto je hetitsko carstvo počelo da propada. Unutrašnji sukobi u vezi s nasleđivanjem prestola ometali su careve u obavljanju njihovih vladarskih dužnosti. Na početku vladavine pokušao je da to popravi. U dokumentu koji je poznat pod nazivom „Telepinusov edikt" car je utvrdio dug i detaljan spisak pravila koja su određivala proceduru prenosa vlasti s jedne na drugu generaciju vladara. Kako je objasnio u uvodu dokumenta, Hetiti su mogli da opstanu samo ukoliko bi se prenos vlasti s jednog na drugog cara vršio u skladu s propisima. „Princ, prvorođeni [tj. sin careve glavne žene] treba da postane vladar", zapisao je. „Ukoliko ne postoji prvorođeni princ, presto može naslediti sin rođen u braku cara i njegove druge žene. Ukoliko uopšte ne postoji princ, muž careve prvorođene ćerke postaće vladar."[6]

Ediktom su bile utvrđene i kazne za različite vrste prestupa, od mađijanja do ubistva, baš kao što je to i Hamurabi uradio dve stotine godina ranije. Uprkos načinu na koji je došao na vlast, Telepinus je činio napore kako bi uspostavio vladavinu prava u carstvu koje je do tada funkcionisalo isključivo kao militarizovana država. Prvi put u svojoj istoriji Hetiti su bili na putu da postanu ozbiljna država.

Kad je Telepinus umro, oko 1500. godine p. n. e., i neposredno pre nego što je Hatšepsut prigrabila svu vlast, carstvo se suočilo sa sličnim sukobima kao proteklih godina. Nažalost, Telepinusov edikt, baš kao i Hamurabijev zakonik, nije imao dovoljnu težinu bez njegove snažne ličnosti ili ratničke veštine. Njegov stariji sin je preminuo pre njega te je Telepinus, kako je bilo

i propisano, presto ustupio svom zetu, suprugu njegove najstarije kćerke. Međutim, zet je uskoro bio lišen prestola usled posledica atentata, pa je narednih stotinak godina Hetitsko carstvo proživelo u stalnim unutrašnjim sukobima iz kojih nije proistekao nijedan smislen istorijski izvor. Šest careva uspinjalo se na presto i gubilo ga, dok su periferne oblasti počele da se izdvajaju iz carstva. Hetitske trupe, podeljene i neorganizovane, nisu imale nikakve izglede za uspeh u sukobima s vojskom Tutmosa III. Kad su njegove armije upale u Karkemiš, Hetiti su se povukli i tako izgubili svoje dotadašnje oblasti.

Brzo je usledio Saustatarov napad na teritoriju pod vlašću Hetita. Hetitske jedinice nisu mogle da se odupru ni mitanskim ratnicima. Saustatar je s minimalnim naporom prodro duboko na zapad, sve do Taurusa. Grad Alep mu se obavezao na plaćanje danka. Isto su postupili i hetitski gradovi Alalah i Ugarit.

U toj situaciji, stanovnici Ašura iskoristili su priliku da se dignu na ustanak protiv svojih mitanskih gospodara. Saustatar je poslao jedinice koje su imale zadatak da žitelje Ašura podsete na to kome pripada njihov grad. Postupajući praktično, ali i simbolično, naredio je da se pozlaćene vratnice Ašura prenesu u njegovu prestonicu Vašukani.[7]

Čim su se vesti o smrti Tutmosa III proširile po severnim oblastima koje su se nalazile pod vlašću Egipćana, gradovi naseljeni zapadnosemitskim stanovništvom digli su se na ustanak. Saustatar je činio sve što je mogao kako bi podstakao na pobunu protiv Egipćana što veći broj gradova, a to je uključivalo i slanje sopstvenih trupa koje su imale zadatak da pruže podršku pobunjenicima u Kadešu. Amenhotep II, sin Tutmosa III, koji tek što je stupio na presto, bez odlaganja je poslao svoje jedinice ka severnim oblastima. Do kraja druge godine njegove vladavine već se nalazio na granicama mitanske države.

Međutim, do velike bitke nije došlo. Razlog za to bila je činjenica da je pod Saustatarovom vlašću mitanska država do te mere ojačala da je mogla da stvori prilične probleme i samom Egiptu. Stoga se faraon opredelio da s Mitanima sklopi mirovni sporazum umesto da se upusti u otvoreni ratni okršaj.

Sve je učinio kako bi u svojoj državi to prikazao kao uspeh. Natpis u Karnaku govori o tome kako su Mitani kršeći ruke klečali pred njim moleći

faraona za mir:

Mitanske starešine došle su ka njemu, noseći danak i moleći Njegovo veličanstvo za mir. ... Bio je to značajan događaj koji nije viđen još od drevnih vremena. Ova zemlja koja nije znala za Egipat molila je Njegovo veličanstvo za milost! [8]

U pitanju je bilo čuvanje obraza. Faraon Amenhotep II nije se usudio da krene u napad. Mirovni sporazum nije sačuvan, ali je vekovima kasnije tradicionalna linija razgraničenja dva carstva bila poštovana. Bila je to reka Oront.[9] U razdoblju od dvanaest godina, i Amenhotep II i Saustatar predali su prestole svojim sinovima. Tutmos IV stupio je na egipatski tron. Presto koji se nalazio u mitanskoj prestonici, gradu Vašukaniju, preuzeo je car Artadama. Oko 1425. godine p. n. e. dvojica vladara potvrdila su odredbe mirovnog sporazuma koji su sklopili njihovi očevi. Na snagu je stupio formalni sporazum, a što je još značajnije, Tutmos IV pristao je da se oženi jednom od Artadaminih kćerki.

Pismo koje je nekoliko decenija kasnije napisao Artadamin unuk ukazuje na to da je faraon Tutmos IV pisao caru Artadami „i za sebe zahtevao kćerku moga dede. … Pisao mu je pet ili šest puta, ali mu je on nije davao; onda je on mom dedi pisao i sedmi put i [deda] je tek tada pristao.“[10] Ova priča je isto toliko neverovatna koliko i povest o tome da su se Mitani ponižavali pred Amenhotepom II moleći faraona za mir. Egipatski faraoni nisu molili ruku strane princeze. Ipak, mirovni ugovor koji su sklopili s Egipćanima Mitanima je omogućio značajno viši nivo poštovanja sopstvene veličine. Poput dvora u Memfisu, i mitanska carska porodica doživljavala je sebe suverenom i moćnom, čineći ustupke susednim vladarima koji su ih tražili.

Čak i ako Tutmos IV nije molio za postizanje sporazuma, on je bio veoma koristan za Egipat koji je na osnovu njegovih odredaba upravljao svojim hananskim posedima s obećanim savezništvom prijatelja. Nijedan grad naseljen zapadnosemitskim življem koji se nalazio na severu ili jugu tog velikog carstva nije se usuđivao da se pobuni i mir koji je uspostavljen pod pretnjom oružja je trajao.

VREMENSKA TRAKA 29	
MALA AZIJA/MESOPOTAMIJA	EGIPAT
Anitas (oko 1790. g. p. n. e.)	Drugi međuperiod (1782–1750. g. p. n. e.)
	Trinaesta dinastija (1782–1640. g. p. n. e.)
Samsuilunina smrt (1712. g. p. n. e.)	
	Četrnaesta dinastija (1700–1640. g. p. n. e.)
	Uspostavljanje vlasti Hiksa (1663. g. p. n. e.)
Hatušiliš I (1650–1620. g. p. n. e.)	Petnaesta, Šesnaesta i Sedamnaesta dinastija
Muršiliš I (1620–1590. g. p. n. e.)	
	Kahmos
Hetiti osvajaju Vavilon (1595. g. p. n. e.)	
Hantili	Novo carstvo
	Osamnaesta dinastija (1770–1293. g. p. n. e.)
	Ahmos I (1570–1546. g. p. n. e.)
Telepinus (1525–1500. g. p. n. e.)	
	Hatšepsut-Tutmos III (oko 1504–1483. g. p. n. e.)
Paratarna (Mitani)	**Tutmos III** (samostalno, 1483–1450. g. p. n. e.)
Saustatar (Mitani)	
Artadama (Mitani)	**Tutmos IV** (1419–1386. g. p. n. e.)

Trideseto poglavlje

Promena prestonice dinastije Šang

Između 1753. i 1400. godine p. n. e. u Kini, carevi iz dinastije Šang pet puta su menjali svoju prestonicu da bi se konačno opredelili za grad Jin

Na istoku, područjima kojima su nekada upravljali carevi iz dinastije Ksija, sada su s izraženom vrlinom gospodarili vladari iz dinastije Šang.

Malo je detalja sačuvano iz najranijeg razdoblja vladavine dinastije Šang. Ipak, ostaci gradova pokazuju da tokom prve polovine razdoblja ove dinastije, počev od tradicionalnog početka koji se odigrao 1766. pa sve do oko 1400. godine p. n. e., vladari iz dinastije Šang nisu imali jednu prestonicu. Tradicionalni izvori svedoče nam kako se tokom skoro tri i po veka prestonica selila čak pet puta. Lokaliteti na kojima su se nalazili ti gradovi ne mogu biti potvrđeni s potpunom sigurnošću mada arheolozi veruju da se svih pet lokaliteta nalazilo u blizini dela rečnog toka Žute reke, istočno od nekadašnje prestonice dinastije Ksija, u oblasti koja je najverovatnije bila postojbina cara Tanga.

Te promene ukazuju na dinastiju koja, uprkos tome što je uspevala da krunu zadrži unutar porodice, još nije potpuno vladala. Tokom vladavine naslednika cara Tanga, bezvlašće koje je obeležilo poslednje godine razdoblja dinastije Ksija i dalje se protezalo na nove vlasti.

Najuticajniji zvaničnik cara Tanga bio je Ji Jin, osoba koja je stekla moć na osnovu svoje mudrosti dok se bavila obrađivanjem zemlje izvan prestonice Po, koga je car zamolio da dođe u glavni grad i služi na dvoru ili usled stoga što je bio angažovan kao carev kuvar i spremao veoma ukusna jela

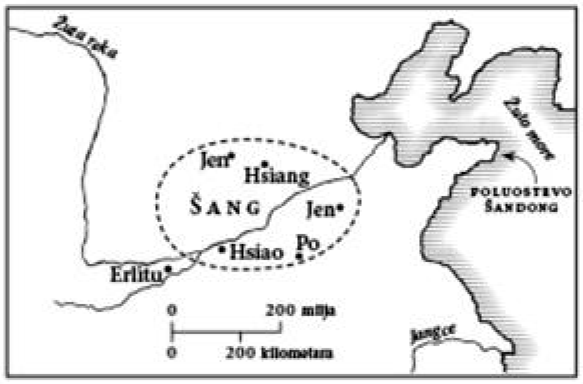
(poznati istoričar Suma Kijen zabeležio je obe verzije).[1]

Bez obzira na svoje poreklo, Ju Jin je bio vešt upravljač, ali i nepredvidljiv na Tangovom dvoru. Poznija povest svedoči o tome kako je u jednom periodu bio na strani protivnika dinastije Ksija pre nego što se vratio pod okrilje ranijih gospodara.[2] Ono što je bilo kobno jeste što se u periodu opadanja dinastije Šang nalazio na vrhu dvorske hijerarhije.

Kada je posle vladavine od trideset godina preminuo car Tang, Ji Jin se i dalje nalazio na položaju najvišeg dvorskog zvaničnika. Tang je za naslednika odredio svog najstarijeg sina, ali je mladić umro pre nego što je bio krunisan. Drugi sin (verovatno mlađi) stupio je na presto, ali je i on preminuo posle dve godine. Potom je na tron stupio i poslednji, treći sin, koji je takođe krunisan da bi posle četiri godine i on umro. Bez obzira na to da li se radilo o hemofiliji ili samoubilačkim sklonostima, ovaj niz smrti prilično je čudan.

Suma Kijen, koji se osvrće na te događaje, odgovornost za njih ne pripisuje Ji Jinu. I zaista, Ji Jin nije preduzeo nikakve korake kako bi stupio na presto nakon smrti trećeg sina. Umesto toga, omogućio je stupanje na presto Tangovog unuka T’ai Džija koji je bio dete Tangovog nastarijeg sina preminulog šest godina pre toga. Međutim, njegovi postupci ukazuju na lukavost, a ne na odanost. Ji Jin je dobro znao da kinesko plemstvo ne bi prihvatilo da na presto stupi kuvar ili nekadašnji zemljoradnik. Stoga je svoju nameru da se zacari sprovodio na sve načine osim na formalni. Usled učestalih smrti svih Tangovih sinova na prestolu je tada bilo dete koje se nalazilo pod Ji Jinovim tutorstvom.

Prema navodima Sume Kijena, prve godine vladavine T’ai Džija, Ji Jin proveo je pišući uputstva koja je mladi car trebalo da sledi. Ali po tim uputstvima car nije postupao. Tri godine nakon što je T’ai Džija stupio na presto, on je „postao glup i sklon tiraniji; on nije postupao u skladu s Tangovim pravilima čime je narušio Tangov ugled.“[3] Kako je dečak još uvek bio veoma mlad, teško je odrediti koliko je bio sklon tiraniji. Mnogo je verovatnije da se on opirao nalozima svog tutora. Kao odgovor na to, Ji Jin je odmah izjavio kako je ugrožena vrlina s kojom se mora vladati na tronu te je mladog cara stavio u kućni pritvor, u palatu udaljenu četrdesetak kilometara od prestonice. Tokom naredne tri godine Ji Jin bio je zadužen za „upravljanje zemljom u carevo ime i, radeći to, dobio je i plemićko zvanje“.

29. Prestonice dinastije Šang

Ji Jin okončao je srećno. Nakon što je proveo tri godine u izgnanstvu, mladi car je „okajao svoje grehe, prihvatio na sebe svu sramotu i vratio se doličnom ponašanju“. Po svemu sudeći, to je značilo da je pristao da deluje pod Ji Jinovim nadzorom koji ga je dočekao s dobrodošlicom i formalno mu prepustio upravljanje cerstvom. „Ji Jin ga je“, zaključio je Suma Kijen, „naučio kako da bude izuzetan.“

Druga verzija ove priče koja je sadržana u drugim istorijskim povestima verovatno je bliža istini. T’ai Džija je pobegao iz palate u kojoj je boravio pod nadzorom, vratio se u svoju prestonicu i ubio uzurpatora.

Nisu sačuvani podaci o vladavini narednih četrnaest careva iz dinastije Šang. Ipak, poznato nam je da je tokom vladavine Čung Tinga, desetog cara iz te dinastije, došlo do nemira koji su donekle oslabili carsku vlast. Čung Ting je svoju prestonicu preselio u grad Ksijao. Arheološka iskopavanja na lokalitetu na kome se, veruje se, nalazio grad Ksijao pokazala su da je čitav grad bio opasan zemljanim bedemima koji su na pojedinim mestima bili debeli i do tri, a visoki čak deset metara. Pretpostavlja se da je deset hiljada ljudi tokom perioda od osamnaest godina podiglo te zemljane bedeme.[4] Moguće je da carevi iz dinastije Šang nisu raspolagali onolikom vlašću koju su imali egipatski faraoni, ali su svakako bili u poziciji da organizuju radno angažovanje izuzetno velikog broja svojih podanika.

Nakon svega dve generacije, uprkos velikom angažovanju cara iz dinastije Šang radi podizanja tih bedema, dvanaesti vladar te dinastije opet je premestio prestonicu, ovog puta u grad Ksijang. Njegov naslednik, trinaesti vladar dinastije Šang po imenu Cu Ji, otišao je u četvrtu prestonicu

– grad Keng. Kada je taj grad bio uništen poplavom, Cu Ji je prestoni grad dinastije Šang preselio u Jen čime je postao jedini car iz te dinastije koji je tokom svoje vladavine imao čak tri različite prestonice.

Stalno premeštanje prestonice tokom razdoblja Šang zaista je zbunjujuće. Sve druge drevne države trudile su se da održe jedan grad kao svoju prestonicu, napuštajući je isključivo u slučaju napada ili prirodne katastrofe. Poplave koje je izazivalo izlivanje Žute reke mogle su imati određeni uticaj na promene prestonice tokom razdoblja Šang. Međutim, Kina u doba careva iz dinastije Šang bila je daleko izolovanija nego Egipat vekovima pre toga. Ona nije raspolagala plovnim rečnim ili kopnenim putevima kako bi time ostvarivala trgovinu sa drugim narodima.

Neprijateljstva do kojih je dolazilo između starešina susednih sela mogla su biti najbliži ekvivalent stranoj invaziji. Suma Kijen je naglašavao kako je to bilo razdoblje jačanja i slabljenja vlasti. Tokom vladavine pojedinih careva iz dinastije Šang neki od oblasnih gospodara pristupali su im kako bi „iskazali odanost“, dok su drugi carevi smatrali kako su neki od pripadnika plemstva ostajali podalje od prestonice u koju nisu dolazili kako bi plaćali danak.[5] Vlast careva iz dinastije Šang bila je sve osim neupitna. Stoga je moguće da je taj moćni zemljani bedem bio podignut kako bi careve iz dinastije Šang zaštitio od njihovih zemljaka.

Oko 1400. godine p. n. e., četrnaesti vladar iz dinastije Šang, po imenu P’ang Keng, odlučio je da prestonicu preseli na suprotnu obalu Žute reke. Dvorjani su negodovali i bili spremni na pobunu. Međutim, P’ang Keng bio je nepopustljiv.

Na osnovu povesti koja potiče iz razdoblja vladavine ovog cara može se pretpostaviti fleksibilnost koja je uticala na to da kruna ostane u rukama vladara iz dinastije Šang, čak i u kontekstu mogućih nemira. Tri različita drevna teksta sadrže P’ang Kengov odgovor dvorjanima koji su se pobunili zbog vladareve odluke da napusti staru prestonicu:

Posavetovao sam se [sa proročištem] i dobih odgovor: „To nije mesto za nas.“ Kad god je trebalo da učine nešto važno, prethodni carevi postupali su u skladu sa zapovestima dobijenim s Nebesa. U važnim situacijama kao što je ova oni nisu bili skloni da ispunjavaju želje onih koji su težili održavanju starog stanja; oni nisu sve vreme ostajali u jednom

gradu. Sve do ovog vremena prestonica se nalazila u pet različitih oblasti. … [Moramo] slediti primere iz tih drevnih vremena… sledeći hvale vredne poteze prethodnih careva.[6]

U ovoj povesti P'ang Keng činjenicu da je prestonica stalno premeštana iz grada u grad – što je znak koji svakako ukazuje na slabost – predstavlja kao tradiciju potvrđenu starinom i božanskim odobravanjem. Njegovi prethodnici nisu premeštali prestonicu jer nisu bili u stanju da kontrolišu nemire do kojih je dolazilo. Umesto toga, oni su prestonicu selili zato što nisu bili skloni održavanju starog stanja. Teškoće iz prošlosti predstavljene su kao dokazi moći.

Takva strategija donela je željene rezultate te se Jin našao u središtu novog, snažnog dvora. „Jinov način upravljanja opet je doneo uspeh", zapisao je Suma Kijen, „a svi oblasni gospodari pristigli su na dvor kako bi iskazali svoje poštovanje jer je P'ang Keng prigrlio Tangovo vrlinsko upravljanje carstvom."[7] P'ang Keng, osim toga što je svoje sledbenike naterao na neželjeno preseljenje, uživao je veliko poštovanje podanika. Nakon što je preminuo, njegov mlađi brat stupio je na presto, dok su oni kineski plemići koji su nekada „iskazivali nezadovoljstvo i nisu želeli da se presele" tada „žalili za P'ang Kengom."

Hetitski vladari rasturili su svoje carstvo nevezano za to što su se borili kako bi ovladali centrom moći. Umesto da se odupru, carevi iz dinastije Šeng su se povinovali. Umesto da se dohvate oružja i suprotstave opoziciji, oni su menjali mesto glavnog grada, tako vekovima zadržavajući kineski presto u svojim rukama.

Vremenska traka 30	
EGIPAT	KINA
	Dinastija Šang (1766–1122. g. p. n. e.)
	Tang
	T'ai Džija
Četrnaesta dinastija (1700–1640. g. p. n. e.)	
Uspostavljanje vlasti Hiksa (1663. g. p. n. e.)	
Petnaesta, Šesnaesta i Sedamnaesta dinastija	**Čung Ting** (Ksijao)
Kahmos	**Ho T'an Čija** (Hsiang)
Novo carstvo (1570–1070. g. p. n. e.)	
Osamnaesta dinastija (1770–1293. g. p. n. e.)	**Cu Ji** (Keng, Jen)
Ahmos I (oko 1570–1546. g. p. n. e.)	
Hatšepsut-Tutmos III (oko 1504–1483. g. p. n. e.)	
Tutmos III (samostalno, 1483–1450. g. p. n. e.)	
Tutmmes IV (1419–1386. g. p. n. e.)	**P'ang Keng** (Jin) (oko 1400. g. p. n. e.)

Trideset prvo poglavlje

Mikenjani

Između 1600. i 1400. godine p. n. e., na grčkom poluostrvu su se mikenski gradovi sukobljavali sa svojim susedima nastavljajući da se bave pomorskom trgovinom

I dok su Minojci na Kritu ulazili u razdoblje izrazitog opadanja i nemira, gradovi koji su nastali na poluostrvu koje se nalazilo severno od Krita sve više su jačali.

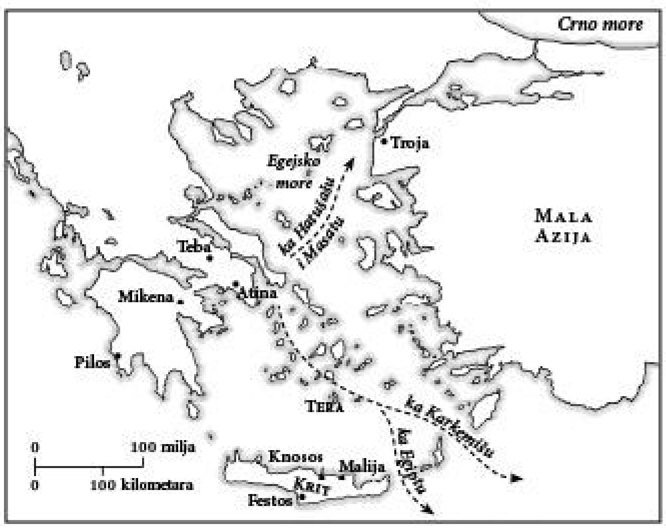
Oko 1600. godine p. n. e. žitelji Mikene počeli su da sahranjuju svoje vladare u grobnice koje su bile ispunjenje dragocenostima, a nalazile su se visoko, na središnjem brdu. Bez obzira na to ko su zaista bili ti vladari, oni su nad svojim podanicima uspostavili takvu vlast da su se ovi prema njima odnosili s puno poštovanja i u samoj smrti. Međutim, njihova vlast nije se rasprostirala mnogo izvan mikenskih bedema. Svoj pandan mikenska vladarska palata imala je u istovetnoj građevini koja je dominirala gradom Tebom, naseljem koje se nalazilo severoistočno u odnosu na Mikenu. Treća palata postojala je u gradu Pilu, na jugozapadnoj obali mora, dok je četvrta bila podignuta u Atini, gradu koji se smestio neposredno s druge strane male kopnene prevlake.[1] Grčki gradovi koji su se nalazili na samom jugu Balkanskog poluostrva, razdvojeni planinskim masivima, imali su svoju samoupravu još od najranijih dana.[80]

Uprkos takvoj nezavisnosti, gradovi su kao zajedničke karakteristike imali jezik, kulturu i trgovinu. Upravo je po Mikeni, najvećem gradu na Peloponeskom poluostrvu, čitava kultura dobila svoje ime. Što se istoričara tiče, Atina, Teba i Pil bili su naseljeni Mikenjanima.

Tradicija koju je u svojim tekstovima sačuvao grčki istoričar Plutarh (pored ostalih) ukazuje na to da su se Minojci i Mikenjani veoma rano međusobno sukobili.

Jedan od Minojevih sinova, koji je iz nepoznatog razloga lutao severnim delovima poluostrva, stradao je u sukobu s Mikenjanima. Kao vid krvne osvete zbog ubistva sina, kralj Minoj primorao je mikenske gradove da čuvaju devojke i mladiće za potrebe čoveka-bika koji je živeo u podrumskim prostorijama palate u Knososu.

Najveći deo te obaveze, po Plutarhu, pao je na teret grada Atine koji se nalazio na jugoistočnoj obali mora. Tokom dvogodišnjeg perioda građani Atine slali su svoje kćerke i sinove Minotauru. Tokom treće godine roditelji u Atini oštro su negodovali protiv svog kralja Egeja koji je delovao bespomoćan u odnosu na tiranina Minoja. Suočivši se s njihovim gnevom, stariji kraljev sin po imenu Tezej pokazao je spremnost da se angažuje. Pridružiće se trećoj grupi mladića, kao jedan od njih sedmorice, koji će brodom biti upućeni ka Knososu da bi se suprotstavio Minotauru.

30. Mikenjani

Egej, bez mnogo nade da će mu se sin vratiti, darovao je dodatno belo jedro za brod opremljen crnim jedrom kojim su prevoženi mladići i devojke. Tezej je obećao kako će staviti belo jedro ukoliko savlada Minotaura i krene ka svom domu. Ukoliko bi ga ubio Minotaur, kormilar će

istaći crno jedro kako bi otac saznao tužnu vest pre nego što brod uplovi u luku.

Čim su prispeli na Krit, Tezej i ostale žrtve poslate su pravo u Lavirint kako bi ih po tamošnjim hodnicima lovio Minotaur koji bi ih ili pojeo, ili bi sami stradali od iscrpljenosti jer ne bi mogli da pronađu izlaz. Međutim, Tezej je bacio oko na Minojevu kćerku Arijadnu. Ona mu je, u tajnosti, dala klupko konca. Kad je stupio u Lavirint, spustio je klupko na zemlju i pratio ga je kako se ono, samo od sebe, odmotavalo krećući se lagano prema središtu objekta koji se nalazio na nižem nivou. Stigao je do jazbine tog čudovišta, ubio Minotaura da bi potom pratio trag konca što mu je omogućilo da izađe (budući da se blagovremeno setio da jedan njegov kraj priveže za dovratak).

Zatim je okupio ostale zatvorenike, pa su pohitali ka svojoj domovini nakon što su „izbušili rupe na krićanskim lađama kako bi ih onemogućili u poteri“.[2] No, pod utiskom ostvarenog podviga, Tezej je zaboravio da promeni brodsko jedro. Videvši zloslutni crni trougao na pučini, Egej se bacio u more s visoke litice koja se nalazila u blizini Atine. Pobedonosni Tezej vratio se u rodni grad koji je bio ophrvan tugom. Od tada su okolna morska prostranstva smaragdne boje ponela ime u spomen na njegovog oca.

Komadići istorije izviruju iz mita. Pomorske veštine Mikenjana uočljive su kod Tezeja koji buši dno protivničkih brodova dok svojom lađom uspešno kormilari u pravcu doma. U „Ilijadi“, koja je napisana oko osam stotina godina kasnije, grad Mikena bio je zaslužan za slanje čak stotinu brodova u zajedničku grčku flotu. Bio je to izuzetno veliki broj brodova usled čega je mikenski kralj postao jedan od najuticajnijih učesnika grčkog pohoda na Troju. Međutim, u Homerovo doba Mikena je bila mala varoš bez imalo moći.[3] Popis brodova koji je sadržan u „Ilijadi“ čuva znatno stariju tradiciju mikenske pomorske moći.[81]

Mnogo je verovatnije da su mikenski brodovi bili natovareni različitom robom, a ne mladićima i devojkama koji su bili poslati radi žrtvovanja. Mikenska keramika našla je svoj put na istok sve do Karhemiša, a na severoistok čak do Masata. U pravcu severa stigla je do Hatušaša, a mikenski brodovi plovili su u pravcu juga sve do Egipta gde je jedan mikenski krčag bio deo pogrebne opreme zvaničnika faraona Tutmosa III.[4]

No, Mikenjani su bez većih poteškoća trgovali s Minojcima na Kritu. Kraljevske grobnice u Mikeni, vladarske grobnice koje se nalaze u okviru tzv. kraljevskog grobnog kruga, ispunjene su minojskom keramikom, slikama izrađenim u minojskom stilu, kao i portretima Mikenjana koji nose odeću u minojskom maniru. Gvozdeni štitovi ratnika iz Knososa ukrašeni su šarama koje imitiraju životinjsku kožu. Štitovi mikenskih ratnika na sebi imaju istu ornamentiku.[5] A upravo su Mikenjani od Minojaca naučili veštinu pisanja. Minojci su razvili sopstveno pismo i to na osnovu starijeg koje je nastalo nekoliko milenijuma ranije razvijajući se od pečata na robi do piktograma, a od piktograma do pravolinijskih piktografskih slovnih znakova. Najstariji tekstovi pisani tim pismom potiču s delimično očuvanih glinenih tablica i isklesanih natpisa koji su otkriveni širom Krita. To pismo poznato je pod nazivom: „Linearno A pismo“. Taj naziv dobilo je kako bi se razlikovalo od svog sofisticiranijeg naslednika: „Linearnog B pisma“, verzije minojskog pisma čija se upotreba proširila na sever sve do Mikene.[5]

Uprkos tome što su u izvesnoj meri pokazivali određene kulturološke sličnosti, dva naroda bila su u oružanom sukobu. Tezejev uspeh – pobeda mudrosti i civilizacije u odnosu na nasilne narode – svedočio je o poznijem preziru Grka prema drugim civilizacijama. Herodot s podsmehom govori o tome kako je grčki vođa Polikrat bio prva osoba koja je uspostavila mornaricu i svoju vlast nad morem: „Zanemario sam Minoja iz Knososa i sve druge pre njega koji su ostvarili vlast nad morem“, zabeležio je Herodot, „ostaje činjenica da je Polikrat bio prvi pripadnik ljudske vrste kome je uspelo da to učini.“[7]

Ovo nedopadanje bilo je dodatno pojačano i svojevrsnim nadmetanjem dva naroda. Pomorske snage obe strane patrolirale su Sredozemnim morem i skoro da je nemoguće da su dve flote obitavale u savršenom miru. Trgovina s Egiptom, koji je obilovao zlatom i slonovačom, bila je suviše dragocena. Svaki vladar uočavao je prednosti uspostavljanja monopola. Krit je, naime, imao strateški položaj budući da se nalazio na trgovačkom putu koji je vodio ka jugu, u pravcu Egipta.

Minojska dobra u mikenskim grobnicama otkrivaju nam vremenski ograničenu kritsku dominaciju. Međutim, nakon erupcije vulkana na ostrvu Tera, kulturni uticaji na relaciji između Krita i kontinentalne Grčke bili su preusmereni u drugom pravcu. Tipična mikenska grnčarija i krčazi bili su veoma prisutni u minojskim domaćinstvima, a oko 1500. godine p. n. e.

kritske nekropole počele su da pokazuju tipične mikenske karakteristike koje na ostrvu nisu bile prisutne u prethodnim razdobljima.[8] Atinski doprinosi Knososu promenili su svoj pravac. Poput pobedonosnog Tezeja, mikenski gradovi uspostavili su svoju nadmoć nad ostrvom koje se nalazilo na jugu.

Oko 1450. godine p. n. e. grad Knosos bio je poharan mada su ostale njegove palate. Za razliku od njih, palate u Maliji i Festosu bile su sravnjene sa zemljom. Neki od kritskih gradova bili su napušteni, dok su drugi iznenada izgubili deo svog ranijeg stanovništva tako da je delovalo kao da su se mlađi muškarci borili i stradali, ili pobegli.

Još se nisu pojavili obrisi neke druge, nove kulture. Preostaje nam jedino da pretpostavimo da se odnos minojske i mikenske kulture i dalje pogoršavao i to u rasponu od sitnih zađevica do otvorenog ratnog sukoba. Činjenica da je palata u Knososu bila pošteđena razaranja ukazuje na to da je nekome ko je bio deo osvajačkih snaga, zarad sopstvenih potreba, bilo neophodno središte minojske državne uprave. Bez obzira na to koji je mikenski kralj predvodio invaziju na ostrvu Krit, njemu je Knosos mogao da posluži kao svojevrstan centar.[9]

Ipak, svakodnevni život na Kritu kao da se nije mnogo promenio nakon invazije. Grobnice su, manje-više, zadržale sličan oblik. Nastavljena je upotreba linearnog B pisma, dok minojska grnčarija nije odmah doživela značajnije promene.[10] U vreme kad su ovladali ostrvom, Mikenjani se nisu mnogo razlikovali od Minojaca. Njihov dolazak više je ličio na preuzimanje vlasti od strane blizanaca, na formalnu promenu vođstva između dve države koje su već vekovima unazad razmenjivale mnogo toga.

Minojci su dočekali promenu koja se odigrala iznutra.

Lavirint je konačno bio probijen.

Vremenska traka 31

KINA	GRČKE OBLASTI
Dinastija Šang (1766–1122. g. p. n. e.)	
Tang	
T'ai Džija	
Čung Ting (Ksijao)	
Ho T'an Čija (Hsiang)	
	Mikenske vladarske grobnice (oko 1600. g. p. n. e.)
Cu Ji (Keng, Jen)	
	Mikenska invazija Krita (oko 1450. g. p. n. e.)
P'ang Keng (Jin) (oko 1400. g. p. n. e.)	

Odnos između Homerovh epova „Ilijade“ i „Odiseje“, s jedne, i grčkih kultura na kopnu, s druge strane, nije najjasniji. Budući da istoričari, arheolozi i proučavaoci književnosti imaju sopstvene teorije, koje su utemeljene na različitim vrstama izvora, taj odnos nam neće postati jasniji. Uprkos tome, možemo pretpostaviti kako su epovi, poput onog o Gilgamešu ili kineskih spevova, u usmenom obliku prenošeni s generacije na generaciju te da stoga svedoče, iako šturo, o drevnim vremenima.

Pojam *grčki* je anahron. Klasična grčka civilizacija nastala je znatno kasnije. Međutim, *Grčka* predstavlja konvencionalni pojam za poluostrvo koje je, poput Kine, precizno definisana geografska oblast. Tu postoji i veza između mikenskih gradova i klasične grčke kulture bez obzira na to koliko je ona slaba ili zasnovana na mitologiji. Mikenjani su najverovatnije narod koji Homer naziva Ahajcima (ili, na drugim mestima, Danajcima ili Argivljanima, najstarijim grčkim herojima). Za detaljnije informacije o grčkom poreklu i mikenskoj hronologiji videti: William Taylor, *The Mycenaeans*.

Trideset drugo poglavlje

Borba bogova

Između 1386. i 1340. godine p. n. e., jedan faraon uspostavio je strateški savez, naredni je promenio egipatsku religiju, a jevrejski zatočenici nestali su u pustinji

Brak između mitanske princeze i egipatskog faraona Tutmosa IV, koji je vremenom prerastao u savez dve države, predstavljao je veliki uspeh. Njihov sin Amenhotep postao je sledeći faraon.

Sudeći po dužini vladavine, Amenhotep III je još uvek bio momčić kada je, oko 1386. godine p. n. e., stupio na presto. Njegovu vladavinu obeležili su mir i dalje jačanje egipatskih gradova. Zapisi iz vremena Amenhotepa III ne sadrže podatke o bitkama. Naprotiv, oni opisuju svečanosti kojima prisustvuje faraon, kao i obilje slobodnog vremena koje mu je bilo na raspolaganju. Prema jednom zapisu, on je tokom prve decenije svoje vladavine ubio sto dva lava što je predstavljalo omiljenu aktivnost egipatskih faraona.[1] U drugom zapisu sadržan je podatak o tome kako je vladar, samo tokom jednog jednodnevnog lova na divljač, ubio čak pedeset šest divljih bikova. (Verovatno su divlji bikovi, pre početka lova, bili sabijeni na manje područje što je sam poduhvat učinilo znatno lakšim.)[2]

Egipatska trgovina doživela je procvat. U Mikeni je otkriveno više predmeta na kojima je bilo urezano ime Amenhotepa III. I mada se faraon u jednom trenutku uputio ka jugu, u pravcu Nubije, kako bi ugušio još jednu u nizu pobuna, obim vojnih dejstava bio je veoma mali. Istorijski izvori nastali u okvirima vladarskog dvora svedoče nam kako je Amenhotep III

... naslednik boga Ra, sin boga Ra, koga voli Ra. ... Njegovo veličanstvo povelo je u pobedu; Pobedom je okončao svoj prvi vojni pohod.[3]

Samo taj jedan vojni pohod predstavljao je sve što se od oružanih sukoba odigralo tokom vladavine Amenhotepa III. Iako je sam sebi dao naziv „istrebljivač Azijata“, to je predstavljalo marketinški potez. On se nikada nije ni sukobio s Azijatima. Naime, faraon to nije ni morao da čini budući da su njegovi otac i deda stvorili carstvo za njega.

Umesto toga, on je gradio. Iskopao je jezero, dugo oko kilometar i po, kako bi njegova glavna supruga mogla da njime ležerno plovi u vladarskoj lađi koja je imala naziv „Atonov sjaj“, u čast boga Sunca. Za sopstvene potrebe podigao je ogromnu vladarsku palatu. Dozidao je deo hrama posvećenog bogu Amonu u Karnaku. Podigao je i devičanski hram u čast boga Sunca u obližnjem mestu Luksor. Za sebe je sagradio veliki pogrebni hram koga krase dve ogromne sedeće skulpture, svaka sa po jedne strane, koje prikazuju faraona. Prema drevnim svedočanstvima, statua koja se nalazi sa desne strane ulaza u hram, svakog jutra i u smiraj dana ispuštala je čudne zvuke. „Kad ga obasjaju sunčevi zraci, začuju se zvukovi koji liče na glasove“, zabeležio je i rimski istoričar Tacit.[4] Po svemu sudeći, bilo je to zato što se kamen od koga su napravljene skulpture brzo zagrevao i hladio, ali je kod lokalnog stanovništva ipak izazivalo strah. Otvorio je nove kamenolome i rudnike, izgradio novu rezidenciju u Memfisu, dok je na jugu, duž Nila, na mnogim mestima podigao bogomolje.[5] Budući da je bio promiskuitetan, oženio je onoliko princeza koliko je mogao da nađe. Bar sedam kćerki manje značajnih mesopotamskih i zapadnosemitskih vladara stigle su na dvor Amenhotepa III kao neveste.

Bio je to mudar politički potez koji je očigledno bio i u skladu s vladarevim sklonostima. Zapis na glinenoj tablici koja je bila upućena njegovom zapovedniku oblasti Gaze, najjužnije zapadnosemitske regije koja se nalazila pod vlašću faraona, sadrži i podatak: „Ovo sam ti poslao kako bih te obavestio da ti upućujem [dvorskog zvaničnika] … sa zadatkom da obezbedi lepe žene. … Zrele žene, u njihovim četrdesetim, i to za četrdeset srebrnjaka za svaku. Pošalji najlepše žene, ali se postaraj da nijedna od njih nema piskutav glas. A tada će ti faraon, gospodar tvoj, kazati: *Vrlo dobro*.“[6]

Poput svog oca, Amenhotep III učinio je gest mira u odnosu na mitansko carstvo koje je i dalje bilo snažno i predstavljalo ozbiljnu pretnju u severnim regijama. Mitanski car Artadama, njegov deda po majci, predao je presto svome sinu Sudarni II. Kada je Amenhotep III stupio na tron, Sudarna II vladao je svojim carstvom već desetak godina.

Amenhotep III obratio se svom ujaku tražeći od njega nevestu te mu je dodeljena carska princeza (najverovatnije neka njegova rođaka). Ona je stigla u pratnji čak tri stotine sedamnaest osoba[7] čime se želelo ukazati na njen značaj u mitanskom carstvu. Postala je jedna od faraonovih manje važnih supruga. Kad je Tušrata (brat Amenhotepove supruge) ubrzo zatim nasledio svog oca, cara Sudarnu II, faraon je iznova poslao poklisare na sever tražeći novu nevestu. Tušrata je dao saglasnost za sklapanje još jednog braka kojim su mitanska i egipatska vladarska porodica tada bile dvostruko povezane i na jug je poslao svoju kćerku. Tako su se Tušratine sestra i kćerka zajedno našle u egipatskom haremu[8] čime je mitanski vladar istovremeno postao faraonov tast, šurak i rođak, nastavljajući tako egipatsku tradiciju zamršenih geneaoloških veza.

Međutim, čini se da Amenhotep III nije prezao od toga da igra dvostruku igru u odnosu na svog tasta, šuraka i rođaka, radeći iza leđa njegovom carstvu. U tajnosti je primao i izaslanika grada Ašura koji se nalazio pod mitanskom vlašću. Vazalni vladar Ašura, Ašurnadin-ahe II, potajno je ojačavao bedeme svoga grada pripremajući se za pobunu.[9]

Amenhotep III nije imao osnova da prima izaslanike koji su mu dolazili iz grada Ašura. Mitanski vazali nisu smeli da održavaju komunikaciju s drugim državama budući da nisu bili nezavisni. Međutim, faraon ne samo da je primao izaslanike iz Ašura, već im je davao novčana sredstva za potrebe ojačavanja gradskih bedema čime je postepeno sticao zahvalnost Ašura, kao i mogućeg saveznika u slučaju napada iz pravca severa.

U isto to vreme faraon je vodio tajne pregovore s novim hetitskim vladarem, zakletim neprijateljem Mitana. Car, energični mladi čovek po imenu Supilulijuma, stupio je na presto nakon čitavog niza beznačajnih prethodnika. I on je donekle bio zabrinut zbog narastajuće mitanske moći. Kad mu je Amenhotep III predložio sklapanje saveza („Hajde da između nas dvojice uspostavimo najbolje odnose“, predložio je faraon), hetitski car je to prihvatio.[10]

Ali to nije bio i kraj Amenhotepovih aktivnosti. Faraon se oženio i kćerkom kasitskog cara Vavilona, koji je bio znatno stariji od njega. Kad je carev sin stupio na presto, faraon je uputio molbu da mu i novi car da svoju kćerku za suprugu.

Isto tako je postupio ranije prema mitanskoj vladarskoj porodici. Međutim, vavilonski car pokazao je neočekivanu odlučnost da zanemari želju faraona. U pismu koje mu je uputio žalio se da godinama nije ništa čuo o svojoj sestri:

Sada tražiš ruku moje kćerke kako bi je oženio. Ali moja sestra, koju ti je moj otac dao za ženu, već se nalazi kod tebe. No, niko je nije video, niti iko zna da li je ona živa ili mrtva.[11]

Amenhotep mu je uzvratio:

Da li si ikada poslao izaslanika koji je poznaje, ko bi razgovarao s njom i prepoznao je? Umesto toga, poslao si mi nikogoviće kao izaslanike! [12]

Potom je naglasio kako je vavilonski car bio poznat po tome da je vrlo rado nudio svoje kćerke svakome ko bi zauzvrat davao zlato.

Car je ignorisao neumesnu tvrdnju kako je prava briga vavilonskog cara jedino to da što više podigne cenu princeze, ali očigledno nije očekivao ljubaznost iz Egipta. U uzvratnoj poruci faraonu je predložio da umesto vavilonske princeze za ženu uzme neku Egipćanku što kod Amenhotepa III nije izazvalo oduševljenje: „Od najstarijih vremena“, odgovorio je faraon, „nijedna kćerka gospodara Egipta nikome nije data.“[13] Amenhotep III je pregovarao, paktirao i sklapao brakove da bi uspostavio saveze, ali je uvek na umu čvrsto imao činjenicu da su njegovi saveznici inferiorniji u odnosu na Egipat.

Kako se približavala trideseta godina njegove vladavine, Amenhotep III pripremao je prvo obeležavanje svog jubileja svetkovinom *heb-seb*, koja je za cilj imala ritualno obnavljanje vladareve snage.

Tokom obeležavanja tog jubileja, Nil i njegove vode nisu bile u tolikom fokusu kao što je to bio slučaj s jednim drugim božanskim bićem – Suncem. Ra, bog Sunca, predstavljao je jedno od najstarijih egipatskih božanstava, a faraon Amenhotep III je od samog početka svoje vladavine demonstrirao posebnu posvećenost upravo njemu. Kao jednu od svojih vladarskih titula faraon je prihvatio i onu koja je glasila: „Ra je bog istine", dok se u natpisima iz njegovog vremena o vladaru, na različite načine, govorilo kao o „nasledniku boga Ra", „izabranom od strane Ra" i „otelotvorenjem boga Ra u obema zemljama".[14]

Baš kao i Amenhotepovi brakovi, i ova faraonova naklonost bila je kombinacija ličnih stavova i političke pragmatičnosti. Nakon što su faraoni Pete dinastije posegnuli za moći, sveštenici kulta boga Ra u određenom smislu povukli su se u korist sveštenika boga Amona, drevnog boga oca, tvorca egipatskog panteona. Amon je oduvek bio amorfno božanstvo. Naime, jedan od njegovih pojavnih oblika predstavljao je izostanak bilo kakvog prisustva, nešto poput nevidljivog prisustva. Dat mu je i naziv „Skriveni" što je značilo da pozajmljuje identitet, povremeno preuzimajući moći nekog drugog božanstva kako bi sakrio svoju pravu misterioznu prirodu.[15] To je njegovim sveštenicima omogućavalo priličnu fleksibilnost. Kao što su titule Hatšepsutinog vezira otkrivale, činjenica da je neko bio sveštenik kulta boga Amona omogućavala je toj ličnosti da prisvoji praktično svaki deo egipatskog bogatstva.

Poštujući Ra kao svog ličnog zaštitnika, Amenhotep III oslobodio se autoriteta koji su imali sveštenici boga Amona, ali je izbegao obavezu da hramovima posvećenim tom božanstvu nastavi da dodeljuje zemljišne posede i druga dobra. Navodno, bog Ra iskazao je svoju zahvalnost tako što je uveo faraona Amenhotepa III u egipatski panteon. Na jednom od reljefa, nastalom u vreme obeležavanja vladarevog jubileja, prikazan je Amenhotepov sin kako se klanja svom ocu koji se nalazi visoko, na mestu samog Sunca.[16]

To je bilo prilično neobično jer se Amenhotep IV, faraonov sin, retko pojavljivao na spomenicima koje je podizao njegov otac i sticao se utisak kao da se stari faraon trudio da svog sina drži daleko od očiju njegovih budućih podanika. On je već ranije tom mladiću dao titulu podvladara carstva Kuš, što je bio naziv koji je nosio najjužniji deo Nubije (ili „Gornja Nubija"; Gornjonubijska država Kuš u svom središtu imala je treći katarakt,

dok je severni deo te oblasti, „Donja Nubija“, bio poznat kao „Vava“). Postavljanje sina za naslednika tako udaljenog prestola ukazuje na mogućnost da je Amenhotep III pokušavao sve kako bi budućeg egipatskog vladara držao što je dalje moguće od trona.

Međutim, ono što je neminovno nije bilo moguće odlagati do u nedogled. Tokom trideset sedme godine vladavine Amenhotep III počeo je da pati od bolesti koja će ga odvesti u smrt. Njegovi zubi, dobro očuvani u faraonovoj mumiji, bili su veoma oštećeni i po svemu sudeći su ga mnogo boleli. Moguće je stoga da je ta bolest koja je dovela do smrti faraona bila neka vrsta ubrzane infekcije.[17] Njegov mitanski rođak/tast/šurak Tušrata poslao je pomoć u formi statue boginje Ištar koja je nekoliko decenija ranije bila odneta iz grada Ašura. Ostale su sačuvane Amenhotepove reči zahvalnosti, ali je očigledno da mesopotamska boginja nije imala dovoljno isceliteljske moći u Egiptu. Nedugo pošto je Ištar prošla kroz Deltu, Amenhotep III je preminuo.

Tokom njegove izuzetno duge vladavine Egipat je doživeo razdoblje mira i opšteg napretka. Vraćajući se iz svog nubijskog egzila kako bi preuzeo očev presto, Amenhotep IV imao je mnogo toga da dostigne. Odlučio se da svog oca nadmaši u posvećenosti. Amenhotep IV bio je poštovalac boga Sunca Ra. Ovaj faraon utemeljio je potpuno novu religiju: obožavanje Sunca.

31. Nubija

Sunčev disk je nazivan Aton i nije bio neprimećen u prošlim razdobljima. Bio je to jedan od poznatih aspekata boga Sunca. Ali pod Amenhotepom IV Sunčev disk postao je nešto sasvim novo. Umesto božanstva koje je imalo ljudske, odnosno smrtne obrise, poput Ozirisa ili Horusa, pa i samog Ra, Sunčev disk bio je apstraktna pojava samog boga. Bila je to manifestacija jedinstvene moći. U svom sjaju on je učinio da ostala božanstva egipatskog panteona jednostavno iščeznu. Međutim, Sunce nije predstavljalo najveću snagu. Ono je bilo *jedina* snaga. Božanstva egipatskog panteona imala su supruge i ljubavnice. Aton je bio sam i samodovoljan. Egipatska božanstva pojavljivala su se u obliku smrtnih bića. Aton nije imao oblik. Božanstva egipatskog panteona imala su svoje priče. Aton, s druge strane, nije imao nijednu.

Amenhotep IV bio je na putu da postane jednobožac.

Tokom pete godine vladavine, Amenhotep IV obznanio je svojim sveštenicima i dvorjanima da je primio reč od boga: Aton mu je pokazao mesto, na kome do tada nikada ništa nije bilo podignuto, na kome treba sagraditi novu prestonicu u čast boga.

To mesto bila je suva, peskovita i široka ravnica koja se nalazila istočno od Nila, u podnožju litica koje su imale polukružni oblik, s veoma malo obradive zemlje u okolini. Bilo je to mesto ključanja na kome su kameni blokovi prikupljali sunčevu toplotu, dok su litice onemogućavale strujanje vazduha. Međutim, upravo tu je Amenhotep IV odlučio da podigne grad Ahet-Aton. I dok se otpočinjalo s gradnjom, faraon je promenio svoje ime. Počev od devete godine vladavine, on je u zapisima najčešće navođen kao *Ahen-aton* (Ehnaton): poštovalac Sunca.[18]

Od tada vladar Egipta nije bio samo „voljen od strane Ra“. Faraon je bio sin Atona, boga Sunca. Nije postojalo nijedno drugo božanstvo s kojim se Aton mogao porediti, a vladar je postao njegova jedina inkarnacija na Zemlji i predstavnik samog boga. Ehnatonova moć proisticala je neposredno iz njegovog poznavanja božanstva. Faraon je imao mnogo muke da to objasni u dužem „Vjeruju“ koje je sam napisao:

Ti se pojavljuješ na nebeskom horizontu, o životvorni Atone, začetniče života. ... kad se pojaviš na horizontu, zemlja se nalazi u mraku kao da je mrtva. ... Sva zemlja se osvetli kada se ti javiš na horizontu. ... Kolika su tvoja dela! Ona su skrivena od čovečjih očiju, jedini božanski, kome niko

nije ni nalik. ... Ti si u mome srcu, ali ne postoji niko drugi ko te poznaje kao tvoj sin Ehnaton. Ti si ga, po volji i misli svojoj, učinio mudrim.[19]

Nakon što se nastanio u svom gradu, Ehnaton je naredio da se Amonovo ime ukloni iz svih natpisa. Klesari su imali nalog da njegovo ime prekriju malterom i zamene ga Atonovim.[20] Amon nije bio istinski bog. On je bio poremećena, iskvarena verzija istinitog boga, a njegovi sveštenici tada su ostali bez bilo kakvog uticaja i moći. Uništavanje je bilo sprovedeno s takvom predanošću da se Amonovo ime skoro nigde nije moglo naći.

Ni druga božanstva nisu mnogo bolje prošla. Ehnaton je naredio da se podignu nova svetilišta u čast boga Atona koja su morala da imaju otvoreno unutrašnje dvorište do koga su mogli da dopru sunčevi zraci. Međutim, druga svetilišta bila su zatvarana, sveštenici proterivani, a bilo je zabranjeno da se obavljaju obredi prinošenja žrtve drugim bogovima. Nije bilo drugih sveštenika koji bi ih zamenili. Atonu sveštenici i nisu bili neophodni. Izostala je sveštenička kasta koja je mogla da pokvari faraonove namere. Niti sam bog, kao ni njegov predstavnik na zemlji nisu bili spremni da dele moć sa bilo kime.

Uprkos promeni imena, Ehnaton je bio pravi sin svog oca.

Stotinak godina nakon okončanja Ehnatonove vladavine dogodila se još jedna religijska i politička promena; onda kad su Avramovi potomci otišli iz Egipta.

Prema navodima iz Petoknjižja, Avramovi potomci umnožili su se i stvorili čitav jedan narod. Bili su to Jevreji koji su kao stočari i nomadi živeli u zapadnosemitskim oblastima sve dok glad nije zapretila da ih potpuno istrebi. Pošli su, zajedno sa svojim stočnim fondom ka jugu, u pravcu Egipta koji je obilovao vodom. Stigavši u Egipat naselili su se u severnim oblastima gde su doživeli napredak.

Biblijske povesti svedoče o tome da Egipćani nisu bili blagonakloni u odnosu na ovaj energičan i veoma plodan narod koji je pokazivao nameru da se proširi i izvan granica svojih naseobina, kao i da se naseli širom egipatske zemlje. Egipćani su oduvek prezirali „neugledne Azijate“, koji su se nalazili u severnim regijama, dok su moguće napade do kojih bi došlo iz pravca teritorija naseljenih Zapadnim Semitima smatrali stvarnom i stalnom opasnošću. I ne samo to: Egipćani su u veoma živom sećanju imali ne tako davni gubitak slobode u vreme kad su se nalazili pod vlašću Hiksa koji su

(poput Jevreja) u Egiptu živeli decenijama ranije pre nego što su počeli da jačaju. Stoga nimalo ne čudi da ih je prisustvo još jednog došljačkog i naprednog naroda činilo veoma uznemirenima.

„Knjiga izlaska" govori nam o tome da je faraon okupio Jevreje kako bi kao radna snaga bili uključeni u njegove graditeljske poduhvate, a da je (kad to nije doprinelo smanjivanju broja pripadnika tog naroda) naredio da se u reke bace sva muška jevrejska deca. Majka jednog od tih dečaka sakrila ga je tokom naredna tri meseca. Kad je dečačić postao suviše bučan da bi ga i dalje sakrivala, načinila je košaru od papirusa, premazala je katranom, položila bebu u nju i ostavila je u šipražju reke Nil, u blizini mesta na koje je dolazila egipatska princeza željna osveženja u vodi. Princeza je došla s mnoštvom služinčadi i našla je bebu. Uočila je da se radi o detetu jevrejskog porekla, ali je uprkos tome odlučila da ga usvoji. To dete raslo je u palati pod imenom Mojsije.

Malo je verovatno da je odluka princeze da usvoji dete jevrejskog porekla mogla da koincidira s nasiljem o kome je prethodno bilo reči. No, poznato nam je da su se faraoni, počev od Tutmosa IV, veoma često ženili pripadnicama istočnjačkih vladarskih porodica što znači da je i ova princeza mogla da potiče iz tih krajeva. Vrlo je moguće da joj je bila poznata priča o Sargonu Velikom koji je, kao beba, plutao vodama Eufrata u košari:

Majka me je u tajnosti začela. U tajnosti me je i rodila.
Položila me je u košaru od pruća,
Ivice je namazala katranom.
Stavila me je u reku, ali me ona nije potopila.

Priča o Sargonu Velikom služila je kao svojevrstan znak da je izabran, dokaz njegove božanske prirode. Sigurno da je majka tog jevrejskog dečačića bila dobro upoznata s njom i da ju je iskoristila u očajničkom (i uspešnom) pokušaju da svoje dete uključi među one koje su izabrali bogovi.

Stvarnost je pratila ovakvu njenu maskaradu. Kad je porastao, Mojsije je napustio Egipat da bi potom dobio poziv boga Avramovog. Trebalo je da se vrati u Egipat i da čitav jevrejski narod povede iz sužanjstva u zemlju koju je bog obećao Avramovim potomcima. Kada je stigao na egipatski

dvor, faraon (koji je prepoznao usvojenog jevrejskog dečaka koji je odrastao u palati; moguće je da su obojica muškaraca bili vršnjaci) s gnušanjem je odbio Mojsijev zahtev. Svako dalje odbijanje bilo je propraćeno božanskim kaznama. Ukupno deset njih bile su gore jedna od drugih i to je trajalo sve dok egipatski otpor nije splasnuo, a faraon konačno pristao da oslobodi Jevreje i da im dozvolu da napuste zemlju.

Izlazak je postao središnji događaj u istoriji Jevreja, definišući trenutak u kojem je bila strukturisana čitava istorija jevrejskog naroda. Međutim, *Izlazak* se ne pominje ni u jednoj egipatskoj hronici.

Odlazak Jevreja predstavljao je događaj koji je direktno ugrožavao ne samo moć faraona, već i snagu egipatskih božanstava. Epidemije kuge do kojih je došlo trebalo je da ukažu na nemoć egipatskog panteona. Sam Nil, Ozirisov krvotok i žila kucavica čitavog Egipta, bio je pretvoren u krv te je postao nečist i zatrovan. Žabe, svete Ozirisove životinje, toliko su se namnožile da su izazvale pomor. Sunčev disk bio je prekriven tamom, dok su Ram i Amon ostali potpuno bespomoćni. To nikako nisu događaji koji se pojavljuju u pohvalnim tekstovima nekog faraona.

Najkonzervativnije datiranja *Izlaska* taj događaj smešta u 1446. godinu p. n. e. što znači da se dogodio pred kraj vladavine faraona Amenhotepa II, Ehnatonovog dalekog pretka. Neki drugi proračuni smeštaju *Izlazak* nekoliko vekova ranije, u sredinu XIII stoleća i čitav vek od vremena samog Ehnatona. U vezi s ovim postoji čitav niz pretpostavki, ali i mišljenje grupe istoričara kako je *Izlazak* predstavljao postepeni odlazak Jevreja iz Egipta u pravcu zapadnosemitskih oblasti, dok manji broj njih smatra da se *Izlazak* uopšte i nije desio.

Važno je da zapamtimo da su Jevreji otišli u pravcu pustinje, kao i da su tokom viševekovnog perioda nestali s međunarodne scene. To razdoblje je istorijski nevidljivo, ali od suštinskog teološkog značaja. Upravo je u toj pustinji nastala njihova sveta knjiga. U tom svetom spisu pojavljuje se jevrejski bog i to kao jedinstvena pojava bez drugih entiteta. To je božanski prapočetak, jedan i jedini Gospod koji svojim imenom stvara život.

Uprkos tom opisu, jevrejsko *Ja sam onaj koji jesam* i egipatski Aton nemaju nikakvih sličnosti, osim samodovoljnosti. Bog Jevreja, mada nije bio antropomorfan, bez ikakve sumnje je ličnost sam po sebi. Aton je snaga, on je Sunce, dok bog Jevreja ni na koji način nije identifikovan ni sa čime što je stvoreno, a posebno ne sa Suncem i Mesecom. On je toliko iznad

Sunca koje nije ni moglo da ga predstavi. Dva monoteistička pokreta bila su bliska samo po vremenu nastanka.

Vremenska traka 32

MESOPOTAMIJA/MALA AZIJA			EGIPAT
Mitani	Asirija	Hetiti	
			Novo carstvo (1570–1070. g. p. n. e.)
			Osamnaesta dinastija (1770–1293. g. p. n. e.)
			Ahmos I (1570–1546. g. p. n. e.)
Telepinus			**Hatšepsut-Tutmos III** (oko 1504–1483. g. p. n. e.)
Paratarna			**Tutmos III** (samostalno, 1483–1450. g. p. n. e.)
Saustatar			
			Izlazak (najranije datiranje)
Artadama			**Tutmos IV** (1419–1386. g. p. n. e.)
Sudarna II			
	Asur-nadin -ahe II		**Amenhotep II** (oko 1386–1349. g. p. n. e.)
Tušrata		**Supiluliuma**	
			Ehnaton (oko 1349–1334. g. p. n. e.)

Trideset treće poglavlje

Bojevi i brakovi

Između 1340. i 1321. godine p. n. e. Asirci i Hetiti nadvladali su Mitane, Tutankamon je poništio verske reforme u Egiptu, a jedan hetitski princ umalo je postao faraon

Na severu, u zemlji nastanjenoj Mitanima, cara Tušratu sve više su zabrinjavali Hetiti. Njihov novi energični car Supilulijuma jačao je svoje oružane snage na području koje se nalazilo s druge strane planina Taurus te je Tušrati bila neophodna pomoć kako bi Hetite držao podalje od svog carstva.

Logičan izbor za mogućeg saveznika pao je na Egipat. Uprkos svojoj preokupaciji verskim pitanjima, Ehnaton je i dalje bio vladar najmoćnije države u neposrednom susedstvu. Povoljna okolnost bila je ta što je faraon bio Tušratin nećak (a na neki način i carev unuk budući da su mitanske princeze tokom dve generacije stupale u brakove s egipatskim vladarima). Tušrata je predložio da se uspostavi još jedna veza između dve vladarske porodice tako što je faraonu ponudio da za suprugu uzme njegovu kćerku. Ehnaton je pristao, pa je Tušratina kćerka vrlo brzo krenula ka jugu.

Međutim, mitanski car bio je veoma nezadovoljan odnosom lišenim svakog poštovanja koji je prema njemu gajio njegov nećak. U pismima koja su dva vladara međusobno razmenjivala, Tušrata se požalio kako zlato koje je poslato na sever, kao neka vrsta tradicionalnog svadbenog otkupa za princezu, ne liči na taj plemeniti metal: „Ovo baš i ne liči na zlato“, stajalo je u jednom pismu. „Moji ljudi mi kažu da je zlata u tvojoj zemlji toliko koliko i prljavštine te mi se čini da me ti u toj meri voliš da si poželeo da mi

ne pošalješ nešto toliko obično kao što je zlato i da si mi poslao prljavštinu.“[1]

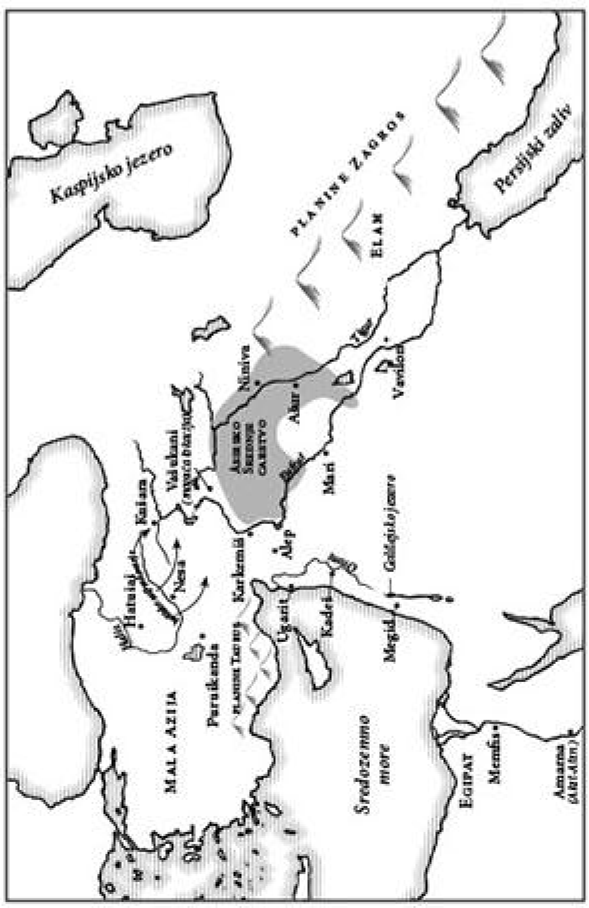
Nakon ove prilično uvredljive opaske, Tušratina naredna pisma upućena njegovom novom zetu bila su ispunjena sve većim nezadovoljstvom. Podsećao je Ehnatona na to kako je njegov otac, faraon Amenhotep IV, veoma poštovao Tušratino prijateljstvo (što imajući u vidu Ehnatonovu želju da u svemu nadmaši svog oca nije bio baš najmudriji potez). Žalio se i na to kako su njegovi poklisari zalud boravili na egipatskom dvoru čitave četiri godine sve vreme očekujući da faraon na njih obrati pažnju. Uskoro je ukazao na to da je i sam čitavih šest godina čekao na odgovor iz Egipta na pitanje koje je poslao po poklisarima.[2]

Uprkos bračnim vezama, Ehnaton se postepeno povlačio iz saveza sa Mitanima. Faraon je imao dobar predosećaj o tome u kom pravcu duvaju vetrovi na severoistoku. Hetiti su se naoružavali. Oni su bili veoma snažni, a sam car Supilulijuma bio je izvrstan strateg. Čim je Ehnaton stupio na presto, hetitiski car mu je uputio darove. Bio je to dvosmerni gest ljubaznosti koji je egipatskog faraona trebalo da podseti na to da je tajni savez između Egipta i Hatušaša i dalje bio na snazi. „Baš kao što smo tvoj otac i ja žudeli za mirom među nama“, nedugo zatim napisao je Supilulijuma, „tako bi sada ti i ja, takođe, trebalo da gajimo međusobno prijateljstvo. … hajde da jedan drugome budemo od pomoći.“[3] Prinuđen da bira između dve države, Ehnaton se opredelio za Hetite.

Po svemu sudeći, Tišrata nije znao za postojanje tajnog saveza, ali je zato vrlo brzo mogao da uvidi njegove posledice. Nakon što je bio potpuno siguran da Egipat neće priskočiti u pomoć Mitanima, Supilulijuma je pokrenuo svoju vojsku u pravcu istoka, usmerivši se ka mitanskoj prestonici – gradu Vašukaniju. Ako je Tušrata okretao svoj pogled ka jugu, očekujući da pomoć stigne iz tog pravca, zalud je gledao. Na Ehnatonovom dvoru vladala je dostojanstvena tišina.

Ono što je stiglo nije bio saveznik već još jedan protivnik. Ašura, koji se pod mitanskom vlašću nalazio decenijama, u tajnosti su Egipćani snabdevali oružjem. Sada je ta pomoć počela da daje svoje rezultate. Asirski car, po imenu Asur--ubalit (najverovatnije se radilo o unuku cara koji je prvi primio pomoć od Amenhotepa III), pokrenuo je svoje trupe kako bi se priključio Hetitima koji su Vašukani napadali iz pravca juga.

Opkoljen iz pravca zapada i juga, Tušrata je povukao svoje jedinice iz severne Mesopotamije. Asur-ubalit je odmah zatražio da mu se ta oblast preda na upravu. Prvi put, još od vremena zbacivanja Šamši-Adadove dinastije, Asur je postao carstvo. I zaista, u svom narednom pismu upućenom egipatskom vladaru, Asur-ubalit ponovo se naziva „velikim carem“ (a istovremeno traži da mu se predaju i druge teritorije): „Od Asur-ubalita“, navodi se u pismu, „cara Asirije, velikom vladaru, mom bratu. U tvojoj zemlji zlato je poput prljavštine. Svako ga može sakupljati. Zašto ga toliko čuvaš? Ja gradim novu palatu. Pošalji mi još zlata za nju. Kad je moj predak Asur-nadin-ahe pisao tvom ocu, dobio je dvadeset talenata zlata. … Ukoliko želiš prijateljstvo sa mnom, pošalji mi baš toliko.“[4]

32. Asirsko Srednje carstvo

To pismo, za razliku od sličnih koje je dobijao od Tušrate, očigledno nije povredilo faraona. Moguće je i to da Ehnaton više ništa nije ni

očekivao od Asiraca.

Tušrata nije dobro stajao na zapadnom frontu. Hetiti su mnogo brže nego što je on to očekivao doprli do zidina Vašukanija. Nepripremljen za opsadu, car je napustio grad u pratnji nekolicine dvorjana. Međutim, loše je odabrao svoje pratioce. Dok je bio u bekstvu, usmrtio ga je jedan od njegovih pratilaca.

Njegov najstariji sin i naslednik, shvatajući da je svaki dalji otpor uzaludan, obratio se protivničkoj strani kojoj se potom i predao te su se prema njemu ophodili s poštovanjem. Ali on više nije imao svoj presto. Naime, nakon pada Vašukanija, mitansko carstvo nije postojalo. Huriti su se pred Hetitima povukli na drugu stranu reke Eufrat. Tu, na padinama planina Zagros, s kojih su i potekli, našli su utočište. Bila je to slaba plemenska država koju su ignorisale velike sile.

U međuvremenu, Supilulijuma se sa svojom vojskom uputio ka jugu, krećući se duž obala Sredozemlja sve dok nije bio prinuđen da se sukobi s Egipćanima. Svaki grad koji je osvojio prethodno se nalazio pod vlašću Mitana, a ne Egipćana (mada se kretao teritorijama koje su držali Egipćani).[5]

Ehnaton se nije protivio takvom procesu uspostavljanja carstva. Ipak, sve do tog trenutka razlog takve njegove neaktivnosti nije se nalazio u prijateljstvu već u potrebi. Egipatska vojska se veoma malo borila pod Amenhotepom IV, a još manje pod Ehnatonom. U tom razdoblju vojnici su se odvikli od ratovanja. Epidemija kuge postepeno se širila Egiptom, u pravcu severa i ka obalama Sredozemnog mora. Kuga je donosila siromaštvo. Vladar jednog malog zapadnosemitskog carstva, pravdajući lošiji kvalitet bakra koji je slao kao danak, zapisao je da je kuga značajno oslabila raspoloživu radnu snagu.

Kuga je zahvatila i pojedine članove vladarske porodice. Tokom četrnaeste godine Ehnatonove vladavine njegova glavna supruga preminula je od posledica kuge. Nedugo zatim umrla je i faraonova druga žena. Ehnaton, koji je imao tri kćeri, odlučio je da, zarad dobijanja muškog naslednika, stupi u intimne odnose sa sve tri princeze.

Taj naum pokazao se kao potpuni promašaj. Sve bebe bile su ženskog pola, a srednja kćer preminula je tokom porođaja.

Ehnaton je potom svoju najstariju kćerku udao za svog daljeg rođaka koga je kasnije proglasio svojim naslednikom. Nije proteklo mnogo vremena, a krunska princeza je preminula. Ostareli faraon se razboleo i umro. Naslednik prestola je bio krunisan, ali je na tronu ostao svega nekoliko dana budući da je i on vrlo brzo preminuo. Bilo je očigledno da je kuga zahvatila vladarsku porodicu.

* * *

Dvorjani su za novog faraona odabrali devetogodišnjeg dečaka Tutankamona za koga nije poznato da li je bio vladarskog porekla. Nema nikakve sumnje da dečak nije bio Ehnatonov sin mada ima indicija da je odrastao u palati. Kad mu je bilo devet godina izveden je iz svoje provizorne dvorske učionice da bi bio proglašen za faraona. Njegovo pravo na presto bilo je ojačano time što je ubrzo stupio u brak s jedinom Ehnatonovom kćerkom koja je preživela pandemiju kuge. Ona je bila starija od svog supruga, a već je bila i majka devojčice koju je dobila u incestuoznom odnosu sa svojim ocem.

Tutankamon je bio okružen dvorjanima i savetnicima koji su bili svesni da Egipat gubi svoje teritorije na severu i bitku s kugom u vreme kad je Ehnaton gradio svoje hramove posvećene bogu Atonu. Stari faraon je posmatrao kako članovi vladarske porodice umiru jedan za drugim. Presto je delovao kao smrtna presuda. A tada se upravo on, Tutankamon, našao neposredno suočen s gnevom starih božanstava.

Stoga je mladi faraon ignorisao Supilulijuminu vojnu kampanju usmerenu protiv egipatskih teritorija na severu kako bi se, pod nadzorom svojih namesnika, pozabavio mnogo bitnijim poslovima. Odbacio je svoje dotadašnje ime Tutankaton i sebi nadenuo novo ime, Tutankamon, kako bi iskazao svoju odanost Tvorcu sveta. Sledio je preporuke svojih savetnika i naredio da se ime njegovog oca Ehnatona ukloni sa svih spomenika, njegovi natpisi sa svih reljefa i da se unište statue na kojima je bio predstavljen. Nekad moćni Atonov grad postao je poznat pod nazivom Amarna.

Kad je to urađeno, Egipat se ponovo mogao posvetiti ostatku sveta. Mitani više nisu predstavljali opasnost, ali su zato Hetiti na severu prerasli u veliku i snažnu pretnju. Asur-

-ubalit se u gradu Ašuru ponašao kao pravi car. S druge strane, na području južne Mesopotamije, kasitski vojni zapovednik sa sedištem u Vavilonu, po imenu Burnaburijaš I, odlučio se za pobunu. Mladom faraonu Tutankamonu uputio je pismo u kome mu je savetovao da prestane da se odnosi s poštovanjem prema Asur-ubalitu. Posle okončanja mitanske vlasti nad Ašurom, napisao je Burnaburijaš I, taj grad bi trebalo da pripadne Vavilonu. On treba da ga kontroliše, a ne Asur-ubalit. Takođe, smatrao je da je potpuno neprimereno da Asur-ubalit sebe naziva „velikim carem“.[6] U nastavku pisma vavilonski prvak poručivao je mladom faraonu da ne bi trebalo da prima izaslanike koji bi mu dolazili iz Ašura u svojstvu grada koji ima pravo da samostalno vodi spoljnu politiku. „Nisam ti poslao te asirske vazale“, pisao je Burnaburijaš I. „Zašto su, po svom nahođenju, oni uopšte došli u tvoju državu? Ukoliko me voliš, oni tu nikakav posao neće oposliti. Pošalji mi ih praznih ruku.“[7]

Po svemu sudeći, deluje da je Tutankamon ignorisao sadržaj tog pisma budući da su se asirski poklisari i dalje pojavljivali na egipatskom dvoru. Delujući u okviru svojih vladarskih kapaciteta, Asur-ubalit obnovio je svoju moć i osnažio vojsku. Na prestolu se zadržao skoro trideset godina.

Konačno, Burnaburijaš I izgubio je i poslednju nadu da će pridobiti Egipat u kontekstu svog neprijateljstva u odnosu na Asiriju te je preduzeo nešto potpuno novo. Predložio je Asur-ubalitu da se njegova kćerka uda za vavilonskog krunskog princa Karaindaša. Asur-ubalit se s tim saglasio smatrajući da je to najbolji način da svoje carstvo zaštiti od mogućih napada koji bi dolazili iz pravca juga. Venčanje je proslavljeno kako dolikuje. Karaindaš je uskoro dobio sina naslednika te su dve države, Asirija i Vavilon, nastavile da jedna pored druge žive u vrlo delikatnom miru.

Mir je potrajao sve dok Burnaburijaš I nije preminuo. Neposredno pre smrti odlučio je da preskoči svog sina i prednost u nasleđivanju prestola da unuku koji je bio poluasirskog i poluvavilonskog porekla (čime je Karaindaš dobio položaj kraljevskog priplodnog pastuva). Moguće je da se potajno nadao kako bi dečak bio u mogućnosti da preuzme i asirski presto na osnovu prava koje je proisticalo iz međuvladarskog braka. To bi Vavilon i Asiriju stavilo pod jednu krunu.

Umesto toga, svog unuka je osudio na smrt. Ubrzo je došlo do pobune Kasita koji su se nalazili u vojnim jedinicama. Po njihovom mišljenju, novi car je bio polutan bez ikakvih prava na vavilonski presto. Pobunili su se,

izvršili napad na carsku palatu, ubili vladara koji je bio poluasirskog porekla i uspostavili vojnu vlast.[8]

U tom momentu, Asur-ubalit je istakao svoje pravo da se umeša i razreši takvu situaciju. Delimično očuvana prepiska i natpisi koji su preostali do naših dana ne omogućavaju nam da u potpunosti pratimo njegove poteze. Moguće je da je likvidirao ubice svoga unuka. Proglašen je novi car, ali nije moguće utvrditi ko je on zaista i bio, niti koja je bila uloga samog Asur-ubalita u njegovom dovođenju na presto. Jedino što sa sigurnošću možemo tvrditi odnosi se na to da Asirija nije uspostavila svoju vlast nad Vavilonom. Kasitski vladar, najverovatnije mlađi Burnaburijašov sin, zadržao se na prestolu. Po svemu sudeći, sam Karaindaš bio je ubijen u tom haosu.

Orođavanje asirske i vavilonske vladarske porodice nije bio jedini neobični brak do koga je došlo u tom razdoblju.

Nakon nepunih deset godina, koliko je proveo na prestolu, Tutankamon je iznenada preminuo. Uzrok njegove smrti nije poznat, ali ga možemo naslutiti. Faraon je bio pokopan uz veličanstvene pogrebne svečanosti. Verovatno je i njegova grobnica bila ukrašena na isti način kao i pogrebne prostorije u kojima su bili sahranjeni njegovi prethodnici, ali je (za razliku od ostalih) ona ostala neopljačkana sve do novembra 1922. godine.

Iza sebe nije ostavio potomstvo. Njegova supruga Ankesenamon (koja je, kao i njen suprug, promenila svoje ime u čast boga Amona) ostala je dva puta u drugom stanju. U oba slučaja porođaj se odigrao prerano te je rađala mrtvorođenu decu. Njihova mala tela, pažljivo balsamovana, bila su sahranjena u vladarskoj grobnici u kojoj je počivao i njihov otac.[9]

Nakon smrti supruga i bez ijednog živog muškog srodnika koji bi poticao iz vladarske porodice, ali i bez Tutankamonovih potomaka o kojima bi se starala, Ankesenamon je počela da se brine za svoju budućnost. Egipatski dvor nije oskudevao u ambicioznim pojedincima kojima bi bilo drago da preuzmu presto (možda nakon njene neočekivane smrti). Glavni među njima bio je Aj, njen deda s majčine strane. Aj je obavljao dužnost prvog ministra u vreme Ehnatona. Tokom Tutankamonove vladavine bio je faraonov savetnik, a nakon vladareve smrti zadržao se u palati. Bio je to stariji, umoran čovek koji je znao gde su sve pokopani posmrtni ostaci. Podjednako moćan, ali bez urođene dostojanstvenosti, bio je

glavnokomandujući oružanim snagama, Horemheb, koji je svoju vojnu službu otpočeo još u vreme vladavine faraona Amenhotepa III. Uprkos tako dugom službovanju, imao je tek četrdesetak godina budući da je u vojsku stupio još kad mu je bilo trinaest.

Strahujući od obojice, Ankesenamon je smislila suludi plan. Pisala je hetitskom caru Supilulijumi moleći ga da u Egipat pošalje jednog od svojih sinova. Ukoliko usliši njenu molbu, obećala je da će se udati za carevog sina koga će dovesti na faraonski presto.

U Egiptu nije sačuvan primerak tog pisma što ukazuje na to da se radilo o tajnoj akciji. Pismo je sačuvano u ruševinama hetitske prestonice, grada Hatušaša:

Moj suprug je preminuo, a ja nemam sinova. No, ti ih imaš mnogo. Ukoliko bi mi dao jednog od tvojih sinova, učinila bih ga svojim suprugom. Ne mogu izabrati nekog od mojih slugu kako bih ga učinila svojim mužem. ... i strahujem.[10]

To je bilo potpuno neočekivano i Supilulijuma je bio zatečen. On je s Egiptom bio u dobrim odnosima, ali ne baš *toliko* dobrim. Prema istorijskim izvorima nastalim u njegovom okruženju, car je u Egipat uputio nekoliko svojih špijuna da bi proverio koliko je Ankesenamon bila ozbiljna u svojoj ponudi.[11] Kad su dostavili svoj izveštaj u kome su potvrdili da u Egiptu zaista nema naslednika prestola, Supilulijuma se saglasio i pripremio jednog od svojih sinova koji je uskoro krenuo na put ka jugu.

Sam princ nikada nije stigao na svoje odredište. Njega je na granici sačekao odbor za dobrodošlicu koji je organizovao Horemheb. Izgleda da je Ankesenamon, uz prethodno dobijenu Supilulijuminu saglasnost, javno obznanila svoju nameru. Horemheb je suviše dugo bio u vojnoj službi da ne bi znao kako je frontalni napad mnogo riskantniji od slučajnih i nepredvidivih događaja. Putujući kroz Deltu kako bi stigao na svoje venčanje, princ je iznenada preminuo.

Nije poznato kakvi su pregovori nakon toga vođeni u Egiptu. Međutim, odmah po ovom događaju Aj se oženio svojom unukom Ankesenamon i istakao pravo na presto. Njegov prvi potez odnosio se na slanje pisma Supilulijumi u kome je negirao i najmanju sumnju da je odgovoran za

prinčevu smrt (vešto prebacujuću odgovornost na Horemheba). Supilulijuma možda nije poverovao u njegove navode, ali nije imao načina da osveti sinovljevu smrt. I pre nego što je bio u prilici da se s vojskom uputi ka jugu, epidemija kuge zahvatila je njegove trupe i veliki hetitski car bio je mrtav.

I Aj je uskoro preminuo u dubokoj starosti, prirodnom smrću. Vladao je manje od četiri godine. Čim je sahranjen, Horemheb je istakao svoje pravo na faraonski presto. Nije poznato šta se desilo s Ankesenamon. Nakon što se udala za starca, egipatski istorijski izvori više je nisu spomenuli.

Vremenska traka 33

MESOPOTAMIJA/MALA AZIJA			EGIPAT
Mitani	Asirija	Hetiti	
			Novo carstvo (1570–1070. g. p. n. e.)
			Osamnaesta dinastija (1770–1293. g. p. n. e.)
			Ahmos I (1570–1546. g. p. n. e.)
Telepinus			**Hatšepsut-Tutmos III** (oko 1504–1483. g. p. n. e.)
Paratarna			**Tutmos III** (samostalno, 1483–1450. g. p. n. e.)
Saustatar			
			Izlazak (najranije datiranje)
Artadama			**Tutmos IV** (1419–1386. g. p. n. e.)
Sudarna II			
	Asur-nadin-ahe II		**Amenhotep II** (oko 1386–1349. g. p. n. e.)
Tušrata		**Supilulijuma**	
	Asur-ubalit asirsko Srednje carstvo		**Ehnaton** (oko 1349–1334. g. p. n. e.)
			Tutankamon (oko 1333–1325. g. p. n. e.)
			Aj (oko 1325–1321. g. p. n. e.)
			Horemheb (oko 1321–1293. g. p. n. e.)

Trideset četvrto poglavlje

Najveća bitka drevnih vremena

Između 1321. i 1212. godine p. n. e. otpočelo je razdoblje vladavine faraona Devetnaeste egipatske dinastije, Ramzes II sukobio se s Hetitima u bici kod Kadeša, dok su Asirci započeli vek osvajanja

Horemheb je na egipatskom prestolu bio dvadeset osam godina. Okončao je obnovu hrama posvećenog bogu Amonu koju je otpočeo Tutankamon. Naredio je da se ostatak hrama posvećenog bogu Atonu sravni sa zemljom, a obnovio je Amonovo sveštenstvo tako što je među svojim saborcima iz oružanih snaga jednostavno odabrao one koji će biti zaređeni. Kao starešina egipatske vojske s najvišim činom mogao je da bude potpuno siguran da će vojna disciplina sprečiti svaki pokušaj starešina-sveštenika da zloupotrebe svoj položaj.[1] Uskoro je preminuo, u osamdesetoj godini života, nadživevši čak pet faraona.

Horemheb nije imao sina te je odredio jednog vojnika da bude njegov naslednik. Taj ratnik, Ramzes I, bio je prvi faraon u čitavoj egipatskoj istoriji koji nije imao nikakve krvne veze (stvarne ili umišljene) s bilo kojom od prethodnih vladarskih dinastija. Pošto nije bio mnogo mlađi od Horemheba, umro je nakon samo godinu dana provedenih na prestolu i u tom vremenskom intervalu nije preduzeo išta značajno.

Ali iz tog neznatnog početka potekla je velika devetnaesta egipatska vladarska dinastija.[90] Ramzes I predao je presto svom sinu Setiju koji je ostao upamćen po tome što je gradio hramove na svakom pogodnom mestu. Seti je onda presto prepustio *svom* sinu Ramzesu II, koji je postao čuven po

dužini svoje vladavine, brojnosti graditeljskih poduhvata, skoro legendarnoj snazi njegove armije, ali i stoga što je uspeo da preživi najveću bitku u drevnoj istoriji.

Nakon ubistva Supilulijuminog sina i smrti velikog hetitskog cara izazvane epidemijom kuge, egipatsko-hetitsko savezništvo bilo je uzdrmano. Dolazilo je do čestih oružanih sukoba duž granice između dve države. U vreme kad je Ramzes II stupio na egipatski tron, hetitska kruna našla se u rukama Supilulijuminog unuka Muvatalija, a Egipat je izgubio svoje najsevernije teritorije. Grad Kadeš, koji su Egipćani držali tokom više od jednog stoleća, prešao je pod vlast Hetita.

Iako je imao samo dvadeset pet godina, novi faraon je već čitavu deceniju živeo kao odrasla osoba. Kad mu je bilo petnaest godina, prvi put je stupio u brak, a uskoro je postao otac najmanje sedmoro dece. Do tada se već najmanje dva puta borio u vojnim pohodima na žitelje zapadnosemitskih oblasti, koje je predvodio još njegov otac.[2] Godine 1275. p. n. e.,
samo tri godine pošto je stupio na presto, faraon je počeo da planira pohod koji je za cilj imao povratak Kadeša pod egipatsku vlast. Sam grad bio je mnogo više od običnog bojišta. Bila je to simbolična tačka oko koje su se borila dva moćna carstva. Kadeš se nalazio na dalekom severu što je umnogome otežavalo efikasno vršenje egipatske vlasti, ali i suviše na jugu kako bi Hetiti njime lagodno upravljali. Ono carstvo koje ga je posedovalo moglo se podičiti svojom snagom i moći.

Krajem 1275. godine p. n. e. Ramzes II je od svojih špijuna saznao kako se Muvatali ne nalazi u blizini Kadeša. Postojali su povoljni preduslovi za napad te je Ramzes II okupio do tada neviđen broj ratnika (prema egipatskim istorijskim izvorima bilo ih je dvadeset hiljada, podeljenih u četiri grupe koje su nosile nazive Amon, Ra, Ptah i Set) i predvodio ih je u pohodu ka severnim oblastima. Bila su neophodna skoro dva meseca marširanja kako bi se egipatska vojska približila Kadešu, ali je Ramzes II bio dodatno osokoljen kad su stražari u hetitskoj postaji, zarobljeni i ispitivani, saopštili kako se hetitska vojska i dalje nalazi duboko u teritoriji carstva te da nije verovatno da bi se u kratkom vremenskom roku mogla približiti Kadešu. Faraon je svoje jedinice postavio u borbeni položaj i to po

rasporedu koji je odgovarao važnosti božanstava (prvo Amon, a potom Ra, Ptah i Set) da bi potom naredio pokret u pravcu samog grada.

Međutim, hetitska postaja bila je varka. Muvatali se nalazio s druge strane Kadeša s vojskom koja je brojala četrdeset osam hiljada ratnika, koju su sačinjavali ne samo Hetiti, već i inostrani plaćenici okupljeni za tu priliku. Skoro tri hiljade njih nalazilo se na dvokolicama čiju su posadu činili kočijaš, ratnik s lukom i strelom, kao i jedan sa štitom koji je imao zadatak da zaštiti strelca dok nišani i gađa.[3] I dok je Ramzes II, zajedno s pripadnicima prve grupacije svoje vojske, lagodno okrenuo leđa gradu baveći se podizanjem vojnog logora na prostoru zapadno od Kadeša, Muvatalijeva armija nagrnula je iz pravca gradskog zaleđa. Hetitske trupe projurile su pored egipatske jedinice koja je nosila naziv *Amon* i potpuno porazile drugu grupaciju pod imenom *Ra*, odsecajući time faraona Ramzesa II i njegovih pet hiljada ratnika koji su činili grupaciju *Amon* od preostale dve egipatske vojne formacije koje su se nalazile u zaleđu.[4] Skoro sedamdeset hiljada ratnika sukobilo se pod zidinama grada Kadeša.

Bilo je relativno lako da se poraze ratnici iz grupacije *Amon*, a s njima i faraon, ali su se Hetiti suočili s teškoćom. Jedinica *Amon* ulogorila se u relativno maloj ravnici, a kad su dvokolice nahrupile na nju počele su međusobno da se sudaraju i gomilaju.[5] Hetitski pešaci i dalje su bili daleko brojniji od Egipćana, ali je Ramzes II bio primoran da u bitku uvede i rezervne trupe. Pojačanje je uputio duž morske obale u slučaju da glavnina egipatskih jedinica naiđe na teškoće dublje u kopnenim predelima.[6] Pojačanje je na bojno polje prispelo iz pravca severa u isto vreme kad je jedinica *Ptah* stigla kako bi izvršila napad iz pravca juga te deluje da je bitka na dva fronta istovremeno zbunila Hetite. Njihova vojska, prepuna plaćenika, bila je nedisciplinovanija u odnosu na manju, veoma dobro ustrojenu egipatsku armiju. Muvatali je raspolagao dodatnom rezervom u ljudstvu, ali ih je zadržao u pozadini (možda se plašeći da se egipatska pojačanja nalaze na putu). Kako se noć polako spuštala nad bojištem, Hetiti su se povukli kako bi se pregrupisali.

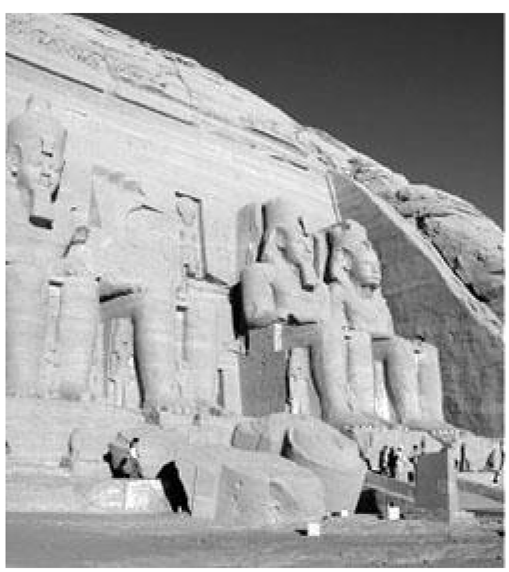
Bitka je iznova počela u zoru. No, tada je izostao faktor iznenađenja, iskustvo egipatskih ratnika i te kako se isplatilo. Dve strane bile su izjednačene, pa je Muvatali predložio primirje.

Ramzes II nije se saglasio s idejom da se sklopi mirovni sporazum, ali je na kraju pristao da se vrati kući sa zarobljenicima i plenom ostavljajući

Kadeš u rukama Hetita. Potom se uputio ka Egiptu gde je proglasio pobedu.

Ukoliko ovo tada nije ličilo na izuzetan uspeh, u to je preraslo tokom vremena, kad su pohvalni tekstovi o pobedi Ramzesa II u bici kod Kadeša najmanje devet puta bili uklesani na zidovima egipatskih hramova, obogaćeni mnoštvom likovnih prikaza scena u kojima Egipćani kasape Hetite. Tekstovi o toj bici vremenom su postali deo obrazovnog programa kako bi učenici vežbali krasnopis, baš kao što su to vekovima kasnije bili tekstovi u kojima je opisivana Cezarova pobeda nad Galima.[7] Bitka kod Kadeša, iako je okončana bez pobednika, postala je simbol egipatske nadmoći.

Sve ovo ukazuje i na to koliko se Egipat pomerio u odnosu na svoju pređašnju veličinu. Egipat je i dalje bio moćan, ali je ta država postepeno postajala carstvo koje je u sve većoj meri istovremeno zavisilo od svog ugleda i stvarne snage na osnovu kojih je održavalo sopstvenu poziciju na međunarodnoj sceni tog vremena. Da je egipatska vojska zaista bila toliko snažna, kako je to bilo predstavljeno na reljefima iz vremena Ramzesa II, on se svakako ne bi okrenuo i vratio u Egipat, ostavljajući Kadeš u rukama Hetita. Umesto toga, Ramzes II posvetio se simbolima nadmoći. U okvirima sigurne teritorije svoje države faraon je sagradio više hramova, statua i spomenika od bilo kog egipatskog vladara. Na taj način Ramzes II stekao je reputaciju jednog od najznačajnijih egipatskih faraona svih vremena iako je izgubio deo poseda na severu koje je dve stotine godina ranije vojnom pobedom Egiptu priključio Tutmos III.

14. Statua Ramzesa II. Ramzes II podigao je u Abu Simbelu monumentalne statue u svom obličju
(autor fotografije: Galen R. Frajzinger)

Veliko carstvo koje se nalazilo na severu suočavalo se s teškoćama. Do tog vremena Hetiti su sklopili savez s vavilonskim carem koji je vladao južnim oblastima. To možemo zaključiti i iz toga što je Muvatali poslao po lekara iz Vavilona kako bi mu pomogao u rešavanju nekog zdravstvenog problema. Do današnjih dana sačuvano je pismo koje je nakon careve smrti napisao njegov brat odgovarajući na upit iz Vavilona u vezi sa sudbinom lekara od koga se očekivalo da se vrati na vavilonski dvor. („On se oženio mojom rođakom i odlučio da se ovde nastani“, stajalo je u pismu, „te zato prestani da me optužuješ da ga držim u zatvoru. Kakvu bih korist imao od utamničenog lekara?“)[8]

Odnosi između Hetita i Asiraca nisu bili prijateljski. Novi asirski car Adad-nirari se sa svojom vojskom probijao u pravcu severa, kroz područje koje su ugrožavali Mitanci, tvrdeći kako ono treba da pripadne njemu. Istovremeno, izazvao je barem jedan pogranični sukob s Vavilonom, na jugu, a tokom sukoba mu je uspelo da u korist Asirije od Vavilona preuzme značajan deo njegovih severnih oblasti. Ta osvajanja bila su toliko velika da je Adad-nirari, uspostavljajući viševekovnu asirsku tradiciju, mogao da se nazove vladarem sveta: „Adad-nirari, veličanstveni princ“, glasio je početak jednog natpisa, „koga su voleli bogovi, gospodar, savladar zemlje bogova, osnivač gradova, uništitelj moćnih Kasita … onaj koji uništava sve protivnike na severu i zapadu, koji prisvaja njihove zemlje … onaj koji vlada svim narodima, proširuje granice; car pod čijom je vlašću Ašur … potčinio sve careve i prinčeve.“[9]

Usred planiranja strategije usmerene protiv sve snažnije asirske pretnje u odnosu na istočne hetitske oblasti umro je car Muvatali koji se veoma dugo nalazio na prestolu. Tron je ostavio svom sinu koji je odmah lišio najmoćniju ličnost na dvoru, Muvatalijevog brata i svog strica, svih dužnosti, pokušavši da ga progna. Njegov brat Hatušiliš nije pristao na progonstvo. Okupio je svoje pristalice, zarobio cara i sebe proglasio carem Hatušilišem III.

Najobimniji istorijski izvor iz perioda vladavine Hatušiliša III koji je sačuvan do naših dana je dirljiv spis pod naslovom „Apologija“ u kojoj je, na logičan način, car objašnjavao (1) da su mu bogovi darovali pravo da

vlada i (2) da je njegovo uspešno preuzimanje prestola *dokaz* da su mu bogovi darovali to pravo.[10] Te tvrdnje nisu bile najubedljivije za Hetite. Delimično sačuvani istorijski izvori, pronađeni u Hatušašu, svedoče kako je car proveo najveći deo svoje vladavine pokušavajući da pobedi u građanskom ratu.

Prilično rano Hatušiliš III je shvatio da više nije mogao da se sukobljava sa svojim podanicima, Egipćanima, koji su se nalazili na jugu, kao i sve opasnijim Asircima, koji su se približavali iz pravca jugoistoka. Asirskog cara Adad-nirarija nasledio je Salmanasar I, koji je bio agresivniji čak i od svog prethodnika nastojeći da prigrabi preostale teritorije koje su se još uvek nalazile pod vlašću Mitana. Hetitske jedinice već su se priključile aramejskim ratnicima u bici protiv Salmanasara I, ali su primorane na povlačenje: „Ubio sam bezbroj pobeđenih“, hvalisao se Salmanasar I. „Zaustavio sam njihove horde, zarobio sam njih četrnaest hiljada četiri stotine i uzeo ih kao živo roblje.“ To nije značilo samo da ih je zarobio već i da ih je oslepeo što je bio čin nasilja koji je postao uobičajeni deo asirskog načina ratovanja. Salmanasar I tvrdio je kako je osvojio više od stotinu osamdeset gradova, pretvarajući ih u ruševine: „Poklao sam savezničke vojske Hetita i Aramejaca poput ovaca.“[11]

Asirija nije želela da sklopi mirovni sporazum, pa je Hatušiliš III požurio da učvrsti svoje južne granice. Odlučio je da postigne mir s Egipćanima.

To se pokazalo prilično teško za egipatskog faraona Ramzesa II budući da je zakoniti naslednik prestola, Muvatalijev sin, pobegao iz tamnice u koju ga je ujak zatvorio i pojavio se na egipatskom dvoru tražeći azil.[12] (O tome je pisao i asirskom caru Salmanasaru I, ali ovaj nije hteo da mu da azil.)

Nalazeći se u izuzetnoj prilici da preuzme hetitsko carstvo, Ramzes II je popustio. Poslao je Muvatalijevog sina natrag i pristao na mirovni sporazum s njegovim ujakom, uzurpatorom prestola, sporazum je učvrstio brakom sa čak dve kćerke Hatušiliša III. Mir je bio neizbežan. Ramzes II više nije imao pod svojom vlašću najveći deo zapadnosemitskih teritorija koje su nekada pripadale Egiptu. Mnoštvo vladara manjih država koje su se nalazile duž obala Sredozemnog mora nije videlo Ramzesove reljefe koji su bitku kod Kadeša prikazivali kao veliku egipatsku pobedu. Oni su jednostavno uočili poražene Egipćane u povlačenju te su od tada bili u stalnim

pobunama. Više nije postojala ni najmanja mogućnost da egipatska vojska osvoji neku hetitsku oblast a da se ne bori za svaku etapu prilikom napredovanja ka njoj.

15. Mumija Ramzesa II s karakterističnim orlovskim nosom, očuvanim zahvaljujući balzamovanju uz pomoć bibera
(Egipatski muzej – Kairo; autor fotografije: Skala/At Risors, Njujork)

Egipat je bio prinuđen da sklopi savez sa svojim protivnikom. Međutim, Ramzes II je igrao svoju igru. Raspolagao je mirovnim ugovorom koji je, obezbeđujući da Egipat neće napasti Hetite, bio uklesan na zidove hrama u Karnaku. Uvod u taj tekst ukazivao je na to kako su Hetiti pristupili egipatskom faraonu moleći ga za mir. On je odbio da pošalje svoju kćerku na sever kako bi se udala za hetitskog princa iako je imao mnogo ženske dece. U to vreme Ramzes II, koji je voleo žene, imao je više od stotinu dece koja su na reljefima u hramovima bila prikazana u dugačkom nizu iza faraona koji kao da je bio frulaš iz Hamelna. Egipatske princeze nisu odlazile u druge države.

Hetitska verzija mirovnog ugovora, otkrivena u Hatušašu, svedoči o tome da su zapravo Egipćani molili za mir.[13]

Kad je preminuo u devedesetoj godini, Ramzes II se mogao podičiti drugom po dužini vladavini u čitavoj egipatskoj istoriji. Tragove svog delovanja ostavio je po celom Egiptu. Njegovi hramovi posvećeni bogu Amonu i ostalim članovima egipatskog panteona, spomenici i statue, gradovi i njegovi natpisi nalazili su se svuda. Balzameri su se potrudili da njegov karakterističan nos ispune smesom sačinjenom od bibera tako da mu se tanki zavoji u koje je bilo umotano njegovo telo nisu priljubili uz lice. Zato se njegova ličnost pojavljuje ne samo iz egipatskih oblasti već i iz

njegove mumije.

Vremenska traka 34			
MESOPOTAMIJA/MALA AZIJA			EGIPAT
Mitani	Asirija	Hetiti	
			Tutmos III (samostalno, 1483–1450. g. p. n. e.)
Saustatar			
			Izlazak (najranije datiranje)
Artadama			Tutmos IV
Sudarna II			(1419–1386. g. p. n. e.)
	Asur-nadin-ahe II		Amenhotep II (oko 1386–1349. g. p. n. e.)
Tušrata		Supilulijuma	
	Asur-ubalit asirsko Srednje carstvo		Ehnaton (oko 1349–1334. g. p. n. e.)
			Tutankamon (oko 1333–1325. g. p. n. e.)
			Aj (oko 1325–1321. g. p. n. e.)
			Horemheb (oko 1321–1293. g. p. n. e.)
Adar-nirari I			
		Muvatali	Devetnaesta dinastija (1293–1185. g. p. n. e.)
	Salma-nasar I	Hatu-šiliš III	Ramzes II (oko 1278–1212. g. p. n. e.)

Imajući u vidu dvostruki prekid u krvnoj vezi posle Tutankamona (a moguće i pre njega jer njegovo poreklo nije najjasnije), postavlja se pitanje zbog čega Maneto nije označio početak nove dinastija s Ajem ili Horemhebom. Najkraći odgovor na tu dilemu odnosio bi se na haotično stanje do koga je došlo pred kraj razdoblja Osamnaeste dinastije, što je prouzrokovalo pometnju ne samo po pitanju nasleđivanja prestola već i u odnosu na potonje istorijske izvore. Aj je pojedine spomenike posvećene Tutankamonu preuzeo kao sopstvene. Horemheb je učinio isto, ali u odnosu na Aja. Stoga dve najpoznatije verzije popisa egipatskih vladara preskaču Tutankamona i Aja te direktno prelaze na Horemheba. On se pojavljuje kao poslednji faraon Osamnaeste dinastije i to pre svega zato što je njegova supruga bila sestra glavne Ehnatonove žene, što ga je jedva moglo staviti u poziciju naslednika trona i to posredstvom ženske linije. Kako je dao sve od sebe da se unište tragovi postojanja Ehnatona, Tuta i Aja, dodajući godine njihovih vladavina svojoj, popis egipatskih vladara iz njegovog razdoblja nakon Amenhotepa III navodi samo Horemheba. Kasnije se dešavalo da je

on navođen kao prvi vladar Devetnaeste, a ne poslednji faraon Osamnaeste dinastije.

Trideset peto poglavlje

Trojanski rat

Između 1260. i 1230. godine p. n. e. Mikenjani su napali Troju i propatili zbog svog uspeha

Grad Troja nalazio se daleko u severozapadnom uglu maloazijskog poluostrva do koga Hetiti nikada nisu stigli, čak ni onda kad su bili na vrhuncu snage i moći.

U doba kad su se Vavilon i Asirija, Vašukani i Hatušaš sukobljavali kako bi ostvarili pravo na uspostavljanje vlasti nad područjem koje se prostiralo od Persijskog zaliva sve do obala Sredozemlja, pa čak i do oboda Crnog mora, pustinjske vojne starešine i drevni gradovi uspeli su da sačuvaju svoju nezavisnost i ostanu izvan teritorija na kojima su vlast vršila dva moćna carstva. Troja je bila jedan od tih gradova. Osnovana je skoro dve hiljade godina ranije, a njen kralj podigao je moćne bedeme koji su okruživali to seoce s ciljem da njegove žitelje zaštite od opasnosti koja bi dolazila spolja. Tokom čitavog niza vekova grad je mnogo puta spaljivan i iznova bio građen, gubio i dobijao na snazi i značaju, slabio i ponovo jačao čime su nastajali brojni arheološki slojevi (stratumi) koji su svedočili o životu na tom lokalitetu.

U vreme kada su Ramzes II i Hatušiliš III pregovarali o sklapanju saveza, Troja, koja se nije nalazila znatno zapadnije u odnosu na agresivno carstvo Hetita, nalazila se u svojoj sedmoj fazi postojanja (arheolozi tu etapu nazivaju *Troja VIIa*). Bio je to bogat grad koji nije imao potrebe da uvozi hranu i druga dobra. Troja se nalazila u ravnici koja je obilovala plodnim zemljištem. U obližnjim vodama bilo je dovoljno ribe, a ovaca na

pašnjacima. Troja je bila nadaleko čuvena po svojim konjima koji su jeli viškove žitarica.[1]

Između 1260. i 1230. godine p. n. e. Troja je bila uništena ratom i plamenom. Njene zidine bile su porušene i došlo je do velikog pokolja stanovništva. Skeleti ljudi nalazili su se na ulicama grada.

Povest o početku rata nastala je čitavih pet stotina godina kasnije i zapisana je u *Ilijadi*.

Lišena nejasnoće koja se odnosila na nesuglasice do kojih je dolazilo između različitih božanstava, sama povest je prilično jasna. Menelaj, kralj grčkog grada Sparte, oženio se princezom iz grada Argosa, koji se nalazio na severu. Ta princeza, po imenu Jelena, zapala je za oko hrabrom ratniku, ali velikom ljubitelju žena Parisu, sinu trojanskog kralja. (To kod njegovih sunarodnika nije uticalo na doživljavanje Parisa kao muškarčine što je karakteristika po kojoj se drevni Trojanci veoma razlikuju od nas: „Parise, lepi dečače“, zadirkivao ga je njegov rođeni brat, „ti, ženskarošu jedan!“)[2] Paris je osvojio Jelenu, a potom ju je odveo u Troju. Jelenin suprug Menelaj, odlučan u nameri da se osveti, pozvao je svog brata Agamemnona da mu pomogne kako bi zajednički napali Troju.

Agamemnon je bio moćni grčki kralj (Homer njegov narod naziva Ahajcima) i uputio je poziv svim grčkim gradovima da udruže svoje snage i u združenoj floti otplove ka Troji kako bi se osvetili za uvredu nanetu njegovom bratu (uvreda naneta samoj Jeleni ovde nije bila mnogo važna). Stigli su do obala Male Azije, ali su bili zatečeni mnoštvom trojanskih ratnika i visinom gradskih bedema. Tu su se zaustavili kako bi otpočeli desetogodišnju opsadu Troje.

Sama opsada je scena na kojoj se odigrava središnji dramski zaplet *Ilijade*, a to se pre svega odnosi na ponašanje velikog junaka Ahila, koji je poticao iz Tesalije (planinske regije koja se nalazi u današnjoj severnoj Grčkoj). Do kraja *Ilijade* saznajemo mnogo o Ahilu, ali se grčka vojska i dalje nalazi pod zidinama Troje, a trojanski kralj Prijam i dalje sedi na svom prestolu. Rat se najvećim delom odvija u drugom planu. Na početku drugog epa, *Odiseje*, opsada je već bila okončana. Troja je poharana, a Grci su se zaputili svojim domovima.

Povest o stvarnom padu Troje u ruke Grka koji su je opsedali delimično je opisana od strane više grčkih pesnika, mada se u svojom najcelovitijem obliku javlja znatno kasnije i to u drugoj knjizi *Enejide* čiji je autor bio rimski pesnik Vergilije:

Izbi sudbinski rat,

Tokom koga toliko mnogo godina minu, Grci

načiniše konja, ...

Bejaše visok poput gore, a njegov trup načinjen bi od borovih dasaka.

...

... Izabraše mnoge ratnike te ih u tajnosti

metnuše u prazno truplo konja, sve dok njegovo velik

i izdubljen trbuh ne bi ispunjen grupom naoružanih muškaraca.[3]

Kada su uz mnogo buke Grci napustili bojište, prihvatajući ga kao dar rimskoj boginji rata Minervi, Trojanci su konja uneli u grad ignorišući mnoga zloslutna znamenja. Slavili su pobedu, zaspali pod uticajem obilnog pića, a grčki ratnici izašli su iz trbuha drvenog konja.

Izbiše u grad uspavan snom pijanca;

Pogubiše stražare i otvoriše gradske vratnice, puštajući

glavninu svojih snaga koja im se pridruži u unapred osmišljenom napadu. ...

... Grad bi predat plamenu; Grci tu zagospodariše.[4]

I Homer i Vergilije opisuju ovaj rat koji se zbio u XIII veku p. n. e. koristeći jezik i običaje, opisujući ratnu opremu i naoružanje, političke probleme i junake svog vremena. Ali ovog puta ep čuva samu srž istorijskog događaja. Troja je bila spaljena, a njeni žitelji pobijeni ili primorani da krenu u izbeglištvo.

Dakle, ko je zaista vodio rat protiv Troje?

Grad sigurno nije pao u ruke protivnika za Homerovog života, kad god da je pesnik živeo. Homera obično smeštaju u razdoblje oko 800. godine p. n. e. Možda je bio rođen i nešto ranije, ali je nemoguće da je živeo oko 1230. godine p. n. e. što je najkasnija godina za koju arheologija tvrdi da je moglo da dođe do spaljivanja *Troje VIIa*. Homer je pripovedao povest iz drevnih vremena. Pojedini detalji epa pokazuju pisca koji je stvorio istorijsku fikciju. Na primer, prevodilac E. V. Rije ukazuje na to kako Homerov Nestor (kralj Pilosa, mikenski grad koji je bio zaslužan za slanje čak šezdeset brodova u pohod protiv Troje) pije iz pehara na čijem su se vrhu nalazile predstave dve golubice. Identičan pehar pronađen je u ruševinama Mikene.[5]

Do 1260. godine p. n. e., u razdoblju kad su pehari s dve golubice na vrhu bili u upotrebi, mikenski kraljevi više gradova (pored Mikene, tu su bili Teba, Atina i Pilos) uspostavljali su svoje države u obliku malih kraljevstava okruženih bedemima i međusobno povezanih putevima. Knosos, koji se nalazio s druge strane tzv. Kritskog mora, nekada davno bio je pod vlašću mikenskog vladara, ali je oko 1350. godine p. n. e. sam grad bio potpuno uništen. Grad Mikena tada je raspolagao najvećom teritorijom. Po tom pitanju za njim nisu mnogo zaostajali Teba, Atina i Pilos. Kralj Pilosa vladao je nad toliko prostranim oblastima da ih je podelio u šesnaest manjih teritorijalnih jedinica na čijem su se čelu nalazili zapovednik i njegov zamenik koji su bili u obavezi da jednom godišnje kralju pošalju porez u bronzi.[6] Ova velika gradska središta trgovala su s Hetitima i Egipćanima, koji nisu učinili ništa kako bi osvojili grčke gradove koji su se nalazili na jugu Balkanskog poluostrva. Hetiti nisu bili vešti u plovidbi, a mada su dobro ovladali veštinama plovidbe Nilom, Egipćani nisu voleli more koje su najčešće nazivali „Veliko zeleno“, pa su ga izbegavali.

Razlog za izbijanje neprijateljstava između mikenskih gradova i Troje nije poznat. Svađa je zaista mogla biti izazvana činjenicom da je neka princeza bila zatočena. Brojni ugovarani vladarski brakovi, do kojih je dolazilo širom drevnog sveta, pokazuju nam da je mnogo ponosa bilo prisutno tokom pregovaranja. Oni koji su slali princeze nalazili su se u podređenom položaju, a oni koji su ih prihvatali mogli su da se pohvale znatno povoljnijom pozicijom.

Herodot je, pišući znatno kasnije, takođe govorio o Jeleninoj otmici od strane sina kralja Prijama. U svojoj „Istoriji“ tvrdio je kako je priču čuo iz

pouzdanog izvora – od Persijanaca koji su smatrali da su Grci malo preterali.

Mada Persijanci otmicu žena smatraju krivičnim delom, istovremeno tvrde da je nesuvislo da se povodom toga bilo šta preduzme, kao i da se za to osvete kad je već neka žena bila oteta. Mudar pristup, kazuju oni, podrazumeva da se na to uopšte ne obraća pažnja budući da je više nego očigledno da je žena bila dobrovoljni učesnik u sopstvenoj otmici jer, da je bilo drugačije, to se ne bi ni dogodilo.

Ovakav osvrt (koji možda upućuje na visoko mišljenje o spretnosti žena, mada to nije slučaj) vodio je Herodota u pravcu objašnjenja postojećeg neprijateljstva između Persijanaca i Grka:

Grci su okupili moćnu armiju, i to sve zbog jedne žene… a potom su napali Aziju i uništili Prijama i njegove ratnike. Još od tada Persijanci Grke smatraju svojim neprijateljima. ... Svoje neprijateljstvo u odnosu na Grke oni datiraju još od vremena pada Iliuma [grčki naziv za Troju].[9]

Ovde je reč o još jednom anahronizmu budući da Persijanci nisu ni postojali u vreme kad je došlo do razaranja *Troje VIIa*. Ipak, to ukazuje na to da su grčki gradovi koji su se nalazili na jugu Balkanskog poluostrva i oni u Maloj Aziji u dužem vremenskom periodu gajili međusobni animozitet. Robert Grejvs je ukazivao na to da su otmice, iako stvarne, predstavljale vrstu osvete za to što su Mikenjani poharali trojanske zemlje.[10] Jelenina otmica samo je dodatno produbila neprijateljstvo koje je veoma dugo postojalo.

No, bez obzira na uzrok rata, Mikenjani su ostvarili vojnu pobedu i Troja je pala u njihove ruke. Međutim, nedugo zatim, Mikenjani su ušli u dugotrajno razdoblje opadanja svoje slave i moći. Gradovi su počeli da slabe. Smanjivao se broj stanovnika, i gubili su na svojoj bezbednosti.

Moguće je da je ovaj proces otpočeo i pre nego što je došlo do opsade. Tukidid nam govori da je rat trajao toliko dugo upravo zato što Mikenjani nisu imali dovoljno sredstava da bi sebi obezbedili nesmetano snabdevanje.

Kako im je ponestalo hrane, bili su prinuđeni da deo vremena utroše na uzgajanje useva, kao i da se odaju pljačkaškim pohodima duž obala Egejskog mora umesto da se stalno bore s protivnikom.[11]

Trojanski rat samo je doprineo ubrzavanju procesa opadanja moći. U „Odiseji“ saznajemo kako je pobeda nad Trojom bila ona vrsta uspeha kojoj će kasnije persijski car Pir pozajmiti svoje ime: pobeda koja je nanela gubitak pobedniku skoro u istoj onoj meri u kojoj je gubitak pretrpeo i poraženi. „Odiseja“ obiluje tužnim tonovima. Prema rečima Nestora, kralja grada Pilosa, iako su Mikenjani odneli pobedu, njihova priča je tužna:

Ovo je priča o ratu koji smo vodili u toj zemlji,

mi, sinovi Ahajaca, nesputani u našem gnevu,

i u svemu onome što nas je morilo. ...

tu najbolji međ’ nama biše poklani… i mnoge druge tegobe

proživesmo pored toga…

Nakon što poharasmo moćni Prijamov grad,

i otidosmo našim brodovima…

čak i tada nas je Zevs kažnjavao strašnom sudbom.[12]

Mikenski junaci vratili su se svojim porušenim domovima, ubijenim naslednicima, iskvarenim plemićima, poharanim žitnicama i ženama koje su im drugi muškarci preoteli. Njihov povratak izazvao je još veće uznemirenje. „Zakasneli povratak tih junaka njihovim domovima“, kazuje nam Tukidid, „izazvao je mnoge nemire i sukobe koji su se javili na mnogim mestima.“[13] Vrhunac mikenske slave je prošao i nikad se više neće vratiti.

Vremenska traka 35		
MESOPOTAMIJA/MALA AZIJA		EGIPAT
Asirija	Hetiti	
		Amenhotep II (oko 1386–1349. g. p. n. e.)
Asur-ubalit asirsko Srednje carstvo		**Ehnaton** (oko 1349–1334. g. p. n. e.)
		Tutankamon (oko 1333–1325. g. p. n. e.)
		Aj (oko 1325–1321. g. p. n. e.)
Adar-nirari I		**Horemheb** (oko 1321–1293. g. p. n. e.)
	Muvatali	Devetnaesta dinastija (1293–1185. g. p. n. e.)
Salma-nasar I	**Hatu-šiliš III**	**Ramzes II** (oko 1278–1212. g. p. n. e.)
mikenski napad na *Troju VIIa* (oko 1260. g. p. n. e.)		

Trideset šesto poglavlje

Prvi istorijski kineski car

U Kini, oko 1200. godine p. n. e., zanatlije u razdoblju Šang obrađivale su bronzu, sveštenici su ukrašavali slonovaču u ritualne svrhe, a carevi su vladali iz grada Jina

Nakon što je u doba dinastije Šang prestonica bila preneta u grad Jin, što je učinio lukavi i sposobni car P'an Keng, vladari te dinastije kao da su tokom narednih stotinak godina utihnuli. Naredna ličnost čiji nam je identitet poznat jeste Vu Ting, dvadeset drugi car dinastije Šang koji je najverovatnije vladao oko 1200. godine p. n. e.

Prema navodima sadržanim u drevnoj istoriji pod naslovom „Šu čing" (nastaloj nekoliko stotina godina nakon događaja koji su opisani, ali pre razdoblja u kome je živeo Suma Kijen koji je taj tekst koristio kao jedan od izvora), Vu Ting je svoje mladićke godine proveo među pripadnicima nižeg staleža, sirotinjom i zemljoradnicima. Potom je svoju vladavinu započeo u potpunoj tišini: „Nije govorio više od tri godine", zapisano je u toj drevnoj istoriji. „Kasnije nije bio sklon priči, ali kad je govorio, njegove reči bile su ispunjene harmoničnom mudrošću. Nikoga nije vređao, već je oblašću Jin vladao u miru i poštovanju sve dok među njegovim podanicima nije utihnuo svaki žamor."[1]

Tišina, praćena smirenošću, predstavljala je vrline koje nisu bile svojstvene vladarima, posebno ne P'an Kengu, koji je čestim promenama prestonice pokazivao snagu, a ne slabost. Moć careva dinastija Šang u ovom periodu svakako nije zavisila od snage koju su demonstrirali Hetiti, Vavilonci, Asirci i Egipćani svojom beskrajnom prepiskom ispunjenom

pretnjama i ucenama, samohvalisanjem, kao i posredstvom njihovih poklisara i izaslanika. Ona je poticala iz potpuno drugog izvora.

Poput Vu Tinga, istorija je prilično ćutljiva kad je reč o godinama kad su carevi dinastije Šang gospodarili gradom Jinom. Umesto pisama i tablica, carevi te dinastije za sobom su ostavili delove domaćinstava, kosti i bronzu. To nam ponešto govori o načinu života u razdoblju dinastije Šang. Ipak, ti ostaci nam ne govore dovoljno o tome ko su zaista *bili* carevi dinastije Šang.

Najpoznatiji predmeti iz tog razdoblja – posuđe, oružje, oruđa za obrađivanje zemlje, ukrasi – bili su izrađeni od sirove bronze. Oni predstavljaju svedočanstva vlasti vladara te dinastije. Kao i za izgradnju piramida, i za izradu predmeta od bronze bio je neophodan vladar koji je bio u stanju da veliki broj ljudi primora na veoma težak i iscrpljujući rad. U ovom slučaju to je podrazumevalo iskopavanje rude u oknima koja su se nalazila u brdovitim predelima, severno od Žute reke.

Rad rudara i zanatlija, po rečima istraživača drevne Kine, za posledicu je imao „jedno od najvećih umetničkih dostignuća u istoriji ljudske rase."[2] Nijedan drugi drevni narod nije na tako sofisticiran način obrađivao sirovu bronzu.[3]

16. Bronza iz razdoblja dinastije Šang. Posuda za pripremanje hrane izrađena od bronze
(autor fotografije: Bridžman-Žirodo/Art Risors, Njujork)

Koplje, čija je držalja bila načinjena od bronze, imalo je vrh od tirkiza i belog žada. Ukrasna bronzana kopča korišćena je za zatezanje konjske uzde. Bronzane maske davale su osobama koje su ih nosile podsmešljiv ili ljutit izgled. Posuđe za hranu i vino, najlepših formi, imale su oblik zmaja, ovna ili nekog drugog stvorenja, dok je na vrhovima bilo ukrašeno minucioznim ornamentima i drškama. Na nekim posudama su bila urezana imena, a na drugima su se nalazili znaci koji su ukazivali na funkciju same posude. Ponekad se u natpisu nalazio i podatak o godini ili nekoj svečanosti.

Ove nepovezane i kratke informacije svedoče da su ljudi iz perioda Šang uznapredovali u veštini pisanja. U samoj Kini, pisanje se razvijalo na sličan način kao što je to bio slučaj u Mesopotamiji ili na Kritu. Sve je započinjalo oznakama vlasništva koje se javljaju najranije oko 4.000 godina p. n. e. da bi vremenom postajale sve složenije. Međutim, izgleda da se kinesko pismo razvilo potpuno samostalno u odnosu na sva druga pisma u drevnim vremenima. Najraniji znaci, nastali duž obala Žute reke, bili su slikovni mada je kinesko pismo bilo prvo koje je prešlo sa slikovnog na kombinovano slikovno: postavljajući slikovne znake (nazvane ideogrami) zajedno s kompozitnim ideogramima, koji su predstavljali apstraktne pojave i ideje.[4]

U vreme kad je u gradu Jinu već bio uspostavljen dvor careva dinastije Šang, takvi kompozitni ideogrami bili su dovoljno sofisticirani da bi mogli zabeležiti božanske odgovore na mnoga pitanja. U ruševinama prestonice iz razdoblja Šang arheolozi su otkrili stotine znakova urezanih na kostima. Oni su imali istu ulogu na dvoru dinastije Šang kakvu su iznutrice imale kod grčkih sveštenika i sveštenica. Muškarac ili žena koji su tražili neki odgovor odlazili bi na dvor dinastije Šang postavljajući pitanje sveštenicima. Ovi bi izneli očišćene i osušene kosti krava ili ovaca (ili, povremeno, kornjačin oklop), na kojima su se nalazili urezani znaci ili natpisi. Potom bi počeli zagrejanim metalnim predmetom da dodiruju kosti ili oklop. Kad bi se kosti polomile, trag preloma koji je prolazio kroz urezane znake ili natpise čitao bi sveštenik i tumačio kao poruku koju su slali preci, a koji su na taj način svoju mudrost darovali živima. Sveštenici su urezivali rezultate upita na kosti ili kornjačin oklop tako što su koristili nož, a onda udubljenja ispunjavali bojom.[5]

Ove kosti za proricanje pokazivale su da je pitanje, bez obzira na to ko bi ga postavio, bilo uvek postavljeno u ime cara.

Cara Vua Tinga hvalio je drevni istoričar (koji je napisao delo „Šu čing“) zbog njegove marljivosti, odbijanja da se prepusti luksuzu i zbog smirenosti koju je doneo svom narodu. Tokom čitave vladavine Vua Tinga „nije bilo niti jednog jedinog nemira“. U isto to vreme, drevni filozofski tekst „Ji đing“ („Knjiga promena“) sa simpatijama opisuje Vu Tinga koji se nalazi u trogodišnjem vojnom pohodu protiv nemirnih plemena koja su živela u severozapadnim oblastima. Sedam stotina godina kasnije „Ši čing“ („Knjiga pesama“) opisuje ga kao cara koji je vladao ogromnim prostranstvima:

Čak je i unutrašnja oblast imala hiljadu milja. ...

Zagospodario je novim zemljama

koje su se prostirale čak do četiri mora.

Ljudi iz oblasti četiri mora dolazili su da iskažu poštovanje,

Da iskažu poštovanje, grupa za grupom.[6]

Ove dve scene u kojima je prikazan skroman i izuzetno vredan čovek zabrinut za dobrobit svog naroda, ali i osvajač koji očekuje poštovanje, u velikoj su suprotnosti. Deluje da se uloga cara menjala, a hroničari nisu bili sigurni u to da li on treba da bude duhovni vođa koji se drži drevnih vrlina ili vojskovođa koji je posvećen budućnosti svoje države.

Bez ikakve sumnje možemo kazati da cu carevi dinastije Šang značajno ojačali kad su prestonicu preneli u grad Jin. U kompleksu vladarskih grobnica, koje su se nalazile severno od samog grada, carevi su bili sahranjivani u grobnicama koje su predstavljale suštu suprotnost egipatskim piramidama. Umesto da se uzdižu ka nebu, grobnice su predstavljale ogromna udubljenja. Bile su toliko duboko ukopane u zemlju da se može pretpostaviti kako je za njihovu izgradnju bilo potrebno mnogo godina. U tim udubljenjima nalazimo tragove žrtvovanja ljudi. Ono što se tamo nalazilo nisu netaknuti posmrtni ostaci odanih podanika koji su u smrt pošli uvereni kako će ih njihovi carevi preko horizonta povesti u onostrani svet, već dekapitovani leševi. U jednoj grobnici nalaze se sedamdeset tri lobanje

koje su poređane duž četiri stepeništa koji se spuštaju u nju. Na dnu najjužnijeg stepeništa nalazi se kupa načinjena od pedeset devet ljudskih skeleta, bez glava.[7] Arheolozi su u samom gradu Jinu otkrili temelje oltara gde su najverovatnije vršeni obredi koji su uključivali žrtvovanje ljudi.

To ukazuje na visok stepen autokratske vlasti cara, posebno imajući u vidu činjenicu da je imao tu moć da izazove smrt čak i pošto umre. Ipak, Suma Kijen stalno pominje dvorjane i vladajuće plemiće koji su imali znatan uticaj. Sasvim je moguće da je oblast u kojoj su carevi dinastije Šang vršili svoju vlast bila relativno mala. Njihovi plemići i dvorjani upravljali su u vladarevo ime u perifernim oblastima mada su, manje-više, delovali u skladu sa svojim nahođenjem. Još dalje nalazile su se ravnice i doline čiji su žitelji slali danak caru kako bi izbegli njegov gnev ili zato što su znali da on postoji. Moguće je i da nisu znali da on postoji sve dok naoružani ljudi nisu upali u njihova sela, otimajući dobra u carevo ime.

Ova dva međusobno suprotstavljena portreta cara mogla su da se združe u jednostavnu realnost: carevi dinastije Šang bili su duhovne vođe svog naroda, mada je njihova stvarna i ovozemaljska moć postojala na mnogo manjem prostoru. Vu Ting nije mogao da vlada bez podrške. Prema navodima Sume Kijena, car je proveo razdoblje svog trogodišnjeg tihovanja u potrazi za dvorjaninom koji bi mogao da mu služi kao njegov najbliži saradnik. Konačno, pronašao je saradnika kakvog je tražio: bio je to mudrac po imenu Fu Jue koji je radio kao običan radnik u gradu koji se nalazio istočno od Jina. Tek tada je Vu Ting prekinuo period svog tihovanja da bi preuzeo ulogu vladara. Bez obzira na vrline, car je morao da se osloni na druge kako bi vladao svojim narodom. Nije mu bio dovoljan samo mudar saradnik već i plemići koji su imali stvarnu vlast nad udaljenim oblastima države u razdoblju dinastije Šang.

Sve su ovo pretpostavke budući da je povest o Vu Tingu nastala na osnovu ostataka kostiju i bronze, dok je priča zapisana čitavih hiljadu godina nakon što su se ti događaji odigrali.

VREMENSKA TRAKA 36	
MESOPOTAMIJA/MALA AZIJA	KINA
ASIRIJA HETITI	
Asur-ubalit asirsko Srednje carstvo	dinastija Šang
Adar-nirari I	
Muvatali	
Salmanasar I **Hatušiliš III**	
mikenski napad na *Troju VIIa* (oko 1260. g. p. n. e.)	
	Vu Ting (oko 1200. g. p. n. e.)

Trideset sedmo poglavlje

Rig Veda

Oko 1200. godine p. n. e., Arijevci u Indiji proširili su se na rečne doline i ravnice

Poput kineske dinastije Šang, vladari na tlu Indije ostaju van našeg istorijskog vidokruga. Neka ličnost se povremeno i javi, ali njena delatnost ostaje potpuno nepoznata.

Plemena koja su sebe nazivala Arijevcima naselila su se duž obala reke Ind, južno od visokih planina, skoro potpuno ostajući u zapadnim delovima kontinenta. Po svemu sudeći, stupali su u međusobne brakove s osobama koje su im se nalazile u blizini. Oni su doživeli znatno snažniji napredak u odnosu na njima bliske Mitane čiji je vrhunac bio kratkog veka. Tri stotine godina nakon što su stigli, doseljenici su prihvatili način života koji su u znatno većoj meri uspostavili pripadnici davno iščezle harapske kulture, ali ne i drevna nomadska plemena iz kojih su nekada davno potekli. Njihovo stalno seljenje postepeno je počelo da nestaje iz kolektivnog sećanja. Sanskritska reč *grama*, koja je označavala sedelačko i utvrđeno naselje, prvobitno je imalo značenje karavana koji su činili pripadnici istog bratstva.[1]

Arijevci nisu ostavili mnogo tragova koji bi svedočili o njima, ali su oko 1200. godine p. n. e. počeli svoj sedelački karakter da osmišljavaju mitovima. Najstarija zbirka indijskih himni, poetska *Rig Veda*, bila je napisana na njihovom jeziku. Poput mnogih drevnih pesama, *Rig Veda* je zapisana znatno kasnije u odnosu na vreme kad je prvi put bila izgovorena uz vatru na ognjištu. No, bez obzira na to, ona nam pruža mogućnost da nazremo svet koji su Arijevci stvarali za sebe.

Jedno je sigurno: *Rig Veda* je skoro potpuno bila posvećena tumačenju prirode i očekivanja indijskih bogova. Svaki narod sa složenim božanstvima ima potrebu za sveštenicima i vojnim zapovednicima. Ti narodi su u procesu da postanu složena društva. U razdoblju docnijih stihova sadržanih u *Rig Vedi,* arijevski sveštenici postali su ne samo specijalizovani za staranje o bogovima, već i nasledna klasa. Sveštenici su gajili sinove koji su bili obučavani da postanu sveštenici i koji su se ženili kćerkama drugih sveštenika. Himne zadržane u *Rig Vedi* predstavljaju prva pisana svedočanstva Arijevaca, a sveštenici njihovu prvu istinsku aristokratiju.

Narod, koji se nalazio u razvoju i uskoro će postati indijski, bio je okupljen oko zajedničke filozofije i religije, a ne neke političke organizacije ili vojne moći.[2] Tako nam *Rig Veda* mnogo toga govori o poštovanju bogova, ali veoma malo o tome kako su se Arijevci naseljavali u oblastima koje su postale njihov dom. Zbirka je podeljena u deset ciklusa koji se nazivaju *mandale*.[3] Svaka mandala sadrži himnu kojom se slave božanstva i pesme koje se izgovaraju tokom obreda žrtvovanja ili drugih rituala. Indijski bogovi su bogovi prirode što je svojstveno narodima koji žive u nepristupačnim oblastima ili duž obala moćnih reka (Avramov Jahve predstavlja značajan izuzetak): Varuna, bog neba, duh noći; Agni, bog vatre; Parjanja, bog kiše koji „trese drveće“ i pušta vodu na stoku, konje i ljude; Mitra, bog Sunca; Indra, onaj koji smiruje haos i starešina panteona, onaj „koji je učvrstio zemlju, koji je umirio planine … koji zapoveda konjima, selima i dvokolicama“.[4] (Indra, Varuna i Mitra pojavljuju se kao svedoci prilikom sklapanja ugovora između mitanskog cara i tvorca hetitskog carstva Supilulijume; ovo svedoči o tome da su Mitani bili arijevskog porekla i da su Arijevci poštovali ova božanstva znatno pre u odnosu na doba kad su se izdvojili i uputili se različitim pravcima ka zapadu i istoku.)

Knjige od druge do sedme, sadržane u *Rig Vedi,* koje predstavljaju najstarije himne, omogućuju da nazremo političku i vojnu strukturu koja proizlazi iz rituala. Bog vatre Agni zaslužan je za napad na „zidine sa svojim oružjem“, što ukazuje na to da su Arijevci, dok su se nalazili u periodu procvata i širenja, ratovali protiv sela zaštićenih drvenim bedemima koja su im se nalazila na putu, a uništavali su ih tako što bi ih palili.[5] Jedna himna pominje i bitku koja se vodila između „tamnoputih“ naroda i Arijevaca. Pre stotinak godina naučnici su ovaj opis smatrali dokazom da su

manje razvijen narod nadjačali Arijevci svetle puti. Međutim, sedma mandala opisuje bitku koja je vođena između deset arijevskih vladara koji su se međusobno sukobili. Izgleda da su se Arijevci međusobno sukobljavali isto toliko često koliko su se borili s drugim stanovnicima rečne doline iz susednih ravnica.

Naime, godine tokom kojih su nastale prve himne sadržane u *Rig Vedi* označavele su razdoblje u kome su stvoreni staleži sveštenika, ali i ratobornih plemića koji su predstavljali nasledni stalež gospodara koji su svoju moć prenosili s oca na sina.[6] Treba reći da ni u ovom razdoblju nijedan sveštenik ili plemić nema ime.

Vremenska traka 37		
MESOPOTAMIJA/MALA AZIJA		INDIJA/KINA
Asirija	Hetiti	početak nastanka *Rig Vede* (oko 1400. g. p. n. e.)
Asur-ubalit asirsko Srednje carstvo		
Adar-nirari I		
	Muvatali	
Salmanasar I	Hatušiliš III	
mikenski napad na *Troju VIIa* (oko 1260. g. p. n. e.)		
		Vu Ting (oko 1200. g. p. n. e.)

Trideset osmo poglavlje

Točak se ponovo okreće

Između 1212. i 1190. godine p. n. e. Asirci su se sukobljavali s Hetitima, Vaviloncima i Elamitima, dok je u Egiptu došlo do sloma Devetnaeste dinastije

Nešto zapadnije, iscepkano hetitsko carstvo počelo je da se raspada.

Egipatsko-hetitski sporazum i dalje je bio na snazi. Egipat je pod svojom vlašću imao zapadnosemitske oblasti sve do Kadeša, dok su Hetiti gospodarili gradovima koji su se nalazili na severu. Kada je preminuo Ramzes II, koji je doživeo devedesete godine, njegov stariji sin Merneptah nasledio je presto (bio je trinaesti sin Ramzesa II budući da je dugovečni starac već nadživeo dvanaest svojih sinova).[1] Na vest o stupanju novog faraona na presto, nekoliko gradova koji su se nalazili u egipatskim severnim oblastima okušali su sreću tako što su se pobunili, ali su egipatske snage brzo krenule ka njima i lako ih pobedile.[2]

Hetite je u međuvremenu pogodila suša. Usevi su bili uništeni, stoka je uginula, a seljane je mučila glad. U jednom od pisama, upućenom iz hetitske prestonice egipatskom dvoru, predlagano je, budući da je faraon bio u pripremama za ženidbu s hetitskom princezom, da maksimalno požuri kako bi je uzeo. U hetitskim štalama više nije bilo sena, a krda stoke koja su bila određena kao princezin miraz umrla bi od gladi ukoliko ne bi bila odmah odvedena.[3]

Hatušiliš III je svog sina Tudalija postavio za zapovednika carske garde što je ukazivalo da otac ima potpuno poverenje u njega (što nije uvek bilo svojstveno članovima hetitske vladarske porodice).[4] Kad je Hatušiliš III

preminuo, njegov sin je postao car Tudalija IV. Nije nasledio samo presto, već i glad koja je iz godine u godinu postajala sve gora.

Tudalija IV je zamolio Egipćane za pomoć u hrani, a Meroptah, nalazeći se tada na očevom tronu, odazvao se saveznikovom pozivu. Egipatski natpisi iz tog razdoblja ukazuju na to da je faraon poslao dovoljno žitarica „kako bi zemlju održao u životu“.[5] Pismo cara Tudalije IV upućeno jednom od njemu potčinjenih gradova, u kome je tražio da se obezbede brodovi radi prevoza hrane, sadrži podatak o tome da je samo jedna pošiljka težila oko četiri stotine pedeset tona.[6] Hetitske ostave hrane bile su prazne.

Vladar koji je morao da moli za inostranu pomoć kako bi obezbedio hranu za sopstveni narod nije bio u povoljnom položaju, a Hetiti su, prethodno dostigavši svoj vrhunac, ušli u razdoblje opadanja snage i moći. Zemlja bez hrane je zemlja bez novca. Zemlja bez novca unedogled odugovlači s izmirivanjem plata pripadnicima oružanih snaga. Slabo plaćeni ratnici uvek su manje disciplinovani od onih koji su zadovoljni i imaju dovoljno hrane. Hetitska vojska često je trpela poraze.

Tudalija IV bio je vešt vojskovođa i iskusan ratnik koji je prvi put učestvovao u ratu još za života svoga oca, kad mu je bilo svega dvanaest godina.[7] Međutim, osim zbog gladi i siromaštva, car se brinuo i zbog svog prestola. Njegov otac je prigrabio tron, a carstvo je bilo puno ličnosti koje su poticale iz vladarske porodice. „Potomci Supilulijume, potomci Muršiliša, potomci Muvatalija i potomci Hatušiliša su veoma brojni“, žalio se car u jednom pismu.[8]

Da bi dokazao svoje pravo na presto, Tudalija IV je naredio da se otpočne sa do tada najvećim graditeljskim poduhvatom u hetitskoj istoriji: naložio je da se sagrade novi hramovi. Bilo je predviđeno da nova svetilišta budu pridodata već postojećem velikom kompleksu vladarske palate koja se nalazila u novom predgrađu prestonice Hatušaš. Planirana je izgradnja ukupno dvadeset šest novih hramova čija je površina trebalo da bude dvostruko veća u odnosu na površinu čitave prestonice.[9] Bio je to projekat kakav se očekivao od jednog velikog vladara i mogao je biti svojevrsna imitacija Ramzesa II koji je umro neznatno ranije. I mada su nove građevine ojačale vladarski autoritet cara Tudalije IV, one su ispraznile njegovu riznicu. U carstvu koje je već uveliko patilo zbog gladi i siromaštva, Tudalija IV davao je velike svote novca za graditeljske

poduhvate što je uticalo na to da nije imao dovoljno sredstava za plate svojih vojnika.

Pokoreni narodi, koji su se nalazili pod vrhovnom vlašću Hetita, sigurno su svake godine uočavali kako carska vojska gubi na snazi. Nedugo pošto je stupio na presto, Tudalija IV se suočio s vešću da su čak dvadeset dva grada koja su se nalazila duž zapadnih granica carstva sklopila savez protiv njega. Pokrenuo je vojsku ka zapadnim oblastima i uspeo da pobedi, ali su lešinari već obletali nad plenom.[10]

Na jugoistoku, novi asirski car video je priliku da proširi teritoriju svoje države. Salmanasar I je pobedio staru mitansku državu čiju je teritoriju priključio svom carstvu. Sada je njegov sin Tikulti-Ninurta otpočeo napad na hetitske granice koje su se nalazile zapadno od carstva Asiraca.[95]

Tudalija IV branio se na protivničkoj zemlji, a dve armije sukobile su se u ravnici, u blizini Erbile. Ukoliko bismo poklonili poverenje asirskim izvorima o bici, Tudalija IV uopšte nije bio uveren u pobedu. Asirski car poslao je pismo svom savezniku kome je poručio:

Tudalija mi je pisao, govoreći: „Zarobio si trgovce koji su mi odani. Dođi da se obračunamo. Krenuo sam ti u susret kako bismo zapodenuli bitku."

Pripremih moje ratnike i dvokolice. Ali i pre nego što mogah da stignem do grada, hetitski car Tudalija posla glasnika koji je kod sebe imao dve tablice s neprijateljskom i jednu s prijateljskom porukom. Prvo mi pokaza one dve na kojima je bila izazivačka i neprijateljska poruka. Kad moji ratnici čuše za te reči, biše spremni da se bore, da odmah krenu u boj. Glasnik to vide. Tada mi dade i treću tablicu na kojoj je pisalo: „Nisam u sukobu sa mojim bratom, carem Asiraca. Zašto bismo mi, braća, bili u ratu jedan sa drugim?"

No, ja povedoh svoje ratnike. On se sa svojim jedinicama zaustavio u gradu Nihrija te mu poslah poruku u kojoj sam mu kazao: „Opsedaću grad. Ukoliko si mi zaista prijatelj, odmah napusti grad." Međutim, nije odgovorio na moju poruku.

Stoga malo povukoh moju vojsku od grada. I tada jedan dezerter umače iz Tudalijine vojske i dođe do mene. On reče: „Možda ti car piše poruke u

prijateljskom tonu, ali su njegovi ratnici u borbenom poretku. Spreman je da napadne.“

Zato ja okupih svoje jedinice i napadoh ga. I ostvarih veliku pobedu.[11]

Tikulti-Ninurta se kasnije hvalisao kako je zarobio čak dvadeset osam hiljada i osam stotina Hetita što je znatno uvećan broj od realnog. No, sigurno je da je zarobio više hiljada Hetita koje je odveo u ropstvo u Asiriju. Naseljavanje porobljenog naroda na nepoznato područje uticalo je da se njegovi pripadnici sve manje osećaju kao njegov deo. Prognani narod neće dizati pobune.

To osvajanje imalo je toliki odjek na drevnom Bliskom istoku da se o njemu govorilo i u starim maloazijskim grčkim hronikama u kojima je Tikulti-Ninurta (pod grčkim imenom *Ninus*) opisivan kao drevni predak vladara grada Sarda. U pitanju je bio daleki odjek Tikulti-Ninurtinog prodora na hetitsku teritoriju.[96]

Tudalija IV povukao se u svoju prestonicu napuštajući periferne delove carstva. Hetitska vojna moć naglo je slabila. U pismu upućenom svom vazalu, vladaru Ugarita, Tudalija IV žalio se na to kako taj grad u hetitsku armiju nije poslao utvrđeni broj vojnika. Da li se to Ugarit naoružavao kako bi se pobunio? Druga tablica sadrži popis svih brodova iz grada Karkemiša koji više nisu u stanju da plove.[12] Obodi carstva Tudalije IV su se krunili.

U međuvremenu, car Tikulti-Ninurta vratio se kući kako bi se suočio s novim problemom koji je izbio u južnim oblastima.

Vavilon i Asirija godinama su imali veoma složen odnos. U različitim vremenskim periodima svaki od ta dva grada isticao je svoje aspiracije da uspostavi vlast nad onim drugim. Vavilon i Ašur nisu bili izjednačeni samo u svojoj snazi, već i u kulturi. Nekada davno (u vreme Hamurabija) oni su bili delovi istog carstva te je suštinski vavilonski uticaj u mnogo čemu bio i dalje veoma vidljiv. Asirija i Vavilon imali su ista božanstva, u nekim slučajevima s različitim imenima. Njihova božanstva imala su iste povesti. Asirci su u svojim zapisima i analima koristili vavilonsku verziju klinastog pisma.[13]

Toliki stepen sličnosti uticao je na to da su se asirski carevi osećali nelagodno i nespremno da poharaju i spale Vavilon, čak i onda kad su za to

imali prilike. Međutim, Tikulti-Ninurta nije bio toliko pažljiva osoba. U svojim zapisima hvalio se sudbinom svih onih koji su se usudili da mu se suprotstave: „Ispunio sam pećine i planinske klance njihovim telima“, objavio je car. „Načinio sam gomile od njihovih mrtvih tela, baš poput žita nagomilanog kraj njihovih vratnica. Opljačkao sam njihove gradove i pretvorio sam ih u brda ruševina.“[14]

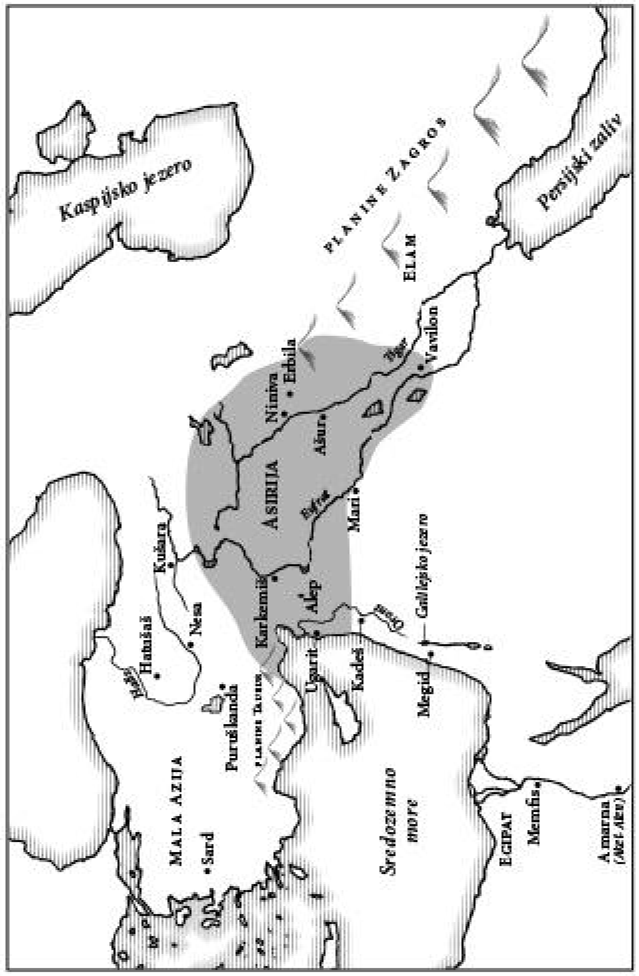
Računajući na Tikulti-Ninurtinu preokupiranost Hetitima koji su se nalazili na severu, vladari Vavilona su pokušali da osvoje neku od problematičnih oblasti koje su se nalazile duž vavilonsko-asirske granice. Ništa ne znamo o caru Kaštilijašu IV osim toga da je veoma loše procenjivao ljude. Tikulti-Ninurta je pokrenuo svoju vojsku i poharao vavilonske hramove. Time je prekinuo viševekovnu tradiciju Asiraca da poštuju vavilonska sveta mesta. Čak je poneo i obličja božanstava što je bio posebno rizičan postupak budući da je vladalo uverenje da bi ta vrsta svetogrđa razljutila i asirske bogove. „Izmestio je velikog boga Marduka iz njegovog svetilišta“, čitamo u asirskoj hronici koja opisuje to osvajanje, „te ga je poslao u Asur“.[15] Car Tikulti-Ninurta neposredno se sukobio u bici s vavilonskim vladarem Kaštilijašem IV: „Usred čitave te bitke“, navodi se u njegovom natpisu, „svojom rukom zarobih Kaštilijaša. Stadoh mu nogom na kraljevski vrat kao na kakvu šamlicu. … Pod svoju vlast stavih Sumer i Akad sve do njihovih najudaljenijih granica. Na donjem moru, tamo gde sviće, uspostavih granicu moje zemlje.“[16] Potom se proglasio carem Vavilona i Asirije. Pojedinačni identiteti oba carstva, drugi put, bili su sjedinjeni.

Tikulti-Ninurta odveo je Kaštilijaša u Ašur, nagog i u lancima, a Vavilon je stavio pod vlast asirskog zapovednika oblasti. Ovo osvajanje proširilo je granice Asirskog carstva od severnih delova zapadnosemitskih oblasti sve do južnih oboda Mesopotamije. Tikulti-Ninurta, tada najmoćniji vladar u čitavom regionu, posvetio se uobičajenim aktivnostima koje su priličile velikim carevima. Gradio je nove hramove, ojačavao bedeme grada Ašura i za sebe podigao potpuno novi mali carski grad koji se nalazio nešto severnije u odnosu na prestonicu. Grad je imao sopstveno vodosnabdevanje i veliki broj zatvorenika koji su bili angažovani na prinudnim radovima. Novi grad mogao je da funkcioniše bez bilo kakve pomoći same prestonice.

Tikulti-Ninurta tvrdio je kako mu je bog, zaštitnik Ašura, naložio da podigne novi grad „tamo gde nema kuća niti izvora.“ Međutim, brzina

kojom je želeo da sebe skloni iza debelih zidina i daleko od građana Ašura ukazuje na to da stanje u državi nije bilo najbolje. Stanovnici Vavilona bili su zaprepašćeni činjenicom da su njihovi hramovi bili opljačkani: „Vavilonjane je stavio pod mač“, navodi se u jednoj vavilonskoj hronici, „blaga Vavilona je oteo i uzeo je velikog gospodara Marduka koga je odveo u Asiriju.“[17] Uništenje Vavilona nije dobro odjeknulo ni u njegovoj državi. Asirski ep koji je Tikulti-Ninurta naručio kako bi proslavio svoju pobedu nad Vavilonom ima jasan pravdajući ton. On sadrži velike delove čiji je jedini cilj bio da objasni kako je Tikulti-Ninurta zaista želeo mir s Vavilonom i pokušavao sve što je mogao da uspostavi prijateljski odnos sa carem Kaštilijašem IV, ali da je upravo vavilonski vladar bio taj koji je upao na asirsku teritoriju s ciljem da pljačka i pali, što je dovelo do toga da su bogovi, zaštitnici Vavilona, ostavili svoj grad i prepustili ga asirskoj kazni.[18] Jasno je da se veliki car nalazio pod pritiskom da objasni ne samo zašto je poharao Vavilon, već i zašto je uzeo njegove svetinje i odneo ih u svoju prestonicu.

Objašnjenje nije bilo ubedljivo, pa je to svetogrđe cara Tikulti-Ninurte dovelo do njegovog kraja. Vavilonska hronika, s pritajenim zadovoljstvom, govori nam da su se protiv „Tikulti-Ninurte, koji je učinio zlo Vavilonu … pobunili njegov sin i asirski plemići koji su ga zbacili s prestola [i zatvorili u njegovoj sopstvenoj carskoj palati] … a potom ga mačem i ubili“.[19] Veliki car vladao je ukupno trideset sedam godina.

33. Asirija u doba cara Tikulti-Ninurte

Posle Tikulti-Ninurtine smrti na presto je stupio njegov sin. U želji da ublaži posledice očevih nedela novi car vratio je statuu Marduka u Vavilon,[20] ali to nije ublažilo bes Vavilonjana.

Vavilonjani su se odmah pobunili, a asirski zapovednik oblasti je pobegao. Jedan kasitski plemić uzeo je presto i proglasio otcepljenje grada od Asirije.

Usled očigledne asirske slabosti, Elamiti (koji nikada nisu prestali da budu pretnja) počeli su da se komešaju duž istočnih granica Asirskog carstva. Stigli su sve do Nipura gde su dva puta zbacili vladara tog grada koga su prethodno postavili Asirci.[21] Napali su Vavilon kroz čije su ulice promarširali, stigli do stepeništa hrama i oteli statuu Marduka (opet) koju su pobednički odneli u Suzu. (Istovremeno su poneli stelu na kojoj se nalazio

tekst Hamurabijevog zakonika koja je u Suzi ostala nekoliko milenijuma sve dok je arheolozi nisu otkrili.) Naknadno su oteli vavilonskog cara i odveli ga u zarobljeništvo. Budući da je bio manje bitan od Mardukove statue ili Hamurabijevog zakonika, uskoro mu se izgubio svaki istorijski trag.

Sin Tikulti-Ninurte, potpuno beznačajni asirski car pod imenom Asur-nadin-apli, bio je bespomoćan da se odupre svim ovim problemima i na prestolu se zadržao svega tri godine. I mada malo toga znamo o njegovoj smrti, verovatno je ona nastupila prirodnim putem. Nije ga nasledio njegov sin, već nećak. Taj nećak bio je na prestolu šest godina kad mu ga je preoteo ujak koga je posle pet godina nasilno uklonio (i možda ubio) uzurpator čije se jedino pravo na presto zasnivalo na njegovoj tvrdnji da je on daleki potomak Tikulti-Ninurtinog ujaka.

Ni u samom Vavilonu situacija nije bila mnogo bolja. Jedna porodica nepoznatog porekla, tzv. Druga dinastija Isina, zauzela je presto nakon što su Elamiti uklonili zakonitog vladara. Prva četvorica potpuno beznačajnih careva stupali su i gubili presto u periodu od svega petnaest godina. S druge strane, hetitski car Tudalija IV preminuo je u dubokoj starosti što je predstavljalo izuzetnu retkost. Njegovi sinovi i rođaci sukobili su se oko toga ko će preuzeti hetitski presto i bedne ostatke nekadašnjeg carstva.

Čak je i u Egiptu presto bio ugrožen. Mumija starog Merneptaha je u tišini sahranjena u vreme kad je sasvim iznenada došlo do problema prilikom nasleđivanja prestola. Merneptahovog sina i savladara Setija II privremeno je uklonio s prestola njegov polubrat da bi se na presto ponovo vratio posle trogodišnjeg izgnanstva. Ubrzo je umro i ostavio presto sinu koji je (sudeći po njegovoj mumiji) bolovao od boginja i umro mlad. U tom trenutku pomajka preminulog mladog faraona, po imenu Tvosret, pokušala je da preuzme vlast što je dovelo do potpunog bezvlašća u zemlji. Još veći haos prouzrokovali su pljačkaši koji su iz pravca severa upadali u Deltu što su uobičajeno i činili svaki put kad bi slabio egipatski odbrambeni sistem. „Zemlja egipatska urušila se iznutra“, pisalo je na papirusu nastalom u kasnijem razdoblju, „i svaki je čovek bio obespravljen. … zemlja egipatska nalazila se u rukama starešina gradova. Svaki je pogubio svog suseda.“[22] Razdoblje vladavine faraona Devetnaeste dinastije došlo je do svog tužnog kraja.

Kolo sreće se okrenulo. Niko se nije nalazio na njegovom vrhu. Nakon decenija ratovanja energija koja je bila uložena u osvajanja potpuno je iscrpla državu.

Vremenska traka 38			
MESOPOTAMIJA/MALA AZIJA			EGIPAT
Vavilon	Asirija	Hetiti	
			Amenemhet III (oko 1386–1349. g. p. n. e.)
Burba-buraiš	**Asur-ubalit** asirsko Srednje carstvo		**Ehnaton** (oko 1349–1334. g. p. n. e.)
			Tutankamon (oko 1334–1325. g. p. n. e.)
			Aj (oko 1325–1321. g. p. n. e.)
	Adar-nirari I		**Horemheb** (oko 1321–1293. g. p. n. e.)
		Muvatali	Devetnaesta dinastija (1293–1185. g. p. n. e.)
	Salmanasar I	**Hatušiliš III**	**Ramzes II** (oko 1278–1212. g. p. n. e.)
	Tikulti-Ninurta	**Tudalija IV**	
Kaštiliaš IV			**Merneptah** (1212–1202. g. p. n. e.)
	Asur-nadin-apli		
Druga dinastija Isina			

Od vremena pradede Tikulti-Ninurte, asirski carevi ostavljali su veoma precizne podatke o vojnim pohodima koje su vodili tokom svake godine njihove vladavine. Tome dugujemo najveći deo podataka o onovremenim asirskim osvajanjima kojima raspolažemo (ostali podaci potiču iz pisama otkrivenih u Ninivi, a sada se nalaze u Britanskom muzeju u Londonu. Za detaljniji uvid u izvorni materijal videti: Jorgen Laessoe, *People of Ancient Assyria*, str. 99–96).

Hronologija može da stvara teškoće, ali je verovatno da je Tikulti--Ninurta vladar koji u *Knjizi postanja* 10:10 nosi ime Nimrod. Bio je to moćni lovac i ratnik čije je carstvo obuhvatalo Vavilon, Ereh, Akad i Ninivu što odgovara područjima koje je Tikulti-Ninurta osvojio u korist Asirije. Što je najčudnije, jevrejska verzija imena najznačajnijeg asirskog vladara u engleskom jeziku postalo je sinonim za luckastu osobu („What a nimrod!“). Jedina etimološka veza koju s ovim u vezi uočavam odnosi se na to da je,

zahvaljujući nekom scenaristi koji je dobro poznavao *Sveto pismo*, Duško Dugouško u jednom crtanom filmu Elmera Daveža nazvao „jadnim malim Nimrodom“ što je trebalo da predstavlja ironični osvrt na „moćnog lovca“.

Trideset deveto poglavlje

Propast Novog carstva

Između 1185. i 1070. godine p. n. e., Ramzes III pobedio je ljude s mora, ali je Egipat ušao u razdoblje slabljenja moći

Tokom haotičnog razdoblja koje je obeležilo kraj perioda Devetnaeste dinastije, potpuno nepoznati faraon po imenu Setnahte stupio je na egipatski presto i ponovo uspostavio red u državi. Moguće je da je on bio unuk faraona Ramzesa II. Takođe, ne možemo isključiti mogućnost da je on bio samo oficir koji je pod svojom komandom imao određene vojne jedinice. Krenuo je u napad na osvajače iz Azije koji su upali u oblast Delte i bio je toliko uspešan, pa je njegov sledeći potez bio da uzme krunu.

Isti papirus na kome se nalazi tekst s podacima o nemirima koji su se desili pred kraj razdoblja Devetnaeste dinastije (papirus koji potiče iz perioda vladavine Setnahteovog unuka) upravo faraonu Setnahteu odaje priznanje da je makar privremeno ublažio haos koji je vladao u Egiptu. On ne samo da je proterao uobičajeno „zle Azijate“ već je iznova uspostavio poštovanje zakona i red u državi, tako da lokalni oblasni gospodari više nisu mogli da se međusobno sukobljavaju zbog vlasti nad zemljom. Faraon je otvarao hramove koji su bili zatvoreni usled straha i siromaštva, a u njih je vraćao sveštenike.[1] Sve ovo je postigao tokom samo tri godine nakon kojih je preminuo i presto ostavio svom sinu.

Njegov sin uzeo je ime Ramzes III što je predstavljalo podražavanje velikog faraona koji je živeo jedan vek pre toga. Podigao je pogrebni hram koji je po mnogo čemu ličio na onaj koji je za sebe sagradio Ramzes II. Kao i Ramzes II gradio je različite hramove posvećene bogu Amonu, a njegove sveštenike nagrađivao je zemljom nadajući se da će tako biti prihvaćen kao

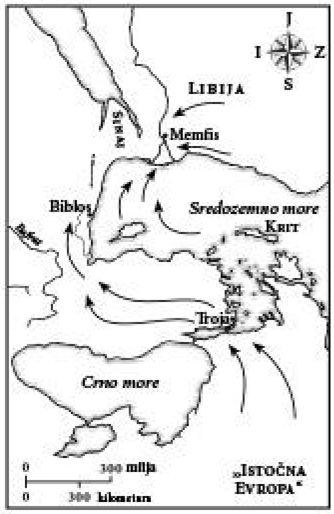
bogom izabran. „Ti, Amone, postavio si me na presto mojih očeva kao što si Horusa postavio na presto Ozirisa“, sadržano je u molitvi koju je napisao Ramzes III, a zapisao njegov sin. „Zato sam ti sagradio dom s kulama od kamena koje se dižu do nebesa. Podigao sam i zid oko njega. Napunio sam njegovu riznicu zlatom i srebrom, žitom i ovsem. Njegova zemlja i stoka bili su brojni poput peska na morskoj obali.“[2]

Brojni darovi namenjeni bogu Amonu nisu sprečili strane osvajače da upadaju na tlo Egipta. Poput Ramzesa II, faraon Ramzes III vodio je mnoge velike bitke protiv osvajača koji su dolazili sa severa. Za razliku od Ramzesa II, nije ratovao u severnim delovima zapadnosemitskih zemalja, već na samim granicama Egipta.

Ramzes III kao da je naslutio problem koji će se javiti tokom pete godine njegove vladavine kad se miroljubiva migracija pretvorila u otvoreni napad. Libijska plemena, Afrikanci koji su poticali iz zapadnih pustinjskih oblasti, postepeno su se naseljavali na tlu Egipta, napuštajući suvo zemljište crvene boje i krećući se ka onom crnom. Još od sloma države koji su izazvali Hiksi, nijednom stranom narodu nije bilo dozvoljeno da uspostavi svoju vlast na teritoriji Egipta. Kad su Libijci počeli proces okupljanja, a posebno kad su između sebe izabrali svog vladara, Ramzes III poslao je svoje jedinice koje su izvršile opšti pokolj lokalnog stanovništva. Nalazeći se u potpunom rasulu, Libijci su pobegli u pustinju iz koje su prethodno došli ili su bili odvedeni u ropstvo.

Samo što je ova opasnost koja je dolazila sa zapada bila savladana, novi problem izbio je na severoistoku. Setnahteovo proterivanje „Azijata“ bilo je privremenog karaktera. Zapadnosemitske oblasti bile su viševekovno mesto ključanja na velikom području, od Troje pa sve do Ašura i Vavilona, s lokalnim vladarima koji su se borili za samostalnost i Hetitima koji su iznova ugrožavali granice. Tešku situaciju dodatno su pogoršavali sukobi Ašura i Vavilona, elamitski napadi na istočne granice i, da sve bude još gore, sve masovnije seobe plemena koja su bez prestanka pristizala prolazeći kroz oblast koja se nalazila između Egejskog i Crnog mora (regija koju danas nazivamo središtem Istočne Evrope). Drevni nomadi predstavljali su veliku opasnost za uređene države. „Tuđinske zemlje su se raspale i podelile usled razdora“, zapisao je Ramzes III na zidu jednog

hrama, „nijedna im se država nije mogla suprotstaviti. Stavili su svoje šape na države po čitavom svetu.“[4]

34. Invazija ljudi s mora

Veći deo tog „čitavog sveta“ već više od decenije patio je usled velike suše zbog koje su možda Libijci i pohrlili u Deltu. Za izgladnele i ožednele nomade Egipat je sa svojim stalno navodnjavanim zemljišnim površinama počeo da liči na pravi dragulj u svetskim razmerama. Zato se ubrzo po stupanju Ramzesa III na presto savez nomadskih plemena uputio ka Egiptu.

Invazija Delte nije predstavljala ništa novo. Međutim, upravo ova nomadska skupina bila je sastavljena od većeg broja različitih plemena koja su prethodno sklopila savez s drugim afričkim plemenima i mikenskim moreplovcima (moguće je da se radilo o plaćenicima koji su napuštali sve siromašnije mikenske gradove). Prilično je teško da povežemo nazive tih plemena, koje je koristio Ramzes III, s njihovim nazivima koje danas koristimo. Kad pominje „Vešeše“, Ramzes III verovatno pod tim pojmom podrazumeva afrička plemena. Moguće je da su „Šekeleši“ poticali iz oblasti oko Egejskog mora. „Peleseti“ su bili ljudi s mora, uslovno egejskog porekla, koji su, po svemu sudeći, na samom početku razdoblja nemira do kojih je došlo u mikenskom svetu stigli s ostrva Krit. Izgleda da su upravo „Peleseti“ bili zaduženi za obezbeđivanje oružja za potrebe čitave skupine. Egipatski reljefi prikazivali su napadače koji su svi bili opremljeni tipično kritskim šlemovima u obliku petlove kreste.[5]

Okupljeni, napadači su raspolagali velikom snagom. „Niko im se nije našao na putu", zapisao je faraon Ramzes III, „…i oni dođoše s vatrom, koja je unapred bila pripremljena, u Egipat."[6] Najstrašnija vest koju su faraonovi špijuni doneli Ramzesu III odnosila se na to da je vojska koja se približavala Egiptu bila praćena velikom kolonom volovskih zaprega prepunih žena i dece. Ta plemena nisu želela da napadnu i poharaju Egipat, već da se nasele na teritoriju Egipta i preuzmu vlast u njemu.[7]

Egipatski ratnici bili su upućeni na granicu kako bi se suprotstavili napadačima i ostvarili pobedu u prvom okršaju. Reljefi koji su bili isklesani na zidovima pogrebnog hrama Ramzesa III odaju priznanje faraonu za vođenje velike armije. U tim scenama vojnici su bili okruženi mnoštvom ljudskih ruku. Postojao je drevni običaj da vojnici odseku desnu ruku svoga protivnika i da je donesu pisarima kako bi se vodila precizna evidencija o broju stradalih protivnika.

Ali najveća opasnost, imajući u vidu tradicionalno egipatsko zaziranje od „Velikog zelenog", tek je predstojala. Bila je to invazija s mora.

Ovaj drugi talas napada predvodili su iskusni moreplovci, koji su predstavljali deo savezničkih snaga, a koji su verovatno poticali iz regija oko Egejskog mora. Njihova veština plovidbe bila je toliko velika da su Egipćani, koji su imali veoma skromno znanje u oblasti moreplovstva i koji nisu imali borbene brodove, čitav savez nazivali „Ljudi s mora".

Egipatski likovni prikazi same bitke pokazuju da su se „ljudi s mora" na brodovima razlikovali od egipatskih plovila koja su pokretana snagom vesala namenjenih plovidbi po reci. Tu se radilo o brodovima za plovidbu, pokretanim snagom vetra, sa ptičjim glavama na pramcima.[8] Svestan da se Egipćani nikako ne mogu odupreti iskusnim moreplovcima čiji je broj bio istovetan broju angažovanih egipatskih vojnika, Ramzes III je odlučio da rečna plovila nakrca svojim ratnicima sve dok ona nisu bila „do poslednjeg mesta, od pramca do krme, ispunjena hrabrim borcima" da bi potom njima potpuno blokirao pristup Delti, načinivši svojevrstan „snažan bedem" od lađa. Potom je duž obala postrojio svoje pešake s naređenjem da protivničke brodove zaspu kišom strela i kopalja. „Metalni zid na obali ih je okruživao", hvalisao se faraon.

17. Reljef iz Medinat Habua. Egipatski pisar broji odsečene desne ruke pobijenih neprijatelja (ova scena otkrivena je na pobedničkom reljefu Ramzesa III u hramu u Medinet Habuu)
(autor fotografije: Z. Radovan/www.BibleLandPictures.com)

Takva strategija pokazala se uspešnom. Ratnici s mora bili su savladani usled velikog broja boraca koji su im se suprotstavili. „Oni su bili vučeni, prevrtani i primorani da se približavaju obalama“, kako je pisalo, „ubijani su, da bi potom bile pravljene gomile od njihovih tela koje su išle od palube do vrha jarbola njihovih brodova“.[9] Zidne slike u hramovima prikazuju scene kolona zarobljenika, okovanih i bosonogih, kako prolaze u svečanoj povorci ispred pobedonosnog faraona Ramzesa III. Time je bila uklonjena najveća opasnost do koje je došlo još od vremena bitke kod Kadeša.

Duboka kriza koja je pogađala Egipat, privremeno ublažena pobedničkim reljefima i graditeljskim poduhvatima, mogla je ponovo da izbije u svakom trenutku. Ramzes III nalazio se na prestolu zahvaljujući državnom udaru koji je izveo njegov otac, a ni on nije bio imun na različite oblike igara moći.

Tokom poslednjih godina njegove vladavine jedna od njegovih supruga organizovala je zaveru da ubije faraona izazivajući masovno nasilje. Pisari koji su ostavili podatke o zaveri u vreme Ramzesovih naslednika kazivali su da je ona svoju akciju otpočela „tako što je podbunjivala narod i izazivala sukobe da bi otpočela pobunu protiv gospodara.“[10] Izgleda da se ona nadala kako će masa ukloniti Ramzesa III s prestola, ali i njegovog unapred određenog naslednika (sina druge faraonove supruge) kako bi njen sin postao novi vladar Egipta.

Haremske zavere da se ubije faraon nisu bile nepoznanica, ali u ovom slučaju fascinira broj ljudi koji je bio uključen u zaveru. Spisak zaverenika, pored ostalih, uključivao je i dvojicu nosača faraonove standarte, dvorskog komornika i glavnog pisara. Glavni čuvar faraonovih stada bio je optužen da je izradio voštane figure svog gospodara koje su očigledno bile namenjene za magijske rituale.[11] Glavni peharnik bio je okrivljen da je širio duh otpadništva. Izgleda da se zavera proširila čak i na jug, u Nubiji: „Benemvese, nekadašnji zapovednik strelaca u Nubiji… bio je pritvoren zbog toga što mu je njegova sestra, koja je bila u haremu, uputila pismo u kome mu je poručivala da podbunjuje ljude na nasilje!“[12]

Spisak počinjenih prestupa završava se podatkom da je određena osoba sebi oduzela život ili da je nad njom bila izvršena smrtna kazna. Izuzetak su bila samo tri zaverenika koja su bila kažnjena time što su im odsečeni nosevi i uši. Postojao je samo jedan slučaj pomilovanja koji se odnosio na nosača faraonove standarte, Horija, koji je proveo ostatak života u uverenju da je jedini preživeo odmazdu.[13]

U vreme kad su suđenja bila privođena kraju planirana žrtva nestala je s pozornice. Faraon Ramzes III preminuo je u dubokoj starosti.

Tokom narednih osamdeset godina osam faraona po imenu Ramzes vladalo je Egiptom. Vladavine nekih od njih protekle su u takvim nemirima i haosu da je iza njih ostalo samo nekoliko delimično očuvanih zapisa i natpisa. Egipat je uspeo da zadrži svoje oblasti u Nubiji, ali su se drugi delovi carstva odvajali jedan za drugim. Utihnuli su i rudnici širom Sinajskog poluostrva. Rudari koji su bili angažovani u nubijskim rudnicima zlata postepeno su napuštali svoje jame. Oko 1140. godine p. n. e. Egipat je prestao da brani svoje zapadnosemitske posede. Pogranične straže nalazile su se u blizini istočnih oboda Delte.[14] Grobnice u Dolini kraljeva bile su otkrivene i opljačkane. Libijci, koji su se nalazili u blizini Delte, napadali su Egipćane koji su živeli duž zapadnih granica države. Dvorjanin po imenu Venamun, koji je pokušavao da putuje duž obale kako bi ispregovarao dobru cenu za kedrovinu iz Biblosa, bio je presretnut i opljačkan. Lopovi nisu strahovali od moguće egipatske odmazde. Venamun je ipak uspeo da stigne u Biblos, ali je njegova misija propala. Vladar Biblosa nije bio rad da prihvati časnu reč Egipćanina koja nije više imala nikakvu vrednost na severu. „Ja nisam tvoj sluga“, rekao je Venamunu, „niti sam sluga onoga koji te je poslao. Kedrovina ostaje ovde, na obali.“[15]

U međuvremenu, sveštenici boga Amona su se bogatili. Ponovno uspostavljanje Amona kao glavnog božanstva, u vreme faraona Tutankamona, značilo je da su vladari davali bogate darove hramu boga Amona. Ramzes III je Amonu dao tolike površine zemlje da su u vreme njegove smrti Amonovi sveštenici gospodarili čak trećinom obradive zemlje u Egiptu.

Horemhebovo postavljenje vojnih starešina za sveštenike kako bi se obezbedila sveštenička odanost prestolu, vremenom se vratila kao bumerang. Tokom dvanaeste godine vladavine faraona Ramzesa XI vojni starešina po imenu Herihor je imenovan za prvosveštenika boga Amona. Tako je on kontrolisao vojsku, kao i najveća blaga Egipta. Kad je počeo da ispostavlja zahteve, Ramzes XI je ušao u sukob s njim. Manje od pet godina kasnije Herihor je bio postavljen za vicekralja Kuša. Ubzo je počeo da se naziva vezirom Egipta. Deset godina kasnije njegovo ime počelo je da se pominje u kontekstu savladara čitave zemlje. Njegov portret nalazio se na zidovima hrama uz predstavu Ramzesa XI što je svedočilo da su te dve ličnosti bile izjednačene u veličini i moći.[16]

Kad su obojica umrli u vremenskom intervalu od pet godina, iza sebe nisu ostavili sinove, ni naslednike te su njihovi zetovi izazvali građanski rat. Zet Ramzesa XI proglasio je sebe vladarom na području severnih oblasti, dok je Herihorov zet za sebe zadržao pravo da vlada teritorijama koje su se nalazile južno od grada Tebe.

Na političkom horizontu nije se pojavio novi veliki ujedinitelj. Razdoblje Novog carstva bilo je okončano. Egipat je ostao podeljen da bi uskoro ušao u nemire i međusobna sukobljavanja, što je obeležilo razdoblje Trećeg međuperioda.

VREMENSKA TRAKA 39

MESOPOTAMIJA/MALA AZIJA			EGIPAT
VAVILON	ASIRIJA	HETITI	
		Muvatali	Devetnaesta dinastija (1293–1185. g. p. n. e.)
	Salmanasar I	Hatušiliš III	Ramzes II (oko 1278–1212. g. p. n. e.)
	Tikulti-Ninurta	Tudalija IV	
Kaštiliaš IV			Merneptah (1212–1202. g. p. n. e.)
	Asur-nadin-apli		
			Dvadeseta dinastija (1185–1070. g. p. n. e.)
Druga dinastija Isina			Setnahte (oko 1185–1182. g. p. n. e.)
			Ramzes III (oko 1182–1151. g. p. n. e.)
			Invazija „ljudi s mora“
			Ramzes IV-XI
			Herihor (oko 1080–1074. g. p. n. e.)
			Treći međuperiod (1070–664. g. p. n. e.)

Četrdeseto poglavlje

Mračno doba Grčke

Između 1200. i 1050. godine p. n. e. dorski osvajači izazvali su Mračno doba

Nakon velike pobede ostvarene u Trojanskom ratu, mikenski brodovi uputili su se ka kontinentalnoj Grčkoj gde su zatekli svoje domove osiromašene. Odisej je bio prinuđen da se deset godina bori kako bi stigao svojoj kući koju je zatekao ispunjenu protivnicima. Agamemnon se vratio svojoj ženi koja ga je usmrtila u kupatilu, uz pomoć svog ljubavnika.

Ovo je bio samo uvod u veliku katastrofu koja je usledila.

Oko 1200. godine p. n. e. čitav niz požara izbio je na jugu Balkanskog poluostrva. Mikenski grad Sparta bio je spaljen do temelja. Grad Mikena borio se s nepoznatim protivnikom. Tvrđava je preživela, mada oštećena, ali su kuće koje su se nalazile izvan gradskih bedema bile pretvorene u pepeo i nikada nisu ponovo obnovljene.[1] Grad Pilos bio je potpuno uništen vatrom. Čitav niz gradova bio je ugrožen i drugim opasnostima.

Arheologija smatra da su ti gradovi bili iznova naseljeni pripadnicima jednog novog naroda koji nije vladao veštinom pisanja (nikakvi pisani tragovi nisu sačuvani među ostacima tih gradova), niti u veštini gradnje kamenom ili ciglama, kao ni u umeću obrade bronze.[2] Ovi došljaci pristigli su iz severnih oblasti poluostrva i kretali su se u pravcu juga. Kasniji istoričari nazvali su ih Dorci.

Tukidid i Herodot tvrdili su kako su Dorci zauzeli mikenske gradove angažovanjem veoma brojnih vojnih jedinica. Herodot govori o četiri dorska napada na Atiku (područje oko grada Atine) od kojih se prvi desio u

vreme kada je „Kodro bio kralj Atine“.[3] Pozniji grčki pisac Konon zabeležio je tradicionalnu priču o najstarijem napadu: prorok, koji se nalazio u dorskom vojnom logoru, poručio je divljim napadačima kako će pobeđivati u bici za Atinu sve dok ne ubiju atinskog kralja Kodra. Kada je Kodro čuo za to, prerušio se u običnog Atinjanina, napustio grad, došao u dorski vojni logor gde je počeo rat s naoružanim dorskim ratnicima. Ubijen je u sukobu, čime je proročanstvo bilo ispunjeno, a grad spasen.[4]

Zadivljeni tim plemenitim postupkom, Dorci su obustavili opsadu Atine, ali je njihovo povlačenje bilo privremenog karaktera. U vreme kad je napad bio okončan, kazuje nam Tukidid, Dorci su postali „gospodari Peloponeza“ (najjužnijeg dela Balkanskog poluostrva).[5]

Tukidid i Herodot pisali su i o masovnim nemirima koji su se širili zemljom heroja i zatim je uništili. Poput egipatskih istoričara koji su zabeležili podatke o invaziji Hiksa, nisu mogli da nađu nijedan drugi razlog zašto su njihovi veliki preci bili pobeđeni osim onoga koji se odnosio na veliko preimućstvo u vojnoj moći. Međutim, ostaci mikenskih gradova govore potpuno drugačije. Pilos i Mikena bili su spaljeni u vremenskom intervalu od devedeset godina što je značilo da se dorska najezda širila sporo po poluostrvu tokom jednog veka. To nikako nije mogao biti iznenadni napad. Mikenski Grci imali su dovoljno vremena da organizuju neku vrstu otpora.

35. Dorska Grčka

Ipak, bez obzira na metod otpora koji su pružili ovi prekaljeni ratnici, to nije bilo dovoljno da bi se zaštitili čak ni od dorskih došljaka koji nisu bili civilizovani, ni vešti u ratovanju. U nekim gradovima čak ne postoje ni dokazi da je došlo do oružanog sukoba. Povest o atinskom otporu (među svim mikenskim gradovima, samo se Atina hvalila time da je odbila napad došljaka) mogla je da sačuva donekle drugačiju onovremenu stvarnost: niko nikada nije napao Atinu. Arheološka iskopavanja na području Atine nisu otkrila tragove uništavanja, ni požara.[6]

Ipak, broj stanovnika Atine naglo se smanjivao. Oko 1100. godine p. n. e., oko vek i po posle Trojanskog rata, severoistočni obod atinskog Akropolja (visoka stena koja se nalazi u središtu grada; najsigurnija i najbranjenija lokacija) bila je mirno napuštena. Sparta (koju su Dorci spalili) je ostala bez svojih stanovnika. Njeni žitelji napustili su grad nekoliko godina ranije.[7] Došljaci sa severa pokuljali su u južne oblasti koje su odranije bile oslabljene i neorganizovane.

Trojanski rat je svakako imao svog udela u postepenom slabljenju moći mikenskih gradova o čemu je još Tukidid zabeležio sledeće: „zakasneli povratak Helena iz Troje izazvao je toliko surove sukobe i razdore da su Mikenjani bili primorani da napuste svoje gradove". Međutim, sigurno je postojao neki drugi razlog za to. Dve ili tri godine koje su uzastopno obeležili nepovoljni vremenski uslovi, kao i smanjeni prinosi useva baš u vreme kada su pouzdani izvori snabdevanja žitom iz Egipta i Male Azije bili prekinuti usled izbijanja oružanih sukoba u tim oblastima, primoravali su mikenske gradove da se bore za hranu. Glad je mogla da izazove sukobe između gradova, kao i da prinudi njihove žitelje da se iseljavaju. Istovremeno, godovi na pojedinim deblima koja su pristigla s maloazijskog tla ukazuju na jaku sušu do koje je došlo oko 1150. godine p. n. e.[8]

Još jedan zastrašujući protivnik obrušio se na Mikenjane.

U prvim scenama „Ilijade" trojanski sveštenik Hris moli boga Apolona da na Grke koji ih napadaju pošalje boleštine u znak odmazde za to što je grčki kralj Agamemnom oteo njegovu kćerku. Apolon je uslišio njegovu molitvu i na grčke brodove odaslao razne teške bolesti. Posledice su bile smrtonosne:

Stvorio je plameni vetar

Kuge koja se javila međ' ratnicima. Mnogi oboleše
i umreše zbog zla koje njihove starešine počiniše.[9]

Ulogoreni na obali, Mikenjani su se našli pod udarom epidemije kuge koja je, po svemu sudeći, bila bubonska.

Trojanci, kao i drugi drevni narodi, nisu imali saznanja o načinima širenja bubonske kuge. Ipak, znali su da je ta bolest imala neke veze s glodarima. Bog Apolon, koji je poslao kugu na Grke, slavljen je u Troji pod imenom koje je bilo karakteristično za malu Aziju: Apolon, „gospodar miševa".[10] „Ilijada" nam govori i o tome kako su Apolonove strele pogađale konje i pse, a ne samo ljude. Takvo širenje smrtonosne zaraze preko životinja česta je pojava u drevnim izvorima koji svedoče o pojavama bubonske kuge. („Ta pošast besnela je ne samo među domaćim životinjama, već i među zverima", zapisao je Grgur Turski hiljadu pet stotina godina kasnije.)[1]

Mikenski junaci koji su se vraćali svojim domovima su donosili i smrtonosnu kugu. Brod na kome nije bilo zaraženih ljudi koji je pristajao na obalu gde nije bilo zaraze mogao je pod svojom palubom da ima i pacove koji su bili prenosioci bubonske kuge. Kao da je kuga pratila glad. Među žitom na brodovima bili su i pacovi koji su prenosili zarazu.

Kuga, suše i ratovi značajno su narušili ravnotežu u okvirima civilizacije nastale u kamenitim i suvim predelima, na samoj ivici opstanka. Kad su uslovi za život postali posebno teški, oni zdraviji su se odselili. Stoga su se Mikenjani i stanovnici ostrva Krit, ali i žitelji drugih egejskih oblasti u malim grupama iseljavali, u potrazi za novim domom, prihvatajući čak i ulogu plaćenika. Nije moguće sa sigurnošću utvrditi koliko je bilo plaćenika među „ljudima s mora", koji su napadali Egipat. Međutim, egipatski pisani izvori svedoče nam o tome da su u razdoblju pre napada „ljudi s mora" faraoni najmili plaćenike iz priobalnih egejskih regija kako bi se, u korist Egipta, borili protiv Libijaca u zapadnim pustinjskim delovima zemlje. Do sredine XI veka p. n. e., Dorci, a ne Mikenjani, bili su gospodari južnih oblasti. Mikenski ratnici su zato bili najbolje plaćeni najamnici.

Dorski doseljenici nisu imali dvor ni vladara, poreze i namete, a nisu znali ni za postojanje prekomorske trgovine. Bavili su se zemljoradnjom da

bi preživeli i nisu imali posebnu potrebu da nešto zabeleže. Njihovo zauzimanje juga Balkanskog poluostrva uvelo je tu regiju u ono što nazivamo Mračnim dobom. Nažalost, o njemu ne postoje nikakvi pisani tragovi.

Vremenska traka 40

EGIPAT	BALKANSKO POLUOSTRVO
Devetnaesta dinastija (1293–1185. g. p. n. e.)	
Ramzes II (oko 1278–1212. g. p. n. e.)	
	Mikenski napad na *Troju VIIa* (oko 1260. g. p. n. e.)
Merneptah (1212–1202. g. p. n. e.)	
	Najezda Doraca sa severa
Dvadeseta dinastija (1185–1070. g. p. n. e.)	
Setnahte (oko 1185–1182. g. p. n. e.)	Početak grčkog Mračnog doba
Ramzes III (oko 1182–1151. g. p. n. e.)	
Invazija „ljudi s mora“	
Ramzes IV-XI	
Herihor (oko 1080–1074. g. p. n. e.)	
Treći međuperiod (1070–664. g. p. n. e.)	

Četrdeset prvo poglavlje

Mračno doba Mesopotamije

Između 1119. i 1032. godine p. n. e. Hetiti su doživeli potpuni slom, dok je napredak Asirije i Vavilona počeo da slabi

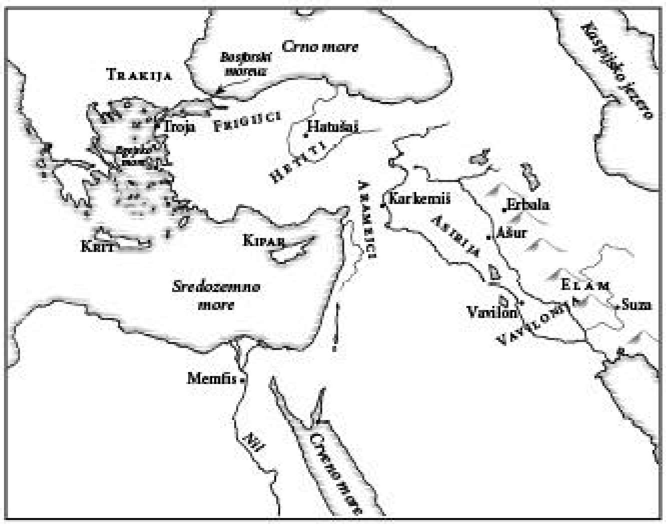
Kako su Mikenjani napuštali svoje gradove, a Dorci upadali u njih, kriza se širila dalje na istok, zahvativši Troju (koja je tada bila obnovljena i iznova naseljena, ali je postala bleda kopija nekadašnje snage i moći), da bi doprla čak do oblasti koje su se i dalje nalazile pod vlašću Hetita.

U to vreme carstvo Hetita je odavalo skromnu sliku nekadašnje slave i moći. Siromaštvo, glad i nemiri koji su obeležili najveći deo vladavine Tudalije IV okrunilo je obodne oblasti države, a borbe za presto su se nastavljale. U razdoblju slabljenja mikenske moći, mlađi sin Tudalije IV oteo je presto od svog starijeg brata kako bi istakao lično pravo na položaj vladara. Nazvao se Supilulijuma II kako bi na taj način prizvao period velikog tvorca carstva koji je živeo vek i po pre njega.

Natpisi nastali u doba Supilulijume II sadrže pohvale zbog vladarevih pobeda ostvarenih nad „ljudima s mora“. S njima se sukobio u nekoliko pomorskih okršaja do kojih je došlo duž maloazijske obale, potukavši mikenske najamnike i izbeglice čime je za neko vreme uspeo da zaštiti granice svog carstva od najezde. Međutim, nije oživeo zlatno doba hetitske moći kad je njegov veliki imenjak bezmalo uspeo da svog sina postavi na egipatski presto.

Ista ona nomadska plemena i narodi koji su kidisali na Egipat – živalj koji je bežao iz svojih postojbina pred glađu, kugom, prenaseljenošću ili ratovima – nadirali su i u Malu Aziju. Neki su, preko Egejskog mora, iz pravca Troje prodirali u hetitske oblasti. Drugi su pristizali iz pravca mora.

Kipar, ostrvo koje se nalazilo južno od hetitskih zemalja, poslužilo im je kao usputna stanica. „Tri puta su se protiv mene, u bojnom poretku, našli brodovi koji su stigli iz pravca Kipra kako bi započeli bitku sa mnom posred mora“, zapisao je Supilulijuma II. „Uništio sam ih. Zauzeo sam njihove brodove i zapalio ih nasred mora. … [No, ipak] je protivnik u masama kidisao na mene iz pravca Kipra.“[1] I drugi protivnici prelazili su uski Bosforski moreuz i pristizali iz severne grčke oblasti, Trakije. Bila su to plemena poznata pod nazivom Frigijci.

36. Propast Hetita

Bilo ih je previše, a hetitska vojska bila je malobrojna. Napadači su se probili kroz Supilulijumine jedinice, razbili njegov odbrambeni sistem i dospeli u samo središte carstva. Prestoni grad Hatušaš bio je spaljen, njegovi žitelji su pobegli, a carski dvor potpuno uništen.

Hetitski jezik bio je očuvan u svega nekoliko gradova koji su se nalazili na južnim obodima nekada moćnog carstva. Karkemiš je bio najveći među njima. U tim poslednjim „sigurnim kućama“ Hetita nastavila su da žive njihova božanstva. Ali carstvo u kome su bili poštovani prestalo je da postoji.

Slabljenje sve tri velike civilizacije koje su se nalazile duž tzv. zapadnog polumeseca – Mikenjani, Hetiti i Egipćani – vremenski se poklopilo s eksplozijom snage i moći na istoku. Tokom nekoliko godina, u

vreme dok su nomadska plemena i „ljudi s mora“ ugrožavali zapadne regije, Asirija i Vavilon doživljavali su svoj vrhunac.

Nedugo pošto je Hatušaš bio poharan, u Asiriji je na carski presto stupio Tiglat-Palasar. Njegov pradeda, deda i otac gospodarili su središtem asirske zemlje – izokrenutim trouglom u čijem se centru nalazio grad Ašur, koji se protezao do Erbile na zapadu i Ninive na istoku. Bila je to mala, ali lepa oblast, napredna i lako branjiva, s najvećom žitnicom u čitavoj Mesopotamiji. Sva tri cara su gospodarila njome, branila je i čuvala.

Tiglat-Palasar je želeo više. On je bio prvi ratoborni car posle Salmanasara I koji je vladao osam generacija i stotinak godina pre njega. Okrenuo se protiv napadača, da bi proširio teritoriju svoje države. Tokom kratkog perioda od nešto manje od četrdeset godina, Asirija je uspela da povrati svoj nekadašnji sjaj i moć.

Protutnjavši kroz hetitske oblasti, Frigijci su se približavali Asiriji iz pravca severozapada. U jednom od njihovih prvih sukoba, Tiglat-Palasar je pobedio. Natpisi iz tog vremena hvalili su cara kako je pobedio armiju koja je brojala više od dvadeset hiljada Frigijaca (koje su Asirci nazivali „Muški“) u bici do koje je došlo u severnim delovima doline Tigra. „Učinio sam da njihova krv teče iz pećina i da se sliva niz brda“, zapisao je. „Odsekao sam im glave i naslagao ih kao gomile žita.“[2]

Potom se okrenuo ka severozapadnim oblastima u kojima se sukobio s glavninom protivnikovih snaga. „[Krenuh] ka zemljama udaljenih vladara koje su se nalazile duž obala Gornjeg mora koje nikad nisu osetile tuđinsku vlast“, zapisao je u analima. „Poveo sam svoje ratnike i dvokolice preko strmih planina, stazama kroz koje sam se probijao koristeći bronzane sekire. Načinio sam put za moje ratnike i dvokolice. Prešao sam Tigar. … Porazio sam neprijatelja. … I učinio da njegova krv teče u potocima.“[3]

Tiglat-Palasar borio se punih trideset osam godina. Veliki broj gradova, koje je osvojio taj car, slao je danak i radnu snagu u asirsku carsku palatu i patio pod vlašću asirskih oblasnih zapovednika.[4] Među njima se nalazio i grad Karkemiš. Tiglat-Palasar ga je zauzeo (prema sopstvenom priznanju) za samo jedan dan.[5] Drugi gradovi su se predavali bez borbe, a njihovi vladari su izlazili u susret asirskom caru pred kojim su padali ničice na zemlju ljubeći mu stopala.[6] Car Tiglat-Palasar putovao je čak do obala Sredozemnog mora gde se oprobao u lovu na delfine nalazeći se na brodu

kojim su veslali njegovi ljudi.[7] Egipatski faraon Ramzes VIII poslao mu je krokodila na dar koji je Tiglat-Palasar ljubazno primio i poslao u svoju prestonicu, grad Ašur.[8] Gradio je hramove i tvrđave koje su slale poruku svetu da Asirija, posle dugo vremena, opet ima još jednog velikog vladara.

Južno od Asirije, u Vavilonu, došlo je do uzdizanja još jednog značajnog vladara.

Od vremena Burnaburijaša, koji je imao prepisku s Tutankamonom dve stotine godina ranije, Vavilonom i njemu susednim oblastima nisu vladali značajniji carevi. Posle svega tri ili četiri godine od kako se u Ašuru na carskom prestolu našao Tiglat-Palasar, iz krajnje neupečatljive Druge dinastija Isina pojavio se Navukodonosor. [99]

I dok se Tiglat-Palasar borio u zapadnim i severnim oblastima, Navukodonosor se okrenuo istoku. Mardukova statua i dalje se nalazila u elamitskim rukama, u gradu Suzi. Još od njenog osvajanja do koga je došlo stotinak godina ranije, nijedan vavilonski car nije uspeo da je povrati.[100]

Navukodonosorov prvi napad na Elam naišao je na zid načinjen od elamitskih ratnika. Svojim trupama naredio je da se povuku, a sam je smislio lukav plan za drugi napad. Krenuće sa svojim ljudima na Elam usred najvećih letnjih vrućina, u vreme kad nijednom vojnom zapovedniku ne bi palo na pamet da u bilo kom pravcu pomera svoje jedinice. Stigavši na granice Elama vavilonski ratnici iznenadili su tamošnje granične straže te su u Suzu stigli pre nego što je bilo ko mogao da da znak za uzbunu. Poharali su prestoni grad, provalili hramovna vrata, oteli statuu i pobedonosnim marševskim korakom uputili se natrag u Vavilon.

Umesto da čeka da mu Mardukovi sveštenici iskažu zahvalnost, Navukodonosor I angažovao je pisare da napišu priče o spasavanju statue, a da ne pominjemo i himne u čast boga Marduka. Priče, pesme i darovi stizali su iz carske palate u hram boga Marduka sve dok se ovo božanstvo nije našlo na samom vrhu vavilonskog panteona. Upravo je za vladavine cara Navukodonosora I Marduk postao vrhovno božanstvo Vavilonjana.[9] Navukodonosor I je verovao da će, zahvaljujući tome što je postao vrhovno vavilonsko božanstvo, bog Marduk delovati u korist cara. Skromni počeci Druge dinastije Isina pali su u zaborav. Navukodonosoru I bilo je bogom darovano da vlada Vavilonom.

ZAHVALJUJUĆI TOJ DVOJICI velikih vladara, Asirija i Vavilon bili su izjednačeni u svojoj moći. Pogranični sukobi su se proširili u velike oružane sukobe. Vavilonski ratnici poharali su nekoliko pograničnih asirskih gradova na šta je Tiglat-Palasar odgovorio tako što je sa svojom vojskom stigao do Vavilona, opljačkao ga i porušio tamošnju carsku palatu.[10] Ovo zvuči mnogo ozbiljnije nego što je zaista bilo. Vavilon se nalazio tako blizu granice s Asirijom da je zbog toga najveći deo državnog aparata još ranije bio preseljen na druge lokacije. Sam grad bio je sveto mesto, ali više ne i središte moći. Nakon što je ostvario svoj cilj, Tiglat-Palasar vratio se u svoju prestonicu prethodno napustivši Vavilon. Njegova namera nije bila da izazove opšti rat. Dva carstva bila su podjednake snage i postojale su mnogo ozbiljnije pretnje s kojima se trebalo suočiti.

Kretanje stanovništva iz pravca severa i zapada nije bilo zaustavljeno. Tiglat-Palasar vodio je neprekidne pogranične sukobe protiv došljaka koji su postajali sve agresivniji, poput Amorićana hiljadu godina ranije. Ovi narodi bili su zapadnosemitskog porekla i živeli su u severozapadnom delu zapadnosemitskih zemalja sve dok nisu bili poterani usled upada naroda koji su dolazili s dalekog zapada. Asirci su ih nazivali Aramejcima, a prema zapisima samog Tiglat-Palasara, car je vodio dvadeset osam različitih vojnih pohoda na zapad da bi zaustavio aramejsku najezdu.

Vavilon i Asirija nisu bili imuni na glad i sušu, loše prinose i pojavu kuge kao što je to bio slučaj i s ostatkom sveta. Dvorski zapisi opisuju da su poslednje godine vladavine Tiglat-Palasara protekle u očaju i gladi. Bilo je to vreme kad su Asirci morali da krenu put susednih planina kako bi pronašli hranu.[11]

Vavilon se takođe nalazio u teškoćama koje su se uvećavale kako se dvadesetogodišnja vladavina cara Navukodonosora I bližila kraju. Problemi s kojima se grad suočavao opisani su u epu „Era“, u kome se bog Marduk žali na to da njegova statua nije ispolirana, njegov hram nije obnovljen, ali i na to da nije u mogućnosti da na duži vremenski period napusti Vavilon kako bi išta preduzeo u vezi s tim, budući da bi se svaki put kad bi napustio grad nešto loše desilo. Tekuće nesreće bile su prikrivena nedela drugog božanstva, Ere, koji usled svoje prirode nije mogao da odoli a da ne našteti gradu: „Uništiću zemlju i pretvoriću je u ruševine“, kazao je. „Uništiću stoku, uništiću ljude.“ Sam Vavilon, koji je stradao od snažnog vetra, postao je sličan voćnjaku koji je dobro rodio i čije se voće povijalo pod naletima

oluje. „Jadni Vavilon“, tugovao je Marduk, „ispunio sam ga semenjem poput lubenice, ali njegov plod nije stigao da se požnje.“[12]

Suša i nedovoljna količina useva izazvali su glad, a smanjivanje broja ljudi i stoke predstavljali su posledice ponovne posete boga Apolona, zaštitnika glodara. Bolest i glad slabile su odbranu grada. U vreme kad je Tiglat-Palasara nasledio njegov sin, problemi s Aramejcima postali su toliko izraženi da je car bio prinuđen da sklopi savez s novim vladarem Vavilona. Dva carstva nadala su se da će zajedničkim snagama moći da se odupru neprijatelju.

Taj pokušaj doživeo je neuspeh. Nedugo zatim, Aramejci su poharali čitavu Asiriju uzimajući za sebe sve osim samog centra carstva. Napali su i Vavilon. Sin velikog cara Navukodonosora I izgubio je svoj presto u korist uzurpatora aramejskog porekla.

Aramejci, kao ni Dorci, nisu poznavali veštinu pisanja. I dok je Egipat postepeno ulazio u razdoblje raspada i mraka koji se širio i jugom Balkanskog poluostrva, slična pojava prekrila je hetitske zemlje u Mesopotamiji. Oblast između dve reke ušla je u svoje Mračno doba i tokom narednih stotinak godina iz te tame nije se pojavila nijedna istorijska pojava.

VREMENSKA TRAKA 41			
BALKANSKO POLUOSTRVO	MESOPOTAMIJA/MALA AZIJA		
	VAVILON	ASIRIJA	HETITI
		Salmanasar I	Hatušiliš III
Mikenski napad na *Troju VIIa* (oko 1260. g. p. n. e.)		Tikulti-Ninurta	Tudalija IV
	Kaštiliaš IV		
Najezda Doraca sa severa		Asur-nadin-apli	
			Supiluliljuma II
Početak grčkog Mračnog doba	Druga dinastija Isina		Hatušaš je opljačkan (oko 1180. g. p. n. e.)
	Navukodonosor I (1125–1104. g. p. n. e.)		
		Tiglat-Palasar (1115–1076. g. p. n. e.)	
		Ašur-bel-kala (1074–1056. g. p. n. e.)	
	Najezda Arameja ca		

Videti Trideset osmo poglavlje, str. 430.

Reč je o caru Navukodonosoru I, mnogo manje poznatom od svog imenjaka Navukodonosora II. To je bio car (605–561. g. p. n. e.) koji je osvojio Jerusalim, ponovo izgradio Vavilon i (prema tradiciji) podigao čuvene viseće vrtove u čast svoje supruge.

Četrdeset drugo poglavlje

Pad dinastije Šang

Između 1073. i 1040. godine. p. n. e., kineska dinastija Šang poklekla je pred vrlinom vladara iz porodice Džou

Na Dalekom istoku, Vu Ting je presto, posle šezdeset godina vladavine, predao svom sinu. Tokom narednih godina vladari dinastije Šang prenosili su carsku krunu s brata na brata ili sa oca na sina, manje-više u miru. Središte zemalja pod vlašću dinastije Šang nalazilo se oko Žute reke, a njihova prestonica bila je i dalje u gradu Jinu.

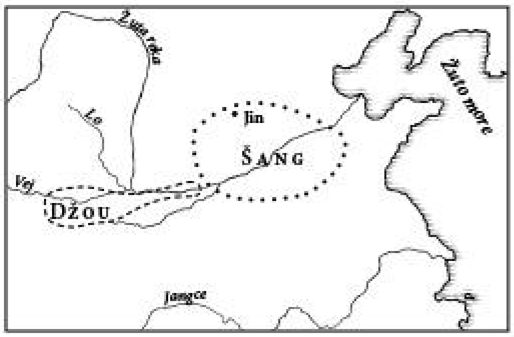
U isto vreme kad su mesopotamska carstva počela da propadaju, kineska država je takođe bila u krizi.

Bila je to potpuno druga vrsta krize u odnosu na onu s kojom su se suočavali carevi Navukodonosor I i Tiglat--Palasar. Vladari dinastije Šang i njihov narod nisu se sreli s najezdom nepoznatih inostranih plemena. Protivnici vladara dinastije Šang bili su bliski srodnici njihovog naroda.

Zapadno od teritorija koje su se nalazile pod vlašću dinastije Šang, s druge strane doline reke Vei, živelo je pleme Džou. Ono nije bilo podanik dinastije Šang mada je njegov starešina, „gospodar zapada“, priznavao autoritet kineske krune. Konačno, njihova teritorija nalazila se na oko šeststo kilometara od prestonice. Ritualne kosti za proricanje putovale su, u oba pravca, između „gospodara zapada“ i carske palate dinastije Šang što je doprinelo uspostavljanju srodnih običaja i korišćenju istog jezika.[1] Međutim, plemići iz naroda Džou primarno su bili odani svom gospodaru, a potom dalekom caru dinastije Šang. Kad je došlo do ustanka, naređenja za postupanje očekivali su od „gospodara zapada“.

Drevne hronike jasno kazuju da su vladari dinastije Šang bili odgovorni za izbijanje tog ustanka. Lišili su se mudrosti koja je (a ne vojna moć kao na zapadu) predstavljala temelj njihove moći.

Car Vu-Ji, peti po redu posle Vu Tinga, pokazao je prve znake slabosti. Njegovo uvredljivo ponašanje, prema navodima Sume Kijena, prvenstveno se odnosilo na božanstva. Sebi je načinio idole, koje je nazvao „nebeska božanstva“, i njima se poigravao. Kad bi postigao uspeh, rugao se idolima nazivajući ih „bednim gubitnicima“.

37. Dinastije Šang i Džou

Bilo je to grubo kršenje vladarskih odgovornosti. Obraćajući sve veću pažnju na proricanje uz korišćenje kostiju, carska palata je postala središte komunikacije predaka i živih. Upravo je ličnost cara bila svojevrsni provodnik poruka koje su stizale od božanskih sila. Njegovo ruganje tim silama bilo je potpuno neprihvatljivo.

Sankcija je odgovarala težini prestupa. Vu-Jia je udario grom dok se nalazio u lovu. Nasledio ga je sin, a potom unuk pod čijom je vlašću, prema pisanju Sume Kijena, zemlja još više propadala. Potom je na presto stupio njegov praunuk Čou i vlast dinastije Šang bila je potpuno urušena.

Čou je bio veoma nadarena ličnost – Suma Kijen je hvalio njegovu inteligenciju, snagu, mudrost i moć opažanja – ali je sve te svoje dobre osobine koristio isključivo kako bi činio zlo. „Njegovo znanje bilo je toliko da je mogao da odbaci svaki prigovor“, zapisao je Kijen, „a njegov način govora bio je takav da je mogao da prikrije sva careva zlodela. … Smatrao je da su svi manje vredni u odnosu na njega. Voleo je vino, raskoš i žene.“ Njegove slabosti dovele su ga dotle da znatno uveća namete kako bi mogao da proširi površine šuma u kojima je lovio, a zabavne parkove ispuni novim

sadržajima. Njegova slabost u odnosu na žene uskoro ga je stavila pod kontrolu okrutne i dominantne dvorske kurtizane po imenu Ta Či čije su reči bile jedine koje je slušao. Njegova sklonost ka svečanostima bila je toliko velika da je dao da se izgradi bazen koji je napunio vinom, naredio da se veliki komadi mesa, poput nekakve šume, postave oko njega te je „naterao obnažene muškarce i žene da se jure oko bazena i po toj šumi“.[2]

Takva izvitoperenost vodila je ka otvorenoj tiraniji. Plemići koji su bili osumnjičeni da nisu odani caru bili su kažnjavani tako što su morali da leže na vrelom žaru. Čou je naredio da se jednom njegovom dvorjaninu odere koža, dok je drugi bio isečen na komade koji su bili ostavljeni da se osuše. Kad mu je ujak prigovorio, uzvratio mu je da će, pošto ljudsko srce ima sedam delova, sopstvenim očima morati da ispita ujakovo srce pre nego što mu odgovori. Potom je i ostvario svoju pretnju. Njegova okrutnost rasla je „beskrajno“. Plemići, „stotinu njih koji su nosili časna imena, bili su ispunjeni prekorima i mržnjom.“

U jednom trenutku car je preterao. Starešina naroda Džou, po imenu Ven, „gospodar zapada“, nalazio se poslom u prestonici, a Čou je poslao svoje špijune da ga prate. Kad su mu špijuni dojavili da je „gospodar zapada“ tajno kritikovao cara, Čou je naredio da se ovaj uhapsi i baci u tamnicu.

Saznavši da se njihov gospodar nalazi u tamnici, predstavnici naroda Džou doneli su caru Čou ono što je najviše voleo: divne poklone i prelepe žene. Kako je bio potpuno dirnut poklonima, Čou je oslobodio Vena. Međutim, „gospodar zapada“ odbio je da se vrati u svoju oblast pre nego što na neki način uspe da zaštiti podanike od careve surovosti. Vladaru je rekao da ima predlog za njega. Ako bi car pristao da se odrekne mučenja korišćenjem vrelog žara, Ven je bio spreman da mu pokloni velike površine obradivog zemljišta koje se nalazilo u blizini reke Lo, koja je tekla zapadnim teritorijama sve dok se ne bi ulila u reku Vei. Čou, koji je dobro prošao sa zatvaranjem Vena, pristao je na predlog, prihvatio ponuđenu zemlju i omogućio Venu da se vrati u svoju oblast.

Pokazalo se da je to bila velika greška. Vena su veoma poštovali u njegovoj regiji zbog plemenitosti (što je dokazao i time da je bio spreman da se odrekne dela svojih poseda da bi zaštitio sunarodnike) i snage (docniji kineski istoričar i filozof Mencije pominje kako je Ven bio viši od dva metra).[2] Našavši se ponovo u zapadnim krajevima, Ven je je u potaji počeo

da okuplja sve nezadovoljne carevim ponašanjem. „Mnogi oblasni gospodari su se pobunili“, zapisao je Kijen, „i okrenuli su se gospodaru zapada.“ Pridružili su im se i dvorski mudraci koji su poznavali veštinu proricanja iz kostiju i božanskih proročanstava. Masovno su se okupili, noseći sve ritualne predmete, kako bi se uputili u pravcu zapada.

Ven, tada već u dubokoj starosti (prema navodima Mencija, imao je čak sto godina), preminuo je pre nego što je svoje sledbenike i mogao da povede u pohod na prestonicu dinastije Šang.[4] Vođstvo je preuzeo njegov sin Vu. Iza njega je stalo oko osam stotina oblasnih gospodara praćenih njihovim ratnicima. Armija plemena Džou, koju je činilo oko pedeset hiljada ratnika, krenula je ka prestonici dinastije Šang koja se nalazila u gradu Jinu. Sa svoje strane, car Čou naredio je svojim jedinicama da se pripreme za borbu. Pod komandom je imao oko sedam stotina hiljada ratnika.

Dve vojske sukobile su se na tridesetak kilometara udaljenosti od grada Jina, u čuvenoj bici kod Muje. Carska vojska trebalo je da uništi majušni pobunjenički vojni kontingent, ali su pripadnici plemena Džou imali dve prednosti. Prva je bila taktička. Plemići iz plemena Džou obezbedili su oko tri stotine dvokolica, dok carska vojska nije imala nijednu.[5] Ipak, upravo je druga prednost, moralna superiornost pripadnika plemena Džou, bila odlučujuća da car izgubi bitku. Vladarevi ljudi, užasnuti njegovom okrutnošću, bili su skloni izdaji. Kako se armija plemena Džou približavala, ratnici dinastije Šang koji su se nalazili u prvim borbenim redovima potpuno su preokrenuli pravac svog kretanja i obrnuli položaj carske vojske što je izazvalo opštu bežaniju.[6]

Videvši da je poraz neminovan, Čou se vratio u svoju palatu gde je uzeo oružje od žada pripremajući se za poslednji čin odbrane. Međutim, ratnici plemena Džou zapalili su palatu pred carevim očima. Vladar je umro u plamenu što je bio simboličan kraj ličnosti koja je uživala u tome da svoje žtve muči i ubija vatrom.

U ovoj priči postoji vidljiv osećaj nelagode zbog Venovog postupka. Drevni istoričari nisu s odobravanjem prihvatali zbacivanje jednog tiranina te se Vu nije hvalisao time kako je vladao područjem koje se prostiralo na svim krajevima sveta, niti je odrubljene neprijateljske glave slagao na kamare u blizini gradskih kapija. Vu nije bio slavljen zbog svoje veštine ratovanja, već zato što je uveo poštovanje reda i zakona u državi.

Pobuna pripadnika plemena Džou ne predstavlja znak neposlušnosti skupine koja se nalazila pod nečijom vlašću. I u razdoblju pre same pobune, car dinastije Šang nije imao punu vlast nad pripadnicima tog plemena. Ven je bio vladar za sebe, ali je car dinastije Šang mogao da ga utamniči i da zatraži otkup za njegovo oslobađanje. S druge strane, kad je Ven ponudio caru Čou plodno zemljište, vladar je, sav zadovoljan, to prihvatio kao dar budući da je, makar formalno, već vladao tim područjem.

Ipak, drevni istoričari pronalazili su razloge kako bi opravdali potrebu da se pripadnici plemena Džou, zarad svoje zaštite, i odbrane. Džou i Šang bile su nešto poput blizanačkih kultura te su sukobljavanja do kojih je dolazilo između njih bila podjednako uznemirujuća poput neprijateljstava koja su postojala između Seta i Ozirisa u drevnom Egiptu. Bilo je neophodno da prvi vladar dinastije Džou ne bude samo običan podanik, već ličnost puna vrlina koja se latila oružja kako bi pobedila zlo i ponovo pokrenula kružni ciklus događaja. Upravo iz tog razloga početak vladavine dinastije Džou nije se računao od Vua već od vremena njegovog oca koji je bio nepravedno utamničen i spreman da žrtvuje svoje posede zarad dobrobiti sopstvenog naroda. Stoga je baš on, a ne njegov sin, smatran prvim vladarom dinastije Džou. Govorilo se kako vladavina careva dinastije Šang nije bila okončana na vratima zapaljene vladarske palate već onda kad su se plemići i vodeći proroci okupili pod vođstvom „gospodara zapada“. Stoga prevrat koji su izveli pripadnici plemena Džou nije ni mogao da predstavlja najezdu nekakvog tuđinskog naroda. Čuovo bezakono ponašanje bilo je jedini uzrok njegove smrti. Prema kineskim hroničarima, rđa se uvek pojavljivala iznutra.

Bez obzira na svoje vrline, Vu iz plemena Džou stekao je carsku vlast tako što je Čuovu odsečenu glavu nabio na koplje i postavio je na glavnoj kapiji grada Jin kako bi je svi mogli videti. Stari poredak iščeznuo je u vatri, a novi je upravo dolazio.

Vremenska traka 42

MESOPOTAMIJA/MALA AZIJA			KINA
Vavilon	Asirija	Hetiti	
	Salmanasar I	Hatušiliš III	
	Tikulti-Ninurta	Tudalija IV	
Kaštiliaš IV			
	Asur-nadin-apli		
		Supiluliuma II	Vu-ji
Druga dinastija Isina		Hatušaš je opljačkan (oko 1180. g. p. n. e.)	
Navukodonosor I (1125–1104. g. p. n. e.)			
	Tiglat-Palasar (1115–1076. g. p. n. e.)		Čou dinastija Džou (1087–256. g. p. n. e.)
	Ašur-bel-kala (1074–1056. g. p. n. e.)		zapadni Džou (1087–771. g. p. n. e.)
Najezda Arameja ca			Ven
			Vu

Napomene

Uvod

1. Iz zbirke objavljene u *Archives royales de Mari*, tom X, 123; preveo i naveo Bertran Lafont u delu pod naslovom „The Woman of the Palace in Mari“, u: *Everyday Life in Ancient Mesopotamia* Žana Boteroa (2001.), 129–134; Zahvalna sam gospodinu Lafontu zbog toga što je rezimirao raspravu Kiruma i Šimatuma.

2. Botero, 130.

Prvo poglavlje: Poreklo monarhije

1. Preveo Semjuel Krejmer, kao *Appendix E* u okviru *The Sumerians: Their History, Culture and Characters* (1963.), 328.

2. Kao primer videti: Charles Pellegrino, *The Return to Sodom and Gomorrah*, 1994, 155.

3. u: M. E. L. Mallowan, *Early Mesopotamia and Iran*, 1965, 7.

4. Prevela Gvendolin Lik, u: *Mesopotamia: The Invention of the City*, 2001, 1.

5. Preveli Dajana Volkštajn i Semjuel Noa Krejmer, u: *Inanna: Queen of Heaven and Earth: Her Stories and Hymns from Sumer*, 1983, 33.

Drugo poglavlje: Najranija povest

1. Moja parafraza nastala na osnovu proznog prevoda *Epa o Gilgamešu* (1972, 110) N. K. Sandarsa.

2. Moja parafraza nastala na osnovu Boterovog prevoda (69).

3. Navedeno u: William Ryan i Walter Pitman, *Noah's Flood: The New Scientific Discoveries about the Event that Changed* History, 2000, 54;

Zahvalna sam Rajanu i Pitmanu na njihovom rezimeu naučnih istraživanja potopa.

4. Ryan i Pitman, 57.

5. To je stav koji je zauzeo Čarls Pelegrino u *The Return to Sodom and Gomorrah*.

6. Navedeno u: John Keay, *India: A History*, 2000, 1–2.

7. Videti u: Peter James i Nick Thorpe, *Ancient Mysteries*, 1999, 13.

8. Sandars, 112.

9. Navedeno u: Ryan i Pitman, 50.

10. *Origin de los Indias*, citirao Lewis Spence u: *The Myths of Mexico and Peru*, 1994, 108.

11. Preveo Semjuel Krejmer, a citirao Bottero, 19.

12. Richard J. Mouw, *Some Poor Sailor, Tempest Tossed': Nautical Rescue Themes in Evangelical Hymnody*, u: *Wonderful Words of Life: Hymns in American Protestant History and Theology*, ur. Richard J. Mouw i Mark A. Noll, 2004, 249.

Treće poglavlje: Uzdizanje plemstva

1. Michael Rice, *Egypt's Making: The Origins of Ancient Egypt 5000—2000 BC*, 2003, 73.

2. Stephanie Dalley, ur. i prev., *Myths from Mesopotamia*, 2000, 196.

3. Isto198–199.

4. Pellegrino, 39.

5. Harriet Crawford, *Sumer and the Sumerians*, 1991, 23.

Četvrto poglavlje: Stvaranje carstva

1. Rice, 11.

2. David P. Silverman, glavni urednik, *Ancient Egypt*, 2003, 107.

3. A. Rosalie David, *Religion and Magic in Ancient Egypt*, 2002, 46.

4. Gerald P. Verbrugghe i John M. Wickersham, *Berossos and Manetho, Introduced and Translated: Native Traditions in Ancient Mesopotamia and Egypt*, 1996, 131.

Peto poglavlje: Doba gvožđa

1. Stanley Wolpert, *A New History of India*, 2004, 11.

2. Keay, 2.

Šesto poglavlje: Car filozof

1. J. A. G. Roberts, *The Complete History of China*, 2003, 3.

2. Anne Birrell, *Chinese Mythology: An Introduction*, 1993, 46.

Sedmo poglavlje: Prvi pisani izvori

1. Steven Roger Fischer, *A History of Writing*, 2001, 25–26. Fišer naglašava da je Deniz Šmant-Beserat „vodeći zagovarač te teorije" i ukazuje da se o njoj (kao i skoro o svakoj drugoj teoriji o poreklu pismenosti) još uvek raspravlja.

2. Navedeno u: W. V. Davies, *Egyptian Hieroglyphs: Reading the Past*, 1987. 47.

Osmo poglavlje: Prve ratne hronike

1. „Enmerkar i gospodar Arate", u prevodu J. A. Black, et al., u: *The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature* at http://www.etcsl.orient.ox.ac.uk/ (1998-); od sada kao skraćenica ETC.

2. Preveo Sandars, 61.

3. Sandars, 71; Zahvalna sam N. K. Sandars zbog toga što je, u uvodu svoga prevoda, naglasila različite istorijske mogućnosti koje su se mogle nalaziti u osnovi Gilgamešovog putovanja u pravcu severa.

4. Verzija natpisa „Tummal" koji sam koristila navedena je u: Kramer, *The Sumerians*, 78–80. Dr. Krejmer je, takođe, izvršio poređenje sadržaja tog teksta sa popisom careva kako bi predstavio tok ratnog sukoba do koga je došlo između tri grada.

5. „Gilgamesh and Agga of Kish," u: ETC.

Deveto poglavlje: Prvi građanski rat

1. Herodotus, *The Histories*, preveo Robin Waterfield, 1998, 2.99.

2. Ian Shaw, ur., *The Oxford History of Ancient Egypt*, 2002, 68–69.

3. Rudolf Anthes, „*Egyptian Theology in the Third Millennium B.C.*“, u: *Journal of Near Eastern Studies*, 18:3, 1959, 171.

4. Isto.

5. Ian Cunnison, *The Luapula Peoples of Northern Rhodesia*, 1959, 98.

6. Edmund Leach, „*The Mother's Brother in Ancient Egypt*“, u: RAIN [Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland], 15, 1976, 20.

7. Shaw, 9.

8. William Flinders Petrie, *Researches in Sinai*, 1906, 41.

9. Rice, 14.

10. Peter A. Clayton, *Chronicle of the Pharaohs: The Reign--by-Reign Record of the Rulers and Dynasties of Ancient Egypt*, 1994, 28.

Deseto poglavlje: Prvi epski junak

1. Dalley, 42 ff.

2. Citati iz „Epa o Gilgamešu“ su, manje-više, moji. Zasnovala sam ih na strukturi prevoda N. K. Sandars, ali sam ih donekle sažela, pojasnila manje poznate pojmove, a često ih i izmenila koristeći prevod Samjuela Krejmera, Morin Galeri Kovač i Stefani Deli.

3. Navedeno skoro u potpunosti na osnovu Sandarsovog prevoda, 118–119.

Jedanaesto poglavlje: Prva pobeda nad smrću

1. Clayton, 33.

2. Richard L. Zettler i Lee Horne, *Treasures from the Royal Tombs of Ur*, 1998, 29.

3. To je teorija J. M. Robertsa u: *The Penguin History of the World*, 1997, 71.

4. Herodotus, 2.12.

5. Paul Jordan, *Riddles of the Sphinx*, 1998, 73.

6. Clayton, 45.

7. Herodotus, 2.124.

8. Herodotus 2.126.

9. Bruce G. Trigger, „*Monumental Architecture: A Thermodynamic Explanation of Symbolic Behavior*“, u: *World Archaeology*, 22:2, 1990, 119.

10. Dean Hardy i Marjorie Killick, *Pyramid Energy: The Philosophy of God, the Science of Man*, 1994, 169.

11. Peter Tompkins, *Secrets of the Great Pyramid*, 1971, xiv.

12. James i Thorpe, 208.

Dvanaesto poglavlje: Prvi reformator

1. Preveo Samuel Kramer, *The Sumerians*, 51.

2. Isto, 313.

3. John Winthrop Hackett, ur., *Warfare in the Ancient World*, 1989, 4.

4. Leick, *Mesopotamia*, 149.

5. I. M. Diakonoff, ur., *Early Antiquity*, 1991, 82.

6. Preveo Semjuel Krejmer, *From the Tablets of Sumer*, 1956, 48.

7. Diakonoff, 82.

8. J. S. Cooper, *Sumerian and Akkadian Royal Inscriptions*, tom 1, *Presargonic Inscriptions*, 1986, 78.

9. Nels Bailkey, „*Early Mesopotamian Constitutional Development*“, u: *American Historical Review*, 72:4, 1967, 1222.

10. Preveo Krejmer, *The Sumerians*, 323–324.

11. Leick, *Mesopotamia*, 150.

12. Preveo Krejmer, *The Sumerians*, 322–323.

13. Cooper, 95.

14. Crawford, 25.

Trinaesto poglavlje: Prvi vojni diktator

1. Prilagođeno na osnovu prevoda Džejmsa B. Pričarda koji je objavljen u: *The Ancient Near East: An Anthology of Texts and Pictures*, 1958, 85–86, uz pojašnjenja određenih pojmova koja je pružila Gvendolin Lik u: *Mesopotamia*, 94.

2. J. M. Roberts, 51.

3. Preveo Krejmer, *The Sumerians*, 330.

4. Xenophon, *The Education of Cyrus*, u prevodu Vejn Ambler, 2001, 1.3.8–9.

5. *The Sargon Legend, Segment B*, u ETC.

6. Preveo Krejmer, *The Sumerians*, 324.

7. Diakonoff, 85.

8. Isto.

9. Preveo Krejmer, *The Sumerians*, 324.

10. H. W F. Saggs, *The Might That Was Assyria*, 1984, 19.

11. Prerađeno u skladu sa: Benjamin R. Foster, *Before the Muses: An Anthology of Akkadian Literature*, tom 1, 1996, 254.

12. Michael Roaf, *Cultural Atlas of Mesopotamia and the Ancient Near East*, 1996, 97.

13. A. Leo Oppenheim, *Ancient Mesopotamia: Portrait of a Dead* Civilization, 1977, 154.

14. Diakonoff, 86.

15. Bailkey, 1225; Bejlkijeve napomene sadrže potpunu bibliografiju starovavilonskih tekstova, tzv. Znamenitih tekstova koji se odnose na pobunu.

16. Leick, *Mesopotamia*, 99.

Četrnaesto poglavlje: Prvi planski osnovani gradovi

1. Keay, 6.

2. Wolpert, 14–15.

3. Fischer, 61.

4. Wolpert, 18.

5. Keay, 13.

6. Hermann Kulke i Dietmar Rothermund, *A History of India*, 1998, 23.

7. Isto, 22–23.

8. Terminologija i mere preuzeti iz: Kulke and Rothermund, 23; Keay, 8–9.

Petnaesto poglavlje: Prvi slom carstva

1. Herodotus, 2.127–128.

2. Jordan, 80.

3. Isto, xvii.

4. Herodotus, 2.129.

5. Herodotus, 2.133.

6. Herodotus, 2.131.

7. Clayton, 60.

8. A. Rosalie David, *The Egyptian Kingdoms*, 1988, 16.

9. Prokletstvo br. 217 preveo je Dž. H. Brested u: *Development of Religion and Thought in Ancient Egypt* (University of Chicago Press, 1912); naredno prokletstvo, br. 309, preveo je R. O. Fokner u: *The Ancient Pyramid Texts* (Clarendon Press, 1969); oba prevoda koristio je Džon E. Luis, ur., *Ancient Egypt*, 2003, 27–29.

10. Clayton, 64.

11. Citirano u: Clayton, 67.

12. Colin McEvedy, *The New Penguin Atlas of Ancient History*, 2002, 36.

Šesnaesto poglavlje: Prva najezda varvara

1. Kramer, *The Sumerians*, 61.

2. Roaf, 98.

3. Prvi put zabeležio Hugo Radau, *Early Babylonian History Down to the End of the Fourth Dynasty of Ur*, 1899, 307.

4. David Willis McCullough, ur., *Chronicles of the Barbarians*, 1998, 8.

5. Oppenheim, *Ancient Mesopotamia*, 62.

6. „The Cursing of Agade“, u: ETC.

7 . Isto.

7. Kramer, *The Sumerians*, 330.

8. „A tigi to Bau for Gudea“, u: ETC.

9. „The Victory of Utu-hegal“, u: ETC.

10. Kramer, *The Sumerians*, 325.

11. „Ur-Namma the canal-digger“, u: ETC.

12. „A praise poem of Ur-Namma“, u: ETC.

Sedamnaesto poglavlje: Prvi jednobožac

1. Pos. 10:11–24.

2. Victor P. Hamilton, *The Book of Genesis: Chapters 1–17*, 1990, 363.

3. Prerađeno na osnovu „The death of Ur-Namma (Ur-Namma A)“, u: ETC.

4. Jonathan N. Tubb, *Canaanites: Peoples of the Past*, 1998, 15.

5. J. M. Roberts, 41.

6. Tubb, 39.

7. Donald B. Redford Egypt, *Canaan, and Israel in Ancient Times,* 1992, 63–64.

8. Aidan Dodson i Dyan Hilton, *The Complete Royal Families of Ancient Egypt*, 2004, 80.

9. Citirano u: Redford, *Egypt*, 67–68.

10. Qur'an, 2.144–150.

11. Roaf, 101.

12. Citirano u: Leick, *Mesopotamia*, 132–133.

13. Leick, *Mesopotamia*, 126.

14. Roaf, 102.

15. Tubb, 38.

Osamnaesto poglavlje: Prva prirodna katastrofa

1. John Perlin, *Forest Journey: The Role of Wood in the Development of Civilization*, 1991, 43.

2. Thorkild Jacobsen, *Salinity and Irrigation Agriculture in Antiquity*, 1982, 468.

3. 3. D. Bruce Dickson, „Circumscription by Anthropogenic Environmental Destruction: An Expansion of Carneiro's“ (1970), u: *Theory of the Origin of the State*, American Antiquity, 52:4, 1987, 713.

4. 4. Kramer, *The Sumerians*, 333–334, prerađeno.

5. 5. Isto, 334–335, prerađeno.

6. 6. Delimično prerađeno na osnovu: *The Lament for Urim*, u: ETC.

7. Isto.

Devetnaesto poglavlje: Borba za ponovno ujedinjenje

1. Verbrugghe i Wickersham, 137.

2. Stephan Seidlmayer, “The First Intermediate Period“, u: *The Oxford History of Ancient Egypt*, ur. Ian Shaw, 2002,

128–129.

3. Verbrugghe i Wickersham, 194.

4. Clayton, 72.

5. „Instructions for Merikare“, u: Miriam Lichtheim, *Ancient Egyptian Literature*, tom 1, 1975, 70.

6. Shaw, 161.

7. Isto, 151.

8. Dodson i Hilton, 87.

9. Isto, 90.

10. „The Prophecy of Nerferti,“ citirao: Shaw, 158.

11. Clayton, 79.

12. Shaw, 160.

13. Silverman, 79.

Dvadeseto poglavlje: Mesopotamsko vrenje

1. Rekonstrukcija “Ishbi-Erra and Kindattu“, odeljci A, B, D, i E, u: ETC.

2. Roaf, 110.

3. Saggs, *Assyria*, 28–30.

4. Rekonstruisano na osnovu delimično očuvanog tekstova „Letter from Nann-ki-ag to Lipit-Estar about Gungunum's troops“ i “Letter from Lipit-Estar to Nann-ki-ag about driving away the enemy“, oba u: ETC.

5. „An adab to Nanna for Gungunum (Gungunum A)“, u: ETC.

6. L. W. King, *The Letters and Inscriptions of Hammurabi*, tom 3, 1976, 213, prevod „Reign of Sumu-abu.“

7. Preveo A. K. Grejson, *Assyrian and Babylonian Chronicles*, 1975, 155.

8. Popis asirskih careva citiran u: Saggs, *Assyria*, 25.

9. Daniel David Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylon*, tom I: *Historical Records of Assyria from the Earliest Times to* Sargon, 1926, 16.

10. Saggs, *Assyria*, 37.

11. Roaf, 116.

12. Saggs, *Assyria*, 25.

13. Gwendolyn Leick, *The Babylonians: An Introduction*, 2003, 33.

14. Oppenheim, *Ancient Mesopotamia*, 156.

15. H. W. F. Saggs, *Babylonians*, 1995, 98.

Dvadeset prvo poglavlje: Pad dinastije Ksija

1. Ssu-ma Ch'ien, *The Grand Scribe's Records*, tom 1, ur. William H. Nienhauser, Jr., prevod: Tsai-fa Cheng et al., 1994, 21.

2. Isto, 22.

3. Isto, 32.

4. John King Fairbank i Merle Goldman, *China: A New History*, 2002, 37.

5. Li Liu i Xingcan Chen, *State Formation in Early China*, 2003, 35.

6. Isto, 35.

7. Ch'ien, 37.

8. Isto, 38.

9. J. A. G. Roberts, 5.

10. Ch'ien, 38; potpuni prevod glasi: „Žalim što nisam uspeo da ubijem Tanga i Hsia-t'aia; to me je i dovelo do ovoga."

Dvadeset drugo poglavlje: Hamurabijevo carstvo

1. Jorgen Laessoe, *People of Ancient Assyria: Their Inscriptions and Correspondence*, 1963, 47.

2. Donekle prerađeno radi jasnoće, a na osnovu: Laessoe, 50.

3. Laessoe, 68–69.

4. Isto, 76.

5. Isto, 78.

6. Rekonstruisao Andre Paro na osnovu pisama iz Marija, a preuzeo Jack M. Sasson, „The King and I: A Mari King in Changing Perceptions", u: *Journal of the American Oriental Society*, 118:4, I998, 454.

7. Carevi, odeljak 2, 176.

8. Pritchard, 142.

9. Norman Yoffee, „The Decline and Rise of Mesopotamian Civilization: An Ethnoarchaeological Perspective on the Evolution of Social Complexity", u: *American Antiquity*, 44:1, 1979, 12.

10. Saggs, *Babylonians*, 101.

11. Carevi, odeljak I, xxxvii.

12. Roaf, 121.

Dvadeset treće poglavlje: Egipat pod Hiksima

1. Shaw, 169.

2. Clayton, 93.

3. Josephus, *Against Apion*, 1.14.74–77, u: *The Works of Josephus*, 1987.

4. Isto, I.14.85.

5. Redford, *Egypt*, 126.

6. George Steindorff i Keith C. Steele, *When Egypt Ruled the East*, 1957, 29.

Dvadeset četvrto poglavlje: Kritski kralj Minoj

1. J. Lesley Fitton, *Minoans*, 2002, 67.

2. Isto, 104–105.

3. Isto, 138.

4. Apollodorus, *The Library*, 1921, 3.1.3–4 i 3.15.8.

5. Cyrus H. Gordon, *The Common Background of Greek and Hebrew Civilizations*, 1965, 51–52.

6. Thucydides, *The Landmark Thucydides: A Comprehensive Guide to the Peloponnesian War*, prevod: Richard Crawley, 1998, 1.4–5.

7. Herodotus, I.I7I.

8. Thucydides, I.8.

9. Rodney Castleden, *Minoans: Life in Bronze Age Crete,* 1990, 148.

10. Fitton, 166.

11. Christos G. Doumas, *Thera, Pompeii of the Ancient Aegean*, 1983, 134.

12. Isto, 134–135.

13. Isto, 139.

14. Isto, 147.

Dvadeset peto poglavlje: Pad Harape

1. Wolpert, 21.

2. G. F. Dales, „The Mythical Massacre at Mohenjo Daro“, u: *Ancient Cities of the Indus*, ur. G. L. Possehl, 1979, 291.

4. Gregory L. Possehl, „The Mohenjo-daro Floods: A Reply“, u: *American* Anthropologist, 69:1, 1967, 32.

4. Isto, 35.

5. Romila Thapar, *Early India: From the Origins to AD 1300*, 2002, 87.

5. Julian Reade, „Assyrian King-Lists, the Royal Tombs of Ur and Indus Origins“, u: *Journal of Near Eastern Studies* 60:1, 2001, 27.

7. Wolpert, 27.

8. Isto, 24.

9. Keay, 20.

Dvadeset šesto poglavlje: Uspon Hetita

1. Robert S. Hardy, „The Old Hittite Kingdom: A Political History“, u: *American Journal of Semitic Languages and Literatures*, 58:2 (1941), 180.

2. Trevor Bryce, *Life and Society in the Hittite* World, 2002, 116–117.

3. G. G. Giorgadze, „The Hittite Kingdom“, u: *Early Antiquity*, ur. I. M. Diakanoff, prevod: Alexander Kirjanov, 1991, 271.

4. Bryce, 230.

5. Robert S. Hardy, 181.

6. Giorgadze, 272.

7. Robert S. Hardy, 194.

8. Hetitski tekst, u celini citirano u: Bryce, 11.

9. Bryce, 31.

10. Redford, *Egypt*, 134.

11. Leick, *The Babylonians*, 42.

12. Robert S. Hardy, 206.

13. Bryce, 107.

Dvadeset sedmo poglavlje: Ahmoz proteruje Hikse

1. Delimično parafrazirano na osnovu: Steindorff i Steele, 31.

2. Silverman, 30.

3. Clayton, 102.

4. Josephus, *Against Apion*, 1.14.

5. Lewis, 98.

6. Shaw, 216.

7. Redford, *Egypt*, 129.

8. Eliezer D. Oren, „The ’Kingdom of Sharuhen’ and the Hyksos Kingdom“, u: *The Hyksos: New Historical and Archaeological Perspectives*, ur. Eliezer D. Oren, 1997, 253.

9. Lewis, 98.

Dvadeset osmo poglavlje: Uzurpacija i osveta

1. Dodson i Hilton, 127.

2. Clayton, 105.

3. Edward F. Wente, „Some Graffiti from the Reign of Hatshepsut“, u: *Journal of Near Eastern Studies*, 43:1 (1984), 52–53; Kod Ventea je naglašeno kako može postojati i drugačija interpretacija sadržaja grafita.

4. E. P. Uphill, „A Joint Sed-Festival of Thutmose III and Queen Hatshepsut“, u: *Journal of Near Eastern Studies*, 20:4 (1961), 249–251.

5. I. V. Vinogradov, „The New Kingdom of Egypt“, u: *Early Antiquity*, ur. I. M. Diakonoff, prevod: Alexander Kirjanov, 1991, 178.

6. Isto.

7. Isto, 180.

8. Steindorff i Steele, 58.

9. Isto, 57.

Dvadeset deveto poglavlje: Trojako nadmetanje

1. Laessoe, 83.

2. Isto, 87.

3. Steindorff i Steele, 63.

4. Robert S. Hardy, 206.

5. Isto, 208.

6. Bryce, 28–29.

7. Laessoe, 89.

8. Redford, *Egypt*, 164.

9. Isto, 167.

10. Alan R. Schulman, „Diplomatic Marriage in the Egyptian New Kingdom“, u: *Journal of Near Eastern Studies*, 38:3 (1979), 83.

Trideseto poglavlje: Promena prestonice dinastije Šang

1. Ch'ien, 43.

2. Kwang-Chih Chang, *Shang Civilization*, 1980, 11.

3. Ch'ien, 45.

4. Arthur Cotterell, *China: A Cultural History*, 1988, 16.

5. Chang, 10.

6. Citirano u: Chang,7.

7. Ch'ien, 47.

Trideset prvo poglavlje: Mikenjani

1. Lord William Taylour, *The Mycenaeans*, 1983, 18.

2. Plutarch, *Plutarch's Lives*, tom 1, The Dryden Translation, 2001, 10.

3. Taylour, 41.

4. Isto, 147; Robert Morkot, *The Penguin Historical Atlas of Ancient Greece*, 1996, 29.

5. Taylour, 137.

6. John Chadwick, *Linear B and Related Scripts*, 1987, 44–49.

7. Herodotus, 3.122.

8. Taylour, 156.

9. Fitton, 179.

10. J. T. Hooker, „Homer and Late Minoan Crete“, u: *Journal of Hellenic Studies*, 89 (1969), 60.

Trideset drugo poglavlje: Borba bogova

1. Clayton, 116.

2. David O'Connor i Eric H. Cline, *Amenhotep III: Perspectives on His* Reign, 1998, 13.

3. Isto, 11.

4. Tacitus, *The Annals of Imperial Rome*, 1996, 111.

5. Detaljnije u: Ernest A. Wallis Budge, *Tutankhamen: Amenism, Atenism, and Egyptian Monotheism*, 1923, 68; Clayton, 117.

6. Donald B. Redford, *Akhenaten: The Heretic King*, 1984, 36–37.

7. Clayton, 116.

8. O'Connor i Cline, 20.

9. Laessoe, 90.

10. O'Connor i Cline, 243.

11. William L. Moran, ur. i prevod, *The Amarna Letters*, 1992, 1.

12. Isto, 1–2.

13. Isto, 8.

14. O'Connor i Cline, 2–3.

15. Redford, *Akhenaten*, 162.

16. Dodson i Hilton, 142.

17. Redford, *Akhenaten*, 52.

18. Cyril Aldred, *Akhenaten, King of Egypt*, 1988, 278.

19. Isto, 241–243.

20. Redford, *Akhenaten*, 141.

Trideset treće poglavlje: Bojevi i brakovi

1. Donekle parafrazirano pismo iz El Amarne (od sada: EA) br. 20 od strane arheologa; citirano u: Moran, 48.

2. Redford, *Akhenaten*, 195.

3. EA 41, u: Moran, 114.

4. EA 16, u: Moran, 16.

5. Redford, *Akhenaten*, 197.

6. Laessoe, 90.

7. EA 9, u: Moran, 18.

8. Saggs, *Babylonians*, 118–119.

9. Clayton, 134.

10. Nicholas Reeves, *The Complete Tutankhamun: The King, The Tomb, The Royal Treasure*, 1995, 23.

11. Clayton, 135.

Trideset četvrto poglavlje: Najveća bitka drevnih vremena

1. Clayton, 138.

2. Isto, 146.

3. Bryce, 111.

4. Shaw, 298.

5. Diakonoff, 189.

6. Shaw, 298.

7. Clayton, 151.

8. Pisma prevedena i citirana u: Bryce, 172.

9. Luckenbill, *Ancient Records*, tom 1, 27.

10. Bryce, 108.

11. Luckenbill, *Ancient Records*, tom 1, 40.

12. Redford, *Egypt*, 188.

13. Clayton, 153.

14. Isto, 155.

Trideset peto poglavlje: Trojanski rat

1. Taylour, 159.

2. Homer, *The Iliad*, knjiga 3; prevod: E. V. Rieu, 1950.

3. Virgil, *The Aeneid*, 2.13–20, prevod: C. Day Lewis, 1950.

4. Isto, 2.265–267, 327.

5. E. V Rieu, „Introduction“, u: Homer, *The Iliad*, 1950, xiv.

6. Chadwick, 36.

7. Clayton, 162.

8. Herodotus, 1.4.

9. Herodotus, 1.5.

10. Barbara W. Tuchman, *The March of Folly: From Troy to* Vietnam, 1984, 43.

11. Thucydides, 1.11.1.

12. Homer, *The Odyssey*, knjiga 3, prevod: Samuel Butler, 1898.

13. Thucydides, 1.12.2.

Trideset šesto poglavlje: Prvi istorijski kineski car

1. Prevod J. Legge i C. Waltham; citirano u: Chang, 12.

2. Fairbank i Goldman, 34.

3. J. A. G. Roberts, 67.

4. Isto, 8.

5. Chang, 32–35.

6. Prevod A. Waley; citirano u: Chang, 13.

7. Cotterell, *China*, 24.

Trideset sedmo poglavlje: Rig Veda

1. Keay, 26.

2. Ranbir Vohra, *The Making of India: A Historical* Survey, 2001, 3–4.

3. Keay, 29; Mandala se može odnositi na sve što podrazumeva kružno kretanje.

4. *The Rig Veda*, prevod: Franklin Edgerton, u: *The Beginnings of Indian* Philosophy, 1965, 52–56.

5. Kulke i Rothermand, 35.

6. Thapar, *Early India*, 114.

Trideset osmo poglavlje: Točak se ponovo okreće

1. Redford, *Egypt*, 247.

2. Clayton, 157.

3. Bryce, 94.

4. Isto, 22.

5. K. A. Kitchen, prev., *Ramesside Inscriptions*, u: *Historical and Biographical*, tom 4, 1969, 5.3.

6. Bryce, 95.

7. Isto, 109.

8. Isto, 26.

9. Isto, 234.

10. Redford, *Egypt*, 245.

11. Prerađeno na osnovu pisma pod oznakom RS 34 koje je navedeno u: Sylvie Lackenbacher, *Le roi batisseur. Les recits de construction assyriens des origines* à *Teglatphalasar III*, 1982.

12. Itamar Singer, „New Evidence on the End of the Hittite Empire", u: *The Sea Peoples and Their World: A Reassessment*, ur. Eliezer D. Oren, 2000, 22.

13. Laessoe, 98.

14. Leick, *Mesopotamia*, 209.

15. *Chronicle P*, citirano u: Saggs, *Babylonians*, 119.

16. Citirano u: Roaf, 148.

17. Luckenbill, *Ancient Records*, tom 1, 49.

18. Saggs, *Assyria*, 52.

19. Luckenbill, *Ancient Records*, tom 1, 49.

20. Leick, *Mesopotamia*, 251.

21. Saggs, *Babylonians*, 120.

22. Papirus „The Great Harris", citirano u: A. Malamat, „Cushan Rishathaim and the Decline of the Near East around 1200 bc", u: *Journal of Near Eastern Studies*, 13:4 (1954), 234.

Trideset deveto poglavlje: Propast Novog carstva

1. Clayton, i60.

2. Sažeto na osnovu prevoda u: Lewis, 219.

3. Jacobus van Dijk, „The Amarna Period and the Later New Kingdom", u: *The Oxford History of Ancient Egypt*, ur. Ian Shaw, 2000, 304–305.

4. Sažeto na osnovu prevoda u: Redford, *Egypt*, 251.

5. Redford, *Egypt*, 252.

6. Lewis, 245.

7. David O'Connor, „The Sea Peoples and the Egyptian Sources", u: *The Sea Peoples and Their World: A Reassessment*, ur. Eliezer D. Oren, 2000, 95.

8. Isto, 85.

9. Lewis, 245–246.

10. Van Dijk, 306.

11. Lewis, 247.

12. Isto, 252.

13. Isto, 254.

14. Clayton, i68.

15. Videti: Van Dijk, 308; Lewis, 265.

16. Clayton, 171.

Četrdeseto poglavlje: Mračno doba Grčke

1. Taylour, 159.

2. Morkot, 46.

3. Herodotus, 5.76.

4. Konon, Narratives, odeljak 26, u: Malcolm Brown, *The Narratives of Konon: Text Translation and Commentary of the Diegesis*, 2003.

5. Thucydides, 1.12.2–4.

6. Taylour, 161.

7. E. Watson Williams, „The End of an Epoch", u: *Greece & Rome*, 2d series, 9:2, 1962, 119–120.

8. Philip P. Betancourt, „The Aegean and the Origin of the Sea Peoples", u: *The Sea Peoples and Their World: A Reassessment*, ur. Eliezer D. Oren, 2000, 300.

9. Homer, *The Iliad*, 1.12–14, prevod: Robert Fitzgerald, 1974.

10. Williams, 117.

11. Citirano u: Williams, 112.

Četrdeset prvo poglavlje: Mračno doba Mesopotamije

1. Preveo H. Otten u naučnom časopisu *Mitteilungen des deutschen Orientgesellschaf*, 94, 1963, 21, a citirano u: Redford, *Egypt*, 254.

2. Roaf, 149.

3. A. T. Olmstead, „Tiglath-Pileser I and His Wars“, u: *Journal of the American Oriental Society*, 37, 1917, 170.

4. J. N. Postgate, „The Land of Assur and the Yoke of Assur“, u: *World Archaeology*, 23:3, 1992, 255.

5. Luckenbill, *Ancient Records*, tom 1, 83.

6. Olmstead, „Tiglath-Pileser I and His Wars“, 186.

7. Leick, *Mesopotamia*, 212.

8. Olmstead, „Tiglath-Pileser I and His Wars,“ 180.

9. W G. Lambert, „Studies in Marduk“, u: *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, 47:1, 1984, 4.

10. Postgate, 249.

11. J. A. Brinkman, „Foreign Relations of Babylonia from 1600 to 625 BC: The Documentary Evidence“, u: *American Journal of Archaeology*, 76:3, 1972, 276.

12. Citirano u: Leick, *Mesopotamia*, 254.

Četrdeset drugo poglavlje: Pad dinastije Šang

1. J. A. G. Roberts, 10.

2. Ch’ien, 51.

3. Mencius, *Mencius*, prevod: D. C. Lau, 1970, 172.

4. Isto, 26.

5. J. A. G. Roberts, 13.

6. Cotterell, *China*, 28.

O autorki

Suzan Vajs Bauer je rođena u Virdžiniji gde živi i danas. Knjigom *Istorija starog sveta* započela je niz knjiga koje se bave svetskom istorijom, a nastavila ga je naslovima *Istorija srednjeg veka* i *Istorija renesansnog sveta.* Intenzivno se bavi pisanjem i poznata je po kratkim istorijskim knjigama za mlađe čitaoce i knjigama o klasičnom obrazovanju.

Suzan Vajs Bauer
Istorija starog sveta
I TOM
Prve civilizacije

Za izdavača
Dejan Papić

Lektura i korektura
Vladimir Stokić
Saša Novaković
Dragoslav Basta

E-pub prelom
Nenad Ristić

Beograd, 2017.

Izdavač
Laguna, Beograd
Resavska 33

www.laguna.rs
e-mail: info@laguna.rs

Pratite nas na društvenim mrežama!

LAGUNA
LAGUNA BUKMARKER

LAGUNA_KNJIGE

IPLAGUNA

LAGUNA

---

[1] Postoje i drugi problemi u vezi s popisom vladara, uključujući delove koji nedostaju jer su neke od glinenih tablica tokom vremena polomljene, kao i očigledno uklanjanje careva čije je postojanje potvrđeno zapisima i drugim izvorima. Ipak, popis i danas predstavlja najbolji uvid u najraniju sumersku istoriju.

[2] U mnogim povestima ovi seljani nisu nazivani Sumercima. Istoričari su taj termin rezervisali za kulturu koja je postojala u mesopotamskoj ravnici počev od oko 3200. g. p. n. e. budući da su dokazi godinama svedočili da su, dok su najstarije naseobine postojale od oko 4500. g. p. n. e., Sumerci predstavljali posebnu grupu koja je došla sa severa i zauzela to područje oko 3500. g. p. n. e. Međutim, najnovija iskopavanja i korišćenje savremenih tehnologija kako bi se istražilo tlo koje se nalazi ispod vodenih površina pokazuju da je Sumer bio nastanjen mnogo pre 4500. g. p. n. e. Detaljnija istraživanja ostataka koji su dostupni arheolozima pokazala su da inostrana invazija *nije* nametnula novu kulturu starosedelačkom mesopotamskom stanovništvu; rane naseobine pokazuju isti način izgradnje kuća, organizacije naselja, ukrašavanja itd, kao i potonja „sumerska sela“. Mnogo je verovatnije da su se žiteljima najranijih naselja priključili ljudi koji su pristigli sa severa i proširili se do juga i istoka a da se nije radilo o invaziji već o stalnom širenju naselja. Uprkos tome, imena najstarijih sumerskih naselja bila su malobrojna; stanovnici Donje Mesopotamije nazivali su se Ubaidi u periodu između 5000. i 4000. g. p. n. e., a Uruk u razdoblju između 4000. i 3200. g. p. n. e. Naredna epoha, nazvana Džemdat Nasr, trajala je od oko 3200. do oko 2900. g. p. n. e., mada su ove vremenske odrednice rastegljive. Naselja nastala pre 5000. g. p. n. e. nosila su različite nazive, poput Samara, Hasuna i Halaf. Ovi periodi, delimično definisani na osnovu načina dekoracije keramike, dobijali su nazive na osnovu imena arheoloških lokaliteta na kojima su prvi put pronalaženi tipični ostaci. (Lingvisti koriste drugačije nazive samo kako bi uneli haos u tu oblast. Ubaiđani su, na primer, postali Proto-Eufraćani.) Mislim da je jednostavnije i preciznije koristiti pojam Sumerci.

[3] To nije potpuno primenjivo u objašnjavanju uzroka jačanja upravljačkog

aparata u vezi s potrebom kontrole nad velikim irigacionim sistemima. Kao što Džared Dajmond kaže u delu *Oružje, seme i gvožđe*, centralne gradske uprave nastale su znatno pre pojave „složenih irigacionih sistema“, a „proizvodnja hrane i organizacija seoskog života u području *Plodnog polumeseca* potiču s nekadašnjih brda i planina, a ne iz nizijskih rečnih ravnica“. Uspostavljanje administracije pokazalo se neophodnim da bi se pristupilo izgradnji i održavanju takvih sistema; činjenica da je „civilizacija“ nastala u planinama, koje su bile negostoljubivije od ravnica, potkrepljuje moje stanovište.

[4] Nešto docnije, kod semitskih stanovnika Mesopotamije, Inana je bila poznata kao Ištar. Ona je vremenom prerasla u boginju ljubavi i rata što je predstavljalo čestu kombinaciju u drevnim vremenima.

[5] U nekim verzijama ovaj svojevrsni sumerski Noje nazivan je Ziusudra.

[6] Kad je sumerska povest o potopu prevedena prvi put, većina istoričara pretpostavila je da je srž priče iz Knjige postanja potekla iz nje. Kasnijim analizama je utvrđeno da su one nastale nezavisno jedna od druge, ali da su potekle od istog događaja.

[7] Ovaj stav bio je donekle odbačen zbog dokaza da nepredvidive prirodne katastrofe zaista utiču na Zemlju i često doprinose promenama klime ili utiču na izumiranje čitavih vrsta. Na primer, smatra se da je asteroid izazvao kraj perioda krede. Kraći pregled drevnih prirodnih katastrofa videti u: Peter James i Nick Thorpe; *Ancient Mysteries*.

[8] Od četiri reke koje se pominju u Knjizi postanja (Druga knjiga Mojsijeva), Pišon, Gihon, Hidekel i Perat, dve su vremenom iščezle (Pišon i Gihon), dok je Hidekel postao poznat kao Idiglat, kasnije Tigar, a Perat (Velika reka) kao Urutu, kasnije Eufrat. Savremeni prevodi Druge knjige Mojsijeve na engleski jezik greše i prevode Hidekel (termin na ivritu) kao *Tigar*, a Perat (termin na ivritu) kao *Eufrat*.

[9] Kao i rana sumerska istorija, tako je i najstarija prošlost Egipta pre oko

3.000. g. p. n. e. (preddinastički Egipat) podeljena na arheološke periode od kojih je svaki delimično definisan načinom izrade grnčarije, dobivši naziv po mestu gde su pronađeni tipični primeri. Najranija naselja koja potiču iz perioda između 5.000 i 4.000 g. p. n. e. nazivaju se badarijanska. Doba između 4.000 i 3.000 g. p. n. e. poznato je kao nakadsko razdoblje i bilo je podeljeno u tri faze – amratijsku, koja je trajala od oko 4000. do oko 3500. g. p. n. e., gerzeansku, koja je trajala od oko 3500. do oko 3200. g. p. n. e. i poslednju preddinastičku, koja je obuhvatala vreme od oko 3200. do oko 3000. g. p. n. e. Neki egiptolozi dele period *Nakada* na dva doba: Nakada I (okončava se oko 3400. g. p. n. e.) i Nakada II (3400–3200. g. p. n. e.). Drugi, pak, razdoblje od oko 4000. do oko 3500. g. p. n. e. nazivaju Nakada I, a doba od oko 3500. do oko 3100. g. p. n. e. Nakada II, čime potpuno potiru amratijski i gerzeanski period dodajući treće razdoblje, Nakada III, koje je trajalo od oko 3100. do oko 3000. g. p. n. e. – vek koji se ponekad naziva i nulta dinastija. Budući da nema mnogo osnova da se smatra kako egipatska kultura nije na neki način povezana s ovim ranijim naseljima u dolini reke Nil, koristiću pojam Egipćanin. (Nekad se tradicionalno pretpostavljalo da je egipatska kultura u dolinu Nila došla spolja, kao i da su je doneli doseljenici oko 3.400 g. p. n. e. Međutim, stalna arheološka iskopavanja nisu potvrdila ovu teoriju.)

[10] U nekim naučnim radovima, koji se odnose na preddinastički Egipat, pominje se postojanje dvojice vladara koji su nosili ime Skorpion. Skorpion II bio bi onaj koji je uspostavio carstvo. Raniji vladar, Skorpion I, verovatno je vladao na jugu, ali se očigledno nije dovoljno potrudio da ujedini zemlju. Moguće da je upravo on sahranjen u grobnici u U-jat Abidosu.

[11] Rasprava o ovome još uvek traje. Pisani izvori, nastali posle 1500. g. p. n. e., faraona koji je ujedinio Egipat imenuju pojmom Meni. To bi mogao da bude Menesiz Menetoovog spisa, Narmer s palete, kasniji vladar nazvan Aha ili – predlog koji bi trajno mogao zakomplikovati identifikaciju ujedinitelja Egipta – mogao bi čak biti gramatički oblik izraza „Onaj koji je došao“. Ko god to bio, jasno je da se nalazio na čelu kolone.

[12] Mnogi popisi vladara, nađeni u grobnicama ili na zidovima palata,

nedvosmisleno su nastali kako bi istakli ugled jednog ili drugog faraona. *Torinski kanon*, napisan oko 1250. g. p. n. e., predstavlja jedinstven popis koji je sačuvao znatno stariju usmenu tradiciju.

[13] U indijskoj kosmologiji prethodna tri razdoblja (zlatno, srebrno i bakarno – *Satja Juga*, *Treta Juga* i *Duapara Juga*) obeležena su smanjenjem duhovne svesti za jednu četvrtinu. Doba gvožđa, četvrto po redu, bilo je najslabije od svih.

Ne postoji potpuna saglasnost u drevnim kineskim pisanim izvorima u vezi s tim da su trojicu dobrih vladara nasledila trojica mudrih careva. Prema nekim izvorima, trojicu careva polubožanskog porekla (Fu Ksi, Šenong i Kao Pao, vršilac useva) nasledila su petorica careva, a to su bili Huangdi, Ti K'u (tvorac muzičkih instrumenata), Jao, Šun i Ju koji su činili polulegendarnu dinastiju Ksija. Ovu dinastiju 1776. g. p. n. e. zamenila je dinastija Šang, koja je ujedno bila i prva o kojoj postoje sačuvana značajna istorijska svedočanstva.

Svaki zapadnjački osvrt na kinesku istoriju je složen jer ne postoji opšteprihvaćen način transkripcije kineskih slovnih znakova u alfabet. Vejd-Džajlsov sistem, koji su razvili između 1859. i 1912. godine dvojica profesora s Kembridža, bio je u upotrebi sve do 1979. godine kada se Vlada Narodne Republike Kine zvanično opredelila za *pinjin* (kineski fonetski alfabet) sistem kako bi standardizovala izgovor kineskih reči u drugim jezicima. *Pinjin* nije u potpunosti prihvaćen zato što je Vejd--Džajlsovova romanizacija vremenom postala toliko dobro poznata da je veliki broj stručnjaka sa Zapada doživeo verziju *pinjin* dezorijentišućom (*I čing* postalo je *Ji jing*; *Jangce* postalo je *Čang Jiang*), a delom i zato što su mnogi kineski pojmovi onima koji nisu Kinezi bili poznati u oblicima koji nisu bili ni Vejd-Džajlsovi, niti *pinjin*. Na primer, pravilan naziv severoistočne kineske regije je *Tung-pei*, po Vejd-Džajlsovom sistemu, a *Dongbei* po sistemu *pinjin*. Većina istoričara je, međutim, odustala od te dileme i navedenu oblast naziva po njenom imenu koje potiče iz XVI veka – Mandžurija.

Budući da *pinjin* deluje kao najtačniji sistem, trudila sam se da gde god je to bilo moguće koristim *pinjin*. Ipak, kad se dešavalo da je neki pojam

daleko poznatiji pod drugim nazivom u odnosu na verziju iz sistema *pinjin*, opredeljivala sam se za taj poznatiji izgovor (kao u slučaju naziva reke *Jangce*).

[16] Razvoj pismenosti je tema o kojoj su napisani tomovi knjiga. Ovo poglavlje predstavlja pokušaj da se on stavi u istorijski kontekst. Za detaljnije informacije koje su izneli kompetentni stručnjaci u oblasti lingvistike videti: Steven Roger Fischer, *A History of Writing*, a za pouzdan osvrt na najranija pisma i njihov razvoj: C. B. F. Walker, *Cuneiform: Reading the Past*, kao i drugi tom u ediciji *Egyptian Hieroglyphs: Reading the Past* čiji je autor W. V. Davies.

[17] Arheolozi razdoblje sumerske istorije, koje je trajalo od oko 4.000 do oko 3.200 g. p. n. e., nazivaju *dobom Uruka* koje označava određene karakteristike onovremene keramike, a ne sam grad Uruk. Naziv *ranodinastički period* uglavnom se odnosi na razdoblje između 2900. i 2350. g. p. n. e. u sumerskoj istoriji. Ovo doba često je podeljeno na *ranodinastičko razdoblje I* (2900–2800. g. p. n. e.), *ranodinastičko razdoblje II* (2800–2600. g. p. n. e.) i *ranodinastičko razdoblje III* (2600–2350. g. p. n. e.).

[18] Tokom vladavine Meskijagašera, mala statua boginje Inane nalazila se u kompleksu *Eana*, verovatno u oltaru. Statuin lik, poznat pod nazivom *Maska iz Varke*, iskopan je 1938. godine. Ukraden je iz Narodnog muzeja Iraka u aprilu 2004, u pljački koja se odigrala tokom invazije Sjedinjenih Američkih Država na tu zemlju. Prestupnik koga su prijavile komšije priznao je iračkoj polici da je Inanina glava zakopana u njegovom dvorištu. U septembru iste godine pripadnici policije ašovima su prekopali taj teren, našli je i vratili ministarstvu kulture.

[19] Drugim rečima, Sumer se već izvesno nalazio u bronzanom dobu. Ove odrednice su nalik na pokretne praznike budući da se razlikuju od jedne do druge civilizacije. Tako je sumersko bronzano doba trajalo od oko 5500. do oko 3000. g. p. n. e., kad su kovači počeli da prave bronzu, pa je Mesopotamija prešla u bronzano doba. Kod Evropljana, koji su živeli u severnim oblastima i znatno kasnije ovladali veštinom da od mekog bakra

izrađuju oruđa i oružja, kameno doba trajalo je duže, dok se bakarno doba proteglo sve do 2250. g. p. n. e. tako da je bronzano razdoblje počelo sa oko 700 godina zakašnjenja u odnosu na Sumer.

[20] Enmebarageši je prvi sumerski monarh čija vladavina može biti vremenski određena. On se na prestolu nalazio u periodu oko 2700. g. p. n. e. što nam omogućava da u taj period datiramo i Gilgamešov život. Videti Treće poglavlje, 49. str.

[21] Izgleda da je niz vladara ovako izgledao:

Uruk Kiš Ur

2800. g. p. n. e. Meškijagašer

Enmerkar

Lugulbanda Mešanepada

Enmebarageši

2700. g. p. n. e. Gilgameš

Aga

Meškijaguna

Tradicionalno, osam vladara koji su činili Prvu dinastiju bili su: Narmer, Hor-Aha, Džer, Džet (ponekad nazivan i Vad), Den, Adžib, Semerket i Kaa. Hor-Aha je najverovatnije bio Narmerov sin, faraon koji je Manetou bio poznat pod imenom Atotis. Budući da nema dovoljno podataka o Narmerovom stvarnom identitetu, moguće je Menesa pre poistovetiti s faraonom Hor-Ahaom nego s Narmerom (a to bi značilo da je Manetoov Atotis bio Džer). Kako bi se rešila ova nedoumica neki istorijski izvori navode kako Narmer *sui generis* pripada nultoj dinastiji, zajedno s faraonom Skorpionom. Pošto sam zadržala identifikaciju Narmer/Menesei u svom radu sam isključila svaku pomisao na nultu dinastiju. Faraon Skorpion nije predstavljao početak vladarske loze te stoga treba da ostane u preddinastičkom razdoblju Egipta kome i pripada. (Datiranje drevnih egipatskih dinastija je vrlo nezahvalan zadatak. Prihvatila sam datiranje koje je koristio Piter Klejton u svom delu *Chronicle of the Pharaohs*, mada sam odbacila njegovu nultu dinastiju.)

Neki egiptolozi smatraju da su prvi faraoni sahranjeni u Sahari, kao i da su imali počasne grobnice (kenotafe) u Abidosu kako bi počivali i na jugu i na severu. Mišljenja stručnjaka sada idu u prilog Abidosa kao jedinog grobnog mesta faraona Prve dinastije.

Kad govorimo o egipatskoj teologiji, treba imati na umu reči Rudolfa Antesa koji je tvrdio da je „egipatska religija … potpuno oslobođena one vrste logike koja eliminiše jedan od dva kontradiktorna koncepta“. (*Egyptian Theology in the Third Millennium b.c.*)

Svesna sam da to nije moguće, ali bi to predstavljalo veliko iznenađenje.

[26] Sumerski svet mrtvih bio je strašno mesto. Koliko znamo, sumerski onostrani život se odvijao u nekoj vrsti podzemnog sveta koji se nije nalazio na svetlu, ali ni u potpunom mraku, ni u toplom, ni u hladnom, gde je hrana bila bezukusna i gde vode nije bilo dovoljno. Prema sumerskoj legendi, bilo je to mesto gde su svi bili potpuno nagi. Do njega se stizalo preko reke koja je proždirala ljudsko meso. To je bio toliko dalek i neprijatan svet da Gilgameš nije želeo da Enkidu stupi u njega čitavu sedmicu nakon smrti sve dok potreba da bude sahranjen nije postala neodložna.

Enkidu, prijatelju moj…

Šest dana i sedam noći sam ga oplakivao,

nisam dozvolio da bude pokopan

sve dok toplota nije izašla iz njegovog nosa.

(tablica X *Epa o Gilgamešu* u prevodu Stefani Dejli objavljenom u publikaciji *Myths from Mesopotamia*, str. 106).

Trajni boravak u sivilu tog neprijatnog mesta izazivao je užas kod svakog stanovnika Sumera.

[27] Osim samog Džosera, vladari Treće dinastije su nam nepoznati, kao i oni iz razdoblja Druge dinastije.

[28] Tokom iračko-iranskog rata od 1980. do 1988. godine, Sadam Husein je

koristio najveći zigurat u Uru, Ur-Namuov zigurat, kao bazu za bateriju protivavionske artiljerije. Ona je bila bliža nebu od bilo kod drugog mesta.

[29] Podizanje građevina kako bi bogovi mogli da stupe na njih predstavljalo je konstantu u drevnom razdoblju bliskoistočne religijske tradicije, sve do Solomonovog hrama koji je na svom ulazu imao dva bronzana stuba od kojih je svaki bio visok oko osam metara. Južni stub je na hebrejskom jeziku označavan pojmovima *on stvara* ili *snaga je u njemu*. U simboličnoj ravni, trebalo je da posluže kao pijedestal Avramovom bogu. (Njihovo pominjanje u *Prvoj knjizi o carevima* daje nam za pravo da pretpostavimo kako Solomonov pokušaj da izgradi hram nije bio motivisan isključivo verskim razlozima; videti *Četrdest peto poglavlje.*)

[30] Herodot Kufua naziva grčkom verzijom njegovog imena – Keops.

[31] Slična scena borbe prikazana je i na „zastavi Ura“, još jednom značajnom ratnom spomeniku nastalom u Sumeru u razdoblju između 3.000 i 2.500 g. p. n. e. Nađena u vladarskim grobnicama u Uru, nekropoli koja je poticala iz Ranodinastičkog doba III (2600–2350. g. p. n. e.) zastava, još uvek s očuvanim bojama nakon tolikih milenijuma, prikazuje falange sačinjene od vojnika, ratne dvokolice, kao i vrste naoružanja: ogrtač ušiven korišćenjem metalnih krugova. Lagaš nije bio jedini grad koji je poznavao organizovane i specijalizovane ratne veštine.

[32] Kad su poznavaoci sumerske istorije dali ovakvo tumačenje značenja klinastog simbola, ono je odmah prihvaćeno kao logotip Fonda slobode (Liberty Fund) što je pokazalo kako nijedna društvena reforma ne ostaje neiskorišćena.

Ovaj stih u bukvalnom prevodu glasi: „Moj grad je Azupiranu“, ali Azupiranu nije bio stvaran grad. Kao što asirolog Gvendolin Lik naglašava, to se odnosi na planinsku oblast na severu gde je rasla aromatična biljka (*azupiranu*). Videti u: Gwendolyn Leick, *Mesopotamia: The Invention of the City*, str. 94.

Ukoliko se bilo ko ko je pohađao veronauku upitao kakve ovo veze ima s Mojsijem, moja razmišljanja s tim u vezi naći će u Trideset drugom poglavlju.

Šarum-kin ili Šarken u hebrejskom jeziku izgovara se kao *Sargon*. On se pominje kod Isaije 20:1 (u smislu reference na Sargona II koji je uzeo ime svog slavnog prethodnika nekih hiljadu pet stotina godina kasnije, oko 700. godine p.n.e) te je tako hebrejski izgovor postao najpoznatija verzija tog imena.

Sargon je stupio na presto oko 2334. g. p. n. e. i to predstavlja datum koji je izračunat tako što je brojano sedam stotina godina unazad u odnosu na vreme vladavine vavilonskog cara Amisaduge. Godina 2334. p. n. e. može biti netačna čak i za dva veka. To je postala tradicionalna tačka podele mesopotamske istorije na ranodinastičko (2900–2334. g. p. n. e.) i akadsko doba (2334–2100. g. p. n. e.).

U *Postanju* 10:10 nalaze se posebni osvrti na Vavilon, Uruk i „Akad, u Šinaru".

[38] Nijedno od ovih imena ne potiče iz same harapske civilizacije. Hara je potonje ime za Šivu, božanstvo koje se poštovalo u dalekoj prošlosti, a Mohendžo-Daro znači „humka mrtvih" što je ime koje su ruševinama ovog grada dali njegovi istraživači.

[39] Za čitaoce koji su mlađi ili nisu dovoljno upućeni kako bi prepoznali poređenje: Borg, najstrašnija civilizacija koja je ikada postojala pretila je čitavom univerzumu u različitim epizodama serijala *Zvezdanih staza: Naredna generacija*. Borgovi su bili kiborzi koji su živeli u zajednici s izraženim kolektivnim identitetom, u toj meri da nisu bili sposobni da koriste reč *ja*. Oni su tumarali svemirom, pokoravajući druge kulture, pretvarajući ih u Borg i govoreći: „Mi smo Borg. Otpor je uzaludan. Bićete asimilovani." Bili su nezaustavljivi sve dok se scenarista osmog dela *Zvezdanih staza* očigledno nije napio i pripadnicima čitave zajednice dodelio pojedinačne identitete kad ih je i posada *Enterprajza* savladala

(*Zvezdane staze: Prvi kontakt*). Za objašnjenje toga zašto je ovo od naučne važnosti videti: *Obrazovani um*, str. 186–187.

Maneto Kafrea naziva Sufisom II, a Herodot Kefrenom.

Lav i soko spojeni u jedno biće pojavljuju se u preddinastičkom reljefu, ali to biće deluje potpuno drugačije i vremenom je postalo poznato pod nazivom *Grifon*.

Herodot naziva Menkaura njegovim grčkim imenom Mikerin. On se bavio i genealogijom tvrdeći da je Kafre (Kefren) bio Kufuov (Keopsov) brat, da bi za Menkaura govorio da je pre bio Kufuov sin nego unuk.

Tekstovi iz piramida ponekad su bili ispisivani na poklopcima ili bočnim stranicama kovčega zbog čega su i dobili naziv *tekstovi s kovčega*. Kasnije su zapisivani na papirusu čime su postali čuvena *Knjiga mrtvih* koja je govorila o sudbini duše nakon smrti. Ipak, taj tekst nije u potpunosti bio razvijen još čitavih hiljadu godina, sve do razdoblja Novog carstva.

Grci su te upravnike nazivali *nomarsima*, a oblasti kojima su upravljali *nomama*. Ti drevni nazivi vremenom su postali opšteprihvaćeni.

U Egiptu se kuga pojavila neposredno pre nego što je u *Knjizi izlaska* bila opisana deseta, poslednja i najstrašnija, kazna. Ovo može da se odnosi i na to što je broj *deset* označavao veći intenzitet nečega. (Za još jedan primer videti napomenu na strani 262.)

[46] Palestinska paralela može da bude grad Jerihon koji je pao u ruke Izraelićana i koga je prokleo njihov vođa Isak Navin (*Knjiga Isaka Navina*, 6:26). Najverovatnije stoga što se o njemu govorilo kao o prokletom gradu, Jerihon, jedan od najstarijih gradova na svetu, bio je napušten nekoliko stoleća pre nego što je iznova bio naseljen. Biblijski tekstovi svedoče o ponovnoj izgradnji Jerihona do koje je došlo pod vlašću zlog Ahaba Jerihonskog koji je predstavljao simbol iskvarenog doba. Navodno je graditelj prinosio ljudske žrtve kako bi osigurao da zidine, koje su bile

podignute na prokletom zemljištu, budu dugovečne (videti: *Prva knjiga careva*, 16:34).

[47] Tradicionalno datiranje Avramovog života, zasnovano je na čitanju masoretskih tekstova, u razdoblju između 2166. i 1991. g. p. n. e. Sasvim je jasno da o tom pitanju ne postoji potpuna saglasnost. Sam tekst omogućava i drugačija iščitavanja. *Knjiga postanja* predstavlja teološku istoriju, a ne političku hroniku, niti pruža preciznu hronologiju. Ne postoji nijedan arheološki dokaz koji bi nesumnjivo svedočio o postojanju Avrama. Naučnici koji porede *Knjigu postanja, 14* s uslovima života u drevnoj Mesopotamiji došli su do više datuma njegovog rođenja koji se svi nalaze u rasponu od 2166. do 1500. g. p. n. e. ili raspravljaju da li je on uopšte postojao. Držeći se opštih principa, zadržala sam tradicionalno datiranje, ali se ono mora prihvatiti uslovno. Međutim, Avramove avanture potpuno se uklapaju u svet koji je postojao oko 2100. g. p. n. e. što bi trebalo da pokaže i ovo poglavlje.

[48] Odomaćeno *Jehova* nije ime. Ime koje Gospod dodeljuje sebi kad razgovara s Avramom je JHVH (videti primer u *Knjizi postanja, 15:7*). Neki naučnici smatraju da se to ime, kasnije poznato pod grčkim pojmom *tetragrammaton*, nalazi u vezi s hebrejskom rečju koja označava postojanje (videti: Jack M. Sasson, *Hebrew Origins: Historiography, History, Faith of Ancient Israel*, str. 81). Taj pojam se sastoji od četiri suglasnika. Masoretska verzija *Knjige postanja* nigde ne sadrži samoglasnike budući da je čitalac trebalo da ih samostalno umeće kako je prolazio kroz tekst. Samoglasnici su hebrejskom tekstu bili dodati znatno kasnije kako bi pomogli u utvrđivanju značenja. U to vreme to ime izgovarano je kao JAHVEH. Međutim, kako bi se sprečilo bezbožničko korišćenje imena, kad god bi stigli do pojma JAHVEH, mnogi čitaoci su tu reč zamenjivali pojmom ELOHIM (koja u osnovi znači *Gospod*). Od oko 1100. g. p. n. e.
pisari koji nisu bili dobri poznavaoci hebrejskog jezika počeli su često da ubacuju samoglasnik iz reči ELOHIM među suglasnike u reči JHVH čime su stvorili besmisleno JEHOVIH što je, preko latinskog, stiglo i do engleskog jezika u obliku JEHOVA.

[49] Hronologija na koju nailazimo u *Knjizi postanja* je dvosmislena. Ili je

Avram čuo poziv Gospoda u Uru, nagovorio svog oca da se upute u pravcu Haanana da bi tek tada otišao u pravcu Harana ili se Terah iz potpuno drugih razloga uputio u pravcu Haanana da bi tek tada otišao u pravcu Harana gde je Avram dobio božansku zapovest da se vrati na pravac koji mu je bio određen. Moguća su oba načina čitanja tog teksta. Ovo navodim u nadi da više neću dobijati pisma u kojima mi se prebacuje kako nisam pročitala Bibliju.

[50] Ovaj pojam je stvorio bogoslov Mark Smit koji je preporučio njegovu upotrebu budući da on nije u toj meri anahron poput nekog drugog naziva za drevne žitelje te oblasti (videti: *The Early History of God: Yahweh and the Other Deities in Ancient Israel*, str. 19).

[51] U *Haananu* su razdoblja koja su usledila nakon praistorijskog doba podeljena (na osnovu tipova grnčarije) na Ranobronzani period I (3300–2850. g. p. n. e.) Ranobronzani period II i III (2850–2400. g. p. n. e.) i Ranobronzani period IV (2400–2000. g. p. n. e.).

[52] Po starijoj teoriji, Amorićani su krenuli u vojni pohod koji je doveo do drastičnih promena u načinu življenja. Međutim, budući da nije došlo ni do kakve promene u kulturi tog područja, ta pretpostavka je malo verovatna.

[53] Videti Četrdeset osmo poglavlje koje se odnosi na ulazak Haldejaca u asirsku i vavilonsku istoriju.

[54] Muslimani i danas praktikuju obrezivanje muškaraca, tzv. *kitan*, čija tradicija seže sve do Avrama. Tradicija kazuje kako je Prorok rođen kao već obrezan, ali islamski učenjaci nisu jednoglasni u vezi sa značenjem tog čuda. Pošto Kuran ne zapoveda eksplicitno da se obavi obrezivanje, taj čin je u manjoj meri obavezan u islamu nego u judaizmu. Naučnici nisu saglasni ni u tome da li je obrezivanje *vadžid*, obaveza, ili *suna*, običaj. Videti: S. J. Kister, *„...and He Was Born Circumcised...“*: Some Notes on Circumcision in Hadith“, u: Oriens, br. 34 (1994), 10–30.

[55] Tehnički, salinizacija ne podrazumeva isključivo koncentraciju soli, već i

stvarnu hemijsku reakciju kojom se menja sadržaj minerala u zemljištu. To je „proces kojim se rastvorljive hemijske soli akumuliraju u zemljištu menjajući time njegov hemijski sastav“ (D. Bruce Dickson, „Circumscription by Anthropogenetic Environmental Destruction“ u: American Antiquity, 52:4 (1987), 711). Dikson je pisao kako su vode Tigra i Eufrata bogate kalcijumom, magnezijumom i natrijumom koji su činili da nastane talog rastvorljivih soli u zemljištu.

[56] Uporedite to s nomadskom populacijom koja je kasnije naselila Severnu Ameriku i čiji pripadnici su mogli da se kreću kroz neograničena prostranstva plodne zemlje (R. L. Carneiro, „A Theory of the Origin of the State“ u: Science, br. 169 (1970), 734–735).

[57] Čak je i danas oko 60% nekada plodnog zemljišta u Iraku (čija teritorija obuhvata najveći deo nekadašnje Mesopotamije) nekultivisano usled viševekovnog taloženja soli i hemikalija.

[58] Razdoblje od pada Ura do oko 1600. g. p. n. e. poznato je pod nazivom *Starovavilonsko doba* što je veoma neprecizan opis jer Vavilon nije postao značajan grad sve do vremena vladavine Hamurabija koji je na presto stupio 1792. g. p. n. e. Ipak, Vavilon narednih tridesetak godina nije dominirao čitavom Mesopotamijom.

[59] Tradicija ukazuje na to da je Šamši-Adad na presto stupio 1813. g. p. n. e. Možda to nije najpreciznije, ali taj datum služi kao referentna tačka drevne istorije.

Korišćenje pojma „Kina“ je anahronizam kao i upotreba termina „Iran“ za teritoriju Elama (što sam pokušala da izbegnem). Tokom tog milenijuma države koje su se nalazile na krajnjem istoku azijskog kontinenta dobijale su nazive po vladajućim porodicama. Ipak, znatno je lakše da se opravda korišćenje pojma „Kina“ za to područje nego upotreba naziva „Iran“ za oblast nekadašnjeg Elama, budući da je država Kina podudarna s oblašću na kojoj se drevna država dinastije Ksija veoma dugo nalazila (dok to svakako nije slučaj sa savremenim Iranom čije su granice određene u XX veku i to

na način da se ne podudaraju ni s jednom teritorijom nekadašnjih carstava koja su se nalazila na istom području).

Tradicionalna arheološka podela kineske istorije, u poređenju s onom koja se odnosi na Mesopotamiju, daleko je jednostavnija: kulturu Jang-šao (5000–3000. g. p. n. e.) nasledili su kultura Longšan (3000–2200. g. p. n. e.), Bronzano doba (2200–500. g. p. n. e.), a zatim i Gvozdeno doba.

Sve do ovih arheoloških iskopavanja koja su obavljena krajem pedesetih godina XX veka mnogi istoričari su pretpostavljali da je dinastija Ksija u potpunosti bila legendarna. Arheologija je pokazala da je zaista postojalo carstvo u dolini Žute reke u periodu kad je postojala ta dinastija. Odnos između lokaliteta Erlitu i dinastije Ksija još uvek je predmet debate mada su tu vezu najpre doveli u pitanje zapadnjački istoričari i arheolozi (videti: Li Liu i Xingcan Chen, *State Formation in Early China*, 26–27).

[63] Prethodna dinastija bila je poznata pod nazivom *Simaš*. Nova dinastija naziv je dobila po imenu svog prvog vladara, Epartija, koji je bio poznat i pod imenom *Sukalmah*, odnosno „veliki namesnik“. Dinastija koja je najverovatnije tako bila nazvana jer je elamitski car upravljao uz pomoć savladara („veliki namesnik“) imala je veoma komplikovanu proceduru nasleđivanja prestola.

[64] Autentični Manetoov zapis je izgubljen, ali ga je jevrejski istoričar Josif sačuvao tako što ga je delimično naveo u svom delu pod naslovom „Protiv Apiona“.

[65] Naime, Josif je reč koju je upotrebio Maneto preveo kao „pastiri“. On je pogrešno zaključio kako je pojam „Hiksi“ poticao od egipatske reči *hik* što je značilo „zarobljenik“ te da su se Hiksi stoga nalazili u nekakvoj vezi s jevrejskim sužanjstvom u Egiptu. U stvari, taj pojam se odnosio ne samo na narod napadača, već u određenom smislu i na vojnog zapovednika koji je istakao svoju nameru da zavlada Egiptom. „Vođa“ ili „Knez visoravni“ mnogo je bliže značenju tog pojma.

Rana istorija Krita uobičajeno se deli na razdoblje pre nastanka palate (3200–2000. g. p. n. e.), koje obuhvata doba pre nego što su obe palate bile podignute; Protopalatski period ili doba prve palate (2000–1720. g. p. n. e.), Neopalatski period ili doba druge palate (1720–1550. g. p.n.e; traje do 1450. g. p. n. e. ukoliko bi se erupcija vulkana na ostrvu Tera smestila u 1520, a ne u 1628. g. p. n. e. [videti fusnotu na strani 300]) i završno razdoblje palate (1550. [1450]–1350. g. p. n. e.).

Biblioteka se najčešće pripisuje Apolodoru, grčkom istoričaru koji je u Atini živeo oko 140. g. p. n. e. On najverovatnije nije bio autor tog spisa.

Datum erupcije vulkana na ostrvu Tera i dalje predstavlja temu koja izaziva mnoga oprečna mišljenja. Korišćenjem radiokarbonske metode datiranja vulkanskog pepela došlo se do datuma oko 1628. g. p. n. e. Dokazi na brojnim godovima drveća širom severne hemisfere ukazuju na to da je otprilike te godine došlo do prekida u njihovom rastu što sigurno predstavlja moguću posledicu ogromne erupcije koja se mogla dogoditi na Teri. Međutim, nije moguće u potpunosti povezati te pojave s erupcijom vulkana do koje je došlo na Teri. Arheolozi odbacuju pretpostavku da je do erupcije došlo oko 1628. g. p. n. e. jer se arheološki sloj (zasnovan na osnovu različitih stilova obrade grnčarije) tokom koga se erupcija dogodila završio tridesetak godina posle nje. Ukoliko je do erupcije vulkana na ostrvu Tera došlo oko 1628. g. p. n. e., to razdoblje (nazvano LM IA) moralo je da bude okončano oko 1600. g. p. n. e. Međutim, sličnosti koje se javljaju između grnčarije nastale tokom razdoblja LM IA, kao i drugih kultura koje su trgovale s Kritom omogućavaju pretpostavku da je doba nazvano LM IA trajalo sve do oko 1500. g. p. n. e. Ovo predstavlja pojednostavljenje sažetog osvrta Dž. Lesli Fitona u vezi s raspravom između zagovornika teorije o 1628, odnosno 1530. g. p. n. e. kao ključnoj (videti: J. L. Fitton, *Minoians*, 25–36. Za skorašnji pregled svih teorija videti: Paul Rehak i John G. Younger, *Review of Aegean Prehistory VII: Neopalatial, Final palatial, and Postpalatial Crete*, u: *American Journal fo Archaeology*, 102:1 (1998), 91–178).

Ipak, to je nemoguće tvrditi budući da su u opticaju čak četiri datuma kad je moglo doći do vulkanske erupcije na ostrvu Tera, kao i da se arheolozi

spore u vezi s vremenskim okvirom kad je došlo do opadanja minojske civilizacije. (I reljef je poremećen usled toga što se čitav niz stručnjaka različitih specijalnosti posvetio njegovom proučavanju: istoričari, arheolozi, vulkanolozi i okeanografi koristili su drugačije metode i sporili se oko dobijenih rezultata.)

Mnogo je pisano, više ili manje utemeljeno, o tome kako je moguće da je erupcija vulkana na ostrvu Tera i potonuće njegovog središta predstavljalo izvor za Platonov opis izgubljenog ostrva Atlantide, koje je potonulo u more nakon velikih zemljotresa i poplava. Platon Atlantidu naziva najvećom pomorskom silom u regiji što bi moglo predstavljati određenu vezu s minojskom civilizacijom. I mada je ova vrsta nagađanja fascinantna, u ovoj knjizi nemam dovoljno prostora da se detaljnije bavim civilizacijama koje su zaista postojale, a kamoli onima koje su bile izmaštane.

[71] Teorije nastale početkom XX veka o tome da su Arijevci poharali i zauzeli harapske gradove zasnovane su na politici, a ne na materijalnim činjenicama. Evropski naučnici bili su veoma zainteresovani da dokažu kako su Arijevci, sa svojim evropskim korenima, u svakom smislu bili superiorniji u odnosu na autohtono stanovništvo indijskog potkontinenta. Ovo tumačenje donekle je uticalo i na englesko shvatanje reči *arija* koja (mada se konkretno odnosi na jedan narod) u suštini nije sadržavala i značenje „čist“. Istoričar Stjuart Pigo naglašava kako je taj pojam verovatno imao značenje „plemenit“ (što je predstavljalo suprotnost u odnosu na „sluge“). Nadirući Arijevci, koji su se naseljavali kao osvajači, postali su pripadnici vladajuće klase u zemljama u koje su se doselili.

[72] Ova grupa naroda često se naziva Indoevropljanima što nije baš najsrećniji pojam koji bi trebalo da označi kako oni nisu bili Semiti, Elamiti ili Egipćani. „Indoevropski“ je primarno jezički pojam koji ukazuje na sličnosti među jezicima kojima se govori širom Evrope pa sve do Indije, a koji nisu imali sličnosti s elamitskim ili egipatskim jezikom. (Minojci predstavljaju posebnu kategoriju u ovoj podeli na četiri jezičke grupe. Oni su najverovatnije bili Indoevropljani koji su se na Krit doselili iz Male Azije, mada postoji i mogućnost da su pripadnici pete, potpuno drugačije, grupe naroda. Jezici kojima se govori na Dalekom istoku pripadaju potpuno

izdvojenoj grupi.)

[73] Uobičajena periodizacija mesopotamske istorije podrazumeva da posle perioda Starovavilonskog carstva (vladavina Hamurabijeve dinastije, od oko 1800. do oko 1600. g. p. n. e.) počinje doba Kasita (od oko 1600. do oko 1150. g. p. n. e.).

[74] Kahmosovo mesto u porodici nije najjasnije. Mogao je biti Sekenereov brat budući da je između Kahmosa i Ahmosa, koji je sledio, postojala znatna razlika u godinama (Aidan Dodson and Dyan Hilton, *The Complete Royal Families of Ancient Egypt*, 126).

Ove četiri mumije, zajedno s još pedeset dve, izuzetno su dobro očuvane jer su ih egipatski sveštenici oko 1000. g. p. n. e. sakupili i sakrili u dve grupe. Time su pokušali da ih zaštite od sve učestalijih pljački vladarskih grobnica. Prva grupa otkrivena je 1881, a druga 1898. godine.

Po svemu sudeći, Tutmos I bio je prvi faraon koji je koristio *Dolinu kraljeva*. Ali budući da njegova mumija nije identifikovana (njegovo ime nalazi se na dva sarkofaga koji su otkriveni u *Dolini kraljeva*), neki naučnici smatraju da je sahranjen na drugom mestu.

Istoričar Džejms Henri Brestid bio je prvi koji je Tutmosa III nazvao „Napoleonom drevnog Egipta“ što je kasnije postalo opšteprihvaćeno.

Ovo je prvo pominjanje grada Megida koji je predstavljao raskršće puteva još od vremena Avrama (videti str. 131–133) budući da se nalazio na strateški važnom mestu. Upravo zahvaljujući svom strateškom položaju, Megid će biti lokacija na kojoj će se odigrati još neki značajni oružani okršaji od kojih su se poslednji desili u XX stoleću. U *Otkrovenju Jovanovom* 16:16 trupe se okupljaju kod Megida, koji je u grčkoj verziji teksta nazvan *Armagedon*, neposredno uoči *smaka sveta*.

[79] Do sada nisu pronađeni nikakvi mitanski arhivi što znači da ne raspolažemo popisom vladara, prepiskom o kojoj bismo mogli da

govorimo, niti mehanizmima koji bi nam omogućili da rekonstruišemo popis mitanskih vladara. Svi pokušaji da se takav spisak sačini i dalje su otvoreni.

Pojam *grčki* je anahron. Klasična grčka civilizacija nastala je znatno kasnije. Međutim, *Grčka* predstavlja konvencionalni pojam za poluostrvo koje je, poput Kine, precizno definisana geografska oblast. Tu postoji i veza između mikenskih gradova i klasične grčke kulture bez obzira na to koliko je ona slaba ili zasnovana na mitologiji. Mikenjani su najverovatnije narod koji Homer naziva Ahajcima (ili, na drugim mestima, Danajcima ili Argivljanima, najstarijim grčkim herojima). Za detaljnije informacije o grčkom poreklu i mikenskoj hronologiji videti: William Taylor, *The Mycenaeans*.

Odnos između Homerovh epova „Ilijade“ i „Odiseje“, s jedne, i grčkih kultura na kopnu, s druge strane, nije najjasniji. Budući da istoričari, arheolozi i proučavaoci književnosti imaju sopstvene teorije, koje su utemeljene na različitim vrstama izvora, taj odnos nam neće postati jasniji. Uprkos tome, možemo pretpostaviti kako su epovi, poput onog o Gilgamešu ili kineskih spevova, u usmenom obliku prenošeni s generacije na generaciju te da stoga svedoče, iako šturo, o drevnim vremenima.

[82] O ovoj temi i danas postoji rasprava među stručnjacima. Mutemvai, majka faraona Amenhotepa III, ne može potpuno biti poistovećena s Artadaminom kćerkom mada postoje snažni argumenti koji govore u prilog tome (po jednom, ona nije bila glavna supruga faraona Tutmosa IV).

[83] Videti Petnaesto poglavlje, str. 192–193.

[84] Videti Dvadeset osmo poglavlje, str. 330–331.

[85] Godina 1446. p. n. e. rezultat je datiranja zasnovanog isključivo na sadržaju *Prve knjige careva* 6:1 u kojoj je navedeno kako je između *Izlaska* i gradnje Solomonovg hrama u Jerusalimu (oko 966. g. p. n. e.) proteklo četiri stotine osamdeset godina. Druge pretpostavke u vezi s identitetom

faraona iz vremena *Izlaska* odnose se na ličnost Ramzesa II (Trideset četvrto poglavlje) čiji je obimni graditeljski opus mogao predstavljati zadatak dat Jevrejima koji su se nalazili u sužanjstvu, kao i na njegovog naslednika Merneptaha (Trideset osmo poglavlje) tokom čije vladavine je došlo do prvog nedvosmislenog pominjanja Jevreja kao naroda. Njegova pobednička stela, podignuta 1207. g. p. n. e.) sadrži i informaciju o tome da je „Izrael bio opustošen. Njegovog semena više nema. Palestina je u žalosti zbog Egipta" (navedeno prema: Peter Clayton, *Chronicle of the Pharaons*, str. 157). Naime, prilično je teško uspostaviti vezu između ovog citata i masovnog odlaska Jevreja iz Egipta mada on zaista svedoči o postojanju Jevreja kao posebnog naroda.

[86] Tokom čitavog jednog veka postojala je teorija po kojoj je Ehnaton učio Mojsija jednoboštvu da bi ga potom oslobodio. I u naše vreme ona se povremeno javlja u emisijama „History Channela-a" ili kod sakupljača sredstava za PBS. Ona nema nikakvo istorijsko utemeljenje budući da ju je nemoguće staviti u vezu s bilo kojim ozbiljnijim datumom koji se vezuje za *Izlazak*. Čini se da ju je stvorio Frojd, koji svakako nije bio bez znanja, u sopstvenoj želji da objasni korene jednoboštva, pri tom negirajući bilo kakvu jedinstvenost judaizma.

[87] Upravo od tog datuma istoričari označavaju početak asirskog Srednjeg carstva.

[88] Pozdravni delovi vladarskih pisama koji su pronađeni u Ehnatonovom gradu (tzv. pisma iz Amarne) ne pružaju uvek pouzdane podatke o tome koji je monarh kome pisao. U ovom konkretnom slučaju Asur--ubalit sam navodi svoje ime, dok faraona jednostavno naziva „velikim vladarem Egipta". Upravo zbog ovakvih nedorečenosti, kao i usled toga što nije moguće potpuno precizno datiranje vladavina drevnih monarha (možemo ih samo poređati jedne nasuprot drugima i to tek onda kad se jedni drugima obraćaju po imenu), dolazi do donekle različitih rekonstrukcija odnosa između država.

[89] Proces uništavanja bio je toliko uspešan da samo donekle možemo rekonstruisati Ehnatonovu vladavinu tako da se podaci o detaljima iz

njegovog života razlikuju u zavisnosti od istoričara.

Imajući u vidu dvostruki prekid u krvnoj vezi posle Tutankamona (a moguće i pre njega jer njegovo poreklo nije najjasnije), postavlja se pitanje zbog čega Maneto nije označio početak nove dinastija s Ajem ili Horemhebom. Najkraći odgovor na tu dilemu odnosio bi se na haotično stanje do koga je došlo pred kraj razdoblja Osamnaeste dinastije, što je prouzrokovalo pometnju ne samo po pitanju nasleđivanja prestola već i u odnosu na potonje istorijske izvore. Aj je pojedine spomenike posvećene Tutankamonu preuzeo kao sopstvene. Horemheb je učinio isto, ali u odnosu na Aja. Stoga dve najpoznatije verzije popisa egipatskih vladara preskaču Tutankamona i Aja te direktno prelaze na Horemheba. On se pojavljuje kao poslednji faraon Osamnaeste dinastije i to pre svega zato što je njegova supruga bila sestra glavne Ehnatonove žene, što ga je jedva moglo staviti u poziciju naslednika trona i to posredstvom ženske linije. Kako je dao sve od sebe da se unište tragovi postojanja Ehnatona, Tuta i Aja, dodajući godine njihovih vladavina svojoj, popis egipatskih vladara iz njegovog razdoblja nakon Amenhotepa III navodi samo Horemheba. Kasnije se dešavalo da je on navođen kao prvi vladar Devetnaeste, a ne poslednji faraon Osamnaeste dinastije.

[91] Većina arheologa saglasna je da se prvih pet etapa u istoriji grada Troje (*Troja I-V*) odnosi na razdoblje između 3000. i 1900. g. p. n. e. *Troja VI* postojala je na tom lokalitetu između 1900. i 1300. g. p. n. e., ali je uništena snažnim zemljotresom, *Troja VIIa* nastala je na ruševinama da bi potom bila spaljena (najverovatnije usled posledica opsade) oko 1240. g. p. n. e. *Troja VIIb* nastala je na pepelu mada nikada nije dosegla visok stepen razvijenosti i postepeno je propadala. Oko 1100. g. p. n. e. taj lokalitet bio je nenaseljen i takav je ostao više od četiri stotine godina. Mnogo kasnije u odnosu na vreme kad je nastao ep o Trojanskom ratu, Grci su na istom mestu, oko 700. g. p. n. e., sagradili grad koji su nazvai *Ilion*. (Arheolozi *Troju VIII* nazivaju *Ilion*.) Rimljani su grčki grad osvojili u 1. veku p. n. e. (poslednje razdoblje kad je grad bio nastanjen označen je kao *Troja IX*).

[92] Dž. Lesli Fiton piše: „Složena i mnogobrojna literatura sakriva od nas tačan datum konačnog uništenja Knososa i do sada, po tom pitanju, nije

postignuta nikakva saglasnost“ (*Minojci*, str. 181). No, prema nekim pretpostavkama, Knosos je prestao da bude značajno središte oko 1450. g. p. n. e. i u narednom periodu nije obnovio svoju nekadašnju moć.

[93] Dž. A. Dž. Roberts navodi i to kako se broj žrtvovanih pojedinaca merio desetinama što možda ide u prilog mojoj teoriji koju sam iznela u Petnaestom poglavlju, koja govori o tome kako je broj 10 imao funkciju da pojača određeno značenje.

[94] Složene jezičke analize dovele su do toga da se mnogi stručnjaci saglase kako su himne sadržane u *Rig Vedi*, najpre zapisane oko 600. g. p. n. e., ušle u proces usmenog stvaranja u periodu između 1400. i 1100. g. p. n. e. (radi pojašnjenja, videti poglavlje „Doba Arijevaca“, čiji je autor Stenli Voper u delu „Nova istorija Indije“). Uzimajući u obzir taj datum primetno je da najranije povesti iz *Rig Vede* ništa ne govore o aktivnostima tih plemena koja su se najverovatnije nalazila u pustinjskim predelima srednje Azije, u planinskim oblastima na severu. Ovo može da ukaže na veliku vremensku prazninu u razdoblju između naseljavanja duž obala reke Ind i prvih usmenih povesti koje su do naših dana sačuvane u *Rig Vedima*.

Od vremena pradede Tikulti-Ninurte, asirski carevi ostavljali su veoma precizne podatke o vojnim pohodima koje su vodili tokom svake godine njihove vladavine. Tome dugujemo najveći deo podataka o onovremenim asirskim osvajanjima kojima raspolažemo (ostali podaci potiču iz pisama otkrivenih u Ninivi, a sada se nalaze u Britanskom muzeju u Londonu. Za detaljniji uvid u izvorni materijal videti: Jorgen Laessoe, *People of Ancient Assyria*, str. 99–96).

Hronologija može da stvara teškoće, ali je verovatno da je Tikulti--Ninurta vladar koji u *Knjizi postanja* 10:10 nosi ime Nimrod. Bio je to moćni lovac i ratnik čije je carstvo obuhvatalo Vavilon, Ereh, Akad i Ninivu što odgovara područjima koje je Tikulti-Ninurta osvojio u korist Asirije. Što je najčudnije, jevrejska verzija imena najznačajnijeg asirskog vladara u engleskom jeziku postalo je sinonim za luckastu osobu („What a nimrod!“). Jedina etimološka veza koju s ovim u vezi uočavam odnosi se na to da je, zahvaljujući nekom scenaristi koji je dobro poznavao *Sveto pismo*, Duško

Dugouško u jednom crtanom filmu Elmera Daveža nazvao „jadnim malim Nimrodom“ što je trebalo da predstavlja ironični osvrt na „moćnog lovca“.

[97] Tehnika „brojanja ruku“ je tokom najranijih bitaka jednom ili dvaput varirala u svojim pojavnim oblicima kad su, navodno, ratnici odlučili da odsecaju polne organe protivnika kako bi oni bili predmet brojanja (jedan reljef je posebno zanimljiv jer prikazuje pisara koji upoređuje broj odsečenih muških polnih organa s brojem odsečenih desnih ruku kako bi se proverilo da li se brojevi poklapaju).

[98] Moguće je da su i kineska i indijska istorija kojom smo se do sada bavili takođe ušle u svojevrsno Mračno doba mada se ovaj pojam koristi isključivo onda kad su sačuvani pisani izvori.

Reč je o caru Navukodonosoru I, mnogo manje poznatom od svog imenjaka Navukodonosora II. To je bio car (605–561. g. p. n. e.) koji je osvojio Jerusalim, ponovo izgradio Vavilon i (prema tradiciji) podigao čuvene viseće vrtove u čast svoje supruge.

Videti Trideset osmo poglavlje, str. 430.

[101] Ven i Vu pojavljuju se, u slovnom sistemu pinjin, i pod imenima Venvang i Vuvang. „Vang“ ili „vladar“ postao je sufiks imena svih careva dinastije Džou. Umesto toga, koristila sam izraze „car Ven“ ili „car Vu“.

Muršiliš je odlučio da Vavilon ne priključi svom carstvu. Postigao je ono što je nameravao. Poput svoga dede, bio je najveći osvajač na čitavom svetu. Vavilon je bio na tolikoj udaljenosti od Hatušaša da se njime nije u potpunosti moglo upravljati. Umesto toga, Muršiliš je napustio Vavilon da bi se pobedonosno vratio u svoju prestonicu. Kad je već odmakao, obližnje kasitske starešine uputile su se ka ruševinama Vavilona kako bi zavladale njima. Razdoblje amorićanske vlasti nad Vavilonom time je bilo okončano.

Sama funkcija sumerskih zigurata nije najjasnija. Moguće je da su bili osmišljeni sasvim slučajno. Na najsvetijem mestu u Sumeru, u drevnom gradu Eriduu, hramovi koji su traljavo podizani bili su srušeni i ceremonijalno zapečaćeni debelim slojem utabane zemlje i gline. Kako je to

činjeno mnogo puta, stvorile su se površine stepenastog oblika koje su bile ograničene potpornim zidovima da bi se predupredilo rasipanje zemlje. Tokom nekoliko vekova takav stepenasti oblik postao je opšteprihvaćen. Osveštan na uglovima, s ravnim i upotrebljivim zaravnjenim vrhom zigurata na kome su sumerski sveštenici obavljali obrede koji su i dalje obavijeni velom tajne, bio je veoma blizu nebu. Vrhovi zigurata mogli su biti pijedestali bogova, mesta na koja su oni mogli kročiti.

Dužina njihovih vladavina zasnovana je na verovanju da su obojica careva zapravo bili polubogovi, a to verovanje je poteklo pre iz mitologije nego iz istorije, ili možda da su Alulim i njegov naslednik vladali tokom veoma dugog vremenskog perioda. Prema Sumercima, osam careva vladalo je pre nego što je došlo do prirodne katastrofe tokom koje je „velika voda potopila" čitavu zemlju. Svaka pojedinačna vladavina trajala je po 36.000 godina što pretpostavlja način računanja vremena koji je nama nepoznat.

Kasnije su potomci ovih došljaka počeli da se nazivaju *arija* što predstavlja pridev koji u prevodu na engleski jezik ima čak sedam značenja, od „ugledan" pa do „čist".[9]

Međutim, ta nesargonska dinastija, o kojoj ništa ne znamo, bila je prokleta. U tekstovima koji su sačuvani žalilo se nad padom Agade, do kojeg je došlo oko 2150. godine p. n. e., pošto su gutski napadači probili gradske bedeme. Budući da ostaci Agade nisu otkriveni, nije nam poznato da li je grad bio poharan i predat vatri. Možda i sam izostanak lokaliteta ukazuje na mogućnost da je došlo do njegovog potpunog uništenja. Kako grad iza sebe nije ostavio nikakav trag na reljefu, verovatno je da u kasnijem razdoblju nije bio ponovo naseljen. Većina lokaliteta nekadašnjih gradova na području drevnog Bliskog istoka sadrži slojeve koji svedoče o ponovnim naseljavanjima, mada je grad koji se izvesno vreme nalazio pod prokletstvom ostajao napušten vekovima.

Kako nam taj izvor otkriva, peti car u popisu sumerskih vladara po imenu Dumuzi bio je stočar. To što je stočar postao car predstavlja spoj suprotnosti i postaje jasno u povesti „Udvaranja Inani", u kojoj su glavni likovi car i boginja Inana.

Kad je Avram stigao, zapadnosemitski gradovi imali su sopstvene trgovačke puteve, posebno s Egiptom. Biblos, koji se nalazio na sredini obale (Akađanima poznat pod nazivom Gubla, a Semitima kao Gebal), svoju ukupnu privredu bazirao je na prevoženju kedrovine brodovima do

Egipta u zamenu za lan i plemenite metale. Severni grad Ebla prikupljao je danak od gradova koji su slali karavane.[6] Grad Megido, podignut u klancu koji je povezivao dolinu reke Jordan i ravnicu Šaron, razvijao se još od oko 3.500 godina p. n. e. Šehem, grad u kome je Avram najpre upitao Gospoda da mu potvrdi svoje obećanje, bio je isto toliko star i verovatno je bio formiran zbog toga što je na tom mestu postojao izvor pijaće vode koji nikada nije presušivao. Autohtonom zapadnosemitskom življu pridružili su se brojni doseljenici koji su tu dospeli sa severa i juga. Najvećim delom bili su Amorićani, pripadnici nomadskog plemena koji su govorili sopstvenim jezikom semitskog porekla, koji su najverovatnije tu stigli s Arabijskog poluostrva.

U vreme kad se popis vladara nastavlja, ravnica je dobila izgled sličan današnjem. Vrh Persijskog zaliva postepeno se pomerao u pravcu severa. Vodena para koja je nekada navodnjavala ravnicu i čiji su tokovi bili odvojeni nagomilanim muljem pretvorila se u dve velike reke, Tigar i Eufrat, koje svoja imena duguju Grcima. U još drevnijim vremenima, reka koja se nalazila na zapadu nazivana je Urutu, dok je brža i snažnija istočna reka dobila ime po brzini strele u letu: Idiglat.

Istovremeno, svakodnevni život razlikovao se od grada do grada. Širenje harapske civilizacije nije baš predstavljalo drevni ekvivalent najezde *Borga*. Međutim, sličnosti između toliko prostorno odvojenih gradova zahtevala je blisku komunikaciju, da ne govorimo o načinima njenog realizovanja, ali nijedna poruka nije ostala sačuvana do naših dana. Harapsko pismo je, tokom tog perioda, takođe bilo standardizovano u formi i, najverovatnije, u načinu korišćenja.

Do 1260. godine p. n. e., u razdoblju kad su pehari s dve golubice na vrhu bili u upotrebi, mikenski kraljevi više gradova (pored Mikene, tu su bili Teba, Atina i Pilos) uspostavljali su svoje države u obliku malih kraljevstava okruženih bedemima i međusobno povezanih putevima. Knosos, koji se nalazio s druge strane tzv. Kritskog mora, nekada davno bio je pod vlašću mikenskog vladara, ali je oko 1350. godine p. n. e. sam grad bio potpuno uništen. Grad Mikena tada je raspolagao najvećom teritorijom. Po tom pitanju za njim nisu mnogo zaostajali Teba, Atina i Pilos. Kralj Pilosa vladao je nad toliko prostranim oblastima da ih je podelio u šesnaest manjih teritorijalnih jedinica na čijem su se čelu nalazili zapovednik i

njegov zamenik koji su bili u obavezi da jednom godišnje kralju pošalju porez u bronzi.[6] Ova velika gradska središta trgovala su s Hetitima i Egipćanima, koji nisu učinili ništa kako bi osvojili grčke gradove koji su se nalazili na jugu Balkanskog poluostrva. Hetiti nisu bili vešti u plovidbi, a mada su dobro ovladali veštinama plovidbe Nilom, Egipćani nisu voleli more koje su najčešće nazivali „Veliko zeleno“, pa su ga izbegavali.

Oko 2800. godine p. n. e. sumerski vladar Meskijagašer vladao je gradom Urukom. Taj grad, danas poznat kao Varka, u jugoistočnom Iraku, bio je jedan od najstarijih sumerskih gradova koji je bio nastanjen još od oko 3500. godine p. n. e. Tokom Meskijagašerove vladavine Varka je i dalje bio najveće urbano središte. Njegovi bedemi bili su dugi oko devet kilometara, dok je u samom gradu i njegovoj neposrednoj okolini živelo oko pedeset hiljada stanovnika. Na tom području nalazila su se dva izuzetno velika hramovna kompleksa. U onom koji je nosio naziv *Kulaba,* Sumerci su se okupljali kako bi slavili dalekog i ćutljivog boga Sunca po imenu An, dok su u drugom, nazvanom *Eana*, mnogo više poštovali veoma pristupačnu boginju ljubavi i rata po imenu Inana.

Avram nije bio tvorac samo jednog, već dva naroda. Obojica njegovih sinova bili su označeni simbolom saveza. Ceremonijalno uklanjanje kožice stvorilo je fizičku razliku između njih i drugih Semita koji su se nadmetali za vlast nad surovom oblašću između obala Sredozemnog mora i reke Jordan. Međutim, obrezivanje nije predstavljalo prednost u njihovoj borbi za teritorije. Kad je Sara preminula, čitavih trideset godina nakon što je rodila Isaka, porodica je raspolagala s toliko malo zemlje da je Avram bio prinuđen da od obližnjeg zapadnosemitskog zemljoposednika kupi pećinu kako bi sahranio svoju suprugu.

Opkoljen iz pravca zapada i juga, Tušrata je povukao svoje jedinice iz severne Mesopotamije. Asur-ubalit je odmah zatražio da mu se ta oblast preda na upravu. Prvi put, još od vremena zbacivanja Šamši-Adadove dinastije, Asur je postao carstvo. I zaista, u svom narednom pismu upućenom egipatskom vladaru, Asur-ubalit ponovo se naziva „velikim carem“ (a istovremeno traži da mu se predaju i druge teritorije): „Od Asur-ubalita“, navodi se u pismu, „cara Asirije, velikom vladaru, mom bratu. U tvojoj zemlji zlato je poput prljavštine. Svako ga može sakupljati. Zašto ga toliko čuvaš? Ja gradim novu palatu. Pošalji mi još zlata za nju. Kad je moj

predak Asur-nadin-ahe pisao tvom ocu, dobio je dvadeset talenata zlata. … Ukoliko želiš prijateljstvo sa mnom, pošalji mi baš toliko.“[4]

Tokom najmanje šest vekova sumerski piktogrami prešli su dug put i razvili se u fonetske simbole. Ovi simboli, napisani u vlažnoj glini pisaljkom sa zašiljenim vrhom, imali su specifičan oblik, širi pri vrhu nego pri dnu zaseka. Naziv koji su Sumerci dali svom načinu pisanja nikada nećemo saznati. Skoro je nemoguće uočiti tehničke promene do kojih je došlo u drevnim vremenima, a Sumerci nisu ostavili zapise o svojim izumima. Oko 1700. godine stručnjak za istoriju drevne Persije Tomas Hajd tom sistemu dao je naziv *klinasto pismo*, koji i danas koristimo. Sam pojam, koji je nastao iz latinskog termina, *u klinastom obliku* ne doprinosi prepoznavanju značaja ovog pisma. Hajd je smatrao da su lepi simboli na glini predstavljali neku vrstu ukrasnog graničnika.

Osim šturog pominjanja potopa u popisu vladara, sumerska povest o toj prirodnoj katastrofi do nas dolazi indirektno, u prevodu jednog zapisa na akadski jezik (semitski jezik koji se docnije govorio u Mesopotamiji), nastalog više hiljada godina nakon samog događaja, koji je sačuvan u jednoj asirskoj biblioteci. Enlil, vladar nad svim bogovima, bivao je sve razdraženiji stoga što mu je glasni žamor ljudi na Zemlji ometao san. On je ubedio druge bogove da s lica Zemlje zbrišu ljudsku rasu, ali bog Ea, koji se ranije zakleo da će je u tajnosti štititi, saopštio je u snu vest o toj zaveri mudracu Utnapištimu. I tada

Pokazalo se, međutim, da je civilizacija bila posledica elementarnije potrebe: obezbeđivanje situacije u kojoj niko za sebe neće prigrabiti velike količine hrane i vode. Civilizacija je nastala u *Plodnom polumesecu* ne zato što je to bilo edensko mesto bogato prirodnim resursima, već upravo stoga što je ta oblast bila toliko složena za naseljavanje da su ljudska staništa bilo koje veličine imala potrebu za dobrom upravom da bi mogla da opstanu. Zemljoradnici su morali da sarađuju kako bi izgradili kanale i cisterne koje su im bile potrebne da bi savladali posledice poplava. Bilo je neophodno da neko pojača tu saradnju i nadgleda pravičnu podelu ograničenih količina vode. Taj neko je morao da se pobrine i da zemljoradnici, koji su uzgajali više useva nego što je to bilo potrebno njihovim domaćinstvima, prodaju viškove proizvoda onima koji se nisu bavili obrađivanjem zemlje (korpari, kožari i stolari). Takva vrsta administracije, kao svojevrstan znak civilizacije, upravo je i bila potrebna u područjima koja su se odlikovala

negostoljubivošću i divljinom prirode. U područjima koja su obilovala vodenim resursima, plodnim zemljištem, rudnim bogatstvima i drvnom građom stanovnici tome nisu poklanjali preteranu pažnju.

Sama funkcija sumerskih zigurata nije najjasnija. Moguće je da su bili osmišljeni sasvim slučajno. Na najsvetijem mestu u Sumeru, u drevnom gradu Eriduu, hramovi koji su traljavo podizani bili su srušeni i ceremonijalno zapečaćeni debelim slojem utabane zemlje i gline. Kako je to činjeno mnogo puta, stvorile su se površine stepenastog oblika koje su bile ograničene potpornim zidovima da bi se predupredilo rasipanje zemlje. Tokom nekoliko vekova takav stepenasti oblik postao je opšteprihvaćen. Osveštan na uglovima, s ravnim i upotrebljivim zaravnjenim vrhom zigurata na kome su sumerski sveštenici obavljali obrede koji su i dalje obavijeni velom tajne, bio je veoma blizu nebu. Vrhovi zigurata mogli su biti pijedestali bogova, mesta na koja su oni mogli kročiti.

Jastrebova stela ukazuje na unapređenu veštinu ratovanja. Eanatumovi ratnici nisu bili naoružani samo kopljima već i borbenim sekirama i mačevima. Svi su bili jednoobrazno naoružani što je pokazivalo da je koncept organizovane vojske (nasuprot grupi samostalnih ratnika) odneo prevagu. Marširali su u formaciji zbijene falange koja se kasnije pokazala smrtonosnom u odnosu na države koje su se našle na putu Aleksandru Velikom. Eanatum je prikazan u ratnim dvokolicama u koje je, po svemu sudeći, bila upregnuta mazga.

Baš kao i Amenhotepovi brakovi, i ova faraonova naklonost bila je kombinacija ličnih stavova i političke pragmatičnosti. Nakon što su faraoni Pete dinastije posegnuli za moći, sveštenici kulta boga Ra u određenom smislu povukli su se u korist sveštenika boga Amona, drevnog boga oca, tvorca egipatskog panteona. Amon je oduvek bio amorfno božanstvo. Naime, jedan od njegovih pojavnih oblika predstavljao je izostanak bilo kakvog prisustva, nešto poput nevidljivog prisustva. Dat mu je i naziv „Skriveni“ što je značilo da pozajmljuje identitet, povremeno preuzimajući moći nekog drugog božanstva kako bi sakrio svoju pravu misterioznu prirodu.[15] To je njegovim sveštenicima omogućavalo priličnu fleksibilnost. Kao što su titule Hatšepsutinog vezira otkrivale, činjenica da je neko bio sveštenik kulta boga Amona omogućavala je toj ličnosti da prisvoji praktično svaki deo egipatskog bogatstva.

Opkoljen iz pravca zapada i juga, Tušrata je povukao svoje jedinice iz severne Mesopotamije. Asur-ubalit je odmah zatražio da mu se ta oblast preda na upravu. Prvi put, još od vremena zbacivanja Šamši-Adadove dinastije, Asur je postao carstvo. I zaista, u svom narednom pismu upućenom egipatskom vladaru, Asur-ubalit ponovo se naziva „velikim carem“ (a istovremeno traži da mu se predaju i druge teritorije): „Od Asur-ubalita“, navodi se u pismu, „cara Asirije, velikom vladaru, mom bratu. U tvojoj zemlji zlato je poput prljavštine. Svako ga može sakupljati. Zašto ga toliko čuvaš? Ja gradim novu palatu. Pošalji mi još zlata za nju. Kad je moj predak Asur-nadin-ahe pisao tvom ocu, dobio je dvadeset talenata zlata. … Ukoliko želiš prijateljstvo sa mnom, pošalji mi baš toliko.“[4]

Menetoov zapis nastao je znatno kasnije nakon događaja. On je obavljao dužnost sveštenika boga Sunca *Ra* u Heliopolisu čitavih dvadeset sedam vekova kasnije, oko 300. godine p. n. e. Odlučio je da pomiri različite verzije popisa egipatskih faraona i da načini jedinstven dokument, koristeći (pored drugih istorijskih izvora) papirus nazvan „Torinski kanon“, koji je takođe identifikovao Menesa („Men“) kao prvog egipatskog faraona. Dok je radio na popisu, Meneto je nizove egipatskih faraona, koji su vladali nakon 3100. godine p. n. e., formirao kao posebne grupe, počinjući novu svaki put kad bi se druga porodica uspinjala na najvišu lestvicu vlasti ili kad je carska prestonica menjala svoje mesto. Te grupe nazvao je *dinastijama*, grčkim pojmom koji je značio „vlast“. Menetoove „dinastije“ nisu uvek najpreciznije, ali su postale tradicionalni međaši u egipatskoj istoriji.

Kada je Sekenere iz Tebe stradao u bici sa Hiksima, njegov stariji sin Kahmos preuzeo je presto. Apepi I, najdugovečniji među svim hiksoskim vladarima, još uvek se nalazio na prestolu tako da je Kahmos dao sebi u zadatak da osveti smrt svog oca.

Do oko 2300. godine p. n. e. jedno posebno indoevropsko pleme proširilo se po zapadnim oblastima poluostrva, kao i duž reke Halus. Oni su uspostavili jake trgovinske veze s ostrvima koja su se nalazila na zapadu i narodima koji su živeli u istočnim regijama, posebno s gradom Ašurom. Upravo zato su trgovci iz Ašura tu otvarali svoje radnje.

Uprkos tom opisu, jevrejsko *Ja sam onaj koji jesam* i egipatski Aton nemaju nikakvih sličnosti, osim samodovoljnosti. Bog Jevreja, mada nije bio antropomorfan, bez ikakve sumnje je ličnost sam po sebi. Aton je snaga,

on je Sunce, dok bog Jevreja ni na koji način nije identifikovan ni sa čime što je stvoreno, a posebno ne sa Suncem i Mesecom. On je toliko iznad Sunca koje nije ni moglo da ga predstavi. Dva monoteistička pokreta bila su bliska samo po vremenu nastanka.

Verovatno je Narmer drugo ime faraona Menesa, koji se u popisu egipatskih faraona pominje kao prva ličnost koja je bila vladar Egipta. Egipatski sveštenik Meneto zapisao je o njemu:

Vladar Kiša zvao se Enmebarageši. Vladao je godinama gradom pre nego što je uzurpator Gilgameš preuzeo vlast u Uruku. Enmebarageši nije bio samo vladar Kiša, već i zaštitnik svetog grada Nipura. Natpis koji je tamo pronađen govori nam da je Enmebarageši u Nipuru sagradio „Dom Enlilov“, hram posvećen vrhovnom sumerskom božanstvu vazduha, vetra i oluje koji je imao *Tablice sudbine* i moć nad sudbinama svih ljudi. Enlil, zaslužan što je došlo do potopa u nezgodnom momentu, nije bio bog s kojim se moglo prepirati. No, kako je hram koji je podigao Enmebarageši slovio za Enlilov omiljeni, vladar Kiša bio je siguran mu je naklonjen vrhovni bog. Stoga bi se moglo zaključiti da se nije preterano brinuo zbog mladog protivnika koji je poticao s juga.

Dok je u Egiptu ponovo otpočinjalo doba napretka, u Mesopotamiji je i dalje vladao haos. Pošto su poharali Ur i zarobljenog Ibi-Sina pobednički odveli u Suzu, Elamiti su zaposeli ostatke grada i obnovili gradske zidine, spremni da ga koriste kao bazu za dalja osvajanja drugih oblasti. Međutim, nisu računali na neiskrenog vojnog zapovednika Išbi-Eru koji je i dalje čvrsto držao grad Isin, na severu te oblasti. Išbi-Eri bio je potreban Ur kako bi izveo svoju šaradu koja se odnosila na uspostavljanje nove sumerske vladarske dinastije, velike poput urske koja je bila srušena.

Geolozi koji su na osnovu svedočanstava iz Knjige postanja u XIX veku tražili tragove Velikog potopa često su i nailazili na njih, poput poremećenih geoloških slojeva ili školjki na vrhovima planina. Ali po teoriji koju je 1840. godine prvi izneo Luj Agasiz, sporo kretanje ledenog pokrivača preko tla umnogome je objašnjavalo znatan broj ovih geoloških pojava koje su do tada pripisivane posledicama Velikog potopa. To je bilo u potpunom saglasju s tada dominantnim stavom u naučnoj zajednici da se nastanak i razvoj univerzuma odvijao jednim tokom, postepeno, pod

uticajem istih procesa, razvijajući se po predvidljivim zakonomernostima kod kojih nije bilo mesta za jedinstvene i neponovljive događaje.

Sumersko doba konačno je bilo okončano. Semiti, Akađani i Amorićani, kao i Elamiti vladali su ravnicom koja više nikada nije bila toliko plodna kao što je to bio slučaj u vreme najranijih vladara kad je sveža voda tekla kroz zelena polja.

Od tog boga Avram je istovremeno dobio obećanje i zapovest. Obećanje se odnosilo na to kako će od Avrama postati veliki narod i kako će biti blagosloven. Zapovest se odnosila na to kako je on trebalo da napusti svoju zemlju i svoj narod (grad Ur i njegove stanovnike koji su bili mešavina Akađana, Sumeraca i drugih Semita), kao i da ode „u zemlju koju ću ti Ja pokazati“: u zemlju haanansku, koja se nalazila daleko na zapadu.

Hamurabi je prihvatio to savezništvo. Nema nikakve sumnje da je pažljivo pratio dešavanja u vezi s onima koji su gomilali svoje snage protiv njega. Išme-Dagan se sa gospodarom Ešnune, nezavisnog grada koji se nalazio istočno od Tigra i samim Elamom, sporazumeo o međusobnoj podršci. Bila je to sila na koju je trebalo računati. Elam je, nakon pada Ura, manje-više bio ujedinjen. Regija na jugu je u različitim vremenima potpadala pod vlast nekolicine mesopotamskih careva, dok su severne oblasti uvek ostajale čvrsto elamsko uporište. Sada je nova dinastija, Eparti, preuzela kontrolu nad čitavom tom oblašću i bila spremna da se sukobi s Vavilonom.

Vladari, poreklom Hiksi, u potpunosti svesni svojih ograničenja, po svemu sudeći nisu mnogo učinili da bi doprli do južnih oblasti. Egipatski vladari, čije je središte bilo u Tebi, vladali su oblastima koje su se prostirale čak do Abidosa. Tradicije Srednjeg carstva, lišene uticaja sa strane, nastavile su da postoje u toj državi koja se nalazila na jugu. Međutim, između ta dva državna entiteta, po Manetou, nije bilo mira. Zapisao je kako su „vladari Tebe i drugih delova Egipta podigli ustanak protivu inostranih kneževa što je izazvalo užasan i dug rat među njima.“[4]

No, toplija i suvlja klima koja je promenila mesopotamsku ravnicu učinila je da saharska vegetacija uvene. Stanovnici Sahare premeštali su se na istok, u pravcu vodom bogate doline reke Nil. Zahvaljujući padavinama manjeg intenziteta, poplave Nila postale su umerenije. Izbeglice su spoznale da mogu da se izbore s godišnjim poplavama stvarajući rezervoare u kojima bi prikupljali vodu prispelu tokom poplava i kanale iz kojih bi tokom sušnih

meseci navodnjavali polja. Naselja su podizali duž rečnih obala, žitarice sadili u tamnom mulju koji bi zaostao iza poplava i lovili divljač u močvarama: odbeglu stoku, kozoroge, krokodile, nilske konje, ribu i ptice. Pripadnici drugih naroda putovali su iz pravca zapadnih obala Crvenog mora kako bi im se priključili. Oni su postali prvi stalni žitelji doline Nila – prvi Egipćani.

Dorski doseljenici nisu imali dvor ni vladara, poreze i namete, a nisu znali ni za postojanje prekomorske trgovine. Bavili su se zemljoradnjom da bi preživeli i nisu imali posebnu potrebu da nešto zabeleže. Njihovo zauzimanje juga Balkanskog poluostrva uvelo je tu regiju u ono što nazivamo Mračnim dobom. Nažalost, o njemu ne postoje nikakvi pisani tragovi.

Tokom razdoblja relativnog mira, Džoser, faraon Treće dinastije, uputio se u ekspedicije ka rudnicima bakra i nalazištima tirkiza na Sinajskom poluostrvu. Egipatska birokratija počela je da se uobličuje. Država je bila podeljena na oblasti na čijem su se čelu nalazili zapovednici koji su bili podređeni vladarskoj porodici. Džoser je dao lični doprinos stvaranju carstva, proširujući granice Egipta duboko na jug, sve do Prvog katarakta. Prema kasnijoj tradiciji koja je očuvana na natpisima u Asuanu, on je u znak zahvalnosti zbog okončanja sedmogodišnjeg razdoblja gladi, neke od tih novoosvojenih oblasti posvetio lokalnom božanstvu po imenu Knum.[1] „Sedam“ je mogla biti tradicionalna oznaka za „predugačko“. Ovo je u skladu s teorijom po kojoj je smanjivanje intenziteta poplava reke Nil uzrokovalo teškoće u faraonovoj težnji ka božanskoj moći.

Uprkos predskazanju, izbegao je smrt. Do kraja priče, Uruk je bio bezbedan, a div Humbaba mrtav. Ali Gilgamešovo priznanje da su mu dani odbrojani postalo je srž oko koga se pleo nastavak čitave povesti. Svaki naredni deo priče pokazivao je narastajuću preokupiranost postepenim približavanjem smrti i podjednako snažnu odlučnost da se ona izbegne. Gilgameš se uputio u Vrt bogova u nadi da bi iz mrtvih mogao da povrati stradalog Enkidua. On je čuo za povest o potopu dok je tragao za uzrocima besmrtnosti. Uspeo je da pronađe Drvo mladosti koje će odložiti, pa možda čak nadvladati smrt, ali mu ga kasnije krade vodena zmija. U svojoj borbi da izbegne smrt, on spletkari, putuje, preklinje, traga, ali nikada ne uspeva.

Stoga je mladi faraon ignorisao Supilulijuminu vojnu kampanju usmerenu protiv egipatskih teritorija na severu kako bi se, pod nadzorom

svojih namesnika, pozabavio mnogo bitnijim poslovima. Odbacio je svoje dotadašnje ime Tutankaton i sebi nadenuo novo ime, Tutankamon, kako bi iskazao svoju odanost Tvorcu sveta. Sledio je preporuke svojih savetnika i naredio da se ime njegovog oca Ehnatona ukloni sa svih spomenika, njegovi natpisi sa svih reljefa i da se unište statue na kojima je bio predstavljen. Nekad moćni Atonov grad postao je poznat pod nazivom Amarna.

Za razliku od popisa sumerskih vladara koji je predstavljao svojevrstan pokušaj da se zabeleži nastajanje sveta, spisak egipatskih faraona ne ide toliko daleko u prošlost, do Belog i Crvenog carstva, tako da su imena njihovih vladara za nas izgubljena. Međutim, za postojanje faraona Skorpiona raspolažemo svedočanstvom druge vrste. Reč je o buzdovanu otkrivenom tokom arheoloških iskopavanja ostataka hrama u Hijerakonpolisu na kome je predstavljen vladar Belog carstva, s prepoznatljivom „belom krunom“ na glavi, kako slavi svoju pobedu nad poraženim vojnicima Crvenog carstva (dok u ruci drži ritualno irigaciono oruđe čime pokazuje moć da vlada nad svojim podanicima).

Teološko objašnjenje za to putovanje, koje nalazimo u *Knjizi postanja, 12*, zasniva se na tome da je Avram čuo glas Gospoda. Nije to bio sumerski ili akadski bog, već sam Gospod. Bog koji je sebi nadenuo zagonetno ime (יהוה), JHVH, što je mogući oblik pojma *biti*.

Da se nije pristupilo organizovanoj sadnji korova, polja bi vremenom postala toliko zatrovana da bi poljoprivrednici u potpunosti bili prinuđeni da ih napuste na period od možda i pola veka kako bi zemljištu omogućili da se oporavi. Sve to je doprinelo da amorićanski prelazi preko sumerskog plodnog zemljišta ne izazivaju samo bes, već i egzistencijalni strah. Mesopotamska ravnica nije raspolagala neograničenim površinama pod obradivim zemljištem. Antropolozi su to nazvali „ograničenim obradivim zemljištem“, koje je jasno bilo limitirano susednim planinama i pustinjama.

Baš kao i Amenhotepovi brakovi, i ova faraonova naklonost bila je kombinacija ličnih stavova i političke pragmatičnosti. Nakon što su faraoni Pete dinastije posegnuli za moći, sveštenici kulta boga Ra u određenom smislu povukli su se u korist sveštenika boga Amona, drevnog boga oca, tvorca egipatskog panteona. Amon je oduvek bio amorfno božanstvo. Naime, jedan od njegovih pojavnih oblika predstavljao je izostanak bilo kakvog prisustva, nešto poput nevidljivog prisustva. Dat mu je i naziv

„Skriveni“ što je značilo da pozajmljuje identitet, povremeno preuzimajući moći nekog drugog božanstva kako bi sakrio svoju pravu misterioznu prirodu.[15] To je njegovim sveštenicima omogućavalo priličnu fleksibilnost. Kao što su titule Hatšepsutinog vezira otkrivale, činjenica da je neko bio sveštenik kulta boga Amona omogućavala je toj ličnosti da prisvoji praktično svaki deo egipatskog bogatstva.

Tri kulture i isto toliko povesti: suviše podudarnosti u detaljima da bi bilo slučajno.

Avramu se ne može zameriti radoznalost u vezi s tim kako će ta rasparčana oblast postati njegova. Uprkos tome, nije imao mogućnost da dugo tumara tim predelima budući da se posle svega pet godina boravka u njima opet otisnuo na put. Nije bio sam. Arheološki nalazi koji potiču iz razdoblja između 2.400 i 2.000 godina p. n. e. dokazuju da je zapadnosemitska kultura, koja se kontinuirano razvijala u pravcu urbanizacije, iznenada pošla putem manje organizovanog nomadskog načina života što je dovelo do toga da su mnogi gradovi privremeno bili napušteni. Kombinacija ponovne sadnje useva i suše štetno je uticala na vodne resurse i obradive površine. Žitelji velikih naselja, koja su trošila znatne količine vode, bili su prinuđeni da se raštrkaju kako bi preživeli.[7] Ukoliko bismo tome dodali raspad Starog carstva na jugu, Zapadni Semiti su izgubili ne samo plodne oranice, već i njihove najbogatije i najbolje trgovačke partnere, čitavu oblast koja se nekada bogatila zahvaljujući razmeni dobara između Biblosa i drugih gradova. Haotično stanje, koje je vladalo u Starom carstvu, proširilo se i na sever te se Avram uputio u pravcu juga.

Međutim, sumerskim kovačima bilo je potrebno znatno više u odnosu na bakar visokoprocentne čistoće. Oko tri stotine godina pre Meskijagašera oni su počeli da u bakar dodaju kalaj i arsen čime su dobijali bronzu, jaču od bakra, lakšu za oblikovanje, materijal koji je mogao da stekne oštrije ivice postupkom brušenja.

Arijevci nisu ostavili mnogo tragova koji bi svedočili o njima, ali su oko 1200. godine p. n. e. počeli svoj sedelački karakter da osmišljavaju mitovima. Najstarija zbirka indijskih himni, poetska *Rig Veda*, bila je napisana na njihovom jeziku. Poput mnogih drevnih pesama, *Rig Veda* je zapisana znatno kasnije u odnosu na vreme kad je prvi put bila izgovorena

uz vatru na ognjištu. No, bez obzira na to, ona nam pruža mogućnost da nazremo svet koji su Arijevci stvarali za sebe.

Najkonzervativnije datiranja *Izlaska* taj događaj smešta u 1446. godinu p. n. e. što znači da se dogodio pred kraj vladavine faraona Amenhotepa II, Ehnatonovog dalekog pretka. Neki drugi proračuni smeštaju *Izlazak* nekoliko vekova ranije, u sredinu XIII stoleća i čitav vek od vremena samog Ehnatona. U vezi s ovim postoji čitav niz pretpostavki, ali i mišljenje grupe istoričara kako je *Izlazak* predstavljao postepeni odlazak Jevreja iz Egipta u pravcu zapadnosemitskih oblasti, dok manji broj njih smatra da se *Izlazak* uopšte i nije desio.

Urukaginina namera imala je za cilj da u Lagaš vrati poštovanje pravde koje su tražili bogovi. „Stanovnike Lagaša oslobodio je zelenaša … gladi, krađa, ubistava“, zapisao je hroničar. „Uspostavio je *amagi*. Udovice i siročad više nisu bili prepušteni na milost i nemilost bogatih. Upravo je zbog njih Urukagina sklopio savez s Ningirsuom.“[8] *Amagi* je klinasti simbol koji je označavao slobodu od straha, osećaj sigurnosti da životima stanovnika Lagaša može da bude upravljano u skladu sa sigurnim i nepromenljivim pravilom, a ne na osnovu hirova moćnih. Moglo bi se reći da je to prvi put da se u ljudskoj istoriji koristi pojam *sloboda*. *Amagi*, što znači *povratak majci*, opisuje Urukagininu želju da grad Lagaš vrati u pređašnje, čistije stanje. Urukaginin Lagaš tako bi postao grad koji poštuje želje bogova, a posebno zaštitnika Lagaša, boga Ningirsua. Time bi Lagaš opet bio ono isto što i u dalekoj idealizovanoj prošlosti. Još od drevnih vremena nostalgija u vezi s blistavom i nepostojećom prošlošću postoji paralelno s društvenom reformom.

Stanovništvo koje je živelo u južnim delovima ravnice, bliže zalivu, borilo se za preživljavanje na promenljivom i nepredvidljivom reljefu. Jednom godišnje ogromna količina vode plavila je oranice. Nakon što bi se voda povukla, zemljište se sporo sušilo. Nisu raspolagali kamenom ili šumama koje bi im obezbedile drvnu građu, niti pašnjacima; samo trskom koja je rasla u blizini potoka i blatom. Oblikovano i osušeno, pomešano s trskom i pečeno, blato je činilo osnov njihovih kuća, cigala koje su ugrađivane u gradske zidine, njihovih posuda i posuđa. Oni su bili ljudi zemlje.

Tokom sumerskih okršaja sa Gutima, građanin Ura po imenu Terah okupio

je svoju služinčad, supruge, sinove i njihove porodice i uputio se ka zapadu. U tom domaćinstvu nalazio se i Avram, Terahov sin, kao i Avramova žena Sara, koja je i dalje bila bezdetna.

Sam proces, nazvan *salinizacija*, vremenom je rezultirao tolikom količinom soli u zemljištu da su usevi počeli da trunu. Žito je bilo posebno osetljivo na pojavu soli u zemljištu. Istorijski izvori nastali u sumerskim gradovima u razdoblju pre 2000. godine p. n. e. pokazuju prelaz sa žita na ječam koji je bio mnogo otporniji na veće količine soli. U tim vremenima je i ječam teško uspevao da raste u tako slanom zemljištu. Žito je slabo rađalo. Slično se desilo i s mesom budući da kad nije bilo dovoljno žita za ljudsku upotrebu, bilo ga je manje i za životinjsku. Stoka je odvođena sve dalje na ispašu kako bi se našla kvalitetna trava.

Tokom iste godine kad se Tutmos III vratio u Egipat i preminuo, na mitanski presto u gradu Vašukaniju stupio je novi vladar. On je počeo da stvara svoje carstvo. Njegove trupe uputile su se na istok, sve do udaljenih obala reke Tigar, na zapad sve do Taurusa na maloazijskom poluostrvu, a na jug čak do grada Kadeša.

Oko 2800. godine p. n. e. sumerski vladar Meskijagašer vladao je gradom Urukom. Taj grad, danas poznat kao Varka, u jugoistočnom Iraku, bio je jedan od najstarijih sumerskih gradova koji je bio nastanjen još od oko 3500. godine p. n. e. Tokom Meskijagašerove vladavine Varka je i dalje bio najveće urbano središte. Njegovi bedemi bili su dugi oko devet kilometara, dok je u samom gradu i njegovoj neposrednoj okolini živelo oko pedeset hiljada stanovnika. Na tom području nalazila su se dva izuzetno velika hramovna kompleksa. U onom koji je nosio naziv *Kulaba,* Sumerci su se okupljali kako bi slavili dalekog i ćutljivog boga Sunca po imenu An, dok su u drugom, nazvanom *Eana*, mnogo više poštovali veoma pristupačnu boginju ljubavi i rata po imenu Inana.

Činjenica da je Snefru bio u mogućnosti da podigne jednu, a otpočne gradnju još dve piramide ukazuje na to da je u tom mirnodopskom razdoblju Egipat bio bogatiji i pod većom vlašću faraona nego ikada ranije. Kufu, Snefruov sin, nasledio je tu moć i u potpunosti je koristio. On je nastavio s praksom vojnih ekspedicija u pravcu Sinaja koje su postale toliko uobičajene za egipatske vladare. Trgovao je tirkizom i planirao izgradnju sopstvene piramide.

To je sve što znamo. Ono što je preostalo od gradske civilizacije nastale duž obala reke Ind, a koja se naziva *harapska civilizacija* po gradu Harapi (koji je jedan od njenih najranije otkrivenih lokaliteta), obuhvata ruševine gradova, čitav niz pečata korišćenih kako bi se označila dobra radi trgovine i kratka uputstva koje niko ne može da pročita budući da njihovo pismo još uvek nije dešifrovano. Dva najveća harapska grada bili su sama Harapa koja se nalazila uz severnu pritoku Inda i Mohendžo-Daro koji se nalazio na jugu. Uz posebnu maštovitost možemo ih povezati s anonimnim zanatlijama, trgovcima i radnicima, ali harapska civilizacija ne raspolaže izvorima o bitkama, opsadama, borbama za moć ili pričama o herojima.

U jednom trenutku car je preterao. Starešina naroda Džou, po imenu Ven, „gospodar zapada“, nalazio se poslom u prestonici, a Čou je poslao svoje špijune da ga prate. Kad su mu špijuni dojavili da je „gospodar zapada“ tajno kritikovao cara, Čou je naredio da se ovaj uhapsi i baci u tamnicu.

Bez ikakve sumnje možemo kazati da cu carevi dinastije Šang značajno ojačali kad su prestonicu preneli u grad Jin. U kompleksu vladarskih grobnica, koje su se nalazile severno od samog grada, carevi su bili sahranjivani u grobnicama koje su predstavljale suštu suprotnost egipatskim piramidama. Umesto da se uzdižu ka nebu, grobnice su predstavljale ogromna udubljenja. Bile su toliko duboko ukopane u zemlju da se može pretpostaviti kako je za njihovu izgradnju bilo potrebno mnogo godina. U tim udubljenjima nalazimo tragove žrtvovanja ljudi. Ono što se tamo nalazilo nisu netaknuti posmrtni ostaci odanih podanika koji su u smrt pošli uvereni kako će ih njihovi carevi preko horizonta povesti u onostrani svet, već dekapitovani leševi. U jednoj grobnici nalaze se sedamdeset tri lobanje koje su poređane duž četiri stepeništa koji se spuštaju u nju. Na dnu najjužnijeg stepeništa nalazi se kupa načinjena od pedeset devet ljudskih skeleta, bez glava.[7] Arheolozi su u samom gradu Jinu otkrili temelje oltara gde su najverovatnije vršeni obredi koji su uključivali žrtvovanje ljudi.

U vreme kada su Ramzes II i Hatušiliš III pregovarali o sklapanju saveza, Troja, koja se nije nalazila znatno zapadnije u odnosu na agresivno carstvo Hetita, nalazila se u svojoj sedmoj fazi postojanja (arheolozi tu etapu nazivaju *Troja VIIa*). Bio je to bogat grad koji nije imao potrebe da uvozi hranu i druga dobra. Troja se nalazila u ravnici koja je obilovala plodnim zemljištem. U obližnjim vodama bilo je dovoljno ribe, a ovaca na

pašnjacima. Troja je bila nadaleko čuvena po svojim konjima koji su jeli viškove žitarica.[1]

Knjiga postanja svakako je nastala znatno kasnije u odnosu na događaje koje opisuje namerno odabranim starovremenskim načinom pripovedanja. U biblijskim tekstovima uobičajeno su korišćena imena koja su bila poznata onovremenim čitaocima, a ne imena koja su bila u upotrebi u prošlosti: „Ur haldejski" jedan je od takvih naziva budući da je oblast koja se nalazila duž severnih obala Persijskog zaliva nazivana „zemljom Haldejaca" i to najranije u vreme vladavine asirskog cara Asurnasirpala II. Avram je imao posla s Amorićanima. Abimeleh, vladar Gerara, nazivan je Filistejcem. Ova imena nalaze se u vezi s kasnijim političkim identitetima koji su nastali u vreme kada su Zapadni Semiti zauzeli tu oblast i počeli da se bore za nju.

Uprkos napretku i bogatstvu gradova u Indiji, indijski epovi ne govore o prosperitetu, već o nazadovanju. Poplava je odnela prethodno razdoblje i označila početak novog perioda gradova koji je bio nazvan *Kali Juga*, doba gvožđa. Ono je otpočelo u vreme kad se Manu spustio s planine. Bilo je to razdoblje bogatstva i razvijene privrede, ali i doba tokom koga su istinoljubivost, saosećajnost, dobročinstvo i odanost manje bili prisutni. U doba gvožđa, upozoravali su sveti spisi, vođe će prisvojiti bogove koji su pripadali njihovim narodima kako bi ostvarili svoje finansijske potrebe. Jači će oduzimati imovinu slabijih i prisvajati teško stečena dobra za sebe. Imućni će napustiti svoja polja i stada, kako bi zaštitili svoje novčano bogatstvo, radije postajući robovi sopstvenih ovozemaljskih dobara nego da budu slobodni ljudi koji znaju kako da koriste zemlju.

I opet je dinamika nasleđivanja igrala važnu ulogu. Kiš je bio pokoren kad je Enmebarageši umro i svojim sinovima prepustio da ga brane. Tada je Gilgameš odlučio da sačeka da moćni i snažni Mešanepada umre te da svom sinu, Meškijaguni, ostavi trostruku vlast nad Urom, Kišom i Nipurom. (A možda i da starci koji su dva puta doživeli njegov poraz takođe umru.) Tada je Gilgameš napao treći put.

Taj ratnik, po imenu Šamši-Adad, verovatno je bio amorićanskog porekla poput mnogih onovremenih moćnika. Popis asirskih vladara (koji je, slično popisu sumerskih vladara, zabeležio nasleđivanje asirskog prestola) svedoči da je Šamši-Adad proveo neko vreme u Vavilonu, kao i da je „zaposeo grad Ekalatum", vojno utvrđenje severno od Ašura, na suprotnoj obali reke Tigar, koje je najverovatnije imalo ulogu svojevrsne

predstraže grada Ašura.[8] Tamo se zadržao tri godine kako bi detaljno isplanirao njegovo preuzimanje. Potom je krenuo na sam grad Ašur, uklonio Ešnuninog zastupnika i stupio na carski presto.

Egipatski ratnici bili su upućeni na granicu kako bi se suprotstavili napadačima i ostvarili pobedu u prvom okršaju. Reljefi koji su bili isklesani na zidovima pogrebnog hrama Ramzesa III odaju priznanje faraonu za vođenje velike armije. U tim scenama vojnici su bili okruženi mnoštvom ljudskih ruku. Postojao je drevni običaj da vojnici odseku desnu ruku svoga protivnika i da je donesu pisarima kako bi se vodila precizna evidencija o broju stradalih protivnika.

Brak između mitanske princeze i egipatskog faraona Tutmosa IV, koji je vremenom prerastao u savez dve države, predstavljao je veliki uspeh. Njihov sin Amenhotep postao je sledeći faraon.

Zapadni Semiti su živeli duž prostranstava istočnosredozemne obale Ovaj narod smo pominjali u prvom odeljku ove knjige kad je bilo govora o tome kako su se Semiti mešali sa Sumercima u najranijoj povesti sumerskih gradova. Umesto da se nastane u mesopotamskoj ravnici, Zapadni Semiti nastavili su da se kreću. I dok su njihovi sunarodnici učili Sumerce kako da se bave poljoprivredom, Zapadni Semiti raštrkali su se duž obala podižući gradove.

Prema Manetou, Šeši je bio stranac. Kao i njegovi sledbenici, pripadao je u narodu poznatim „kneževima iz pustinje“ ili *Hikau-kosvet* (Hiksi).[2] Maneto je najezdu Hiksa i uspostavljanje njihove dominacije nad Egiptom opisao kao nasilnu i iznenadnu divljačku invaziju: